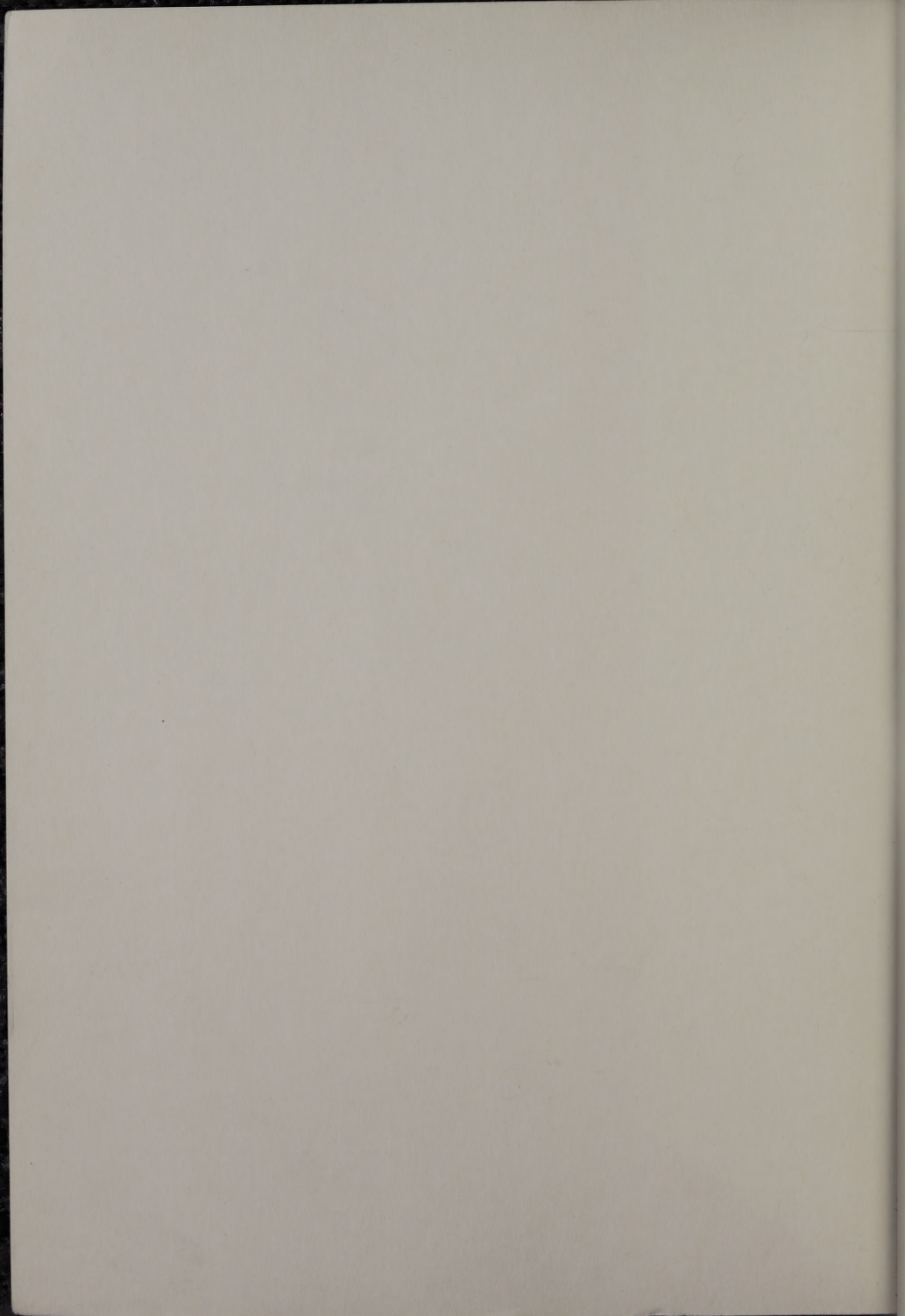

VAJADŽĪGA GRĀMATA VAJADŽĪGA GRĀMATA

**20. un 30. GADU
LATVIEŠU RAKSTNIEKU
PORTRETI
I**

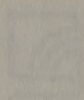

ZVAIGZNE ABC

**Skolas
bibliotēka**

24/12
1913

97-3
L 599

L
810.09

**20. un 30. gadu
LATVIEŠU RAKSTNIEKU
PORTRETI
I**

Mācību līdzeklis

*Apstiprinājusi Latvijas Republikas
Izglītības un zinātnes ministrija*

ZVAIGZNE ABC

82-95(082)
Dī 902

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

94-13589
0300033004

Krājums sagatavots
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Literatūras, folkloras un mākslas institūtā
Dr. h. filol. *Viktora Hausmaņa* vadībā

© 1997, apgāds «Zvaigzne ABC»

ISBN 9984-04-560-9

IEVADAM

Pēc pusgadsimta pārtraukuma pie mums atgriežas daudzas latviešu rakstnieku grāmatas, tomēr par šo darbu autoriem ne vien jaunākās, bet arī vidējās paaudzes lasītāji zina ļoti maz vai arī — nemaz. Tāpēc tām ir uzspiests it kā savdabīgs anonimitātes zīmogs, un pat mākslinieciski nozīmīgi pagātnes literatūras darbi — arī šīs pagātnes spilgti liecinājumi — negūst pietiekamu ievērību un līdz ar to nogrimst plašajā un tik raibajā grāmatu tirgū.

Lai pavērtu ne vienu vien sen nelasītu lappusi latviešu kultūrvēsturē un iepazīstinātu ar tā laika patiesi inteligentām un spilgtām personībām, Literatūras, folkloras un mākslas institūta zinātnieki jau kopš deviņdesmito gadu sākuma veido literāro portretu krājumus (iznākuši jau četri krājumi). Apģāds «Zvaigzne ABC» izdod divas grāmatas «20. un 30. gadu latviešu rakstnieku portreti».

Visai atšķirīgs ir grāmatās iekļauto rakstnieku dzīves gājums un mākslinieciskais rokraksts, bet visus viņus vieno pirmais Latvijas neatkarības laiks ar to gadu pretrunām, gūvumiem, zaudējumiem, ar nevilto entuziasmu un nesavtīgo dzimtenes mīlestību, un arī šī laika traģiskais noslēgums ar divu naidīgu lielvaru okupācijām, represijām vai trimdu. Tas viss pilnīgi pārmainīja un pat salauza daudzu cilvēku likteņus. Varmācīgi izjaukts tika arī pats tautas kultūras attīstības process. Meklēt un siet pārrautās pagātnes saites ar šodienu ir vispirmais uzdevums.

Vairāki no šai krājumā aplūkotajiem rakstniekiem (P. Gruzna, A. Gailīte, E. Arnis), aizsākuši savu literāro darbību jau gadsimta sākumā, bija ne tikai Latvijas brīvvalsts tapšanas liecinieki, bet arī aktīvi tās līdzveidotāji. K. Zariņš, A. Grīns, J. Veselis kā brīvības cīņu tieši dalībnieki literatūrā ienāca ļoti strauji, jau kā nobriedušas mākslinieciskas personības divdesmito gadu pašā sākumā. Savukārt P. Aigars, L. Breikšs, I. Kalnāre piederīgi tai visjaunākai literātu paaudzei, kurai tuvs bija trīsdesmito gadu pozitīvistu princips — «dzīvi izjust un tēlot pozitīvi».

Benita Smilktiņa

PĀVILS GRUZNA

(1878—1950)

Pāvils Gruzna literatūrā ir nodzīvojis garu mūžu, bijis draudzīgā satiksmē ar ļoti dažādām rakstnieku un mākslinieku kopām, bet īsti nav pieslēgies nevienam virzienam. Arī viņa darbi ir visai daudzveidīgi — no reālistiskiem, brīžiem pat naturālistiskiem dzīves tēlojumiem līdz impresionistiskām vīzijām, no stingras dokumentalitātes līdz fantastikai un teiksmai, un bieži vien viss ir savīts kopā, vienā darbā, vienā romānā vai stāstā.

Pāvila Gruznas mūžs ir aizsācies Vidzemē 1878. gadā Ruckas muižā pie Cēsīm. Te viņa vecāki kalpoja pie barona un draudzes tiesas kunga fon Erharda, māte par istabeni, tēvs par kučieri. Tomēr tēvs, būdams enerģisks un uzņēmīgs cilvēks, drīz pēc dēla piedzimšanas no muižas aiziet un pēc dažiem gadiem iepērk mājas — Veckalšnavas Jaunmisānus. Te pāiet lielākā daļa no nākamā rakstnieka bērnības un jaunības, un, lai gan pēc «13 gadiem dēlu izklišanas dēļ»¹ tēvs ir spiests mājas pārdot, dzīve Jaunmisānos ir viens no pamat-akmeņiem, no kuriem veidojās Pāvila Gruznas personība, viņa dzīves filozofija. Ciešo saikni ar tēva mājām rāda arī Gruznas darbi, kur vairākkārt atdzimst tajās gūtie iespaidi. Visvairāk tie izvērsti romānā «Bursaki», bet arī citos darbos ir samanāms rakstnieka sakņojums Vidzemes sētā un dabā.

Pāvils Gruzna nāk no savdabīgas pareizticīgo latviešu vides, un tas lielā mērā noteica gan viņa izglītības, gan darbības īpatnības. Pēc vienā gadā pabeigtās Veckalšnavas pagasta skolas viņš pāriet uz Jāņakalna pareizticīgo draudzes skolu. Tur apdāvināto bērnu pamana skolu inspektors, un ar vietējā mācītāja svētību viņš 1889. gadā nonāk Rīgas garīgā skolā, bet pēc tās pabeigšanas tiek pārcelts uz Rīgas garīgo semināru, kas gatavoja pareizticīgos mācītājus. Tomēr no šī

¹ Atziņas. — R., 1924. — 2. d. — 303. lpp.

gludā un drošā ceļā P. Gruzna nogriežas pašā sākumā. Lai gan mācībās viņš ir viens no pirmajiem, īsi pirms semināra pabeigšanas 1898. gadā viņu no tā izslēdz, acimredzot par brīvdomību, par pārāk ciešo aizraušanos ar Jaunās strāvas idejām. Tas nebūt nesatricē jauno cilvēku, kurš jau ir nonācis pie pārliecības, ka baznīca nav viņa dzīves aicinājums. Viņu vilina Tērbatas universitāte, bet vēl vairāk brīvās mākslas. Lai izglītos zinātnē un mākslās, vajadzīga nauda. Tēvs, kurš gara acīm jau redzēja savu pirmdzimto cienīgtēva godībā, nespēja piedot sava sapņa sabrukumu. Naudu viņš nedod, un P. Gruznam 20 gadu vecumā jāsāk savs, pilnīgi patstāvīgs ceļš. Šis konflikts radīja plaisu starp tēvu un dēlu, kura līdz pat Jura Gruznas nāvei (1915. g.) īsti neizlīdzinājās. Tomēr tēva neikdienišķā zemnieku inteligenta personība (viņš atstāja plašus memuārus, kurus dēls gribēja apstrādāt un nodot atklātībai, bet nepaguva, arvien atlikdams šo nodomu, tāpat kā daudzus citus) atstāja dziļas pēdas rakstnieka apziņā. Vairākos darbos («Bursaki», «Jaunā strāva» u.c.) viņš ar visdziļāko cieņu attēloja abus vecākus.

P. Gruznas aicinājums bija māksla. Mīlestību uz mākslām veicināja semināra gaisotne un tas, ka skolā bija zīmēšanas klase, bet liela vieta ierādīta — dziedāšanai. Ar labu un skanīgu balsi apveltītais zēns vairākus gadus kopā ar klasesbiedru, vēlāk pazīstamo dziedātāju Paulu Saksu, bīskapa katedrāles korī izpildīja solo partijas. Seminārā viņš iesaistījās tolaik slavenā vīru «Pērkonkorī», kurā dziedāja un dirigēja vēl ilgi pēc aiziešanas no semināra — līdz pat trīsdesmitajiem gadiem. Par šo kori saglabājušās daudzas atmiņas. Skolotājs K. Purviņš 1937. gadā rakstīja: «Tagad jau sirmi lauku tēvi ar mirdzumu acīs atceras tos laikus, kad šis koris koncertēja pa visu Vidzemi, tricinādams arī mūsu Gaiziņa augstās galotnes un kuplo birztalu... Koris bija kā ērģeles un dirigents (rakstnieks, vecais, vecais «bursaks» Pāvils Gruzna) — kā akots.»¹ Korim bija puslegāls statuss. Tā kā repertuārā bija ne tikai garīgā, bet arī laicīgā mūzika — tautasdziesmas, latviešu un pasaules kora klasika, semināra vadība kora darbību tieši neatbalstīja, bet arī neliedza tam iespēju darboties. Vēlākos gados P. Gruzna dziedāja arī Reitera korī, un šķiet, ka tieši viņš latviešu literatūrā ir atstājis pašus poētiskākos un krāšņākos kora muzicēšanas aprakstus.

Meklējot ceļus uz mākslu, P. Gruzna kādu laiku mācās dziedāšanu pie P. Jurjana, kopā ar P. Saksu, J. Kornetu un

¹ Ticība un dzīve. — 1937. — Nr. 15. — 234. lpp.

P. Jurjānu izveido kvartetu, kurš gūst lielus panākumus. 1902. gadā viņš iesaistās Jaunajā latviešu teātrī, kur darbojas gan kā dramatisks aktieris, operas solists, režisors un arī direkcijas loceklis (Jaunajā Rīgas teātrī 1910./11. g.). Arī rakstniecībā P. Gruzna ienāk jau gadsimta sākumā. Viņa pirmais stāsts «Migla» publicēts «Dienas Lapā» 1905. gadā ar J. Jansona (Brauna) atbalstu un ieteikumu. J. Jansons (Brauns) saskatīja jaunajā iesācējā labu stilistu. Tomēr par profesionālu mākslinieku un rakstnieku viņš nekļūst. Savas dzīves pamatu viņš atrod no mūzām patālā sfērā. Kad 1898. gadā P. Gruzna meklē iespējas turpināt izglītību, viņš saņem piedāvājumu stāties darbā bankā, ko arī pieņem. No tā laika veselus 40 gadus viņš savu dienišķo maizi pelna vispirms Krievijas Valsts, vēlāk Latvijas Bankā, kur ieņem ievērojamus amatus.

Pirmā pasaules kara laikā, bankai evakuējoties uz Tulu, viņš ir tās pārvaldnieks, bet 20.—30. gados Latvijas Bankā vada vislielāko un dzīvāko — tekošo rēķinu nodaļu. Darbs bankā kļūva gan par viņa apmierinājumu, gan par lāstu. Tas deva labu materiālo nodrošinājumu, un tāpēc savā pēdējā romānā rakstnieks vairākkārt ar gandarījumu atgādina, ka viņš nekad nav tirgojies ar Svētā Gara mantām, ka varējis nodarboties ar mākslu pēc savas brīvas gribas un aicinājuma. Banka deva iespēju satikties ar visdažādākiem cilvēkiem, uz banku kārtot naudas lietas nāca gan strādnieki, gan valstsvīri, gan tirgotāji, gan mākslinieki. P. Gruznam krājas dzīves iespaidi, kurus citur viņš nevarēja iegūt, un ļoti žēl, ka jau 30. gados iesāktu romānu par bankas dzīvi «Mamona gaitnieki» viņš nepabeidza.¹

Bet darbam bankā bija arī medaļas otrā puse — to bija grūti savienot ar profesionālo darbošanos mākslā. Jau 1912. gadā bija jāaiziet no pastāvīga darba teātrī. Arī rakstniecībai, kurai pēc teātra pievērsās P. Gruzna, atlika tikai brīvie brīži. Māksla kļuva par amatiera darbošanos. Visu mūžu P. Gruznu mocīja duālisms — apziņa, ka ir aprakts talants, ka nav attīstītas daudzas šupulī ieliktās mākslinieciskās dotības, bet viņš nespēja atteikties no labi nodrošinātā, arī saistošā valsts darba. «Visu savu brīvo laiku esmu tā vai tā ziedojis mākslai, — atzinās P. Gruzna 1924. gadā. — Laikam gan es varēju kļūt tikpat labi par dziedātāju, kā par aktieri. Tikpat labi par gleznotāju, kā par rakstnieku. Bet ne par ko nekļuvu. Arī bankā, izņemot piecus gadus Krievijā, karjeru netaisīju un netaisīšu

¹ Sim romānam P. Gruzna trimdā uzrakstīja sākuma daļu, 92 lapuses rokrakstā. Pēc viņa nāves šo darbu pabeidza Oļģerts Liepiņš, izmantojot P. Gruznas pierakstus un agrāk publicētos darbus. (Izdots 1978. g.)

pie visām zināšanām un spējām, jo kam māksla mīla, tas nekad nebūs karjerists.»¹

Karjerists P. Gruzna tiešām nebija, bet viņš kļuva gan par profesionālu bankas ierēdni, gan atstāja nopietnas vērtības latviešu literatūrā.

Jau gadsimta sākumā, darbojoties Jaunajā teātrī, P. Gruzna nonāca tā laika radošās inteliģences lokā. Te pulcējās ne vien aktieri, bet arī gleznotāji, rakstnieki, mūziķi, tie, kas gribēja «pārraut» latviešu mākslas šaurību, atteikties no tradicionāli zemnieciskā realisma un mēģināt apgūt Eiropas jaunās mākslas principus.

Mākslinieku kopa, kurā apvienojās K. Štrāls, J. Akuraters, K. Krūza, K. Skalbe, J. Jaunsudrabiņš, K. Jēkabsons, Zemgaliešu Biruta, A. Baltpurviņš un E. Čālītis, 1906. gadā pašu dibinātā žurnālā «Dzelme» nāca klajā ar manifestu «Mūsu mākslas motīvi», kurš literatūras vēsturē pazīstams kā dekadentu manifests. P. Gruzna, kurš ar šo kopu bija cieši saistīts, manifestu, tāpat kā atzītais dekadentu galva V. Eglītis, neparakstīja, kaut gan galvenos brīvās mākslas principus ne vien atbalstīja, bet arī ievēroja tos visu mūžu. P. Gruznas pārliecība allaž bija — neiesaistīties nekādās organizētās apvienībās. Tomēr no šī laika blakus iesaukai «vecais bursaks» viņu dēvēja arī par «veco dekadentu». Vēlāk, atceroties šo laiku, viņš rakstīja: «Par virzienu un tā saucamo dekadansu es nesaku nekā. Ja tagad palasīsies «Dzelmē», tad tur nekāda dekadansa neatradīs. Toreiz bij tā. Izkliedza kā nezin kādu fantomu.»² Ar dekadentiem P. Gruznu saistīja talantīgu cilvēku meklejumi jaunos mākslas virzienos. P. Gruzna iegāja šai pulkā, kurā valdīja divas vienojošās stihijas — mīlestība uz mākslu un bohēma. Tā laika noskaņas un ietekmi uz visu tālāko dzīvi P. Gruzna attēloja savā trimdā sarakstītajā romānā «Jaunā strāva». No šī laika viņam saglabājās draudzīgas saites ar daudziem latviešu kultūras darbiniekiem, par daudziem viņš atstājis spilgtas, zīmīgas atmiņas.

No 1915. līdz 1920. gadam P. Gruzna dzīvoja Krievijā, Tulā, kurp evakuējās kā bankas darbinieks. Kā pats atcerējās, tanī laikā sarakstītos darbus viņam, tāpat kā daudziem citiem, atņēma uz robežas.

Pēc atgriešanās Latvijā viņš strādā Latvijas Bankā un tāpat kā agrāk savu brīvo laiku ziedo mākslām. Galveno vietu šē aizņem rakstniecība un mākslas kritiķa darbība. Kādu laiku

¹ Atziņas. — R., 1924. — 2. d. — 309. lpp.

² Turpat, 311. lpp.

viņš vēl dzied koros — ar Reitera kori apceļo daudzas Eiropas valstis. Ceļošana un dziedāšana — tās ir divas aizraušanās, kas silda viņa mūžu. Arī tad, kad P. Gruzna vairs nedzied koros kā pastāvīgs dalībnieks, viņš tomēr atrod laiku diriģēt garīgo vai laicīgo dziesmu koncertus, uzstājas šaurākās sanāksmēs ar solo dziedājumiem, bet mājās kopā ar sievu Nadju un meitu Ninu (savulaik pazīstamo operetes dziedātāju) muzicē savam priekam.

Mīlestība uz mākslām vistiešāk izpaudās P. Gruznas kritiķa darbībā. Sākot ar 1898. gadu, vispirms krievu, pēc tam arī latviešu izdevumos parādās viņa recenzijas un apceres par mūziku, teātri, tēlotāju mākslu.

Nebūdamas profesionāli izglītots mākslas zinātnieks, P. Gruzna tomēr kļuva par pazīstamu un ļoti iecienītu vērtētāju. Viņa raksti, kas regulāri parādījās «Domās» un citos izdevumos, piesaistīja uzmanību ar skaidri izteiktu vērtējumu, ar individuālu pieeju, ar labu izpratni un tēlainu raksturošanas māku. Tomēr pats viņš uz šo darbošanos skatījās paškritiski un, kad 1932. gadā to nolēma pārtraukt, ierakstīja savā dienasgrāmatā: «Man pietiek vispār šī mākslotā un neīstā «kritiķa-recenzenta» stāvokļa, kuru sev par sirds pārmetumiem piekopu gadus divdesmit. (..) Lai raksta jaunie, kuriem ir speciālā izglītība un aicinājums. Es te biju nodarbojies kā diletants. Un reiz tas bija jābeidz.»¹

P. Gruzna bija arī veiksmīgs feļetonists. Ar pseidonīmu Pe.-Ge. parakstītie feļetoni, kas bija veltīti visdažādākajām sabiedriskās dzīves un sadzīves norisēm, saistīja ar savu smīnīgi ironisko, retu reizi arī satīrisko parādību vērtējumu. Feļetoni apkopoti divās grāmatās — «Qui pro quo» (1922) un «Feļetoni» (1948, Vācijā). 20.—30. gados P. Gruznas devums literatūrā nav liels. 1921. gadā iznāk stāstu krājums «Zults». 1928. gadā viņš uzrakstīja romāna «Bursaki» otro daļu, un tas iznāca uz viņa 50 gadu jubileju. Divi romāni — «Pēdējais latavis» (1926, «Domas» 1—8) un «Jaunās strāvas» (1934, «Dienas Lapa») — palika preses izdevumos.

Diezgan plaši un veiksmīgi viņš darbojās dramaturģijā, tulkoja daudzus klasisko operu libretus.

Vērtīgs un vēl neapzināts laikmeta dokuments ir P. Gruznas dienasgrāmata, ko viņš rakstīja, sākot no 1932. gada līdz mūža galam. Istenībā vairākās biežās kladēs atrodami ieraksti ir daudz plašāks materiāls par parasto dienasgrāmatu. Viņš pats

¹ Ieraksts dienasgrāmatā 1932. g. 10. augustā. RLMVM, inv. nr. 73095, 171. lpp. Turpmāk šis materiāls tekstā ar norādi «Memuāri».

šos ierakstus dēvē par «Memuāriem», liek tiem virsrakstu «Vakar, šodien, rīt» un iesāk pirmo kladi ar plašu atskatu uz 20. gadsimta sākuma sasniegumiem mākslā un zinātnē, vērtēdams tos kā prelūdiju jaunu, lielu revolūciju laikmetam.

Sie ieraksti, kas veido savdabīgu tekošo dienas notikumu, atmiņu, atsevišķu personu portretējumu, filozofisko pārdomu savijumu, ir lielisks materiāls ne vien paša P. Gruznas biogrāfijai un raksturojumam, bet arī 30. gadu Latvijas kultūras dzīves izpratnei. Diemžēl nav saglabājusies dienasgrāmata par 1940.—1945. gadu. Pēc paša liecības, viņš to turpināja rakstīt līdz 1945. gada 25. septembrim. Kladē, kas glabājas Literatūras muzejā, šīs lapaspuses ir izrautas, un šobrīd vairs nav iespējams konstatēt, kas to ir izdarījis. Viņa māsa Alida Cibuliņa, kurai rok raksts bija uzticēts un kura to nodeva muzejam, jau ir mirusi.

P. Gruzna piederēja pie latviešu sabiedrības kreisā spārna, kas sociālisma ideālos saskatīja nākotnes ķīlu. Savus darbus viņš publicēja «Domās», «Sociāldemokrātā», paša izdotajā «Dienas Lapā». Bet atšķirībā no daudziem citiem kreisi noskaņotiem Latvijas kultūras darbiniekiem viņš sociālisma ideālu īstenošanu nesaistīja ar Oktobra revolūciju, ar Padomju Savienību. Sastapies vaigu vaigā ar pēcrevolūcijas Krievijas īstenību Tulā, viņš jau pieminētajā krājumā «Zults» šo valsti nosauc par iluzoru, dzīvot nespējīgu republiku. Pravietiski viņš rakstīja par jaunās valsts iekārtu: «Kātrs cilvēks ar savām rokām un galvu turpmāk piederēja valstij, kļuva par valsts ierēdni. Tāpat zemnieks ar savu zirgu un arklu, un labības maisu, tāpat bankieris ar savām grāmatām. (...) Ražoja tikai priekš valsts, un valsts to mēģināja sadalīt patērētājiem. Milzīga nesamērīgi smaga mašīna ap vienu pašu gurdenu asi.»

Absolūti nepieņemamas viņam bija padomju valsts prasības pakļaut kultūru un mākslu vienai valdošai ideoloģijai. Ar šausmām viņš uzņēma ziņas par 1937. gada teroru, kas skāra kultūras darbiniekus. To, kas notika Maskavā, viņš uzskatīja par svētas idejas negēlīgu izkropļošanu. Mākslas brīvība P. Gruznam bija tās pastāvēšanas pirmais un galvenais noteikums. Viņā cieši sadzīvoja ticība sociālismam ar brīvas, neatkarīgas cilvēka personības ideālu, ar tiem brīvās mākslas principiem, kuri viņu valdzināja dekadentu programmās.

P. Gruzna sāpīgi pārdzīvoja 1934. gada 15. maija notikumus, autokrātijas uzvaru Latvijā. Viņš, kam bija dārga demokrātiskā Latvijas Republika, nevarēja pievienoties Ulmaņa slavinātājiem. Vadonības kults ar «urravošanu, pašlielību, pašaplaizīšanos uz katra soļa» («Memuāri», 490. lpp.) viņam bija

pretīgs. Spēju pretestību viņā izraisīja arī uzzēlušais seno varoņu un abstraktā «ideālisma» kulta, ar kuru gribēja attaisnot vienvaldību. Dziļā saviļņojuma pilni ir viņa vārdi: «Lai nu es kā mīlu savu tautu un piederu viņai viss ar savu sirdi un pat darbību un skarbām, asām, nemierīgām un bieži aizvainotām, satrauktām domām dēļ un par viņas nākotni — es nekādi nevaru ne iedomāties saukt te palīgā kaut kādus mistiskus varoņus senčus. Lai sevi spēcinātu ar viņiem piedomātām burvīgām īpašībām. Tā ir grābstīšanās pa pagātnes tumsu, iziešana modernā cīņā un karā preti tankiem un aeroplāniem vīzēs, ar kara vāli rokās un dumju galvu plecos.» («Memuāri», 505. lpp.)

Ar šo «varoņu laikmeta epidēmiju», kā to apzīmē P. Gruzna, viņam nav kopīga ceļa, un atliek tikai klusēt un noiet malā. Šis laiks P. Gruznam nozīmēja arī publicēšanās iespēju iero-bežošanai. Visi preses izdevumi, ar kuriem viņš sadarbojās, tika slēgti. Pārņēma «rudenīga» apziņa par to, ka, vai raksti vai neraksti, neviens tevi neiespiedīs. Šo apziņu padziļināja izdevēja Anša Gulbja nāve 1936. gadā. Gulbis bija tas, kas allaž mudināja uz rakstīšanu, kura apgādā iznāca «Bursaki» un citi P. Gruznas darbi un kas nepacietīgi gaidīja «Mamona gaitniekus». «Jā, ar Gulbja nāvi iestājies ir demokrātiskam literātam īsts tuksneša ceļojuma periods,» smagi nopūšas Gruzna. 30. gadu otrajā pusē Gruznam bija rūgtu pārdomu un grūtsirdības laiks. Dzīvespriecīgais, allaž optimistiski noskaņotais rakstnieks jūtas dziļi vientuļš, jo maz bija tādu, kas «dvēselē tev būtu rada». Šai laikā dienasgrāmatā parādās daudz pārdomu par Raini, par viņa likteni, it īpaši tuvs kļūst dzejolis «Kalnā kāpējs».

Bohēmietis, epikūrietis, cilvēks, kas allaž bija dzīves mutulī, sāka ieslēgties savā čaulā. Šī pašizolēšanās nebija ārēja — tāpat viņš turpināja piedalīties plašajos bankas sarīkojumos un pavadīja garas stundas Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības kafējnīcā piedzēriena glāzēm. 30. gadu otrā pusē bija visneauglīgākais laiks viņa rakstnieka mūžā. Sen izsapņotais nodoms aiziet pensijā un nodoties rakstniecībai bija jāatliek ne tikai palielo parādu dēļ, bet arī tāpēc, ka P. Gruzna nevarēja atrast savu vietu jaunajā kultūrsabiedriskajā situācijā. Arī pēc tam, kad viņš 1938. gadā beidzot kļuva par pensionāru, viņam bija grūti atsākt radošu darbu.

Šai laikā P. Gruzna daudz lasa, iedziļinās pasaules literatūras klasikā, viņu saista franču apgaismotāji, Firdousi un Horācija dzeja un viņu personības. Sakarā ar Puškina jubileju P. Gruzna savāc kuplu materiālu par dzejnieku un kādā

«Sieviešu tiesību biedrības» vakarā nolasa referātu par Puškina dzīves pēdējo posmu. Viņš aktīvi piedalās rakstnieku saietos, kur tiek pārspiesti radošā darba jautājumi, arī pats dalās domās par jaunu mākslas virzienu nepieciešamību. Šādos rakstnieku vakaros viņš satiekas ar A. Grīnu, A. Čaku, J. Plaudī, R. Skujiņu, P. Ērmani, A. Griguli u. c., un veidojas viņa kontakti ar jaunākās paaudzes rakstniekiem. Tuvākais viņam ir P. Aigars, kurš ilgāku laiku dzīvo pie P. Gruznas, īrē istabu. P. Aigars strādā «Jaunākās Ziņās» un «Atpūtā», līdz ar to viņiem ir iespējas pārrunāt jaunākos literāros notikumus.

Kad 1935. gadā R. Egle aicina P. Gruznu uz Literatūras studiju nolasīt kursu par feļetonu, P. Gruzna jūtas pacilāts un pilda šo viņam neierasto lomu ar vislielāko atbildības sajūtu. Balstoties uz šo kursu, viņš saraksta brošūru par feļetonu kā žanru.

Lai gan šis periods P. Gruznas dzīvē bija viens no vissmagākajiem, viņš meklēja savu izlīgumu ar notiekošo. Viņu dziļi satrauca Eiropas politiskais stāvoklis, kurš solīja Latvijai smagas dienas lielvalstu sadursmē. Ar apbrīnojamu tālredzību viņš pareģoja mierīgās dzīves drīzās beigas, un uz šo pasaules notikumu fona paša pretrunas ar valdošo režīmu vairs nelikās tik būtiskas. Raksturīgas viņa nostājas atklāsmei ir attiecības ar Andreju Upīti, ko viņš uzskatīja par tālaika labāko rakstnieku un ar kuru viņu saistīja ilgstoša draudzība. P. Gruznam bija tuvi A. Upīša idejiskie uzskati, un daudzus gadus viņi gāja kopīgu ceļu, aizstāvēdoci sociālisma idejas dzīvē un mākslā. Bet trīsdesmito gadu otrajā pusē sākās abu rakstnieku atsvešināšanās. P. Gruznu nospieda jaunie apstākļi Latvijā, bet viņš tomēr nevarēja līdzīgi A. Upītim kļūt par pilnīgu iekārtas noliedzēju. Viņš to kritizē no demokrāta, nevis revolucionāra pozīcijām. Lai arī neveicas ar rakstniecību, bankas darbā jo-projām augstu vērtē viņa profesionālās īpašības, un zināmu gandarījumu viņam sagādā Triju Zvaigžņu ordeņa piešķiršana sakarā ar bankas jubileju.

Pēc tikšanās ar Andreju Upīti kādā vakarā P. Gruzna atzīmē: «Viņš tāpat vēl ir stingrs savos vecos ticējumos. Bet es, teorētiski būdams skaidrībā, tomēr taktikai neticu.» («Memuāri», 676. lpp.) P. Gruznam bija sveša upītiskā neiecietība un īgnums.

1936. gada 1. decembrī viņš pieraksta: «Pie Andreja Upīša šogad vārda dienā nebiju. Viņš ir pārlieku sarūgtināts no patlabanējās konjunktūras literārā druvā un biržā, un tāpēc grūti ar viņu runāt. Gan jau kādreiz vēl sapratīsimies.» («Memuāri»,

680. lpp.) Bet saprasties kļuva aizvien grūtāk arī literāros jaunākumos. Kad 1936. gadā P. Gruzna publicēja jubilejas rakstu par savu jaunības draugu un pirmo literatūras skolotāju Viktoru Eglīti, A. Upīts uz pēdām pārmeta «reneģēšanu uz dekadenci». A. Upīša nepieķāpība, nevēlēšanās meklēt jebkādas kompromisus pamazām attālināja abus rakstniekus, un vecā draudzība izjuka. 1944. gada 30. novembrī Andreju dienā Vācijas nometnē P. Gruzna ieraksta dienasgrāmatā: «Ak, viens otrs Andrejs —? Lai jods tev piedod — man roka tev nav jāsniedz.»

Viņus izšķīra galīgi 1940. gada notikumi, jo Padomju Latvija P. Gruznam nebija pieņemama. 1940./41. gadā viņš nodarbojās ar tulkošanu, izmantojot savas krievu valodas zināšanas. Vācu okupācijas laikā apmierinājumu savām garīgā darba alkām viņš rod, rakstot lugas un piedaloties teātra dzīves organizēšanā. Populārākais no šī laika darbiem ir luga «Pūra lāde» (1942). Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta Teātra nodaļā viņš strādā par dramaturgu-referentu. Kopā ar šo iestādi 1944. gada oktobrī P. Gruzna caur Liepāju izbrauc uz Vāciju.

Viņa meita Ņina tolaik bija Valmieras teātra aktrise. «27. IX atvadījos no Nadjas, savas sievas, kura palika Rīgā gaidīt Ņinu no Valmieras, lai tad man sekotu uz Liepāju. — «Ticu, ka mēs laimīgi vēl redzēsimies!» — bija mani pēdējie vārdi, ko viņa apstiprināja, žirgti manī raudzīdamās,» stāsta P. Gruzna dienasgrāmatā. Tomēr kara apstākļi bija tādi, ka fronte atšķīra Valmieru no Rīgas, un rakstnieks trimdā devās viens. Tas vērtā viņa trimdas gadus vēl skaudrākus un traģiskākus. Neziņa par sievas, meitas un mazmeitas Ieviņas likteni bija mokoša, tās bieži rādījās sapņos, un viņš vairākkārt nosapņoja, ka Nadja mirusi. Ziņu par viņas nāvi 1946. gada 24. aprīlī viņš saņēma jau kādu laiku pēc šī notikuma.

Pirmais laiks Vācijā bija ļoti smags. Vairāk nekā pusgads pagāja pārbraucienos, kamēr 1945. gada jūlijā viņš apmetās uz pastāvīgu dzīvi Mirvikas bēgļu nometnē pie Flensburgas. Mocija aukstums, nepietiekamais uzturs, bet galvenais — tabakas trūkums. Lai eksistētu, vajadzēja strādāt nepierastus, vecumam un veselībai nepiemērotus fiziskus darbus. Tomēr pamazām dzīve ieritēja noteiktās sliedēs, vecais vīrs satika un apprecēja senu paziņu — skolotāju un literāti Martu Degaini (Brambergu), kura pārņēma ikdienas rūpes, un P. Gruznam radās iespēja pievērsties radošam darbam. Kādu laiku viņš pasniedza latviešu valodu un literatūru bēgļu ģimnāzijā, piedalījās emigrācijas sabiedriskā un kultūras dzīvē. Tomēr gal-

venais bija rakstniecība. Viņš strādāja aizgūtnēm, it kā steigdamies atgūt agrāk nokavēto. P. Gruznas 70 gadu jubilejas reizē 1948. gadā P. Aigars rakstīja: «Visu, ko Gruzna bija iecerējis bohēmas un bankas gados, viņš trimdā sāka īstenot ar apbrīnojamu, jāsaka pat, birokrātisku precizitāti. Loksne seko lokšnei, grāmata grāmatai.¹ Noveļu krājumu nomaina romāns «Jaunā strāva». Tam seko «Mamona gaitnieki». Rodas iespaids, ka rakstnieks grib izpirkt vekselus, kurus iedvesma jaunības dienās izrakstījusi. Un viņš arī maksā savus parādus, maksā ar latviešu cilvēka sīksto neatlaidību un svēto pieķeršanos.»² Par to, kādos apstākļos radās šie darbi, liecina viņa brāļameita Guna, kura, vēl būdama pēdējās klases ģimnāziste, pārrakstīja uz mašīnas «Jauno strāvu»: «...to Pāvils rakstīja Flensburgā nometnes laikā — dzīvojām toreiz Mirvikas nometnē, — iesāka, kad bijām vēl dikti saspiesti — barakas istaba toreiz bija ar segām un skapīšiem nodalīta uz 4 daļām, mēs vienā kaktā, Pāvilam bija savs stūritis mums blakus arī nodalīts, trešā bija Bērziņš — skolas direktors ar sievu un puiku un ceturtnā tāda Briežu ģimene — mums veci paziņas no Valkas laikiem. Vēlāk jau daudzi izbrauca uz citām nometnēm, un istabas atbrīvojās, dabūjām katra ģimene atsevišķu telpu, Pāvils to nobeidza pats savā istabiņā, dzīvodams (ar Martu).»³

Bez jau iznākušajām grāmatām jāatzīmē trimdas dienasgrāmatas, kas publicētas «Latvju Žurnālā» 1950. un 1951. gadā. Tas ir nozīmīgs laikmeta dokuments par pirmo gadu trimdas dzīvi Vācijā, vērtīgs ar daudzām precīzi fiksētām sadzīves detaļām. To publicē viņa literārais mantinieks Oļģerts Liepiņš.

Pēc Mirvikas nometnes likvidēšanas Gruznam ir jāpārceļas uz Lībeku, tad uz Špakenbergu, bet 1950. gada pavasarī viņi nonāk veco ļaužu mītnē Farelē. Te tā paša gada rudenī nomirst Marta Degaine, un šī nāve satriec veco rakstnieku, kam veselība sen jau nav nekāda labā. Pēc smagas slimības mirst arī viņš. 1950. gada 12. decembrī beidzas Pāvila Gruznas mūžs.

¹ Trimdā P. Gruznam iznākušas šādas grāmatas: «Dzīves teiksmas», noveles, Augsburgā, 1946; «Jaunā strāva», romāns, Augsburgā, 1946; «Bursaki», romāns, papildināts un pārstrādāts variants, 1948; «Feletoni», 1948 (ar pseidonīmu Pe.-Ge.-).

² Aigars P. Labās ticības bruņinieks // Nedēļas Apskats. — 1948. — 27. febr.

³ G. Gregoras vēstule Ninai Gruznai 1990. g. 20. jūnijā.

Kā jau minēts, pirmie P. Gruznas stāsti parādās atklātībā, sākot ar 1905. gadu. Viņš iesāka kā dekadents un bija viens no aktīvākiem žurnāla «Dzelmes» autoriem. Liela loma P. Gruznas literārā audzināšanā bija viņa vecākajam draugam Viktoram Eglitim. Kā vēlāk atcerējās P. Gruzna, Eglītis saistīja jaunos rakstniekus iesācējus ar plašiem, eiropiešiem uzskatiem par mākslu, ar labu krievu moderno mākslas strāvu pazišanu.

1906.—1907. gadā, kad V. Eglīša suģestija ir visspēcīgākā, P. Gruzna publicē virkni stāstu, ko reālistiskā kritika pieskaita pie pašām galējām dekadences izpausmēm. Viņa stāsts «F.» par perversa zirgu turētāja un dresētāja tieksmi uz ķēvēm izraisīja veselu sašutuma vētru, to uzskatīja par simptomātisku parādību dekadences galīgajā pagrimumā. Tiešām šai «seksuālai epizodei», kā to apzīmēja pats autors, pietrūka gan labas gaumes, gan ētiskā takta izjūtas, bet, vērtējot šo momentu P. Gruznas daiļradē, jāatzīst, ka tas lielā mērā, tāpat kā daži citi dekadentu darbi, bija galvenokārt vērsts uz publikas šokešanu. Paša P. Gruznas raksturā bija tieksme uz oriģinalitāti, epatāžu. «Oriģinalitātes ziņā Viktoru Eglīti kopā ar visiem citiem jaunā virziena rakstniekiem tālu pārspēj Pāvils Gruzna,»¹ šim A. Upīša spriedumam, ko viņš izteica 1907. gadā, var pilnīgi pievienoties. Šī perioda stāstos «Vampīrs», «Nakts», «Nezināmais», «Quo vadis» vērojamas daudzas dekadentiem raksturīgas iezīmes — noslēpumainā simbolika, mysticisms, liela erotikas piedeva. Labākais no šiem darbiem ir stāsts «Nadija», kur jau sastopamies ar psiholoģisko studiju, kas arī turpmākos darbos ir viena no stiprākajām rakstnieka talanta šķautnēm.

Tāpat kā daudzi citi «Dzelmes» grupas rakstnieki, P. Gruzna jo drīz aiziet no dekadentiskām galējībām un sāk meklēt savu ceļu. Viņa nākamie darbi — garie stāsti «Svētlaimīgo sala» un «Dzērājs» (abi 1913. gadā «Domās») liecina, ka sava talanta īpatnības viņš realizē impresionisma gultnē. P. Gruznam izdodas fiksēt acumirkļa izjūtas strauji uzņemstā gleznojumā, raksturīgās izteiksmīgās ainās un liniņās. Viņa stils ir viegls un plūstošs, tanī pašā laikā koncentrēts un lapidārs.

P. Gruznas stāsti piesaista uzmanību arī ar savu tematiku. Viņa stāstu fabulas ir neparastas, ietiecas tādās dzīves jomās, kurās citi rakstnieki ieskatījušies maz. Stāstā «Dzērājs» rakst-

¹ Upīts A. Latviešu rakstniecība (1906. gads un 1907. gada pirmā puse) Proza // Rakstniecības almanahs 1908. gadam. — 50. lpp.

nieks pievēršas alkoholisma postam, bet dara to visai neparastā veidā, nostājoties uz tāda varoņa pozīcijām, kuram dzeršana ir principa, pārlicības lieta. Stāsta galvenais varonis dzeršanu paceļ kādā augstākā līmenī, tā ir mistisks kulta, kas palīdz nonākt paradīzē, kur visi cilvēki ir vienādi. Šī karojošā fetišisma dēļ viņš sagandē sievas likteni, viņa dēļ nošaujas jauna meitene. No viņa novēršas arī mūžīgais pavadonis — Aktieris. Un galu galā šis alkohola valstības praviētis, kurš iznīcina savu pagātņi, nīst un posta cilvēces nākotni, paliek pavisam viens: «Viņš visur lieks. Viņš maldās tukšā gaisa telpā kā puteklītis no saberzta, nokaltuša, kuplā ievu ziedu zara.»

Pilnīgā pretstatā pravietiski drūmajai, smagajai stāsta «Dzērājs» atmosfērai ir dzidri liriskais, visās dzīves krāsās zai-gojošais «mīlestībai ziedots tēlojums» — «Svētlaimīgo sala». Stāsta darbība notiek Roņu salā, no civilizācijas nošķirtā dabas stūrītī, kur cilvēki dzīvo pēc tēvu un vectēvu likumiem un tikumiem un ar aizdomām skatās uz katru svešu ienācēju. Stāsta galvenais varonis ierodas salā, lai pilnīgā vientulībā nodotos radošam darbam, rakstniecībai, bet nonāk mīlestības krustugunīs. Viņā iemīlas daiļā salas iemītniece Elli, bet no Rīgas kopā ar vīru atbrauc Lotte Brand, ar kuru varoni saista romantiskas jūtas. Kad vīrs aizbrauc, senā kvēle iedegas jaunās liesmās, un abi mīlētajī bauda laimi vecās dzirnavās salas nomalē. Juzdamies apvainoti savās svētākajās jūtās, salas iedzīvotāji izraida laulības pārkāpējus no jaunās Ēdenes — viņiem jāatstāj sala. Traģisks ir arī Elli liktenis — viņa iet bojā vētrā, un pār stāstu noklājas noslēpuma plīvurs — vai šī nāve ir nelaimes gadījums vai greizsirdības izmocītās būtnes izmisuma solis.

Veidojot šo himnu brīvai mīlestībai, svētlaimīga mirkļa skaistumam, rakstnieks ir izmantojis muzikālās kompozīcijas elementus. Par to liecina stāsta nodaļu virsraksti: Prelūde, Introduction, Intermeco, Tēma, Apassionata, Nocturne, Finals. P. Gruzna cenšas satuvināt divas stihijas — vārda mākslu un mūziku. Viscaur izmantotā neparastā vārdu kārtība palīdz radīt vēstījuma iekšējo ritmu, kas prozu tuvina dzejai. Gaišs lirisms «Svētlaimīgo salā» cieši savīts ar dramatisku spriedzi. Lai izjustu savdabīgo rakstnieka vēstījuma manieri, tā psiholoģisko piesātinātību, mazs piemērs no stāsta teksta. Abus varoņus naktī laivā no salas aizved Elli: «Mēs klusējām un braucām. Pa kreisi mēness pacēlies. No pieres viņam ilgi ūdens lāses rit, kā zvaigznītes. Un Lottai paskatījies acīs. Tur arī divas zvaigznītes tik klusas, mirdzošas. Un pērles no tām kaisās...»

«Kādēļ tu raudi? Tev smiet vajaga...»

«Kad es smiešu — tu raudāsi...»

«Pravietojums?»

«Nē... Man skumja nakts sajūta...»

Un Elli sēž pie stūres, skatās zvaigznēs, raugās manī un cieš klusu, kā akmeņa tēls, kā mēma.

Tik reta nopūta.»

P. Gruznas devums stāsta un noveles žanrā ir apzināts vismazāk, lai gan tieši šeit viņš ir sasniedzis dažas virsotnes, kuras varētu rotāt jebkuru latviešu stāsta antoloģiju.

P. Gruznas stāsti galvenokārt ir atrodami periodikā, tikai neliela daļa sakopota grāmatās «Žults» (1921) un «Dzīves teiksmas» (1946).

Krājums «Žults», kas sarakstīts pēc rakstnieka atgriešanās no Krievijas, ir tematiski vienots darbs par latviešiem Pirmā pasaules kara bēgļu gaitās. Šai grāmatā arī spēcīgāk ieskanas sociālie motīvi, ienāk laikmets ar savu skarbumu un nežēlību. Sākot ar šo grāmatu, P. Gruzna parādās kā reāli psiholoģisko darbu autors. Stāstā «Patricida» sadursmē starp saimnieku gvardi un revolucionāriem dēls Reinis nošauj tēvu. Šķiriskais naids uzveic cilvēcību, un sāpīgais jaunākā brāļa Kārlēna jautājums: «Brāl, brāl, — ko tu izdarīji?» stāsta izskaņu vērš vaidam līdžīgu.

Ar dziļām sirdssāpēm rakstnieks tēlo traģiskos bērnu likteņus stāstos «Dzimtene» un «Fricītis», kad bērnu var nošaut maizes kukuliša dēļ.

Stāsts «Bezdarbs», kas noslēdz grāmatu, pieskaras to cilvēku likteņiem, kuri, atgriezušies Latvijā, ierauga «darba kapus» — mēmus rūpnīcu korpusus «...ar izdauzītām, izdurtām acīm, caurām galvām un ielauztiem sāniem». Centrā ir vecais skolotājs Rušmanis ar meitu, kuri spiesti pelnīt maizi ar vijoles spēli un dziesmām. Lai arī tēlotā dzīves īstenība ir drūma, cilvēki ir novesti uz pašnāvības robežas, rakstnieks saredz jaunas dzīves perspektīvas, cauri stāstam, tāpat kā visai grāmatai, skan ticība cilvēkam, dzīvei, dzimtenei, tautai un viņas nākotnei.

Uz bēgļu dzīves grūtsirdīgā fona risinās krājuma plašākajā stāstā «Peregrīns» tēlotās latviešu bēgļa Ingus Ūluta un krievu grāfienes Irinas Tolstajas romantiskās attiecības. Ingus mīlestību aristokrāte izmanto, lai izbēgtu no savas brūkošās dzimtenes, bet, nonākot Latvijā, abi saprot, ka bijuši viens otram sveši. «Peregrīnā» izskan P. Gruznam ļoti raksturīgā tēma par cilvēku nespēju pilnīgi saprast vienam otru, par iekšējo atsve-

šinātību, kas kā ēna guļ pāri gandrīz visiem viņa mīlestības tēlojumiem.

Stāstu krājums «Dzīves teiksmas» iznāk rakstnieka dzīves beigu cēlienā, trimdā, un tanī ietverti ļoti dažādi gan pēc satura, gan pēc noskaņas veidoti darbi. Te ir ievietots tēlojums «Mūritis», ko rakstnieks pats ir apzīmējis par «pačalu». Tā ir caur atmiņu prizmu skatītā dzīves idille tēva mājās, ko simbolizē mūritis — visu paaudžu dzīves liecinieks, kas ir mājas veļiem sēdeklis, Penātu goda krēsls, bet dzīvajiem tradīciju un paražu apcirknis. P. Gruznam neparastā liriski nostalgiskā noskaņa atklāj viņa ilgu dziļumu pēc mājām. Krājumā ir vairāki stāsti ar ieskatu vēsturē. P. Gruznam vēsture parasti ir romantisks vai simbolisks fons filozofiskām pārdomām. «Dzīves stāsts» ir stilizēts kā senča, 18. gadsimtā dzīvojošā hernhūtieša, grēksūdze, bet «Nepomuks» stāsta par Jana Husa leģendāro mīlestību uz karalieni Johanu. Par nevēsturisku mistēriju rakstnieks nosauca teiksmu «Parādīzes kalnā», kas bija sarakstīta, vēl dzīvojot Latvijā. Tas ir stāsts par jūdu emigrantiem no Itālijas, kurus neņem pretī arī franču robežsargi un kuri iet bojā zem lavīnas. Fantastiskā vīzijā satiekas jūdu vadonis Ahasfērs ar Sātanu un rod izlīdzinājumu uz jaunās pasaules krustcelēm.

Blakus šim teiksmaini filozofiskam stāstam ir reāli dzīvojošā cilvēka, latviešu zvejnieku puiša, saukta Rafi-hans, dzīves stāsts, kurš ar savu raibo dēkainību, negaidītiem krasiem pārvērsieniem un kūleņiem spētu dot vielu lielam «Grāfa Monte Kristo» garā sarakstītam romānam.

Viens no raksturīgākajiem darbiem ir «Alma Rūte». Izmanojot kā pamatu patiesu notikumu, rakstnieks to parāda romantiski mistiskā liktenīgu sakritību gaismā. Patiesība te kupli savijusies ar fantāziju. Stāsta varonis tēlnieks Smiltnieks meklē modeli Zigfrīda Meierovica kapa piemineklim un atrod to Almas Rūtes, Meierovica bērnu guvernantes, personā. Alma piekritī pozēt, jo ir neglābjami iemīlējusies Meierovicā, bet mitrajā, caurvējinā skulptora darbnīcā saslīkst ar diloni un mirst. Arī tēlnieks, kas savukārt iemīlējis Almu, drīz mirst. Almu apglabā netālu no Meierovica kapa tanī pašā laikā, kad atklāj pieminekli un pār Meierovica kapu nolaižas karogu mežs. «Kad karogi atkal pacēlās, tad visi ieraudzīja, ka divainā, cēlā meitene, vārdā Alma Rūte, nebija vis aprakta, bet kā dzīva stāvēja un noliektu galvu sēroja pie valstsvīra kapa.»

Raksturojot P. Gruznas īso prozu, jāatzīmē, ka par stāstiem un novelēm bieži vien jārunā nosacīti. Savu impresionistisko redzējumu iemiesojumam viņš izmanto ļoti plašu žanrisko

spektru — tēlojumus, esejas, skices un studijas, visu, kas ļāva viņam brīvi rīkoties ar dzīves un fantāzijas materiālu.

Blakus īsajai prozai P. Gruzna jau agri sāka rakstīt romānus. Viņa pirmais darbs šinī žanrā «Bursaki» ir arī viens no rakstnieka labākajiem sasniegumiem literatūrā. Romāna lielākā daļa sarakstīta 1914. gadā, kad to publicē žurnāls «Domas». 1928. gadā, izdevēja A. Gulbja mudināts, P. Gruzna uzraksta romāna otro daļu, un «Bursaki» iznāk atsevišķā izdevumā. Vēlreiz pie šī darba rakstnieks atgriežas mūža beigās, kad 1948. gadā sagatavo jaunu, trešo romāna redakciju.

Romānā tēlota Rīgas pareizticīgo garīgās skolas un semināra dzīve. Nosaukums «Bursaki» radies no vārda «bursa», ar ko Krievijā un Ukrainas sarunvalodā apzīmēja šādas mācību iestādes. Krievu literatūrā bursai ir veltīts diezgan liels literatūras klāsts. Pazīstamākie no šādiem darbiem ir N. Gogoļa darbi un N. Pomjalovska «Bursas stāsti». P. Gruznas romāns rakstīts šo tradīciju garā, īpaši semināra dzīves rupjo, negatīvo pušu kritiski atmaskojošos tēlojumos. Tomēr P. Gruznas grāmatai nepiemīt Pomjalovska drūmā bezcerība un naidis. «Bursaku» varoņi neklūst par kazarmu disciplīnas vergiem, nezaudē savu cilvēcisko seju. Viņos dzīvo protesta un brīvības gars, ko nespēj noslāpēt kroņa iestādes formālie žņaugi. Rakstnieks rāda, kā latviešu zēnu ideālisms, viņu vēlēšanās kalpot savai tautai iet roku rokā ar jaunības trakuļībām, kur lūgšanas mijas ar bohēmu un protests pret bursas tradicionālo krieviskošanas tendenci pāraug apzinātā nacionālās idejas kopšanā. Bursaki intensīvi meklē savu ceļu, viņi ar prieku atver savas sirdis Jaunās strāvas brāzmām, kāri tver tuvojošās revolūcijas pirmos dārdienus. Stāvot uz semināra izlaiduma sliekšņa, viņi var ar gandarījumu teikt: «Te nu beidzamais moments to gaitā, kuri bija tik spītīgi paši sevi audzinājuši. Paši sev līdumu līduši. Un palikuši sev uzticīgi blakus oficiālam, ik acumirkli viņu patstāvību apdraudošam dogmatiskam institūtam līdz ar viņa rituālu režīmu.» P. Gruznas romānā redzam, kā notiek zēnu pārvēršanās par personībām, daudzi no tiem romāna gaitā kļūst par ievērojamiem cilvēkiem savā valstī. Romāns saista ar skaisti un spēcīgi izzīmētiem raksturiem, kuru prototipi ir Latvijas vēsturē pazīstami cilvēki. «Bursaki» ir autobiogrāfisks darbs, lai gan to nevar pilnīgi iekļaut šajā ietvarā. Rakstnieka biogrāfijas meti ir pamats romāna pirmajai daļai, kurā tēlota galvenā varoņa Viktora Rasas bērnība un jaunība. Tā arī ir labākā «Bursaku» daļa, kurai ir liela kultūrvēsturiska un arī mākslinieciskā vērtība.

Romāna otrajā daļā, kas ir rakstīta pēc 14 gadiem, māk-

slinieckisko vēstījumu pārmāc rakstnieka publicistiskās pārdomas. Kā to trāpīgi pateica kritiķis A. Goba, pirmajā daļā autors tēlo, otrajā — sludina.¹

Otrās daļas centrā ir Viktora Rāsas cīņa par pareizticības reformāciju, par Dieva idejas aizstāšanu ar kalpošanu mākslai. Šīs idejas bija tuvas latviešu nacionālās baznīcas izveidošanas projektiem, dievturībai. Par šo «mistisko kupri» (Ego) P. Gruznu kritizēja gan literāti, gan garīdznieki. Tomēr šī ideja ilgāku laiku nopietni nodarbināja rakstnieku. Par to liecina romāns «Pēdējais latavis», kur ļoti lielu vietu aizņem jaunas, nacionālas baznīcas krāšņo tempļu un ceremoniju apraksti.

Ar dienas aktualitātēm un sabiedrisko cīņu kaislībām saistīta arī nesamērīgi lielā vieta, kas «Bursakos» ierādīta bīskapam Borisam Bumbieram, kura prototips bija pareizticīgo baznīcas galva Jānis Pommers. Te rakstnieks bija ļāvis vaļu savām personiskām antipātijām un noslīdēja līdz karikatūrai. Pēc gadiem, gatavojot «Bursaku» izdevumu trimdā, P. Gruzna krietni mikstināja savu attieksmi pret šo figūru un uzrakstīja jaunu nobeigumu, kur veco bursaku sastapšanās reizē notiek izlīgšana ar bīskapu.

Kad P. Gruzna sāka rakstnieka gaitas, kritiķis J. Jansons (Brauns) viņā saskatīja labu stilistu. Šo vērtējumu apstiprināja arī 20. gadu kritiķi, kuri apcerēja romānu. Tā P. Ķikuts rakstīja: «Valdzinošais autora stils, kas impresionistiski aprautās līnijās un krāsu plankumos žilbinoši mirdzinājās, — bija dziļi tīkams.»² Pats rakstnieks daudz strādāja pie stila izkopšanas. Kādā intervijā 1928. gadā viņš teica: «Mani nodarbina dažādi stila jautājumi. Esmu domājis par to, kā savu stilu padarīt interesantāku. Pēc manām domām, proza mums vēl samērā maz izkopta.»³

Romāns «Bursaki» saista ar vēstījuma plastiskumu, kas apvienojas ar enerģisku, raitu notikumu risinājumu. Poētiskie apraksti mijas ar piesātinātiem, dramaturga prasmi apliecinošiem dialogiem. Rakstnieks plaši izmanto raksturojošas replikas. Tā māte allaž piedāvā siltu pienīņu, tādējādi cenšoties nolīdzināt, nogludināt konfliktus. Mācītājs Matīsa tēvs visus jaunos sauc par «maniem kumeļiem», atklājot savu labsirdīgo dabu.

¹ Goba A. Pāvils Gruzna. Bursaki // Ilustrēts Žurnāls. — 1928. — Nr. 5. — 158. lpp.

² Sociāldemokrāts. — 1928. — 4. martā.

³ Liepiņš O. Pie 50 gadu jubilāra Pāvila Gruznas mājās // Pēdējā Brīdī. — 1928. — 28. febr. — 8. lpp.

Divdesmito gadu kritika ļoti atzinīgi novērtēja «Bursakus», atzīmējot gan māksliniecisko, gan saturisko nozīmīgumu. Par romāna paliekošo vērtību latviešu literatūrā rakstīja E. Virza, A. Goba, A. Upīts, S. Belkovskis (Ego), Ā. Erss, P. Ķikuts u. c.

Divdesmitajiem gadiem pieder arī romāns «Pēdējais latavis», kur P. Gruzna ir vispilnīgāk paļāvis vaļu savai fantāzijai. Romāns sākas ar dīvainu notikumu: Dimantkurciņos, galvenā varoņa Valenta Rodes tēva mājas laukos, nokrīt kāds debess ķermenis, kas izrādās pildīts ar dārgiem kristāliem, ko varonis nosauc par stellītiem par godu savai iemīlotai Stellai. Stellīti padara viņu par bagātnieku, ļauj īstenot jebkurus projektus un iegribas.

Rode sapņo kļūt par vietējo Lorencu Mediči. Viņš ceļ jaunus tiltus pār Daugavu, nopērk Zaķu salu, pārdēvē to par Brīvības salu un uzceļ uz tās Gaismas pili ar krāšņu dārzu, ciprešu alejām, bronzas vārtiem, uzceļ villu Jūrmalā, ar jahtu «Stella» apceļo pusi pasaules.

Fantastiskā savijums ar reālo pārsniedz jebkuras iedomājamās robežas. Darbība notiek cara laikos, tiek pieminēts krievu—japāņu karš, notiek revolūcija. Rodes villā notiek visas zemes latavju kongress, kas apspriež demokrātiskās satversmes (Vislatavas talkas) projektu.

Rode ir arī ķīmiķis, kurš izgudrojis īpašu kaņepju pārstrādāšanas metodi, un tagad ar milzīgu vērienu īsteno savu ieceri — ceļ fabrikas un mājas fabrikas strādniekiem, apsēj ar kaņepēm nepārskatāmus laukus. Tomēr strādnieki iesaistās revolūcijā, un Rode kļūst par revolūcijas vadoni. Gaismas pils pārvēršas par cietoksni. Rode tiek kronēts par neatkarīgās Latavas karali, viņam Bastejkalnā uzceļ pieminekli, bet «melno sotņu» uzbrukums piespiež Valentu I bēgt uz agrāk nopirkto salu kaut kur Vidusjūrā. Lasot šo darbu, šķiet, ka te autoram pietrūka citos darbos veiksmīgi izmantotās humora un ironijas devas.

Un tomēr uz šī raibi dēkainā fona, kas ir piesātināts arī ar sarežģītām mīlestības peripetijām, iezīmējas vairāku P. Gruznas nākamo darbu tēma — mēģinājums pastāstīt par to rakstnieku, mākslinieku, aktieru kopu, ar kuru viņš bija cieši saistīts gadsimta sākumā. «Pēdējā latavī» ir vēl tikai ieskicējums, bet te jau pavīd notikumi, kuri būs nākamo romānu centrā, darbojas personāžs, ar kuru vēl vairākkārt nāksies sastapties. Romāna tēlu pulkā ir rakstnieks E. Vulfs, komponists E. Dārziņš, aktrise Marta Ozoliņa, gleznotājs V. Zeltiņš. Aiz viegli atšifrējamiem pseidonīmiem ir paslēpušies citi, piemēram, Tāravas Lilija jeb Lilija Mengele (Štengele). Notiek «Sidraba

plīvura» («Sidraba šķidrauta») izrādes, iznāk žurnāls «Dzelme» un avīze «Rīta blāzma» — «Rīta saule». Šis sižetiskais loks vēl ir romāna perifērijā, un patiesie notikumi iemudžināti izdomājumu jūklī. Bet rakstnieks romāna sākumā noformulē viņam ļoti dārgo domu par to, ka jaunas paaudzes ienākšana latviešu kultūrā gadsimta sākumā nozīmēja veselu apvērsumu, jauno brīvas mākslas laikmeta sākumu.

Nākamajā P. Gruzna romānā «Jaunās strāvās», kura darbība norisinās 1905. gada revolūcijas laikā Jaunā teātra trupā, rakstnieks jau ciešāk ieskatās savu jaunības draugu sejās. Romāns «Jaunās strāvās» bija iecerēts kā triloģijas pirmā daļa. Nākamās — «Dekadences mutulī» un «Kalnā kāpēji» trīsdesmitajos gados palika neuzrakstītas. Kad P. Gruzna trimdā raksta savu pēdējo lielo darbu, romānu ar maldinoši līdzīgu virsrakstu «Jaunā strāva», tas sevī ietver iepriekšējā romāna vielu, kas ir attīrīta no daudziem fantāzijas piedomājumiem, no mākslotās dēkainības. Šinī darbā dominē psiholoģiskais realisms.

«Jaunā strāva», tāpat kā «Bursaki», ir autobiogrāfisks darbs, tikai veltīts citam, ne mazāk nozīmīgam periodam P. Gruzna dzīvē. Romāna personāžs ir visai plašs, un tikai darbojošos personu uzskaitījums vien rāda, kādā kultūrvidē mūs iaved rakstnieks. Minēšu tikai daļu no tiem: rakstnieki A. Austrīņš, J. Akuraters, V. Eglītis, K. Jēkabsons, J. Pētersons, E. Virza, E. Vulfs, komponists E. Dārziņš, gleznotāji A. Štrāls un V. Zeltiņš, dziedātāji un aktieri A. Alunāns, R. Bērziņš, A. Kaktiņš, B. Skujeniece, M. Ozoliņa, M. Leiko, L. Štengele, V. Vēveris. Gandrīz visi ir saukti īstajos vārdos, izņēmums ir R. Bērziņš — romānā Rūdis Bundulis un pats P. Gruzna — romānā Anzurgs, kas ir otrādi izlasāms rakstnieka uzvārds. Tas šim darbam piešķir dokumentalitātes vērtību, lai gan, ja pieiet ar stingru mēraku, izrādās, ka romānā ir ļoti daudz anahronismu, tieši vai netieši sagrozītu notikumu aprakstu, arī sadomājumu. To ir atzīmējuši arī romāna recenzenti K. Dziļleja un P. Ērmanis. Paļauties uz P. Gruznu detaļās nevar, lai gan visas atkāpes no vēsturiskas precizitātes nemaina galveno — mūsu priekšā ir unikāla liecība, ko ir sniedzis cilvēks, kurš pats bija visu notikumu dalībnieks un tuvu pazinis savus varoņus dzīvē. Šī liecība nav vienkārši hronista piezīmes, tā ir emocionāli uzlādēta un dziļi pārdzīvota. Rakstnieks uzbur lielo cerību, lielo gaidu laika atmosfēru, kad katrs no romāna varoņiem jūta raisāmiens radošos spēkus, kad viņus gaidīja nākotne. «Jaunajā strāvā» šis laiks apzīmēts kā «vētru un dziņu» laiks. P. Gruzna romānā maz lieto tik izplatīto apzīmējumu «dekadenti». Viņš savus varoņus

dēvē par diletantu draudzi un saimīti, jo gandrīz viņi visi tanī laikā bija daudzsološi iesācēji bez speciālās izglītības. Vārdam «diletanti» romānā ir polemiska jēga, jo Viktors Eglītis uzskatīja, ka par īstu mākslinieku var kļūt tikai speciāli sagatavots, «studēts» cilvēks. P. Gruzna, kas kopā ar saviem varoņiem pats bija veidojis savu rakstnieka personību, dzīves uztveri un vērtību skalu, rādīja viņu cīņu par savu vietu mākslā. Romāna tekstā ir ieausti pārspriedumi un strīdi par dekadences būtību, par tās nozīmi tālākajā kultūras attīstībā. Kādā vietā P. Gruzna formulē savu dekadences izpratni: «Tā diletantisms kopā un paralēli ar sociālām pārvērtībām bija izveidojies par dekadentismu — un tā bija tā «jaunā strāva».

Neierobežota individuālā brīvība mākslas radošā procesā un patstāvīgi brīvs ceļš no amatiera jeb diletanta uz mākslinieku — individuālistu — bija dekadences mistērija, jaunās mākslas kults, kas tā sevi norobežoja no reālistiskās kritikas, pseidonacionālistiem un neattīstītā pūļa plebejiskām prasībām.»

Tomēr grāmatas galvenā vērtība ir lieliskie cilvēku raksturojumi, kur viņi ir parādīti ar savām vajībām un kļūmēm, ar divainībām un nelaimēm, ar mākslas kalpu apmātību un aizrautību. Psiholoģiski smalki ir izveidoti Emīla Dārziņa, Volde-māra Zeltiņa, Viļuma Vēvera un daudzi citi tēli. Ar zināmu ironijas devu pasniegts Kārļa Jēkabsona portrets. P. Gruzna, portretējot cilvēkus, meistarīgi izmanto raksturojošās detaļas, piemēram, Kārļa Jēkabsona «baletēzes» gaitu, Antona Austriņa bazūnei līdzīgo balsi.

Viena no galvenajām personām romānā «Jaunā strāva» ir Biruta Skujeniece. Aktrises tēls, kam acīmredzot bija liela nozīme P. Gruznas dzīvē, vairākkārt atdzīvojas viņa darbos. Pirmo reizi tas ir stāstā «Nadija» (1906)¹, kam dots apakšvirsraksts «Fragments iz paša dzīves». Te Biruta Skujeniece ir apslēpta zem vārda Berta, un viņas raksturojumos nav ne mazākā piepacēluma: «Bertā bij kā pietā sagrausts maisījums no dzīvības spirtuma, slinkuma, talanta, apburoša skaistuma un kaķa viltības, bet pār visu šo haosu kā dēmons lidoja kaut kas atbaidošs. Viņas nevarēja nij mīlēt, nij ienīst. Un tādēļ viņa visvairāk cieta. Viņa meklēja draugu un nevarēja atrast.» Kad tapa šis stāsts, Skujeniecei bija 18 gadi, un rakstnieks fiksē jaunās mākslinieces alkas pēc dievināšanas, pēc pielūgsmes. Viņas izdarību tēlojumā netrūkst viegla, ironiska smaida.

Stāstā «Svētlaīmīgo sala», kas publicēts 1913. gadā un kas, pēc paša rakstnieka atzinuma, bija veltīts Birutai Skujeniecei,

¹ Stāsts publicēts «Dzelmē», 1906. g. Nr. 10.

rakstnieka skatījums izmainījies. Tagad viņš tēlo sievieti ar spēcīgām jūtām, talanta un sievišķības briedumā. Birutas vaibsti pavid arī citos darbos. Tomēr rakstnieku nepameta apziņa, ka viņš nav izpildījis pienākumu pret izcilo mākslinieci, ar kuru krustojās viņa dzīves ceļi. Birutas Skujenieces nāves atceres dienā 1932. gada 8. augustā P. Gruzna rakstīja: «Kad tad es uzrakstīšu to, ko esmu nodomājis par šo divaini talantīgo un savdabīgo sievieti un mākslinieci, ar kuru es divas reizes dzīvē stāvēju tik tuvu, tik tuvu?» («Memuāri», 168. lpp.)

Šo nodomu viņš īsteno romānos «Jaunās strāvās» un «Jaunā strāva», atskatoties uz laiku, kad abi — gan rakstnieks, gan aktrise — satikās uz dzīves un teātra skatuves.

«Jaunajā strāvā» Biruta Skujeniece ir tēlota blakus Natašai, Anzurga sievai, un varonis, kura vārdā notiek romāna vēstījums, ir viņu abu personību starojuma varā. Romānu P. Gruzna rakstīja tad, kad gan Nadja (Nataša), gan Biruta jau bija aizsaulē, un abi šie tēli ir poēzijas un dvēseliskā cēluma apvīti.

Par stāstu «Nadija» Jaunsudrabiņš varēja teikt, ka tajā P. Gruzna raksturoja savu sievu un Birutu Skujenieci, vienu kā kafijā, otru kā pienā mērcētu kliņģeri, toties «Jaunajā strāvā» ir divi psiholoģiski dziļi izstrādāti raksturi, divi sievietes tipi — sirdsgudrā, cēlā, ironiskā Nataša un brāzmainā, emocionālā Biruta, kurai pāri visam dzīvē stāv viņas talanta aicinājums.

Lai arī romāns nāca klajā tad, kad lielākā daļa varoņu jau bija aizsaulē, P. Gruzna tomēr izpelnījās pārmetumus par pārāk lielo atklātību, intimitāti. Bet, jo vairāk laiks atdala mūs no aprakstītiem cilvēkiem un notikumiem, jo lielāku pievilcību iegūst tieši šī romāna intīmā puse, jo par tēloto cilvēku devumu mūsu kultūrā ir rakstīts daudz un varēs rakstīt vēl, bet šo cilvēcisko jūtu kamolu, ko šķetina rakstnieks, šo mīlas komēdiju, traģēdiju un arī patoloģiju savijumu vairs nespēs paust neviens cits. Un rakstnieks nekur nepārkāpj cilvēciskā takta un pat šķistības robežu, nekur neļauj cilvēcisko vājību ēnai pārmākt šo cilvēku gaišās personības, viņu nesavtīgo ziedošanos mākslai.

P. Gruznas romānā tēlotā bohēmiskā intimitāte varēja rasties un plaukt tikai artistiski mākslinieciskā vidē, kur jūtas ir saasinātas un paši romānu varoņi uz savu māksliniecisko meklējumu, mīlas un maldu altāriem dažkārt nesa vislielāko upuri — savas dzīvības. Nāvē iet pieci romāna varoņi: Marta Ozoliņa, Zemgaliešu Biruta, Voldemārs Zeltniņš, Emīls Dārziņš un Viļums Vēveris. Dekadentiskā pasaules izjūta, ko viņi pauda darbos, ietekmēja arī viegli uzbudināmo psihi. Pašnāvību ēna it kā slīd pāri romānam, bet nepadara to traģisku.

P. Gruzņas dzīvei atvērtā būtība ienes liriski apcerīgā romānā gaišas krāsas, kuru mirdzumā mūsu apziņā turpina dzīvot no mākslas un dzīves sen aizgājuši tēli.

Ipatnēju nokrāsu romānam piešķir autora valoda, kas ir tuva attēlojamā laika sarunvalodai. Tā ir piebārstīta ar rusismiem un ģermānismiem, ik uz soļa sastopami tādi vārdi un izteicieni kā — *buterbrods, bruders, brašā medička, kušs honorārs, kvartirants, beigta ceremonija, sevi jūtoties, rudens skunstīgi apmālējis Daugavas krastus* utt. P. Gruzņas valodu ietekmē viņa krieviskā izglītība, abu — latviešu un krievu — valodu stihiju sadursme viņa dzīvē. Bet viņš arī apzināti ne-centās iekļauties stingrajās valodas normās, J. Endzelīna prasības uzskatīja par valodniecisko teroru. Lai arī P. Gruznam var pārņemt latviešu gramatikas un leksikas piesārņošanu, viņam piemita dabiska valodas izjūta, kas izpaudās daudzos jaundarinājumos, no kuriem veiksmīgākais bija — *viesmīlis* ķelnera vietā. (Viņš lietoja arī tādus vārdus kā *gaisslīdis* lidmašīnas vietā, *paštecis* un *paškustonis* auto vietā utt.)

«Jaunās strāvas» iznākšanas gadā rakstnieks sāka veidot «Mamona gaitnieka» manuskriptu. Pēc P. Gruzņas ieceres tam vajadzēja būt romānam par bankas dzīvi, par naudu, par tiem cilvēkiem, kuru mūžs paiet Mamona varas ēnā. P. Gruzņas nepabeigtajā darbā ir atveidoti daudzi kolorīti cara laika bankas ierēdņi, saglabājot to īstos vārdus. Romāna centrā ir jaunais bankas darbinieks Toms Lauders, kura skatījumā tēlota bankas iekšējā dzīve. Šis tēls ir distancēts no paša rakstnieka biogrāfijas faktiem. Uzņemoties romāna pabeigšanu pēc P. Gruzņas nāves, O. Liepiņš ignorēja šo ieceri un, izmantojot «Bursaka» un «Jaunās strāvas» materiālu, izveidoja kārtējo P. Gruzņas paštēla variantu. Tekstā ir plaši laikmeta notikumu apraksti, atsevišķas nodaļas veltītas vēsturiskām personām, tādējādi no P. Gruzņas iecerētā «romāna bez romantikas», kā viņš to apzīmēja apakšvirsrakstā, bija izveidots «romāns-hronika» ar ļoti neskaidru un haotisku uzbūvi, kur pat atsevišķas teksta daļas nonāk pretrunā ar citām. O. Liepiņa romānā darbojas Nataša (Nadja Gruzna). Šis tēls aizstāj Laudera saimnieci Zēberga kundzi, un rakstnieks to atveidojis kā pilnīgu pretstatu P. Gruzņas tēlotajam «Jaunajā strāvā».

Sava vieta latviešu literatūrā bija arī P. Gruzņas devumam dramaturģijā. Viņš ir sarakstījis apmēram 30 lugas, no tām daudzas ir viencēļieni. Lugas 20.—30. gados izrādīja Strādnieku teātris, bet galvenokārt tās izmantoja uz pašdarbības skatuvēm visās Latvijas malās. Viņa pirmais darbs šinī žanrā bija brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiku» dramatizējums.

No P. Gruznas lugām vispopulārākās bija «Kad jūra krāc» (1921), «Ziedu grava» (1922), «Ugunskrusta zīmē» (1935. g., rakstīta speciāli brīvdabas izrādēm). Kā dramaturgs viņš turpina reālistiskās latviešu dramaturģijas tradīcijas, darbos jūtama R. Blaumaņa ietekme. Savām lugām viņš bieži izvēlējās sociāli iekrāsotus sadzīves sižetus.

Luga «Ziedu grava» stāsta par kāda veca dzirnavnieka Dāva Valtera drāmu, kam 1922. gadā zemes reformā atņēma dzirnavas.

1917. gada februāra revolūcijas notikumiem veltīta luga «Kad jūra krāc». Bagātā rēdera Kristapa Tomsona kādreiz padzītais dēls atgriežas no Amerikas un ar Džeka Brauna vārdu vada revolucionāro sacelšanos tēva kuģniecībā. Darbs ir melo-dramatisks, pret tēvu sacelšas arī meita Jūlija, viss beidzas ar liktenīgo šāvieni — Tomsons nogalina dēlu. Tāpat kā daudzās citās P. Gruznas lugās tiek izmantots pārpratoms: ne vecāki, ne māsa, ne bijusī līgava Džekā Braunā nepazīst Jēkabu, un patiesība atklājas tikai tad, kad viņu arestē.

Komēdijas «Pūra lāde», kas sarakstīta 1942. gadā, darbība norisinās kādās lauku mājās gadsimta sākumā. Visu pārpratumu un jautro izdarību cēlonis ir puisis Gusts, kurš izliekas kurls. Šo sižetu P. Gruzna patapinājis no Blaumaņa. Dažnedažādie mīlestības sarežģījumi beidzas laimīgi ar saimniekmeitas Ilzes un Gusta precībām.

P. Gruznas lugu darbība risinās raiti un atjautīgi, dialogi spraigi. Rēķinoties ar iestudējumu iespējām, parasti viss norisinās vienā telpā, vienā dekorācijā.

* * *

Latviešu literatūras kopējā ainā P. Gruzna līdz šim ir maz ievērots. Viņa stāsti un romāni savas tematikas un ievirzes ziņā ir bijušas savrupas parādības, un, tikai apskatot viņa devumu kopumā, var konstatēt, ka tas ir oriģināls un nozīmīgs, ka P. Gruznas radītām vērtībām ir sava noteikta paliekoša vieta latviešu kultūras mantojumā.

ANGELIKA GAILĪTE

(1884—1975)

«Ja mums šodien vajadzētu atrast personību, kas simbolizē latviešu tautas četru paaudžu pārdzīvojumus — Atmodas laikmetu, cīņu pēc neatkarības, īsos laimīgos patstāvības gadus un trimdas laiku ar visām šo laikmetu problēmām, tad kā spilgts piemērs visām šīm pārvērtībām mūsu vidū stāv Angelika Gailīte,»¹ tā par A. Gailīti, 90 gadu sliekšni pārkāpjot, rakstīja rakstniece Ingrīda Viksna.

Vēsturniece, rakstniece, skolotāja, apgarota ilga mūža ceļniece — tā varētu raksturot Angeliku Gailīti. Viņa nes sev līdzī ne tikai visu to rūpju nastu un tās garīgās vērtības, ko izauklējusi latviešu tauta, bet arī tās, ko smēlusi saskarē ar Eiropas un krievu kultūru. A. Gailīte savu mūža bagātību sakrājusi pati saviem spēkiem, neatlaidīgā darbā un spīvā lepmā, aiz savas dažbrīd it kā paskarbās ārienes slēpdama siltu un atsaucīgu sirdi.

A. Gailīte dzimusi 1884. gada 2. jūnijā Vecpiebalgā ūdens dzirnavās, kuras jau viņas vectēvs nomājis no muižas. Pirmie desmit dzīves gadi rit laimīgi — kopā ar mīlu un izglītotu māti, māsiņām, gādīgu tēvu un enerģisku vectēvu. Taču tad ģimeni piemeklē nelaime. Viena gada laikā A. Gailīte zaudē gan māti, gan māsiņas, un vientulīgas, darba un pienākuma pilnas dienas zīmogo visu viņas turpmāko mūžu. Pēc konflikta ar muižas pārvaldnieku tēvam un meitai jāaiziet arī no dzirnavām, viņi apmetas Lubējas dzirnavās. A. Gailīte sāk apmeklēt Vecpiebalgas Upītes skolu. «Ģimenes vietu man ar laiku sāka aizpildīt Vecpiebalgas draudzes skola, [...] kam bija savas bagātas tradīcijas, bija īsts kultūras centrs,»² atmiņās stāstīs rakstniece. Tā kultūras un tradīciju apdvestā vidē,

¹ Viksna I. Par A. Gailītes 90 gadu jubileju // Laiks. — 1974. — Nr. 41. — 22. maijā.

² Kēlepe J. Sieviete latvju rakstniecībā. — Jelgava, 1936. — 81. lpp.

skaistā apkārtņē un gudru un stipru cilvēku vidū veidojas A. Gailītes dzīves sākums. A. Gailīte ir arī to pirmo meiteņu vidū, kurām ļauts iestāties Vecpiebalgas draudzes skolā, kur par skolotāju strādā Ata Kronvalda meita Milda (vēlāk Milda Sliede), pie kuras viņa apgūst vācu un franču valodu (franču valodu savulaik mācījusies arī rakstnieces māte). Draudzes skolā pavadītais laiks rosina viņu turpināt mācības. Jau agri rakstniecē pamostas alkas arī pašai kaut ko sasniegt un darīt, kas sniegtos tālāk par parasto ikdienu. Taču pēc draudzes skolas beigšanas A. Gailītei nav iespējams turpināt mācības Rīgas ģimnāzijā, bet mācīties tomēr gribas — tālab viņa atsaucas Edes Pumpura kundzes (dzejnieka Andreja Pumpura dzīvesbiedres, A. Gailītes mātes māsas) aicinājumam un brauc uz Daugavpili, apņemdamās sagatavot mazākos Pumpuru ģimenes bērnus skolas gaitām un palīdzēt saimniecības darbos. Daugavpilī A. Gailīte jūtas sveša — «[...] biju lauciniece un latviete, bet man apkārt bij pilsētnieces un cittautietes».¹ Tomēr par šo laiku A. Gailīte visu mūžu glabā visgaišākās atmiņas, kuras saistītas ar A. Pumpuru — īstu dzejnieku arī dzīvē, ar dzīvu un rosīgu garu līdz pat mūža beigām. Sajā laikā Pumpuru ģimene abonē «Mājas Viesa Mēnešrakstu», kura pielikumu aizrautīgi lasa arī A. Gailīte. Īpaši saistoši šķiet J. Poruka darbu publicējumi (vēlāk, būdama Vācijā, viņa staigās pa Drēzdeni, it kā Poruka acīm to vērodama), tāpat lasīdama arī Raiņa, Aspazijas, V. Egliša u. c. darbus. Vienīgās problēmas ģimnāzijas laikā (1899—1903) ir ar krievu valodas izrunu, tomēr A. Gailīte, mērķtiecīgi iedama savu izvēlēto ceļu, pēc četriem gadiem ģimnāziju beidz ar zelta medaļu, kas viņai paver iespējas strādāt par skolotāju. Pēc ģimnāzijas beigšanas, 1903. gada vasarā, viņa atgriežas dzimtajā Vecpiebalgā, iet iesvētes mācībā pie mācītāja Paula Gailīša, un tieši šis mācītājs viņu iesaka par skolotāju Atim Ķeniņam, kurš tovasar viesojas Vecpiebalgā. Tā laimīgs gadījums aizved A. Gailīti uz Rīgu, saista ar interesantiem un intelligentiem cilvēkiem. 1903. gada augustā A. Gailīte ierodas Rīgā, kas tobrīd ir viņai absolūti sveša, jo bijusi tur tikai vienu reizi. 1903. gada rudenī viņa sāk strādāt Annas Ķeniņas meiteņu skolā, vēlāk ģimnāzijā, par krievu valodas un vēstures skolotāju, kur nostrādā līdz pat 1910. gada vasarai. A. Ķeniņas skolā tajā laikā strādā rakstnieki Augusts Saulietis, Viktors Eglītis, Fricis Bārda un Fallijs, bet pie komponista Emīla Dārziņa A. Gailīte tolaik mācās klavierspēli. Ķeniņu namā allaž pulcējušies gara

¹ Egle K. Atziņas. — R., 1924. — 3. d. — 186. lpp.

darbinieki no dažādām aprindām, te notiek literāri vakari — F. Bārda diskutē par romantisma problēmām, B. Skujeniece lasa jaunākās K. Skalbes pasakas. Te viesojas Kārlis Krūza, Kārlis Skalbe, Līgotņu Jēkabs, te, iebraucis Rīgā, naktsmājas vienmēr atradis arī Andrievs Niedra. Šajā laikā A. Gailīte aizraujas ar F. Dostojevsku, Sofokla un Eiripīda darbiem. Strādādama skolā un turpat arī dzīvodama, viņa iepazīstas ar «skumjo pesimistu» Jāni Miķelsonu (rakstnieku Haraldu Eldgastu). Kad 1906. gadā iznāk H. Eldgasta jaunais romāns «Zvaigžņotās nakts», aiz titullapas seko veltījums: «Angelikai Jadvigai Gailīt. Tev un saulei: kura mūs vada pa mirdzošu zvaigžņu ceļu no nāves uz dzīvību, no māņu nakts un miglas uz mūžīgās patiesības gaišo svētnīcu.» Daļu no H. Eldgasta uzrakstītā pārrakstījusi arī A. Gailīte. Sos septiņus gadus Rīgā A. Gailīte raksturojusi šādi: «Mēs dedzīgi aizrāvāties ar Riharda Vāgnera mūzikas drāmām, kā vēlāk izpratu, gan vairāk ar to romantisko saturu, kā mūziku pašu. Mēs dzīvi sekojām latviešu literatūras jaunākajām parādībām un lieliem malkiem uzņēmām cittautu literatūru, gan tā laika, gan klasisko — gan oriģinālos, gan vācu un krievu tulkojumus.»¹ Mācot citus un nemitīgi izglītojot arī sevi, paiet gadi Rīgā. Romantiskā aizraušanās paraug patiesās jūtās, un 1910. gada Lieldienās Lazdonas mācītājmuižā mācītājs V. Maldonis salaulā Angeliku Gailīti un Jāni Miķelsonu, kuram pēc laulībām jāatgriežas Vologdā, kur viņš pēc Rīgas politehnikuma beigšanas strādā par vācu valodas skolotāju zēnu ģimnāzijā. A. Gailīte līdz 1910. gada vasarai vēl nodzīvo Rīgā un, sagaidīdama mīļoto cilvēku atgriežamies, dodas tam līdzī uz Krieviju. Pirms tam viņi aizbrauc kāzu ceļojumā uz Somiju, bet galamērķis ir Vologda. Tobrīd A. Gailīte vēl nezina, ka tie būs gari desmit gadi — grūti, vientulīgi, atšķirtībā no Latvijas un draugiem. Mīlestība, kuras dēļ viņa pamet dzimteni, ziemeļos nosalst — varbūt pārāk atšķirīgo raksturu dēļ izirst šī laulība, kas to lai zina — bet 1914. gadā abu likteņi šķiras, kaut juridiski laulība šķirta tikai 1922. gadā Latvijā.

Latviešu literatūrā A. Gailīte sākotnēji ienāk netieši — kā rakstnieka Haralda Eldgasta iedvesmotāja un līdzradītāja. H. Eldgastam 1906. gadā iznāk pirmais romāns «Zvaigžņotās nakts». 1909. gada maijā laikrakstā «Latvija» A. Gailīte publicē apceri par G. Hauptmaņa drāmu «Grizelda», vēl līdz 1910. gadam viņa publicē dažus tulkojumus. Bet 1910. gadā,

¹ Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfisks krājums / Red. P. Ermanis, A. Plaudis. — Kemptene, 1947. — I sēj. — 117. lpp.

jau dzīvodama Vologdā, A. Gailīte sāk piesūtīt recenzijas laikrakstam «Latvija», parakstīdamās kā Angelika G.,¹ tiek publicēts impresionisks pārdomu skicējums par K. Hamsuna romāniem, sākot ar «Pānu» līdz pat «Zem rudens zvaigznēm», apceres par M. Mēterlinka, S. Pšibiševska, B. Kellermana, V. Blasko Ibanjesa u. c. jaunākajiem darbiem.

Vologdā A. Gailīte daudz lasa, sarakstās ar J. Miķelsona māsu Annu un ļoti ilgojas pēc Latvijas. Vienīgais, kas viņu šeit saista, ir krievu inteliģences «Daiļo mākslu cienītāju pulciņš», kurā aktīvi darbojas arī A. Gailīte. Viņa rīko izstādes, sarīkojumus, nolasa referātu par R. Vāgnera dzīvi un daiļradi, kādu laiku māca vācu valodu Pilsētas zēnu tirdzniecības skolā.

Tikai 1913. gadā latviešu lasītāji iepazīst rakstnieci Angeliku Gailīti, jo iznāk viņas pirmā studiju un tēlojumu grāmata «Ilgas un maldi» (atk. izd. 1925), šeit sakopoto astoņu studiju un tēlojumu sarakstīšanas laiks datēts jau ar 1908. gadu, īsprozas darbi aizsākti jau Latvijā un pabeigti pirmajā gadā Krievijā. Arī izvēlētais nosaukums, ar kuru jaunā autore piesaka sevi literatūrā, tobrīd jau ir ieguvis citu, simbolisku jēgu.

1913. gads ir laiks, kad latviešu literatūrā vienlaicīgi ienāk trīs dāmas — Ivande Kaija, Antija (īstajā vārdā Antonija Melnalksne) un Angelika Gailīte. A. Gailītes «Ilgas un maldi» tolaik preses slējās nereti tiek minēti kopā ar I. Kaijas romānu «Iedzimtais grēks», jo abas autore pieskaras sievietes tiesībām, asi un atklāti diskutē par sieviešu emancipācijas un garīgās atmodas jautājumiem. Tikai A. Gailīte, izvēloties noveli, stāstu vai tēlojumu, šo problemātiku ietver mazas formas sacerējumos, galveno uzmanību veltot tieši iekšējās, psiholoģiskās dabas jautājumiem. A. Gailītes pirmā grāmata tālaika presē izraisa pat polemiku,² autorei (no sociāldemokrātiskās kritikas puses) tiek pārņemts, ka viņa netēlojot darba sievieti. Taču arī jau pašas rakstītājas ir izglītotas, inteliģentas sievietes. «Latviešu

¹ Laikrakstā «Latvija» publicēti raksti — 1910, Nr. 23. «Hamsuna vassara un rudens», Nr. 82. «Jaunā Mēterlinka drāma «Marija Magdalēna», Nr. 179. «Tiesas diena» (Pšibiševska jaunais romāns), Nr. 262. «Atmošanās krēslā pēc ļaunās nakts» (Pšibiševska romāns «Krēslā»), 1911, Nr. 64. «B. Kellermanis un viņa romāns «Jūra»», Nr. 220. «Brīvās sievietes tipi literatūrā» (V. Reimonta «Komediante», «Rūgšana», Blasko Ibanjesa «Apelsīnu dārz») u. c.

² Sk. Ligoņu Jēkabs // Dzimtenes Vēstnesis. — 1913. — Nr. 158., Nr. 164. J. A. (A. Vičs) // Druva. — 1913, IX, V. Kn. (oriņš) // Jaunā Dienas Lapa. — 1913. — Nr. 138; A. Upīts // Vārds II, Domas. — 1913. — Nr. 6; A. B. (ērziņš) // Latvija. — 1913. — Nr. 235.

jaunā rakstniece ir atšķirīga no pazīstamā rakstnieka, zemnieka dēla, tautskolotāja-autodidakta. [...] Tautas dzīve un darbs viņu neinteresē. Viņa dzīvo intelīģences pasaulē un tēlo intelīģentas sievietes bēdas un priekus.»¹ tā rakstis A. Upīts. A. Gailītes prozas darbos jaušama romantiska satrauktība un jūsma, tomēr stila ziņā tie nav izstrādāti.

Stāstos «Kas nenomirst», «Cīņa», «Sieviete», «Atsvabināšanās», «Venus vai Elizabete» A. Gailīte cenšas tēlot tālaika moderno sievieti, viņas priekus, sāpes, sirds vēlmes, kura sevi arvien vairāk sāk apzināties kā personību un sabiedrības locekli, kura mēģina garīgi atsvabināties, kas, paturēdama savu sirdsskaidrību, grib nostāties līdzās vīrietim, mēģina atrast ideālu sievietes un vīrieša vienību, meklē jaunas formas un saturu dzīvē. Tās ir sievietes ilgas pēc pilnības, pēc sevis piepildīšanas, pēc saskaņas. Vai nākotnes sieviete būs stingra rakstura sieviete, kas noliegs savu sievišķību, lai tikai saglabātu neatkarību? Stāsta «Cīņa» autore Austras tēlā centusies ielikt nākotnes sievietes kredo — spēju ne tikai dziļi, kaislīgi mīlēt, bet arī valdīt pār sevi.

Visas A. Gailītes tēlotās sievietes nonāk krustcelēs — vai gars spēs uzveikt miesu? Viņas alkst garīgas harmonijas, bet reta to spēj sasniegt. Vīrieši autores tvērumā ir tikai baudītāji, kuri nespēj iekļauties sievietes garīgajos meklējumos, kas, saldi apreibdami, krietni grēka virpulī neatkarīgi no apstākļiem, kādos tie atrodas.

Līgotņu Jēkabs,² rakstīdams par «Ilgas un maldi», atzīst, ka satura ziņā šis krājums ir interesants, norādīdams, ka nevajagot gan iedomāties, ka visas sievietes esot tādas kā šeit tēlotās apsūdzētājas, un turpina «A. Gailīte tēlo gk. latviešu intelīģento sievieti. [...] Tās pa lielai daļai ir jaunas meitenes, kas nāk no skolas sola un [...] taisās vai noģiftēties, pakārties vai raksta traģiskas vēstules tādēļ, ka dzīvie vīrieši neattaisno viņu iedomātos ideālus.»³ Nenoliedzami, ka kritiķi, stiprā dzimuma pārstāvji, izturējās visai noraidoši pret autores idejām, problemātiku, piemēram, Līgotņu Jēkabs polemiski jautā — vai visi vīrieši esot tik slikti, norādot uz piemēriem mākslā, mūzikā, kur vīrietis ir bijis radītājs, bet sieviete viņa iedvesmotāja; ko gan šīs tēlotās sievietes meklē pie vīrieša,

¹ Upīts A. Mūsu jaunās rakstnieces // Domas. — 1913. — Nr. 6. — 660. lpp.

² Līgotņu Jēkabs. Par A. G. «Ilgas un maldi» // Dzimtenes Vēstnesis. — 1913. — Nr. 164. — 2., 3. lpp.

³ Turpat.

ja viņās pašās neesot ne dziļuma, ne patiesuma. Tālab nepārsteidz Līgotņu Jēkaba¹ teiktais, kurš uzskata, ka tā ir modernās latviešu sievietes karikatūra, jo latviešu modernā sieviete esot daudz dziļāka, nesalīdzināmi spēcīgāka un neizsakāmi garīgi skaidrāka nekā tie vājo toņu zīmējumi, kas redzami darbā «Ilgas un maldi»; nevajagot mīlēt histēriskos vārdos, bet dziļi dvēselē. A. Upīts² savos izteikumos ir vēl tiešāks, nepārprotami rādot savu noraidošo attieksmi izvirzīto problēmu un tematikas dēļ, kaut arī bilst, ka «mūsu jaunās amazones mūs stipri pārsteidz, bet tāds pārsteigums ir veselīgs: no viņām mēs varam nopietni mācīties māksliniecisko drosmi». A. Upīts autorē saskatījis arī impresionisti un liriki, kas atklājas jo spēcīgi trijos miniatūrajās tēlojumos «Dzimtene», «Melanholija» un «Tikai sapnis». Tās ir smeldzīgas atmiņas par dzimteni, kuru tikai vīzijās nu iespējams skatīt. Šie trīs tēlojumi, absolūti atšķirīgi tematikas ziņā, nenoliedzami veido krājuma skaistākās lappuses un iezīmē arī pavisam savādāku autori — izjustu liriku.

Vai šī pirmā grāmata bija neveiksme? Tas bija ceļa sākums, mēģinājums — taču izvēlēto problēmu rieksts (tobrīd ir aktuāla t. s. «sieviešu literatūra») tā arī palicis nepārkosts, problēmas shematiski ieskicētas, bet nerisinātas, patētiskas frāzes bez dziļāka satura. Bet debija tiek pamanīta.

Lai rastu atkal pamatu zem kājām pēc šķiršanās ar J. Mihelsonu, A. Gailīte 1914. gada vasarā caur Maskavu kopā ar krievu skolotājiem dodas ekskursijā uz Itāliju. Šis mākslas piepildītais, prieka un dabas skaistuma apdvestais ceļojums bijis viens no lielākajiem notikumiem un dziļākajiem pārdzīvojumiem viņas mūžā. Ne velti 1920. gadā Rīgā A. Gulbja apgādā ar mākslinieka R. Sutas zīmējumiem iznāk viņas Itālijas ceļojuma piezīmes «Vērojumi un sapņojumi», kurās spoži atklājas gan A. Gailītes redzīgums, gan arī dziļās kultūras vēstures zināšanas.

Pirmā pasaules kara laikā Vologdā nonāk liels skaits latviešu bēgļu un A. Gailītes pārziņā ir Latviešu bēgļu māja Vologdā un latviešu skola. Kādu laiku, Ata Ķeniņa mudināta, A. Gailīte strādā Piemaskavas meiteņu nometnē. Vologdā viņa vairs neatgriežas un 1916. gadā sāk strādāt Maskavā Marijas meiteņu institūtā par priekšnieces palīdzi. Maskavā A. Gailīte var īstenot savu sapni — mācīties, viņa iestājas Augstākajos

¹ Līgotņu Jēkabs. Par A. G. «Ilgas un maldi» // Dzimtenes Vēstnesis. — 1913. — Nr. 164. — 2., 3. lpp.

² Upīts A. Mūsu jaunās rakstnieces // Domas. — 1913. — Nr. 6. — 667. lpp.

sieviešu kursos, izvēlēdamās vēstures studijas (tolaik sievietes neuzņēma augstskolās). Šajā laikā viņu saista cieša draudzība ar Austru Dāli (vēlāko dzejnieci). Studējot Maskavā, top semināra darbs par Asizes Francisku (īstajā vārdā Džovanni Bernadone, 1181 vai 1182—1226, Franciskāņu ordeņa dibinātājs, katoļu baznīcas svētais), kas papildināts iznāk Rīgā 1926. gadā sērijā «Cilvēks un sabiedrība» ar nosaukumu «Pilnības ideāls», kur A. Gailīte cenšas izsekot viņa dzīves stāstam, ceļam uz pilnību caur atsacīšanos — «Franča sekotāji ir tie, kuri alkst pēc pilnības, kuri spēj ierobežot savas patīgās tieksmes, savas patīgās intereses. Atsacīdamies no pārmērīgām egoistiskām prasībām, viņi iegūst līdz ar to gaismu un siltumu, kuru viņi izstaro uz saviem līdzcilvēkiem,»¹ nemainīgi paužot atziņu, ka šis ir neticības un aukstas vienaldzības laikmets.

A. Gailīte nebeidz sevi pilnveidot — četru gadu laikā, dzīvodama Maskavā, viņa noskatās visus tālaika K. Staņislavska vadītā Dailes teātra iestudējumus, apmeklē Tretjakova galeriju un privātās Morozova un Ščukina modernās mākslas krātuves, iepazīstot jaunākos virzienus glezniecībā un franču mākslas vērtības.

1916. gada Ziemassvētkos un 1917. gada vasaras brīvdienās A. Gailīte atkal ir Latvijā. Viņai ir iespēja vērot 1917. gada revolūciju gan Latvijā, gan Maskavā (ielenkums, apšaudes), jo Marijas institūts atradies iepretim Kremlim. Sāpīgi viņā nostiprinās atziņa, ka boļševiki pie varas tikuši tieši krievu tautas pasivitātes dēļ, «(.) sāpēja, domājot par to, cik viegli brīvības vārdā tika pie varas nežēlīgākie, viltīgākie brīvības žņaudzēji».² Te A. Gailīte, piedzīvojot arī revolūcijas bargumu, bieži ciešot aukstumu un badu un dodoties pēc partikas ar ragutiņām pie apkārtējiem zemniekiem, sagaida 1920. gada 1. februāri, kad beidzot saņemta ilgi gaidītā atļauja atgriezties Latvijā. 1920. gada 6. februārī A. Gailīte kopā ar Latvijas delegāciju atgriežas uz dzīvi Latvijā, neatkarīgajā Latvijā, kur viss šķiet kā sapnis.

Ir pagājuši desmit gadi. Skolas jau ir nokomplektētas, bet mācīt krievu valodu viņa atsakās, taču lieti noder franču valodas zināšanas. 1920. gada pavasarī viņa sāk strādāt Ārlietu ministrijā Informācijas departamentā, vēlākajā Preses nodaļā, par franču preses referenti. Pēc rakstnieka Antona Austriņa ieteikuma viņa tiek uzņemta par biedri Rakstnieku un žurnālistu arodorganizācijā un piedalās tās rīkotajos vakaros. Sāk rak-

¹ Gailīte A. Pilnības ideāls. — R., 1926.

² Gailīte A. Ceļiniece. — Daugava, 1962. — 68. lpp.

stīt laikrakstiem «Latvijas Kareivis», «Latvijas Vēstnesis». Vēlākajos gados viņas publikācijas atrodamas citos preses izdevumos, arī «Latvijā», «Ritumā», «Daugavā», «Burtņiekā», «Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā» u. c. Tās ir apceres par jaunākajām grāmatām, mākslas jautājumiem, kritikas par vēsturiskiem, politiskiem un sabiedriskiem jautājumiem, kur varējušas izpausties viņas plašās zināšanas un erudīcija, spordināta un asināta vēstures studijās un ceļojumos. A. Gailīte vasaras brīvlaikos mīlējusi ceļot — tā iepazīta Somija, Vācija, Šveice, Francija, Norvēģija, Spānija, gūti iespaidi, iepazīta Eiropa.

«Latvijas Kareivja» redakcijā A. Gailīte iepazīstas ar kareivja mētelī tērptu jaunekli ļoti gaišiem matiem — Jāni Veseli un iekšēji kvēlojošo dzejnieku Pēteri Ērmani. Ar J. Veseli viņu ilgus gadus vieno draudzība, viņš ir biežs viesis A. Gailītes dzīvoklī Raiņa bulvārī 4. J. Veselis savā grāmatā «Teiksmas par manu mūžu» raksta: «Rīgā «Kareivja» redakcijā biju iepazīnies ar rakstnieci Angeliku Gailīti, kas bija skaista, jauka. [...] Kā ar inteliģentu, mākslinieciski noskaņotu sievieti, kas pie tam pati bija literāri radoša, ar viņu bija ļoti tīkami runāt»¹ un turpina: «Angelikai Gailītei piemita mākslinieciskas personības valdzinājums, kas dailināja manus pirmos diezgan vientuļos gadus Rīgā.»²

A. Gailīte aktīvi piedalās literārajā dzīvē, dažādos rakstnieku saietos, kur tiek lasīta jaunākā dzeja, spriests par jaunākajiem virzieniem literatūrā. Te viņa iepazīstas ar slaido, blondo dzejnieci Aīdu Niedru un redaktoru Jāni Grīnu, kā arī daudziem citiem.

No 1921. gada janvāra līdz 1925. gadam A. Gailīte turpina mācības Latvijas Universitātes Vēstures fakultātē. Tiem, kuri studējuši Maskavā, tika ieskaitīti tur nokārtotie pārbaudījumi un seminārdarbi. Dienā A. Gailīte strādā Preses nodaļā, bet vakaros apmeklē lekcijas. Kad ar francūža Marsela Segresta atbalstu un ierosmi tiek izveidots Franču licejs (atklāts 1921. gada septembrī) Elizabetes ielas savrupmājā, arī A. Gailīte tur sāk strādāt. Viņa ir aktīva studenšu korporācijas «Varavīksne» biedre, rīko literārus vakarus, kuros aicina piedalīties A. Brigaderi, P. Jēgeri-Freimani, J. Endzelīnu, E. Stērsti, A. Dāli.

1922. gadā iznāk A. Gailītes otrā stāstu grāmata «Dzirkstis sniegā». Tajā ievietoti septiņi stāsti, kas datēti jau ar 1915. gadu, 1920. un 1921. gadu (pirms tam jau laikrakstos

¹ Veselis J. Teiksmas par manu mūžu. — Daugava, 1956. — 124. lpp.

² Turpat, 129. lpp.

«Latvijas Kareivis» un «Latvijas Vēstnesis» publicēti stāsti «Balkons», «Sasniegts», «Balto ceriņziedu migla»). A. Gailīte no jauna pievēršas stāsta vai tēlojuma formai, centrā atkal izvirzīdama sievieti, tās iekšējo cīņu ar vīrieti un pašai ar sevi, kas esot divi galvenie attīstības faktori ceļā uz sievietes garīgo atsvabināšanos. Autorē vairāk gan samanāma domātāja un pētniece, mazāk jaunradītāja. «A. Gailīte kļuvusi izteiksmē vienkāršāka, dziļāka, ne tik skaļa,»¹ vērtē P. Ērmanis. A. Gailītes tēlotā sieviete vēl joprojām meklē laimi, saskaņu, «(..) tā ir tīri intīmu dvēselīgu cīņu pasaule, kurā trauc doties A. Gailītes modernā sieviete, ja vien savā būtībā viņa ir uz to spējīga,»² raksta recenzents K. Egle. Spilgtākie grāmatā ievietotie stāsti ir «Ceļi» (1915) — ar spēcīgu intelektu apveltīta, intelligentā sieviete nav lieta, kas paņemama. Vai mīlestība var būt varmāka un iznīcināt cilvēka personību? Mīlestība prasa arī pašuzpurēšanos, atsacīšanos. Mīlestības attiecībām starp vīrieti un sievieti jābūt tādām, lai katrs nezaudētu savu personību, bet vai tas iespējams, vai mīlētāji to vēlas? Stāstā autore rāda jauno Cīņu ģimeni, kurā vīrs, greizsirdības dzīts, aizved savu jauno sievu uz Krieviju, lai kāds cits to neiekārotu. Taču izrādās, ka abi ir kā svešinieki, garīgi atsvešinājušies viens no otra. Anna atstāj vīru un viena dodas uz Maskavu, lai koptu ievainotos. Viņa no jauna iedegas mīlestībā, bet, kad Annas kaislīgā daba draud pārspēt garīgo dvēseli, viņa no tās nobīstas un atsakās. A. Gailītes varones nereti saviļņo un valdzina R. Vāgnera mūzika, uzbangodama arī dziļas kaislības un nemieru. Dziļi psiholoģiskajā stāstā «Gaidās» (1915) autore rāda kādu sievieti, kura, dzīvodama Krievijā, kļuvusi vientuļa, sastop vīrieti un iemīl, bet tragiski vēsturiski notikumi aizved mīloto cilvēku katorgā. Kā Solveiga viņa gaida to atgriežamies, bet velti — mīlotaits katorgā kļuvis ārpazīgs. Vēstures grieži ir izpostījuši divu cilvēku dzīvi... Stāstā «Sasniegts» (1921) autore atkal rāda Maskavu, kur mīt uz nāvi nolemtā Anita, pa laikam kavēdamās atmiņās par Latviju, mīlu cilvēku, toreiz vēl studentu, kurš nu kļuvis par ārstu. Kara laiks ir darījis savu — Anita ir pārpūlējusies, reizē strādādama un mācīdamās. Irst arī sapņi par to, ka varbūt reiz mīlētais cilvēks spēs viņu izārstēt. Šis vīrietis viņu jau ir aizmirsis. Viņa ir vientuļa, nevienam nevajadzīga. Anita mirst un tiek apbedīta

¹ Ērmanis P. Par A. G. «Dzirkstis sniegā» // *Latvis*. — 1922. — Nr. 229. — 5. lpp.

² Egle R. Par A. G. «Dzirkstis sniegā» // *Ritums*. — 1922. — Nr. 6. — 469. lpp.

kopējā kapā, var jau būt, ka tur viņa nejutīsies tik vientuļa, kāda bijusi sava mūža pēdējās dienās.

K. Egle,¹ rakstīdams par A. Gailīti, saskatījis lēnu virzību, attīstību, salīdzinot ar pirmo grāmatu. Līgotņu Jēkabs² savukārt norāda, ka A. Gailīte raksta ne īsti stāstus, ne noveles, bet mazas etīdes, kuras lasīt ir patīkami — svaigas izjūtas, sievietes psiholoģijas attēlojumi un interesanti risinājumi. Viņš iesaka autorei ķerties pie plašākiem darbiem. Patiesi — izvirzītās problēmas grūti risināt īsprozas žanrā.

1923. gada vasarā A. Gailīte pošas kārtējam ceļojumam uz Vāciju — apceļo Berlīni, īpaši sajūsminās par Drēzdeni, Cvingeru, opereteātrī noskatās «Orfejs pazemē», Nirnbergā viņu saista viduslaiku celtnes. Atkal ir uzkrāti jauni spēki un iespaidi.

1925. gada 5. decembrī A. Gailītei tiek piešķirts Latvijas Universitātes diploms un grāds vēsturē par diplomdarbu «Jānis Georgs Eizens un 18. gs. latvju zemnieka raksturojums»³.

Kādu laiku A. Gailīte strādā par vēstures skolotāju Rīgas politehnikuma (vēlāk V. Olava komercskolā) Komerccodaļā. Šajā laikā A. Gailīte viesojas pie Raiņa un Aspazijas, vairākkārt apciemo A. Brigaderi viņas «Sprīdīšos».

1926. gada decembrī, paliekot uzticīga sieviešu problēmu risinājumam, iznāk A. Gailītes trešā stāstu grāmata «Grēcinieces», kurā ir gan didaktiski pastāstiņi iz skolnieču dzīves, gan vairāki izstrādāti darbi. Stāsts «Māte» ir traģisku notikumu virknējums — nabadzīga sieviete, kura zaudējusi pašu dārgāko savā dzīvē — dēlu Jānīti. Nav vairs prieka dzīvot.

Tomēr neapšaubāmi A. Gailītes talantu pierāda stāsts «Cor ardens», kur atklātas ne tikai jaunas nianšes sievietes intīmajos pārdzīvojumos, bet darbs iepriecina ar stāstījuma plūdumu, personu reljefu tēlojumu un dzidru valodu. «Cor ardens» varone Maija jau no Pēterpils konservatorijas laikiem mīl savu mūzikas skolotāju Cīruli, kurš gan ciena Mariju, bet uz tās mīlu neatsaucas. Maijas «degošo sirdi» iekaro kāds docents. Brīvas un neatkarīgas sievietes problēmu lūkots šķetināt stāstā «Sapņotājas».

A. Gailīte bijusi arī Latvijas Akadēmiski izglītoto sieviešu apvienības biedre un 1929. gada vasarā kā šīs organizācijas

¹ Egle K. Par A. G. «Dzirkstis sniegā» // Rītums. — 1922. — Nr. 6. — 469. lpp.

² Līgotņu Jēkabs. Par A. G. «Dzirkstis sniegā» // Kultūras Vēstnesis. — 1922. — Nr. 7/8. — 55. lpp.

³ Publicēts «Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā». — 1926. — Nr. 2—3.

Latvijas delegāte piedalās «Federation of University Women» kongresā Šveicē, brīvajos brīžos apceļodama arī Zēnēvu un Cirihi.

1930. gadā A. Gailīte par darbību Ārlietu ministrijā un jaunās paaudzes audzināšanu saņem Triju Zvaigžņu ordeni un Francijas akadēmijas Palmas ordeni.

Būdama nerimtīga ceļotāja, A. Gailīte 1934. gadā dodas uz Franciju. Gūtie iespaidi atklāti 1936. gadā izdotajā grāmatā «Francija», kurā A. Gailīte no jauna apliecina savas dziļās kultūras un vēstures zināšanas, ļoti labo prasmi stāstīt; lasot šos vērojumus, šķiet, ka lasītājs pats devies ceļojumā pa Franciju. A. Gailīte izstaigā Parīzi, mākslas krātuves, aplūko vēstures pieminekļus, noskatās Masnē operu «Thais», Comedie-Française noskatās Moljēra komēdiju «Mācītās sievietes» un E. Rostāna «Romantika» un pati atzīst, ka Francijā redzētais modelē maiguma un varenības sintēzi. «No Parīzes Rīgā atgriežoties šķita, it kā es būtu ieradusies Gulošās princeses valstī, tik kluss viss likās,»¹ atminēsies A. Gailīte. Jāatzīmē, ka lielākā daļa šīs grāmatas sarakstīta, vasaras brīvlaiku pavadot Vecpiebalgā sava vectēva mājās.

A. Gailīti vienmēr ir interesējušas spilgtas personības, tā 1930. gadā sērijā «Pasaules slavenākie vīri» iznāk monogrāfija «Džuzepe Garibaldi», kas sarakstīta kopā ar vēsturnieci E. Geski. Šīs grāmatas ievadā A. Gailīte rakstījusi: «Dzīve bez varoņiem būtu tikpat kā zeme bez kokiem, nekur tev nebūtu, kur skatu pacelt priekā par cilvēka skaistumu, sajūsmā par viņa drosmi un spējām un pateicībā par apziņu, ka cilvēks var būt liels,»² atklājot Garibaldi (1807—1882, Itālijas nacionālais varonis, Itālijas revolūcijas dalībnieks) personību un brīvības alkas, vēsturisko situāciju.

1934. gadā A. Gailīte iesaistās Latvijas sieviešu organizāciju padomes izdotajā žurnālā «Latviete» (1934—1940), publicējama tajā arī vairākus rakstus.

1936. gada brīvlaikā A. Gailīte dodas pāri Baltijas jūrai uz Stokholmu, kur Zviedrijas Valsts arhīvā vāc ziņas par Vecpiebalgas draudzes skolu, apceļo arī Norvēģiju, sajūsminādams par tās vareno dabu. 1937. gadā ar Latvijas Kultūras fonda atbalstu iznāk A. Gailītes vēsturiskais apcerējums «Vecpiebalgas draudzes skola», autore pateicība saviem skolotājiem un skolai, vēsturiski iesniedzoties līdz pat zviedru laikiem Vidzemē un skolu veidošanās procesam, iezīmējot tās perso-

¹ Gailīte A. Ceļiniece. — Daugava, 1962. — 185. lpp.

² Gailīte A., Geske E. Džuzepe Garibaldi. Dzīve un cīņas. — R., 1930. — 5. lpp.

nības, kurām bijusi liela nozīme Vecpiebalgas kultūrvidē — pulciņš «Ķirpis», brāļi Kaudzītes, J. Pilsātnieks, A. Stērste. Vecpiebalgas draudzes skola bija skola, ar kuru tās skolēni varēja lepoties, bet skola savukārt varēja būt lepna par saviem bijušajiem audzēkņiem. Atliek tikai pamest skatu uz grāmatas beigās publicēto skolēnu sarakstu, lai apjaustu, cik daudz intelligentu, to skaitā rakstnieku un mākslinieku, mums devusi Vecpiebalgas draudzes skola — Andrievs Niedra, Emīlis Melngailis, Jūlijs Madernieks, Jānis Roze, Arturs Bērziņš, Antons Austriņš, Jūlijs Jēgers, Jānis Zālītis, Kārlis Skalbe un daudzi citi.

1938. gada vasarā A. Gailīte atkal mēro ceļu uz Franciju, šoreiz, lai apmeklētu Žannas d'Arkas dzimto Domremija ciemu, un vēlāk Vecpiebalgā top vēl viens vēsturisks apcerējums «Žanna d'Arka» (1939). Ir savākti nepieciešamie materiāli, tiesāšanas protokoli, apskatīta ciema apkārtnē, kas pārsteidz autori, vecajā baznīciņā aizdegta svecīte pie Žannas tēla — pateicībā par to, cik skaids un liels var būt cilvēks, cik varonīga var būt sieviete. Domremija ciemā Žannas nama apmeklētāju grāmatā palicis ieraksts — Rīga, Latvija. «Šis skaistais ceļojums it kā noslēdza mūsu bezrūpīgās dzīves posmu. Tādi ceļojumi vairs neatkārtojās. Pasaulē rūga nāids, atriebība un varaskāre, kāre apspiest citas tautas un pār tām uzkundzēties,»¹ atcerēsies autore.

30. gadu otrajā pusē A. Gailīte ir bieža viesņa K. Skalbes «Saulrietos», nereti pusdieno Ērgļu krodziņā un mēro ceļu kājām uz Brakiem. Viņas ceļotprieks nerimst. Priecē gan dabas skaistums, gan arī sastaptie cilvēki.

Ārpus tā, kas iekļuvis grāmatās, nenovērtēts palicis A. Gailītes devums publicistikā — raksti par sabiedriski politiskiem jautājumiem, par franču literatūru, apceres par A. Brigaderi, P. Jēgeri-Freimani, M. Prustu, S. Unseti u. c. un neapšaubāmi par A. Pumpuru (pēd. Latvijā publicētais raksts — «Latvju Mēnešrakstā» 1942, Nr. 11 «Atmiņas par Pumpuru»). Ārpus stāstu krājumiem palikuši arī daži stāsti — «Sapņu ceļi», «Gaišos un mākoņos» un pēdējais Latvijā publicētais — «Apskaiderotā ceļā» (Piesaule, 1934, Nr. 3), kur A. Gailīte, turpinot aizsākto tēmu, rāda neatkarīgas sievietes Annas likteni, kura par vēlu apjautusi otra cilvēka nozīmi savā dzīvē un tragiski zaudē to. Nu viņai atliek vienīgi kā ārstei atvieglot citu cilvēku ciešanas.

Pēc trešā stāstu krājuma iznākšanas A. Gailīte literatūrā apklust, bet jo cītīgi atdod sevi skolotājas darbam. Franču

¹ Gailīte A. Ceļiniece. — Daugava, 1962. — 185. lpp.

licejā viņa nostrādā 23 gadus (1921—1944), mācīdama vēsturi un latviešu valodu. Skolēnu atmiņās viņa atklājas gan kā spilgta, bagāta personība, gan arī kā stingra, prasīga skolotāja, kura centusies skolēnos ieaudzināt cieņu pret latviešu valodu un pastāvību. Viņa bijusi saviem audzēkņiem autoritāte, un viņi pratuši novērtēt viņas personību. Meitenes savu skolotāju dēvējušas par Engēliti, bet puisi — par Angeliku. Kaut arī A. Gailītei bijis visai mainīgs garastāvoklis, tomēr tā allaž centusies būt laipna un sirsnīga. «Atceros viņu brūnā vilnas tērpā ar mazu mežģīņu apkaklīti, gludi atglaustiem, kupliem, kastaņbrūniem matiem, nopietnu, tomēr vienmēr ar it kā vieglu smaīdu sejā,»¹ tādu savu skolotāju atceras kāda skolniece. «Ar savām plašajām zināšanām un personīgo saskari ar daudziem rakstniekiem un dzejniekiem A. Gailīte pratusi aizraut skolēnus ar latviešu rakstniecību. A. Gailītes uzdevums bijis arī Valsts svētkos sagatavot un lasīt oficiālo svinīgo referātu. «Brīvs gars, kas sakņojās franču kultūrā, valdīja arī vēstures skolotājas A. Gailītes stundās, kurās viņa mācīja skolēniem izprast vēstures notikumu dziļi slēptos cēloņus,»² atceras cita skolniece. «Patiesībā viņa izskatījās pēc etrusku princeses, ar īpatnējo galvaskausu un sikos vilnišos sprogātiem matiem. Vienmēr tērpusies ar atturīgu eleganci, viņu pavadīja personīgs šarms un labu franču smaržu mākonītis,»³ atminas kāds skolnieks.

A. Gailīte varēja lepoties ar saviem skolēniem, vēlākajiem rakstniekiem un dzejniekiem — Astrīdi Ivaski, Dzidru Zeberiņu, Dzintaru Freimani, Ojāru Jēgenu, Valentīnu Jākabsonu, Bīminītu Grundi u. c. — kuros, iespējams, tieši A. Gailīte modinājusi interesi par literatūru. Smags A. Gailītei ir krievu okupācijas laiks, izmisuma pilnajā ceļā uz ziemeļiem spiesti doties arī četrpadsmit viņas radi.

Kara dārdiem ducinot postu, A. Gailīte pēc grūtas izšķiršanās nolemj aizbraukt, dodas bēgļu gaitās uz Vāciju. 1944. gada 6. oktobrī pārtrūkst saites ar mājām un pagātni. Sākas bailpilns ceļš pretim neziņai. Ar kuģi viņa nokļūst līdz Dancigai, kādu laiku dzīvo Berlīnē un Leipcīgā, līdz apmetas uz pagaidu dzīvi Hānavas bēgļu nometnē, kur, strādādama latviešu skolā par latviešu valodas skolotāju un latviskā garā audzinādama jauno paaudzi, nodzīvo līdz pat 1949. gadam. A. Gailīte strādā Hānavas latviešu ģimnāzijā, arī Tautas augstskolā. Hānavas nometnē tajā laikā iznāk latviešu laikraksts

¹ Franču licejs. 1921.—1940. — 1993. — 137. lpp.

² Turpat, 181. lpp.

³ Turpat, 217. lpp.

«Tēvzeme»¹. Tajā reizumis publicējas arī A. Gailīte, kaut dzīvi vada rimti un vientulīgi. Taču kultūras dzīve Hānavas bēgļu nometnē tajos gados ir visai rosīga. Līdzās A. Gailītei šajā nometnē dzīvo Biruta Senkēviča, Kārlis Ņezbers, Aina Kraujiete, valodnieks Ernests Blese. Tur tiek rīkoti arī rakstnieku vakari, uz kuriem tad ierodas arī rakstītāji no citām tuvākajām nometnēm, rosīgi Hānavas nometnē darbojas arī dramatiskā kopa. Arī A. Gailīte piedalās rakstnieku vakaros — 1945. gada oktobrī viņa nolasa referātu «Pārdomas par mūsu literatūru», niansēti izsekojot literatūras attīstības procesam un secinot, ka latviešu literārās izredzes nav tik bēdīgas, talanti ir, ja vien tikai nākotne dos tiem iespēju sekmīgi darboties un tālāk attīstīties. Kādā citā sarīkojumā A. Gailīte pievēršas sev tuvai tēmai — Atis Kronvalds un Tautas atmodas laikmeta ideoloģija. Tomēr literārajai darbībai šajā laikā A. Gailīte pievēršas maz (publicēti — raksts par K. Skalbi žurnālā «Ceļš», 1945, Nr. 1/2, par J. Veseli, A. Kronvaldu, R. Blaumani (visi laikrakstā «Tēvzeme»), plašs analītisks raksts par eksistencialisma problemātiku franču rakstnieku darbos («Latviešu apgādu gada grāmata», 1948)).

Līdzās virknei citu autoru A. Gailīte trimdā raksta izvērstas, dziļi analītiskas, vērtējošas recenzijas par teātra izrādēm — par A. Egliša «Kazanovas mētelis» iestudējumu Mērbekas Latviešu teātrī, kuru viņa noskatās viesizrāžu laikā, un M. Ziverta «Āksts» — Eslingenas Latviešu teātra iestudējumā.

Tomēr 1947. gadā Hānavā apgādā «Tēvzeme» iznāk A. Gailītes romāns «Dzīves zaļais koks» (atkārtoti izdots 1966. gadā Stokholmā), kurā A. Gailīte uz 30. gadu Latvijas fona risina problēmu, ar kuru visos laikos nācies saskarties apdāvinātai sievietei ar izteiktām mākslinieces vai zinātnieces spējām — pilnveidot sevi, savu talantu vai baudīt to, ko viņai var sniegt laulības dzīve, bērni, tādējādi kaut daļu sava talanta upurējot. Vai talanta izkopšana ir savienojama ar ģimenes dzīvi? Un kura ceļa gājējas gan ir laimīgākas, kuru dzīve piepildītāka?

Romānu veido trīs daļas, no kurām visizstrādātākā ir pirmā, kas veidota vēstuļu sarakstes, dienasgrāmatas formā starp divām sievietēm Ausmu Apsīti, kura it kā atspoguļo pašas autoras zinātnisko noslieci, dzīves pieredzi un gudrību, un Gundegu Sēju — topošo mākslinieci, kura studē Parīzē glezniecību un ir nolēmusi dzīvot tikai mākslai. Šķiet, ka tā nav nejaušība,

¹ Latviešu nedēļas laikraksts «Tēvzeme» iznāk Hānavā no 1945. gada 18. novembra līdz 1948. g. oktobrim, kad tas apvienojas ar laikrakstu «Latvija», red. Ludvigs Bērziņš.

ka abu sieviešu vārdi veido pašas autore iniciāļus. Izvedot šīs sievietes caur dzīves likločiem, ļaujot Gundegai iemīlēt norvēģu mākslinieku Arni Rasmusenu, apprecēties, ceļot pa skaisto Norvēģiju (lieti noder pašas autore skatītais gan Francijā, gan Norvēģijā) un vilties, jo Gundega nespēj reizē būt gan laba sieva, gan māksliniece. Arī apkārtējo acīs viņa ir tikai mākslinieka Rasmusena kundze. Vai vēlme īstenot šīs idejas bijusi tik maldīga? Gundegā mostas dumpības gars, arī pretišķības starp mākslu un savu sievišķību kļūst nepanesamas. Gundega viena pati dodas atceļā uz Parīzi, lai atgūtu līdzsvaru un turpinātu aizsāktās studijas. Taču tāpat kā agrāk tapušajos stāstos A. Gailītes tēlotie vīrieši nespēj būt uzticīgi. Laulība izirst, nav jau arī kas to saturētu kopā, — bērna — divu cilvēku mīlestības vainagojuma.

Otrā daļa rit parastā vēstījuma formā. Lasītājs līdz ar Gundegu atgriežas mietpilsoniskajā Rīgā, Gundega glezno, lai sarīkotu savu izstādi, kas jau ir izaicinājums. Viņa ir svešiniece. Autore pastarpināti rāda sievietes grūto ceļu uz atzinību un atzišanu. Sabiedrības dogmas pret sievieti, arī šķirtu sievu, aizspriedumi Gundegai dzimtenē liek justies tikpat svešai un nesaprastai kā Norvēģijā. Tikai lauku vidē, kurp viņa dodas, var atgūt spēku un ticību sev. Dzīve laukos atsauc atmiņā arī romantiskās tikšanās Parīzē ar kādu inženieri Silu. Pēc izstādes gutā atzinība tomēr nepiepilda Gundegas dzīvi, tāds savāds tukšums valda visapkārt. Ausmā mātes jūtas uzvar zinātnieci, viņa adoptē divus bārenišus, iegūstot dzīvē piepildījumu, taču Gundegai vēl priekšā ceļš pašai uz sevis izzināšanu. Viņa ir jauna, bet vientuļa sieviete, «viņa lielā pārdrošībā bija uzsākusi cīņu pret dabu, pret sevi pašu. [...] ģimene sievietes dzīves īstais piepildījums. Viņa alka vienas, īstas, lielas mīlestības. [...] Viņa redzēja, ka māksla vien nevarēs viņai atsvērt cilvēka tuvību. Viņas neizdzīvotā dzīve prasīja savas tiesības.»¹ Pēc nelieliem sarežģījumiem nāk klusā, kautrā mīlestība ar inženieri Silu. Gundegai, rodot piepildījumu dzīvē, vairs nav bailes zaudēt savu mākslu un savu patstāvību. Romāna izskaņā autore pauž domu, ka nākotne pieder tiem un tur, kur zaļo dzīves zaļais koks, citādi sieviete ir kā koks ar neaizsniedzamām galotnēm, bet bez zaļiem zariem, proti, bez turpināšanās. Romānā skartās problēmas var būt aktuālas visos laikos. Tikai šajā gadījumā problēmas ir, bet cilvēki tēloti visai shematiski, statiski, īsti iezīmējas tikai abu sieviešu likteņi. Kaut jāatzīst, ka autore agrāk skarto problēmu un risinājumu ziņā ir kļuvusi

¹ Gailīte A. Dzīves zaļais koks. — Daugava, 1966. — 91.—93. lpp.

izjustāka, niansētāka. Bet kālab Gundega izvēlas tieši šo vīrieti, kurš tēlots tik bālasinīgs? Iespējams, ka autore stiprā puse ir sieviešu tēlošana. Brīžiem nepārlicina sarežģīto situāciju pārāk vieglie risinājumi. Taču priecē romānā labi koptā latviešu valoda un dabas ainu krāsainība.

Vācijā tapis vēl viens A. Gailītes romāns «Uz zaļa zara», tas pat iesniegts izdošanai, bet nav iznācis un tā tālākais liktenis nav zināms.

Pienākot 1949. gadam, Hānavas nometne tukšojas. Daudziem aizceļojot, A. Gailītes dzīve kļūst jo vientuļa, līdz arī viņa izlemj mērot tālo ceļu pāri jūrai uz Ameriku. Nu jāsaka ardievas arī Eiropai. Vispirms A. Gailīte dzīvo Amerikā — Ņujorkā, Ņūdžersijā u. c. Tas ir grūts iztikas pelnīšanas laiks. 1951. gadā A. Gailīte pārceļas uz Kanādu, sākumā dzīvo Hamiltonā un latviešu svētdienas skolā māca latviešu valodu, privāti arī franču valodu, vēlāk pārceļas uz patstāvīgu dzīvi Toronto, kas ir liels latviešu kultūras centrs, kur viņa rosīgi līdzdarbojas kultūras un sabiedriskajā dzīvē. No 1951. gada A. Gailīte sāk strādāt par korektori Kanādas latviešu laikrakstā «Latvija Brīvā Balss»¹, kur viņa publicē divus rakstus — par A. Pūmpuru (Nr. 8) un A. Brigaderi (Nr. 19). No 1951. g. oktobra šis laikraksts iznāk ar nosaukumu «Latvija Amerikā» (LA).² Laikrakstā «Latvija Amerikā» viņa nostrādā līdz pat 1965. gada jūnijam (A. Gailītei tolaik ir jau 80 gadu!). Par Toronto pavadīto laiku A. Gailīte atmiņās raksta: «Toronto dzīvojot, ir iespējams atrast prieku gan pašu, gan pasaules lielo mākslinieku gara izpausmēs. [.] Nenožēloju, ka trimdā esmu redzējusi citas zemes, iepazīsies ar jauno kontinentu. Tomēr ikviens ceļinieks, kas pēc dabas nav klaidonis, pēc gara ceļojuma grib atgriezties mājās»³. Diemžēl A. Gailītei tas nebija lemts. Kanādā dzīvodama, literārajai jaunradei A. Gailīte pievērsās maz, iznāk viņas stāsts (patiesībā vēsturisks romāns) «Rītausma» (1968) un pieredzes un vērojumu grāmata «Ceļiniece» (1962).

Grāmatā «Ceļiniece» autore lasītāju izvadā pa savas dzīves gaitām, sākot no iesvētībām 1903. gadā Vecpiebalgā līdz pat trimdas gadiem Toronto. Grāmatā viņa atklājas kā korekta, uzmanīga kultūras un politiskās dzīves notikumu vērotāja. Jāpievienojas vēsturnieka P. Vasariņa teiktajam, «ka A. Gailītes

¹ Latviešu laikraksts «Latvija Brīvā Balss» iznāk Kanādā (no 1951. g. 18. jūlija līdz 1. oktobrim, pavisam 21 numurs).

² Latviešu laikraksts «Latvija Amerikā» iznāk Kanādā (no 1951. g. 6. oktobra).

³ Gailīte A. Ceļiniece. — Daugava, 1962. — 300. lpp.

ceļojumu iespaidi ir nozīmīgi arī šodien, jo tajos uztvertas būtiskākās ciltautu kultūras vērtības, nevis tūristu atrakcijas»¹. Gandrīz vai visi latviešu literatūras klasiķi krustojusi A. Gailītes ceļu, atstādami savas pēdas, turklāt A. Gailīte stāstījumā pratusi neizcelt sevi, bet parādīt to vidi, apstākļus un personības, kuru ietekmē veidojusies viņas dzīve. Latviešu atmiņu literatūrā mazāk zināms un attēlots laiks ir latviešu dzīve Krievijā, kas visai plaši rādīta grāmatā «Ceļiniece». Lielākā daļa grāmatas veltīta dzīvei Latvijā un Krievijā, bet pavisam nedaudz, t. sk. dažādi nenozīmīgi sīkumi minēti par trimdas posmu gan Vācijā, gan Kanādā. Grāmatā autore nerunā pati par saviem darbiem, romāns «Dzīves zaļais koks» nemaz netiek pieminēts. Literatūras kritiķis V. Kalve² šo atmiņu grāmatu novērtējis ļoti atzinīgi. Tajā atspoguļojas svešumā mītošo saites ar savu esmi, saknēm, tradīcijām. Katrs stāsts par pagātni ir arī tālaika atdzimšana tagadnē, neļaujot aizgājušiem laikiem un notikumiem pazust kā nebijušiem. Šķiet, tieši tas licis A. Gailītei atgriezties pie savām saknēm vēl senākā pagātnē, rakstot stāstu «Rītausma», kas izaudzis no reāliem notikumiem un reālām personām. Tam ir liela kultūrvēsturiska nozīme. Autore stāsta par savu dzimtu Vecpiebalgā. Literatūras kritiķe Nora Valtēre, rakstot par stāstu «Rītausma», atzīst, ka «rakstniece labi tvērusi to spirtgo, vitālo, saimnieciski uzņēmīgo un reizē spēcīgām gara rosmēm tik bagāto mūsu tautas rītausmu, kas jo augsti uzvilņoja tieši Piebalgā 19. gs. otrajā pusē».³ No stāsta caur meiteni Andu (pašu autori) strāvo tālaika uzskati, piebaldzēnu cīņas ar vācu mācītājiem par meiteņu skološanu, latviešu spītīgo nostāju pret pareizticību u. c. Skatām Gobu dzimtu vairākās paaudzēs, tradīcijas, cilvēku savstarpējās attiecības, laikmeta iezīmes. Kā svarīgākā persona Andas dzīvē rādīts A. Pumpurs, kas apprecējis Andas mātes māsu Edi. Tieši šī radniecība ļāvusi Andai iepazīt dzejnieku (visvairāk, šķiet, A. Gailīte rakstījusi apceres tieši par A. Pumpuru), viņa raksturu. «Meitene, kam bija lemts dzīvot Pumpura tiešā tuvumā, vēroja viņa gaišo personību, bet viņa lielumu nojauta tikai šķiršanās brīdī un īsti izprata, gadiem ejot un pašas apvāršņiem paplašinoties,»⁴ teic Anda.

¹ Vasariņš P. Par A. G. «Ceļiniece» // Latvija Amerikā. — 1963. — Nr. 34.

² Kalve V. Par A. G. «Ceļiniece» // Laiks. — 1963. — 20. aprīlī.

³ Valtēre N. Atspulgi: Apceres par trimdas grāmatām. — Mežābele. — Itaka, ASV, 1992. — 66.—68. lpp.

⁴ Gailīte A. Rītausma. — Toronto, 1968. — 99. lpp.

Autore vienlaicīgi iezīmē Vecpiebalgas kultūrvidi, ar to saistītās personības — brāļus Kaudzītes, A. Pumpuru, A. Kronvaldu, J. Sliedi u. c., kā arī ļoti krievisko Daugavpili, kur Anda, mācīdamās Brojerskas ģimnāzijā, ir vienīgā latvietē. Šī stāsta sakarā žurnālā «Karogs» (1988, Nr. 9) publicētas arī divas A. Gailītes vēstules, kas datētas ar 1971. gadu un rakstītas A. Pumpura muzeja atklāšanas sakarā. Laiks, par kuru rakstījusi A. Gailīte, bija rītausma gan latviešu tautai, gan pašai autorei — dzīve tikko sākusies, pabeigta ģimnāzija, «saule nav vēl uzlēkusi. Pamalē viedama tikai rīta ausma.»¹ Cik daudz vēl tiks piedzīvots. Bet bērnība kā gaiša sala, Vecpiebalga un Latvija kā stars atvīzēs vēlākajos trimdas gados, dos spēku un veldzi. Varbūt tieši tālab mūža novakarē (84 gadu vecumā) autore rakstījusi par savas dzīves rītausmu. Nora Valtere raksta: «[...] reti nākas atrast tik objektīvu, lietisku un skaidru atmiņu zīmējumu, kāds ir A. Gailītei. [...] objektīvais godīgums, autores smalkjūtīgā inteliģence liek lasītājam uzjust arī pret autores personību dziļu un īstu cieņu.»²

Dzīvodama Toronto, A. Gailīte aktīvi iesaistās sabiedriskajā dzīvē, ir spārīga latviskuma aizstāve, Latvijas Preses biedrības (LPB) Toronto nodaļas goda biedre un Baltijas sieviešu padomes locekle (no 1953. g.). A. Gailīte atkal nopietni pievēršas publicistikai. Šajā laikā tapuši raksti un apceres par jauniznākušajām grāmatām, galvenokārt par romāniem³. A. Gailīti saista J. Veseļa romāni, A. Johansona un P. Jurēviča eseju grāmatas u. c. A. Gailīte rūpīgi un vērīgi seko latviešu trimdas literatūras attīstības procesam. Viņas recenzijas ir korekti izstrādātas un analītiskas, tajās jaušama autores labvēlīgā un saprotošā attieksme pret rakstītāju. Līdzās šīm recenzijām

¹ Gailīte A. Rītausma. — Toronto, 1968. — 110. lpp.

² Valtere N. Atspulgi: Apceres par trimdas grāmatām. — Mežābele. — Itaka, ASV, 1992. — 67.—68. lpp.

³ Recenzijas par Johansona A. «Pārļaicīgie ceļinieki», «Leoparda āda» (LA, 1956, 68), «Pakavu dunoņa» (1955, 18), «Vēju mezgļi» (1962, 58), Veseļa J. «Saules kapsēta» (1955, 24), «Teiksma par manu mūžu» (1956, 68), «Divas māsas» (1958, 98), «Velgas mīlestība» (1960, 15), «Tērauda dvēsele» (1962, 22), Freimaņa Dz. «Viļņi» (1956, 20), Sarmas J. «Negantnieks» (1956, 104) un «Dandara lieta» (1960, 81), Jurēviča P. «Kultūras sejas» (1962, 40), Kovaļevskas M. «Astonpadsmīt» (1967, 104), Salnā G. «Sirds gūstekņi» (1968, 94) un «Sīpols un orhideja» (Jaunā Gaita, Nr. 55), Kalniņa N. «Tikai saulei nav ēnu» (1972, 52), Kraujietes A. «Kristāls un māls» (1970, 89), Zicāna E. «Virši zied» (1964, 3), Liepas Z. «Dzejoļi» (1972, 7).

A. Gailīte laikraksta «Latvija Amerikā» slejās publicējusi desmit rakstnieku portretus (par K. Skalbi, A. Pumpuru, J. Poruku, E. Blesi, A. Spekki, R. Blaumani, Aspaziju, K. Dāli un K. Strālu) un trīs piemiņas rakstus — A. Ķeniņam, A. Dālei un B. Pasternakam aizejot.

A. Gailīte turpina iepazīstināt arī ar franču un igauņu literatūru. Visu savu garo mūža gājumu līdzās interesei par literatūru A. Gailīte saglabājusi interesi par vēsturi un mākslu. Top apceres par E. Dunsdorfa, N. Viksniņa, Ā. Klīves, V. Biļkina, M. Valtera vēstures grāmatām. Viņa piedalās diskusijās par mākslu, raksta intervijas ar latviešu māksliniekiem A. Kopmani un A. Brastiņu, vērtējoši analītiskus rakstus par izstādēm, kuras skatītas Toronto mākslas galerijā.

A. Gailītei kā tautas atmodas laika lieciniecei, kura sakņojusies latviskā vidē un tradīcijās, sāp nevēriba pret viņas uztevēt svētiem jēdzieniem. Tālab viņa avīzes redaktore slejā publicē rakstus, pat aicinājumus turēt cieņā tēvu valodu, atgādinājumus par tautas atmodas laiku, par nacionālo pašapziņu, bažas par latviešu tautas izdzīvošanu, par brīvības jēdzienu, par Baltijas valstu savienību u. c. Mūža guvums, pieredze un pagātne A. Gailītei šajā laikā jo skaidri ļauj saredzēt patiesās vērtības, viņu priecē žurnāla «Mazputniņš» iznākšana, viņa labprāt piedalās tā vērtēšanā. A. Gailīte darbojas arī bērnu ludziņu konkursa komisijas sastāvā. Taču tas nav viss. Būdama LPB Toronto nodaļas aktīva locekle, viņa piedalās Toronto LB rīkotajos rakstnieku vakaros — gan ar kādu stāstu «Kādas vasaras rotaļa», turpinādama vīriešu un sieviešu attiecību risinājumu Leišmales muižā Pirmā pasaules kara vasaras brīvlaikā, gan kādu referātu «Ķecerīgas domas par latviešu literatūru» (1953), tomēr lielākoties viņas izprozas darbi, kuri lasīti šajos sarīkojumos, nav publicēti un nav zināms to liktenis (novele «Devīpdesmitgadnieks, jaunkundze un suns», stāsti «Pret šķēpu», «Nabaga Vincents», humoreska «Miermīlīgā diplomātija» u. c.). Ilgus gadus strādādama laikrakstā «Latvija Amerikā», A. Gailīte vienlaikus ir bijusi arī šīs avīzes latviešu valodas konsultante un korektore. Nereti, lapojot trimdas preses izdevumus, esmu radusi atziņu, ka «LA» šajā laikā izcēlusies ar koptu valodu un stilu, par to liecina arī lasītāju publicētās vēstules.

Tomēr, kā īsti dzīvojusi un jutusies, ko pārdzīvojusi šī inteligentā kundze, paliek apslēpts. Katra dzīvei ir savs noslēpumu plivurs, un retais grib to atklāt svešiniekam. A. Gailīte, kuras mūžā liktenim labpaticis ievilkst vairākus lokus, pieredzot dažādus laikus un 41 gadu dzīvojot šķirti no Latvijas, dzīves nogalē atzīst: «[...] esmu sastapusi daudz interesantu cilvēku,

redzējusi jauku un vecu kultūru svešās zemēs un bez gala ilgojusies pēc Latvijas.»¹ Ilgas par Latviju A. Gailīte paņem līdz arī savā pēdējā ceļojumā — A. Gailīte mirst 1975. gada 20. augusta rīta smēlī Toronto, tālu no dzimtenes.

I. Viksna, pieminēdama A. Gailīti, raksta: «[...] ar A. Gailīti aiziet daļa mūsu tautas vēstures, centieniem, pārdzīvojumiem un sasniegumiem. Viņa savā personībā apvienoja modernās sievietes centienus jau savā bērnībā, un mūžā sasniedz to, par ko tikai tagad vēl cīnās viņas domubiedrenes. A. Gailīte bija rakstniece, vēsturniece, skolotāja, valodniece, žurnāliste, politiķe un jaunākās paaudzes audzinātāja — viena no tām lielām personībām, ko mūsu tautā izauklējis šis gadu simtenis.»² Kaut arī A. Gailītes daiļradē neradīsim dižas pērles, tomēr apbrīnas vērtā ir šīs inteliģentās sievietes dzīve, mērķtiecīgais ceļš uz izglītību, savu vietu dzīvē, dzīvē, kura viņai sagādājusi nevienam vien pārdzīvojumu, rūgtumu un sāpi.. Inteliģenta, dziļi bagāta personība.. A. Gailīte ir bijusi daudzās zemēs un pilsētās, kavējusies daudzu zemju kultūras un gara dzīves novados. Un visās šajās gaitās viņa ir meklējusi vērtības, saskatot tās gan lietu pasaulē, gan dzīvajos cilvēkos un savstarpējās attiecībās. Viņas uzmanības centrā allaž bijis cilvēks pats. Tik bagāts mūžs vai gadusimtena garumā latviešu literatūrā nav tik parasts. Mūžs, kas vadīts līdzās lielām personībām.

Sirmā galva, ceļiniece
mūža mierā skata
rīta ausmu visos laikos.
Dzīves kokam zaļajam
pat no sava kapa
liekot zaros izplesties
deviņzūburainos.
Viņas mūžam garajam
skuju vainagu es pinu.
Rūgtens zaļums mūžīgais —
viņas dzīves zīme —
paliks salnas nenokosts,
vēju neaizslaucīts.

(I. Gubiņas piemiņas dzejolis
A. Gailītei, publicēts «LA»)
1975, Nr. 36.

¹ *Ķelpe J.* Sieviete latvju rakstniecībā. — Jelgava, 1936. — 85. lpp.

² *Viksna I.* Par A. G. // Latvija Amerikā. — 1975. — Nr. 36.

ERNESTS ARNIS

(1888—1943)

Ernests Arnis — mūsdienu latviešu lasītājam tikpat kā nezināms rakstnieks. Daļa literatūras interesentu ir lasījuši 1990. gadā atkārtoti izdoto E. Arņa romānu «Tauriņu kauja» ar I. Kiršentāles apcerējumu par rakstnieku.¹ Tas ir rosinošs aizsākums turpmākiem pētījumiem par E. Arņa dzīvi un daiļradi.

20.—30. gados Ernests Arnis bijis ļoti populārs rakstnieks, ne vien triju romānu, stāstu un divu dzejoļu krājumu autors, bet arī sevišķi aktīvs publicists, kas rakstījis gan par sociāliem, gan filozofiskiem jautājumiem, publicējis literatūrkritiskus rakstus, apcerējis rakstniecības vispārējās problēmas, tulkojis ārzemju daiļliteratūru, būdams redaktors, veidojis gan avīzi «Jaunākās Ziņas», gan populāro žurnālu «Atpūta».

Arnis bija «Jaunāko Ziņu» redaktors īsu laiku 1926. gadā, pēc tam no 1928. līdz 1937. gadam — ar īsiem pārtraukumiem. Bijis žurnāla «Atpūta» redaktors no 1928. gada septembra līdz 1937. gadam. Līdz 1933. gada 5. maijam parakstījies kā E. Runcis.

E. Arnis ir nozīmīga un savdabīga personība latviešu sabiedriskajā dzīvē, kurā tas intensīvi piedalījies, sākot ar 1904. gadu. E. Arņa dramatiskiem notikumiem piesātinātā dzīve daļēji atspoguļota viņa prozā.

Ernests Arnis (īstajā vārdā — Ernests Runcis) dzimis 1888. gada 1. janvārī Valkas apriņķa Mēra pagasta² Mēra muižas³ dārznieka Mārča Runča un viņa sievas Annas ģimenē,

¹ Kiršentāle I. Ernests Arnis un romāns «Tauriņu kauja» // *Arnis E. Tauriņu kauja*. — R., 1990. — 5.—12. lpp.

² Tagadējais Bilskas pagasts.

³ Bijušās Mēra muižas telpās tagad atrodas Birzuļu deviņgadīgā skola.

bijis viens no viņu pieciem bērniem.¹ Nākamais rakstnieks gājis skolā Smiltēnē, bet 1904. gadā, aktīvi iesaistoties revolucionārajā kustībā, skolu pametis.

Tas, ko vēlāk lakoniski nosauc par 1905. gadu, īstenībā sākās jau agrāk un bija daudz sarežģītāks process, nekā to mēdza attēlot padomju okupācijas laikā. 1905. gads Latvijā bija ārkārtīgi plaša masu kustība, tas bija viens no masveidīgākajiem latviešu nacionālās atbrīvošanas kustības posmiem, kurā pirmo reizi izskanēja prasība pēc neatkarīgas Latvijas valsts.

Bez sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (par ko ir pietiekami daudz rakstīts un kas padomju laikā tika iztēlota par vienīgo organizējošo spēku 1905. gada revolūcijā) ļoti aktīvi darbojās plašā Latvijas sociāldemokrātu savienība. Tās dalībnieku vidū tolaik bija pazīstami rakstnieki un sabiedriski darbinieki: J. Akuraters, M. Valters, K. Skalbe, E. Rolavs, A. Austriņš, Apsesdēls, Vēsmiņu Kārlis (Kārlis Krūza) u. c. Šai organizācijai pievienojās arī Ernests Runcis. Viņš devās agitācijas braucienos pa visu Latviju, būdams Rīgā, uzturējies pie paziņām, tai skaitā nereti pie Jāņa Akuratera. Kā raksta A. Goba apcerē «Arnis», «latviešu sociāldemokrātu savienības cilvēki un šī iepazīšanās (ar Apsesdēlu un Akurateru. — A. S.) palīdz jaunajam ideālistam nokļūt arī uz nacionāli revolucionāra ceļa. Šis ceļš labi vien atšķīrās no tā, kādu gāja sociāldemokrātiskā strādnieku partija («marksisti»).»²

Atšķirībā no marksistiskās sociāldemokrātiskās strādnieku partijas, kuras mērķis bija gāzt cara patvaldību un nodibināt Krievijā demokrātisku republiku, sociāldemokrātu savienība uzskatīja, ka nepieciešams dibināt neatkarīgu Latvijas valsti un ka arī visām citām apspiestajām tautām jāatbrivojas no Krievijas virskundzības un jāiegūst neatkarība. Marksisti propagandēja, ka «proletariātam nav dzimtenes», bet sociāldemokrātu savienības biedri, labi saprazdami, cik svarīgs latviešu tautai kā nelielai un apspiestai tautai ir nacionālais jautājums, tam pievērsa lielu uzmanību. Vēlākajos gados grāmatā «Latvju tautas politiskā atmoda» Arnis plaši analizē jautājumu, kāpēc latviešu tautai nav pieņemams no Vācijas un Krievijas mākslīgi pārņemtais marksisms, ko popularizēja jaunstrāvnieki, — marksisma propagandētāji neņem vērā Latvijas vietējos

¹ Māsa Matilde, dz. 1873. g., brālis Kārlis, dz. 1878. g., māsa Emma, dz. 1883. g., māsa Marija.

² Goba A. Arnis // Piesaule. — 1931. — Nr. 3. — 131. lpp.

apstākļus. E. Arnis raksta: «Vācija un Krievija pēc sava nacionālpolitiskā un saimnieciskā stāvokļa bij taisni pretēja Latvijai: vāci un krievi bij nacionāli valdošās apspiedējas tautas, latvji — nacionāli un saimnieciski apspiesta tauta.»¹ Sai sakarā J. Akuraters raksta: Par Latvijas autonomās valsts prasību mēs tikām visnelabvēlīgākās attiecībās ar Sociāldemokrātu partiju, kura savā presē un sapulcēs nosauca mūs par buržujiem un blēņu sapņotājiem par kaut kādu Latviju, kura strādniekiem nemaz nav vajadzīga, jo strādniekiem nav dzimtenes utt. Starp mūsu pretiniekiem bija toreiz arī Rainis, Jansons un Jankavs.»²

Dažos savos rakstos (piemēram, rakstā «Jānis Akuraters mūsu nacionālpolitiskā dzīvē»³) E. Arnis Sociāldemokrātu savienības biedrus sauc par nacionālsociālistiem, kas mūsdienu lasītājā, kam «nacionālsociālisms» asociējas ar Hitlera ideoloģiju, var radīt zināmu neizpratni. Taču E. Arnim termins *nacionālsociālisti* ir vajadzīgs vienīgi tādēļ, lai uzsvērtu, cik nozīmīgs Sociāldemokrātu savienībai bija nacionālais jautājums.

Revolūcijas gados E. Arnis raksta proklamācijas, piedalās nelegālu izdevumu «Strādnieks» un «Laukstrādnieks» rediģēšanā, pārtulko V. Brakes brošūru «Nost ar sociāldemokrātiem!» (1905), V. Lībknehta «Divas pasaules» (1905), K. Kautska «Sociālā revolūcija un diena pēc tās» (1906) un «Atmiņas» (1906).

Sai pašā laikā sākas arī E. Arņa literārā darbība. 1905. gadā Liepājas laikraksta «Latvietis» pielikumā publicēti viņa dzelži «Tik skaties vien uz priekšu...» un «Apkārt melnas ēnas krājas...».

Kopā ar Apsesdēlu viņš izveido tēlojumu krājumu «Pie degošām mājām» (1906), kurā ievietoti gan viņu abu sacerējumi, gan tulkojumi.

Sākoties reakcijai, E. Arnis dzīvo nelegāli. Kādu laiku viņš piedalās revolucionārā kustībā arī Krievijas dienvidos.

Pirmo reizi E. Arni apcietina 1906. gada pirmajā pusē, turot aizdomās par kādu uzbrukumu laupīšanas nolūkā Sarkandaugavā, bet pierādījumu trūkuma dēļ viņu atbrīvo. Otrreiz Arni

¹ Arnis E. Jānis Akuraters mūsu nacionālpolitiskā dzīvē // *Akuraters J. Kopoti raksti.* — R., 1923. — 4. sēj. — XII lpp.

² Citēts no: *Arnis.* Latvju tautas politiskā atmoda. — R., 1934. — 142. lpp.

³ *Akuraters J. Kopoti raksti.* — R., 1923. — 4. sēj.

kopā ar kādu cīņu biedreni aiztur Švarcmuižas mežā 1906. gada 28. jūlijā. E. Arnis uzdodas par Trikātas zemnieku Kārli Akmentiņu. Kratīšanā pie viņa atrod «noziedzīgus uzsaukumus, noziedzīga satura pierakstus un avīzes»¹. Abi jaunie cilvēki tiek aizturēti, pamatojoties uz 1881. gada 14. augusta nolikumu par valsts aizsardzību. Nākamo rakstnieku iesloga vieninieku kamerā.

Vēlāk E. Arnis atzīstas, ka uzdevies neistā vārdā, un pasaka savu isto vārdu. Dažādos dokumentos, kas attiecas uz tiesas lietu un cietumu, viņš saukts dubultuzvārdā — Runcis-Akmentiņš.

1908. gada 13. jūnijā Rīgas Pagaidu kara tiesa Ernestu Runci un vēl divdesmit četrus cilvēkus tiesā par piederību pie Latviešu sociāldemokrātu savienības. Visbargāko sodu piespriež E. Arnim un Augustam Apsītim (dzejniekam Apsesdēlam) — desmit gadus katorgā; pārējiem piespriests sods ir mazāks — pieci cilvēki notiesāti uz četriem gadiem katorgā, pieciem piespriests izsūtījums, pārējie attaisnoti. Spriedums netieši liecina par E. Arņa īpaši aktīvo lomu sociāldemokrātu savienībā un revolucionārajā kustībā.

Turpmākie E. Arņa dzīves gadi pāriet Rīgas, Smoļenskas un Irkutskas cietumos, no tiem astoņi — vieninieku kamerā. Sākumā jaunais cietumnieks ir iekalts važās. Vidzemes gubernatora žandarmērijas pārvaldes cietumu daļa ierosina katordznieku Runci atbrīvot no važām, bet cietumu inspekcija 1909. gada 27. jūnijā atbild, ka termiņš atbrīvošanai no važām būs tikai 13. oktobrī un tāpēc pašlaik ieslodzītajam nodrošināt brīvāku režīmu nav iespējams.² «Labojošos kategorijā» (t. i., bez važām) cietumnieks ieskaitīts tikai jau minētajā 1909. gada 13. oktobrī.

Bija vajadzīgs liels gara spēks, lai izturētu ilgos gadus vieninieku kamerā. E. Arnim palīdzēja intensīvās sabiedrisko zinātņu studijas. Te vietā citēt sociāldemokrātu savienības biedra E. Rolava vēstuli brālim no cietuma, kas tikpat labi attiecas uz E. Arni: «Laika cietumā ir ļoti daudz, un pacietība arī ronas cietumā, — tās ir vissvarīgākās lietas pie nopietna darba.»³

Laiks, kas Arnim no astoņpadsmit līdz divdesmit astoņu gadu vecumam aizrit cietumā, izveido īpatnēju raksturu. Arnis

¹ CVVA, Fonds 173, apraksts 2, lieta Nr. 1121.

² Turpat.

³ Citēts no: *Arnis*. Latvju tautas politiskā atmoda. — R., 1934. — 66. lpp.

ieslodzījumā joprojām lolo ideālus par brīvību un sociālo taisnīgumu, taču, šos gadus pavadot lielākoties vieninieku kamerā, pietrūkst gan tā, ko personības veidošanā būtu varējusi dot normāla sabiedrība, gan arī reālās dzīves pieredzes. Zināma atsvešinātība no reālās dzīves vairs nav pārvarama. Nostabilizējas romantizēts priekšstats par nākamo dzīvi brīvībā, par sievietēm, par izpriecām. Izsapņoto ideālu nesavienojamība ar dzīves realitāti rada traģiskuma izjūtu.

1917. gada 6. martā Februāra revolūcija atsvabina E. Arni no cietuma, viņš īsu laiku dzīvo Sibīrijā, bet drīz vien atgriežas Latvijā un turpina darboties bijušajā Sociāldemokrātu savienībā, kas pēc 1905. gada revolūcijas sagrāves tuvinājās ar krievu revolucionāro sociālistu partiju un kopš 1913. gada saucās par Latvijas Revolucionāro sociālistu partiju.

E. Arnis aktīvi piedalās vētrainajos laikmeta notikumos. Kas tikai viņš nav bijis! Kerenska valdības laikā — frontes komissārs, tad, kad Latvija nonāk vācu okupācijas varā, — partizāns, pēc tam vācu gūsteknis līdz 1918. gada beigām, kad sabrūk okupācijas vara. No 1918. gada novembra Rīgā iznāk Latvijas Revolucionāro sociālistu partijas laikraksts «Uz priekšu», viens no tā redaktoriem līdzās Apsesdēlam un Ž. Gruzevskim ir E. Arnis. Laikraksts iznāk līdz 1919. gada 22. maijam. Latvijas Revolucionāro sociālistu partija 1919. gadā P. Stučkas valdības laikā bija vienīgā partija, kas pastāvēja blakus Latvijas boļševiku partijai, tas liecina par zināmu platformu kopību.

Un tad cietumu un cīņu laiks ir beidzies. Ilgotā brīvā Latvijā ir izkarota. 1919. gadā kādu laiku E. Arnis strādā Izglītības ministrijā, bet pēc tam sāk strādāt par vecāko bibliotekāru Valsts bibliotēkā, kur piedalās lauku bibliotēku komplekšēšanā, ko atbalstīja Kultūras fonds. Tas Latvijas brīvvalstī bija milzīgs kultūrizglītojošs darbs — iepirka grāmatas no grāmatizdevējiem un rakstniekiem, komplektēja simtiem bibliotēku, kas tika izsūtītas pa visiem Latvijas pagastiem. Bibliotēkā E. Arnis iepazīnās arī ar savu nākamo dzīvesbiedri Annu Birki.

Vēl strādādams bibliotēkā, drauga J. Kārkliņa rosināts, E. Arnis uzsāk rosīgu darbību Emīlijas un Antona Benjamiņu preses izdevumos.

Sākot ar 1920. gadu, Arnis līdzdarbojas «Jaunākajās Ziņās», ar pārtraukumiem bijis to redaktors (1926—1937), arī žurnāla «Atpūta» redaktors (1928—1937), tā lielā mērā nosakot Benjamiņu izdevumu seju.

Sais gados E. Arnis izvērs apbrīnojami intensīvu publicistisko un literāro darbību. 20. un 30. gados presē un grāmatās publicēti E. Arņa raksti par filozofiskiem un politiskiem jautājumiem, par rakstniekiem J. Neikenu,¹ J. Akurateru,² J. Poruku³, recenzijas par atsevišķiem literāriem darbiem. Jāatzīmē, ka Arņa kritikas un apceres par rakstniekiem ir sociāli, politiski un filozofiski orientētas un viņš vairāk raksta par rakstnieku uzskatiem, to veidošanos un daiļdarbā sastopamajām idejām nekā par māksliniecisko pusi.

Viens no spilgtākajiem Arņa darbiem šai nozarē ir apcere par Juri Neikenu, kurā reljefi spilgti parādīti gan Neikena visai aprobežotie uzskati, gan tas, kā no mācītāja Neikena tīri praktiskiem nolūkiem mācīt kristīgas gudrības nereti pret paša autora apzinīgo gribu izaug mākslas darbs. «Bet tad «pamācītāja» mākslinieciskās tieksmes aizved viņu tur, kur nemaz nebija domājis aiziet. Rodas romantiskas situācijas, interesanti raksturi un meistarīgi zīmēti tipi.»⁴

E. Arnis tulkojis D. Veilanda stāstu jaunatnei «Rulamans» (1923) un P. Benuā romānu «Atlantida» (1924), tulkojis arī izklaidējoša rakstura romānus, kas publicēti «Jaunākajās Ziņās».

Visā mūža gaitā E. Arni ir nodarbinājušas filozofiskas problēmas. Viņam tuva bijusi A. Bergsona filozofija — intuitīvisms. Rakstnieku saistījusi ideju vēsture un jo sevišķi latviešu nacionālās ideoloģijas izveidošanās un attīstība. Ka tāda ideoloģija tautai ir nepieciešama, par to rakstnieks bija svēti pārliecināts. Tai veltīta rakstu sērija «Nacionālās ideoloģijas ceļos» («Jaunākās Ziņas». — 1934. — 141., 147., 153., 159., 171. nr.), doma par nacionālo ideoloģiju caurvij arī citus viņa rakstus «Jaunākajās Ziņās» — «Rakstnieks diktatūras joku spēlē» (1931. — 267. nr.), «Rakstnieki un punduri» (1931. — 215. nr.), «Naida «politika» mūsu rakstniecībā» (1931. — 185. nr.), «Daiļdarbu vērtība» (1930. — 61. nr.), «Rakstniecība meklē jaunu ideoloģiju» (1931. — 256. nr.), «Politizējošās intelligences slimība» (1931. — 279. nr.) u. c.

¹ (Arnis). *Juris Neikens* // J. Neikena Kopoti raksti Nr. 5. — Valmiera—Cēsis: K. Dūnis, 1924.

² *Arnis E. Jānis Akuraters mūsu nacionālpolitiskā dzīvē* // *Akuraters J. Kopoti raksti.* — R., 1923. — 4. sēj.

³ *Arnis E. Jāņa Poruka domu liktenīgās gaitas* // J. Poruks. *Kopoti raksti.* — R., 1925. — 10. sēj. — 244.—272. lpp.

⁴ (Arnis). *Juris Neikens* // J. Neikena Kopoti raksti. — Valmiera—Cēsis, 1924. — 21. lpp.

1934. gadā iznāk E. Arņa grāmata «Latvju tautas politiskā atmoda», kurā rakstnieks ievietojis apcerējumus par Latviešu Sociāldemokrātu savienības biedriem — Miķeli Valteru, Ernestu Rolavu, Jāni Akurateru, Augustu Apsīti (Apsesdēlu). Ievadā Arnis raksta: «Mēs vēl arvien neesam pilnā apjomā sapratuši, ko nozīmē — tautas nacionālā ideoloģija.»¹ Tieši no nacionālās ideoloģijas attīstības viedokļa E. Arnis aplūkojis minēto personu darbību, viņu uzskatu attīstību, apcerēs maz uzmanības veltot rakstnieku mākslinieciskajiem sasniegumiem. Tā ir spilgta ideju vēstures analīze, valdzinoša un interesanta arī šodien. Grāmatā ir plaši izvērstā un argumentēta marksisma kritika, par ko jau minēts iepriekš. Pēc E. Arņa domām, marksisms vienkāršo un vulgarizē sabiedriskās attiecības, par galveno uzskatot tikai ekonomiskās attiecības un neņemot vērā ideoloģiskos faktoros.

E. Arnis raksta par latviešu nacionālās ideoloģijas veidošanos, kuras sākotnē ir izcelsmes kopības apziņa. «Kad kopības sajūta kļūst apzināts garīgs fakts, pienāk tautas nacionālās atmodas brīdis. Tas ir moments, kad tauta apzinās sevi kā tautu — ar īpatnu, no citām tautām atšķirīgu garīgu un materiālu dzīvi.»²

E. Arnis parāda četrus ievērojamus sabiedrisko darbinieku, savu laikabiedru, nozīmi latviešu nacionālās atbrīvošanas kustībā un ideoloģijas attīstībā. Viņš plaši izmanto citātus no vēstulēm, nelegālās preses u. tml. Veiksmīgākie ir trīs pirmie portreti. Apraksts par dzejnieku Apsesdēlu ir vājāks.

1937. gadā pamazām rodas konflikts starp «Jaunāko Ziņu» izdevēju dēlu Jāni Benjamiņu un vecajiem darbiniekiem Jāni Kārkliņu un E. Arni. E. Arnis, nevarēdams samierināties ar J. Benjamiņa diktatorisko stilu, aiziet no «Jaunākajām Ziņām» vienlaikus ar J. Kārkliņu. E. Arnis pārtiek no valsts piešķirtās pensijas.

Viņš grib vairāk nodoties filozofijai. 1939. gadā iznāk viņa grāmata «Cilvēks meklē patiesību» ar apakšvirsrakstu «Septiņi apcerējumi par domas uzvarām un maldiem». Kā autors norāda ievadā, materiālus šim darbam viņš sakrājis jau sen, galvenokārt cietuma gados Krievijā. Grāmata apliecina autora plašās zināšanas filozofijā, sākot ar antīko grieķu filozofiju, tāpat arī viņa kompetenci dabas zinātnes jautājumos, kas būtiski filozofijai. E. Arnis raksta par gara attīstību, sajūtu

¹ Arnis E. Latvju tautas politiskā atmoda. — R., 1934. — 3. lpp.

² Turpat, 9. lpp.

problēmu, materiālisma iekšējām pretrunām, ideju likteņiem, psiholoģismu izziņas teorijā utt. Viņš pievērsās L. Feierbaha, E. Maha, R. Avenarius, A. Bergsona un citu uzskatiem. Grāmata liecina, ka Ernests Arnis, kura oficiālā izglītība ir visai pieticīga, pašizglītošanās ceļā bija kļuvis par vienu no sava laika visizglītotākajiem rakstniekiem filozofijas jomā.

1940. gadā, sākoties padomju okupācijai, jaunā vara Ernestu Arni aicina atpakaļ darbā, un viņš aicinājumu uzklausa, pēc ilggadīgā darbabiedra un drauga J. Kārklīņa domām, «liekas, aiz dziļāka aizvainojuma radītas spītības pret Jāni Benjamiņu, ko jaunie kungi tūlīt izmet no redakcijas».¹ Arnis strādā par laikraksta «Padomju Latvija» tehnisko redaktoru.

1941. gadā viņu piemeklē daudzu latviešu kultūras darbinieku liktenis — viņu arestē, un sākas Ernesta Arņa dzīves drāmas pēdējais cēliens.

1941. gada 3. jūnijā, caurskatot Iekšlietu tautas komisiariātā ienākušos materiālus par Ernesta Arņa «noziedzīgo darbību», 2. nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais Protopopovs konstatē, ka E. Arnis «savos darbos un kritiskos rakstos sistemātiski apmelojis marksismu un Padomju Savienību. 1927. gadā Arnis dedzīgi uzstājies pret Latvijas un Padomju Savienības tuvināšanos, par ko cīnījās Latvijas darbaļaužu masas.»²

Par smagu E. Arņa vainu tiek atzīts arī tas, ka viņš kļuvis «par dedzīgu Ulmaņa apvērsuma piekritēju» un, būdams «Jau-nāko Ziņu» redaktors, iespiedis avīzē «apmelojošus rakstus». Augstāk minētais tiek uzskatīts par pietiekamu iemeslu, lai E. Arni arestētu.

Viņu arestē 1941. gada 14. jūnijā, mājās izdara kratīšanu, konfiscē sudrablietas, klavieres un radioaparāturu. Tiek safab-ricēta tam laikam raksturīga tiesas lieta, kurā nav vajadzīgi ne prokurors, ne advokāts, ne liecinieki, ar visu lieliski tiek galā viens vienīgs izmeklētājs. E. Arņa vaina tiek uzskatīta par

¹ Kārklīņš J. Latvijas preses karalis. — Ņujorka, 1962. — 215. lpp.

² Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāts

Lieta Nr. 5230/1054

apsūdzot Arni Ernestu Mārtiņa dēlu.

Iesākta 1941. gada 14. jūnijā.

Pabeigta 1942. gada 28. februārī.

(Tulkots no krievu valodas)

Latvijas Republikas Prokuratūras arhīvs. — Pie turpmākajiem citē-jumiem un atsaucēm minēts vienīgi lapas numurs.

pierādītu, viņu izsūta uz NKVD nometni Usoļlagu, jo, «atrodoties brīvībā, viņš var izvairīties no izmeklēšanas un tiesas,» raksta izmeklētājs G. Kaplāns (4. l.). Kopā ar Ernestu Arni tiek arestēta arī viņa sieva Anna. Viņus izšķir stacijā, un viņai izsūtījuma laiks jāpavada Narimas apgabala Kolpaševskas rajona Biļino sādžā.

Pirmo reizi E. Arni pratina tikai Usoļlagā 1942. gada 12. februārī, uzrādot apsūdzību pēc Krievijas PFSR Kriminālkodeksa 58. panta 4. paragrāfa. E. Arnis tiek apsūdzēts par to, ka no 1923. gada līdz 1937. gadam bijis «reakcionārās avīzes «Jaunākās Ziņas» pastāvīgs līdzstrādnieks, bet no 1929. gada — redaktors» (15. l.). Tāpat viņš tiek apsūdzēts par to, ka «1927. gadā savos rakstos, kas publicēti žurnālā «Burtnieks», un arī citos šai žurnālā publicētos rakstos veicis pretpadomju propagandu un netīri apmelojis Padomju Savienību un Marksa mācību par komunismu» (15. l.). Ipaši tiek pieminēts «Burtnieka» 1927. gada 8. numurs.

E. Arnis savu vainu inkriminētajos noziegumos pilnīgi atzīst, teikdams, ka 1927. gadā bijis naidīgi noskaņots pret Padomju Savienību un tāpēc iespiedis žurnālā «Burtnieks» rakstu, kurā apmelojis dzīvi Padomju Savienībā un izsmējis padomju varu (16. l.). Augšminētais «Burtniekā» publicētais raksts līdz šim nav nosaukts tā iemesla dēļ, ka 1927. gada «Burtniekā» ne 8. numurā, ne kādā citā nav atrodams neviena ar Ernesta Arņa vai Ernesta Runča vārdu vai kādu no zināmajiem Arņa pseidonīmiem parakstīts raksts. 1927. gada «Burtniekā» gan ir visa gada garumā, tikpat kā visos divpadsmit numuros publicēts Aleksandra Rodes apcerējums «No pagātnes cīņām pie nākotnes ideāliem», kurā patiešām ir gan marksisma kritika, gan kritizēta Padomju Savienība, gan tie politiķi (piem., A. Buševics), kas vēlas ciešākus sakarus ar Padomju Savienību. Ilustrācijai dažu nodaļu virsraksti: «K. Marksa «ģeniālā atraduma» patiesā vēsture», «Kā revolucionārā teorija kļuva reakcionārā utopija», «Marksistisko komunistu eksperimenti», «Marksisma pašnāvnieciskās gaitas» utt.

Latviešu literatūras rādītājā par 1927. gadu kā E. Arņa pseidonīms Aleksandrs Rode nav atšifrēts, grāmatā «Es viņu pazīstu» tāds cilvēks nav pieminēts. 1927. un citos tam tuvu stāvošajos gados periodikas rādītājā ir minēti vairāki A. Rodes. Viens no tiem — inženieris Andrejs Rode, kas rakstījis par dzelzceļa lietām galvenokārt «Dzelzceļa Vēstnesī». Vēl kāds A. Rode rakstījis par putnu kūtīm (Lauksaimnieku kalendārs, 1930), ekonomikas students A. Rode rakstījis par Oksfordas un Kembridžas universitāšu iespaidu uz Anglijas studentu

dzīvi (1928), vēlākajos gados ir publicēti A. Rodes raksti par D. Rudziša 50 gadu jubileju, A. Rode atreferē Saeimā teiktās runas (1931). Nav neviena Rodes, kas būtu publicējis kādus citus sociāli politiskus vai filozofiskus rakstus.

Augšminētais apcerējums atbilst E. Arņa uzskatiem, tam, ko viņš par attiecīgajiem jautājumiem rakstījis citos savos rakstos. Lai konstatētu, vai tas ir E. Arņa raksts, būtu jāizdara teksto-lōgiskā datoranalīze, salīdzinot šo tekstu ar citiem E. Arņa sabiedriski politiskajiem rakstiem.

Ja nu tomēr izrādītos, ka eksistējis šāds Aleksandrs Rode, kas pēkšņi parādās presē ar ļoti nopietnu sociāli ekonomisku pētījumu grāmatas apjomā un ne pirms, ne pēc tam neko līdzīgu nav publicējis, tad jāsecina, ka bada, aukstuma un slimību novārdzinātais rakstnieks ir piespiests atzīties «nozie-gumā», ko viņš nav izdarījis. Šīs mīklas noskaidrošana paliek nabotnei.

E. Arnis notiesā uz desmit gadiem labošanas darbu nometnē.

E. Arnis ir lūdzis apžēlošanu, bet, ja apžēlošana nav iespē-jama, tad vismaz ļaut viņam atrasties tādos apstākļos, kuros viņš varētu nodarboties ar literāru darbu.

1943. gada 26. februārī, būdams jau tuvu nāvei, E. Arnis raksta vēstuli toreizējam Latvijas Tautas komisāru padomes priekšsēdētājam rakstniekam Vilim Lācim, ar kuru viņš saskā-ries, strādādams Benjamiņu izdevumos. Šai vēstulē viņš min, ka rakstījis vēstules ar lūgumu apžēlot arī Latvijas PSR Aug-stākās Padomes Prezidiņa priekšsēdētājam un PSRS Augstā-kās Padomes priekšsēdētājam (25. l.). Lietā tās nav atrodamas.

E. Arnis atzīst, ka 1927. gadā patiešām uzstājies pret domu, ka Latvija varētu pievienoties Padomju Savienībai, bet pēc tam «Jaunāko Ziņu» redakcijā strādājis vēl daudzus gadus, un viņš atgādina bijušajam kolēģim, cik nozīmīga bijusi viņa, E. Arņa, darbība redakcijā, publicējot un atbalstot tieši kreisā politiskā novirziena uzskatus saturošus rakstus.

«Un, lūk, ar šo vēstuli es vēršos pie Jums un lūdzu Jūs palīdzēt panākt manu apžēlošanu. Nezinu, vai mani pareizi saprātis, vai manu lūgumu sadzirdēs, bet es jūtu un zīnu, ka man ir morāls pamats šai prasībai. Bet, ja manu lūgumu apžē-lot nav iespējams ievērot, vai es nevaru savu mērķi sasniegt citādi? Un, lūk, mans lūgums tieši Jums, — vai nevarētu mani novietot tādos apstākļos, kad es varētu turpināt savu literāro darbu?» (25. l.). Arnis lūdz, lai viņam būtu iespējams saņemt ārsta palīdzību, un lūdz atsūtīt nedaudz tabakas un pīpi, jo pīpe viņam pazudusi (25. l.).

Nav zināms, vai V. Lācis aizsūtījis Arnim tabaku un pīpi, taču viņš raksta atturīgu, bet labvēlīgu vēstuli PSRS Valsts Drošības Tautas komisāram (ar E. Arņa vēstuli pielikumā), kurā raksturo E. Arni kā pretrunīgu personību, kurš, jaunībā būdams revolucionārs, vēlāk kļuvis par «lojālu un paēdušu» latviešu buržuāziskās sabiedrības locekli, taču tai pašā laikā saglabājis kritisku skatu uz šo sabiedrību, ko asi kritizējis un izsmējis romānā «Tauriņu kauja». V. Lācis beidz savu vēstuli ar vārdiem: «Mans personiskais viedoklis ir šāds: ja E. Arnis netiek apsūdzēts par citu, man nezināmu kontrrevolucionāru un pretpadomju rīcību, tad viņa lietu varētu pārskatīt un atbrīvot viņu no noņemšanas, tā dodot viņam iespēju nodarboties ar literāru darbu un ar godīgu padomju pilsoņa darbu pierādīt savu uzticību padomju varai un padomju tautai.» (23. l.)¹

V. Lāča vārdam ir svars, un lieta tiek pārskatīta. 1943. gada 27. augustā to caurskata PSRS Valsts Drošības tautas komisariāta 4. pārvaldes 2. daļas 4. nodaļas priekšnieka vietnieks apakšpulkvedis J. Vēvers, priekšnieks A. Noviks un nolemj — ņemot vērā E. Arņa vecumu, veselības stāvokli (2. grupas invalīds), viņa rakstnieka popularitāti un Latvijas PSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja V. Lāča lūgumu, iesniegt PSRS NKVD Sevišķās apspriedes izskatīšanai jautājumu par Arņa atbrīvošanu.

1943. gada 18. septembrī Sevišķā apspriede pieņem lēmumu «pazemināt Ernestam Arnim soda mēru līdz faktiski izciestajam» un viņu atbrīvot. Pāiet vēl laiks, kamēr šo lēmumu saņem noņemtnē, un 1943. gada 16. novembrī Usoļlaga noņemtnes 2. nodaļas priekšnieks raksta atbildi PSRS VDTK 1. specdaļai: «Izraksts no PSRS VDTK Sevišķās apspriedes protokola ar numuru 57 no 1943. gada 18. septembra saņemts, bet lēmums nav izpildīts, jo ieslodzītais Arnis Ernests Mārtiņa dēls miris no pelagras² 1943. gada 29. jūlijā.» (30. l.)

Ieraksts par miršanu dzimtsarakstu nodaļā izdarīts 1946. gada 13. oktobrī. Miršanas apliecībā kā nāves cēlonis minēts hemokolīts. Taču lietas būtība no tā nemainās — ieslodzītais ir miris no bada 55 gadu vecumā (nevis kā miršanas apliecībā kļūdaini rakstīts 58 gadu vecumā).

¹ Tulkots no krievu valodas.

² Pelagra — slimība, ko izraisa vitamīnu, sevišķi PP vitamīna trūkums organismā. Ar pelagru saslimst cilvēki, kas ilgstoši lieto kvalitatīvi un kvantitatīvi nepietiekamu uzturu bez olbaltumvielām. Izplatīts koncentrācijas noņemtnu ieslodzīto nāves cēlonis.

Dzīves loks ir traģiski noslēdzies, rakstnieks, pārliecināts cīnītājs par latviešu tautas brīvību, par sociālo taisnīgumu ir miris vēl vienā ieslodzījumā. Jaunībā cariskās Krievijas cietumos E. Arnis varēja daudz izturēt, jo viņu stiprināja pārliecība, ka viņš cieš latviešu tautas brīvības vārdā, un viņš cerēja uz savas tautas neatkarību un gaišāku nākotni. Uz ko gan viņš varēja cerēt PSRS koncentrācijas nometnē? Uz bijušā kolēģa Viļa Lāča žēlastību? Pat viņa vispietiecīgākā vēlēšanās — vēl rakstīt — nepiepildījās. Rakstnieks Ernests Arnis bija kļuvis par vienu no latviešu tautas mocekļiem.

DZEJA

E. Arņa literārā darbība ir daudzveidīga. Sācis 1905. gadā kā dzejnieks, vēlāk viņš pievērsās arī prozai un dramaturģijai.

Dzejojot jaunais revolucionārs turpina arī cietumā, katorgā un trimdā. Viņa pirmo dzejoļu krājumu «Liktenīgie ceļi» (1923) izdevis K. Dūnis (Valmiera—Cēsis), un tajā apkopoti laikā no 1905. līdz 1920. gadam sarakstītie dzejoļi, kopskaitā piecdesmit deviņi. Daļai dzejoļu ir minēts sarakstīšanas gads, daļai — ne. Ir dzejoļi, kas vēlākajos gados papildināti vai pārveidoti, uz to norāda divi gada skaitļi pie viena dzejoļa. Piemēram, pie neliela četru pantu dzejoļa «Dzimtenes dziesma» ir gadskaitļi 1906.—1917.

Krājumā galvenokārt ir intīmā lirika, kuras noteicošie motīvi ir skumjas, sāpes, vilšanās, vientulības, atsvešinātības sajūta. Dzejoļu lielākajā daļā dominē noskaņa, ka liriskajam varonim viss jau ir pagājis, viss beidzies (bet 1920. gadā dzejniekam ir tikai trīsdesmit divi gadi). E. Arņa daiļradē to, šķiet, noteikusi nevis maniere vai mode, bet viņa ārkārtīgi intensīvā dzīves pieredze — cietums, katorga, trimda, piedalīšanās Pasaules karā, tik daudzus dramatiskos un asiņainos notikumus, ka dzejniekam, gluži tāpat kā viņa liriskajam varonim, šķiet, ka aiz muguras ir vairāk nekā viens mūžs. Šī dzīves pieredze šķir viņu no daudziem, padara par svešnieku citu vidū, ko apliecina jau pats pirmais krājuma dzejolis «Pašatziņa»:

Es senču zemē svešinieks: —
sauc mani nestaigātie ceļi,
sauc mani cīņas sāpes — prieks,¹

¹ Arnis E. Liktenīgie ceļi. — Valmiera—Cēsis, 1923. — 5. lpp.

vai arī līdzīgi vārdi citā dzejolī:

Ar jums es runāšu, smiešos, —
ar jums es vēl būšu — kā jūs,
bet iekšēji sevī es nesu
sen dievu, kas svešina mūs.

(«Sazvērnīeks», 11. lpp.)

Raksturīgi tēli šai dzejai ir rudens, ziema, sniegs, migla pār tīreli; «ceļmalas rāvainos grāvjos trūd lapas... Tā cerības trūd», izsalusi vai sniegainā sirds. Vairākkārt sastopams krustā sišanas motīvs: egļu krusti pret saulrieta debesīm, «lielā sāpju stundā liktens / kluso laimi krustā sitīs»; «Bet tiem, kas nīst sāpēs dzīvi un sevi, / dzīve, tu Golgātas krustu nest devi».

Liriskais varonis vienmēr ir viens, mīlestība viņu sasilda tikai uz brīdi («Ceļgrieži», «Ernas romance»). Ir dzejoli, kuru nosaukumi vedina domāt, ka tie varētu būt par mīlestību — «Līgavai», «Melnās acis», — bet tie ir par šķiršanos, zudušām cerībām, izmisumu.

Ir samērā nedaudz dzejoļu, kuros dzejnieka revolucionāra un katordznieka pieredze ieguvusi konkrētāku atspoguļojumu. Viens no tiem ir «Priekšvakarā» (1906). Dzejolim ir divas daļas, pirmajā, mažorajā skan nākotnes cerības, kas izteiktas visai trafaretiem izteiksmes līdzekļiem — jūra, vētra, jauna dziesma. Otrajā, minorajā daļā tiešāk atspoguļojas autora — mežabrāļa pieredze. Tur saule grimst melnās eglēs, «ap egļu saknēm migla stiedz», un pie ugunsкура redzami trīs silueti:

Kliedz ūpis baigu sāpju vaidu;
šiem trijiem rītu kaujā krist — — —
Bet tauta viņiem dziedās slavu...
Stīdz ēnas: gunskurs taisās dzist.

(9. lpp.)

Starp citu, šis dzejolis tieši sasaukas ar kādu mežabrāļu dzīves epizodi, kas tēlota romānā «Andreja Salgala dzīve un nāve».

Zīmīgi dzejoli ir «Karotājs» (1906), «Sakautie» (1908) (acīmredzot uzrakstīti cietumā), «Varoņa nāve», plašāks dzejolis septiņās daļās «Važās kaltie» (1906—1917), «Ziemeļzemē» (1915—1917), kura trešajā daļā iezīmējas Sibīrijas plašumu bezcerīgā aina, «Sāpju balāde» par kādu mirušu sievieti, «Trimdinieka ticība».

Viens no iespaidīgākajiem dzejoļiem ir «Dzimtenes dziesma». Katrs no četriem pantiem sākas ar vārdiem «Žvadz važas». Pirmais pants:

Zvadz važas... Tur drūmi gājēji iet, —
tie skumju dziesmu par dzimteni dzied: —
— Kalst vītols pie kapa, kas ceļmalā rakts...
Tumst dzimtenē vakars, tumst dvēselē nakts.

un pēdējais:

Zvadz važas... Šalc taigā ziemelis salts,
visapkārt, kurp raugies, tik klajums balts...
Tik dzimtenes dziesma, ko jurtā tie dzied,
kā pēdējā cerību astere zied.

(56. lpp.)

Šajā dzejolī paša piedzīvotais cieši savijies ar krievu katordznieku dziesmu intonācijām.

Vairākums dzejoļu uzrakstīts četrpantā ar dažādām, ne visai stingri ievērotām atskaņām. Autors rakstījis, kā sirds liek, daudz nedomājot par dzejas formu, par savdabīgiem dzejas tēliem. Krājums «Liktenīgie ceļi» ir interesants gan kā laikmeta liecība, gan arī kā E. Arņa personības veidošanās atspulgs.

1931. gadā Valters un Rapa izdod E. Arņa otro dzejoļu krājumu «Smīns». Par virsrakstu izvēlēts vārds, kas ieskanas jau dažos pirmā krājuma dzejoļos, piemēram, «Likteņa smīns» un «Dzīve»:

Tu teici: mīlu — kroga durvīs,
bet melno ēnu smīns bij ļauns: —
aiz sliekšņa smējās Kolumbine,
un papirozes sniedza klauns.

(17. lpp.)

Otrajā krājumā smīns kļuvis visaptverošs — tas ir gan likteņa smīns par lirisko varoni, gan «ienaidnieka smīns», gan smīns, kas slēpj izmisumu, un pat krustā sistā Pestītāja vaibstos dzejnieks saskata smīnu, bet smīns galvenokārt ir liriskā varoņa aizsargbruņas, caur kurām tas skatās uz dzīves norisēm. Aiz smīna varonis slēpj vilšanos par apkārtējo īstenību un tās negācijām, slēpj savu jūtīgo un sāpošo dvēseli, kamēr maska saaug ar seju. To piesaka jau grāmatas pirmais dzejolis:

Šo smīnu man dāvāja dzīve,
kad sabruka devītais vilns,
un dzīvības kristalla biķers
bij dubļu un asiņu pilns.

Un gadi to iekala vaibstos,
kad dzisa mans zvaigžņainais skats,
tā kļuva šī dzeltenā maska
ar nirdzīgu smīnu — es pats.¹

Tā ir tā saucamā pilsētas dzeja, kurā sastopamas tai raksturīgas ielas, kroga, restorāna, buduāru u.c. ainas, zīmīgi tēli: ubags, klaidonis, sakropļots bijušā kara dalībnieks, matrozis, Arlekins un Kolumbīne, bonvivans. Tā ir romantiskā dzeja, ko vistiešāk varbūt apliecina daiļās dāmas tēls, kura parādās visdažādākos veidos — gan kā svešiniece, gan kā Karmena, gan kā garāmslidošs tēls. Atsevišķi motīvi radniecīgi J. Akuratera un A. Čaka dzejai. Pretstatā Aleksandram Čakam, kas apdzied savu pilsētu ar mīlestību, ar E. Arņi tas ir citādi.

Pilsētas krāšņā dzīve, ugunis, jautrība E. Arņa dzejā nav dzīvesprieka apliecinājums, bet tas viss tikai aizsedz dzīves tukšumu un vientulību.

Šīs spuldzēm izrobotās naktis
kā miroņacis tukšas slid..

(56. lpp.),

«tur — jūsu dzīve trūdu tvanā riet», «greznākā iela / ir plēsīgu zvēru pilns sils».

Kā romantisma zīmes dzejoļos atkal un atkal atkārtojas vārdi — vīns, vīna kauss, melns zīds un sarkans zieds uz tā, dažādās variācijās dzejoļos pavīd valdzinošas sievietes, liris-kais varonis aizraujas, lai secinātu:

Par sekliem visi vīna kausi,
lai viņos mieru rastu sirds,
un pāri visu krogu spuldzēm
šīs dzīves sāpju zvaigznes mirdz.

(90. lpp.)

E. Arņa dzejā ir uzkrītoši daudz ar nāvi saistītu tēlu — kapi, kapa akmens, pelni, ģindenis, nāves zāles, «tūkstoš nomiruši tēli», «mirējs bāls», «tiem dvēselē kapsētas klusums», «melns izdedzis kapsētas kaktis», «klusa kapa dziesma», «nāves spoks», «acu nomirušais opāls», «Logs atvērts uz nakti — uz nāvi», «laimei kapa vainags vīts», «mums abiem naktis, taigā izsapņotās, / pār laimi baltus miroņautus sedz» utt. Līdzīgi tēli sastopami gandrīz katrā otrajā dzejolī, un tie neapšaubāmi

¹ *Arņis E. Smīns. — R., 1931. — 3. lpp.*

liecina par dzejnieka tragisko dzīves uztveri. Dzejnieks, kas cietumā, karos un revolūcijās redzējis tik daudz nogalināto un mirušo, no nāves ēnas vairs netiek vaļā, tā viņam visur iet līdzī.

Kad kauss būs izdzerts, kritīs maskas,
ap tevi stāvēs ģindeņi —
un gaiļu stundā pāri joņos
Tev likteņratu riteņi.

(«Maskas», 39. lpp.)

Istais, tīrais bieži saistīts ar balto krāsu, tas ir tur, kur «tavs baltais logs», «saulrietā kalngali mirdz», «baltā ziedu naktī», tur, kur ir pirmais sniegs, balts albatross, došanās jūrā, tālē, tur, kur skan «mīlas teikas kautrā balss». Skaidribu dzejnieks atrod arī bērnības un lauku dzīves reminiscencēs («Bērnū dienu draudzene» un «Dzejnieka mantojums»), atmiņās par revolucionāro cīņu («Bēgļi», «Barikādes cilvēki», «Kaujas laukā») vai arī kā nākotnes brīvības cīņu vīzijas.

Tautas atmiņā dzīvo E. Arņa dzejolis «Meitene», ko, nezinot teksta autoru, reizēm dzied pie viesību galda:

Es piederēju tam, kas atnāks
ar krizantēmām vakarā: —
to skūpstīdama, grimšu grēkā
kā ievas ziedi — atvarā.

(21. lpp.)

«Meitene» ir pirmais dzejolis četru dzejoļu ciklā, kas saucas «Romāns» un stāsta par kādas sievietes dramatisko lejupslīdi. Pārējie cikla dzejoļi: «Kolumbīnes sirds», «Bulvāru karaliene» un «Pie karātavām».

No E. Arņa dzejoļa «Jūrnieks» izmantots citāts R. Paula dziesmā «Latviešu jūrniekiem»:

Odesa, Hamburga, Rīga,
Jūra, saule un vējš..

(109. lpp.)

Krājuma beigās ievietoti pozitīvisma garā sacerētie dzejoļi, kuros E. Arnis redz jaunus ideālus dzīves jauncelsmē: «Prieks», «Rītdienas ciltis», «Dzīves veidotājs», «Darba trauksmē» u. c.

Sirds, bulvārmaldus aizmirsusi,
steidz fabriku un druvu sveikt,
mums jāiet nu uz vienu pusi —
reiz sapņos iesākto darbā beigt.

(110. lpp.)

Mākslinieciskā ziņā šie dzejoļi nenasniedz E. Arņa romantisko, dvēseles izmisumu, atsvešinātību un vientulību tēlojošo dzejoļu līmeni, kuros, lai arī ne vienmēr gludā mākslinieciskā formā, ir patiesi dzejisks pārdzīvojums.

Šis krājuma pēdējo dzejoļu optimisms ir vairāk ārējs nekā iekšēji izjasts, jo īstenībā Arnis nekad netiek vaļā no savas «nolādētās paaudzes izjūtas»:

Mēs pārāk tuvu piegājuši
tai robežai, kas laikus šķir,
un, jauno ceļot, sajaukuši
to, kā vēl nav, ar to, kas ir.

(«Nolādētā paaudze», 113. lpp.)

E. Arņa dzejoļi liecina gan par autora personības saspringto iekšējo dramatismu, gan par laikmeta dzejai raksturīgu strāvojumu.

DRAMATURĢIJA

E. Arnis ir izmēģinājis spēkus arī dramaturģijā. Viņa plašākais darbs ir luga «Virsmežziņa māja» (b. g.) ar apakšvirsrakstu «Pēc svešas idejas» un domāta lauku skatuvei. Lai no kurienes nāktu šī «svešā ideja», būtībā E. Arnis raksta par to pašu, kas viņu nodarbinājis visu mūžu, — par kristālskaidro varoni, kas nevar samierināties ar apkārtējā dzīvē, arī tuvinieku dzīvē, sastopamo negodīgumu, kompromisiem u. tml. Lugā galvenās personas ir virsmežzinis Vītols, viņa dēli — students Vilis un Andrejs un koktirgotājs Vilciņš.

Tradicionālajā sižetā, kad vienu no dēliem vecāki mīl vairāk un tam dod vairāk, Andrejs ir tas, kas kategoriski nostājas pret jebkādu negodīgumu. Arī rīdzinieks Vilis ir satriekts, ka tēvs iesaistījies Vilciņa apšaubāmajos darījumos un tieši Viļa dēļ, lai sagādātu dēlam vajadzīgo naudu.

«Vilciņš (*Vilim*). Tu staigā pa mūsu dubļiem, bet pats sev iestāsti, ka dvēsele balta. Kam tad viņas negribētos tādas baltas? Bet kā? Sitais mūsu laiks un... balta dvēsele! [...] Tāda nu reiz ir pasaule, ja tu gribi būt labāks, uz augšu netiksi! Un kas tad nu liels ir noticis? [...] Apskaties visapkārt: to dara visi. Cits tā, cits šitā. [...] Katram laikam sava

dziesma ... mūsu laikam sava. Smuka viņa nav, bet ... (Iedod Vilim 500 rubļu. — A. S.)»¹

Andrejs mīl Vilciņa meitu Veltu, taču nespēj dzīvot atmosfērā, kur gan tēvs, gan brālis, gan mīlotās sievietes tēvs piedalās koktirgošanas mahinācijās, un viņš aiziet no mājām, solidams Veltai: «Kad es būšu ārā no šiem dubļiem un stāvēšu droši, — es atnākšu tev pakaļ.»²

Krājumā «Likteņa loto» (1923) ir četras simboliski filozofiskas dramatiskas ainas. Aina «Pasaules slavenie» notiek Jāņu naktī kādā krogā, kur sapulcējas leģendārie literārie varoņi — Fausts, Dons Žuans, Pečorins. Viņu prātojumus pārtrauc liksmi latviešu zemnieki, kas Jāņu nakts priekā sanāk krogā.

Intermēdijā «Viens, kas mīlēja» izrādās, ka kņazs Elmjars, kas saderinājies ar daiļo Hilmegardi, ir viņa tēva kādreizējais zosu gans Ansis. Vācu tautas pasakas (par zosu ganu Ansi, kas apprec princesi) apvienojums ar mistiskā Kaliostro un zelta radīšanas noslēpuma motīvu, saistot to ar liktenīgās sievietes tēlu, nav ieguvis spilgtu māksliniecisku iemiesojumu.

«Ēnu karaļa» galvenā persona ir novecojušais Dons Žuans, kas vairs neko nevēlas — ne sievietes, ne cīņu ar atriebēju Karlosu.

Simboliskajā ainā «Neuzvaramais» Nāve un Kapracis spēlē kauļņus. Viņu varā ir viss — arī izsalkušo un salstošo bērnu dzīvības. Bet tad krogā ierodas nākotnes īpašnieks — cilvēks strādnieka uzvalkā, — vienīgi pār nākotni Nāvei un Kapracim nav varas.

Šīs intermēdijas ir interesantas ar to, ka parāda, kādas filozofiskas un vispārcilvēciskas problēmas nodarbinājušas E. Arni. Īpašas mākslinieciskas vērtības tām nav. Izmēģinājies dramaturģijā, Arnis šajā žanrā nav īsti varējis realizēt savas talanta potences. Viņam absolūti nepieciešama ir izteikšanās iespēja autora tekstā.

PROZA

Kad beigušies cīņu un cietuma gadi, bagātīgā dzīves pieredze prasīt prasās aprakstāma. Tā top Ernesta Arņa pirmā grāmata prozā «Bulvāra taiga» (1923). Tajā ir divi stāsti — «Dvēseles svešniecība» un «Kad zvaigznes krīt...». Seko

¹ Arnis E. Virsmežziņa māja. — Valmiera—Cēsis, b. g. — 36. lpp.

² Turpat, 39. lpp.

romāns «Andreja Salgala dzīve un nāve» (1928) un romāns «Mīlas lemti likteņi» (1929), tad romāns «Tauriņu kauja» (1933).

Jau no pirmās grāmatas jaušams, ka Ernesta Arņa stihija ir garā proza, viņa varoņiem īsajā stāstā ir par šauru, jāraksta vēl viens stāsts, un būtībā, izņemot «Tauriņu kauju», E. Arnis raksta visu laiku par vienu un to pašu varoni, vai tas saucas Mežgrāvs («Dvēseles svešniecība»), Kārlis Kļaviņš, kas pārtop par beļģi Aramu Lejāru («Kad zvaigznes krīt...»), Andrejs Salgals («Andreja Salgala dzīve un nāve»), Viktors Gargrīvs («Mīlas lemti likteņi») vai kā citādi.

Pat galveno varoņu uzvārdi (izņemot Kārli Kļaviņu) veidoti pēc viena tipa — Mežgrāvs, Salgals, Gargrīvs, Druvmalis («Tauriņu kauja»). Šajos tēlos ir dažas autobiogrāfiskas iezīmes. Tas ir bijušais revolucionārs, cilvēks ar dzelzs gribu, kas pratis visu dzīvi pakļaut revolūcijas mērķiem, pārcietis Krievijas katorgas cietumus un Sibīrijas izsūtījumu, piedalījies Pirmajā pasaules karā un 1917. gada Februāra revolūcijā, Latvijas brīvības cīņās. Kā algu par visu to E. Arņa varonis ir ieguvis izpostītu dvēseli, un miera laika apstākļos, kur nav vairs ekstremālu situāciju, nav krasī novilktas robežas starp savējiem un ienaidniekiem, šis cilvēks vairs neprot dzīvot. Tas skaidri redzams jau pirmajā grāmatā «Bulvāra taiga».

Trīsdesmit trīs gadus vecais Mežgrāvs («Dvēseles svešniecība») pēc atbrīvošanas no cietuma vientuļi dzīvo Sibīrijas taigā un medī. Kad pagājis gads uz brīvām kājām, meža šalkoņa sāk apnikt un rodas ilgas pēc cilvēkiem.

Savulaik cietumā Mežgrāvs ir sapņojis par izpriecām: «[.] reiz es kļūšu brīvs, un tad es izdzeršu dzīves kausu tukšu līdz dibenam, līdz dubļiem, līdz riebumam, līdz negēlibai.»¹ Par kažokādām Mežgrāvs ir ieguvis krietni daudz naudas, un viņš ierodas Marjinas sādžā, kur gan ir dubļainas ielas, toties pietiekami daudz restorānu, pērkamu sieviešu un kontrabandas degvīna² veiksmīgo mednieku un zelta meklētāju izpriecām.

Taču pieredzējušo revolucionāru un mednieku sasaista iekšēja kautriba, grūtības sagādā pat degvīna pasūtīšana, kur nu vēl sakars ar pērkamu sievieti.

Mežgrāvu nespēj aizraut vietējo uzdzīvotāju bezjēdzīgās izdarības, viņš nevar arī skatīties uz sievieti bez romantiskām

¹ Arnis E. Bulvāra taiga. — R., 1923. — 11. lpp. Pie turpmākiem citējumiem no šī izdevuma norādīta tikai lappuse.

² Kopš Pirmā pasaules kara sākuma Krievijā degvīns oficiāli bija aizliegts.

ilūzijām, bet visvairāk viņu nomoka dzīves bezmērķība un paša vientulība.

Stāstā ir krāsainas Sibīrijas dabas un sadzīves ainas, tajās jūtama aculiecinieka klātbūtne, apstākļu, norišu un cilvēcisko tipu pazīšana, un latviešu prozā tas ir reti sastopams dzīves materiāls.

Autors liek Mežgrāvam tikties ar bijušo simpātiju Mildu, kādu ķīniešu revolucionāru, kura stāstītais Mežgrāvam atgādina paša pagātņi un modina ilgas pēc dzimtenes, liek varonim meklēt mieru stepē aitū gana darbā, visu laiku neatlaidīgi kāpinot Mežgrāva dvēseles tukšuma izjūtu.

Par izšķirošu impulsu kļūst Februāra revolūcija, kad Mežgrāvs atkal jūtas savā stihijā — viņš redz aizrautīgas sejas un mirdzošas acis, kā sendienās viņš runā mītiņā un beidzot dodas atpakaļ uz dzimteni — ceļš ir atrasts.

Līdzīgu dvēseles tukšumu, nespēju piesaistīt kaut kam savu dzīvi izjūt Arama Lejārs (bijušais Kārlis Kļaviņš). Stāsts «Kad zvaigznes krīt...» mākslinieciski ir vājāks nekā «Dvēseles svešniecība», tajā nav tik kolorītu dzīves ainu. Aramas tēlā, salīdzinot ar Mežgrāvu, daudz vairāk no romantismam raksturīgā pāri ikdienai paceltā indivīda. Stāstā daudz vispārīgu pārspriedumu par visaugstākajiem kalniem un visdziļākajiem bezdibeņiem, ko redzējis šis cilvēks, par viņa lomu revolūcijas vadībā, un pēc visa tā Arama nespēj atgriezties dzimtenē, «[...] kur rit sekas, mierīgas upītes, maza, pelēka dzīvīte un kur mazi, šaursirdīgi ļautiņi ceļ žogus ap mazo dzīvīti (retin. mans. — A. S.), lai pār viņu nekad, nekad vairs netrakotu tās lielās vētras, kas prasa norūdītu gribu, stiprus cilvēkus un drosmi.»¹

Tomēr rakstnieku nesaista Aramas dzīve tur, rosīgajā pagātnē, viņš tēlo tāda cilvēka iekšējo pasauli, kurš nu jau vienmēr un visur jūtas kā svešinieks. Lielāku vietu nekā notikumi stāstā ieņem atmiņu uzplaisnījumi, piemēram, par bērnības rotaļu biedru Jānīti, kuru līdz bezsamaņai piekāvis kungs par iešanu muižas zirņos; vīzija par cilvēku, kas sasniedzis kalna galu (tā sasaucas ar J. Poruka un J. Akuratera daiļradi), prātnieciskas sarunas. Pa dzīvi Arama kļūst kā ārpusnieks, pat sastapšanās ar kādreiz tik ilgoto sievieti, izrādās, nespēj viņam neko dot. Kad Arama gatavs atkal sākt ciņu gaitas, viņu arestē. Beidzot viņš atkal ir savā īstajā vietā, kur viņš zina, kas jādara.

¹ *Arnis E. Bulvāra taiga.* — R., 1923. — 40.—41. lpp.

Neskatoties uz it kā dziļo ielūkošanos varoņa dvēseles pār-dzīvojumos, par spilgtu māksliniecisku tēlu Arama neklūst.

Pirmajā romānā «Andreja Salgala dzīve un nāve» (1928) Arnis atkal atgriežas pie bijušā revolucionāra tēla, te daudz autobiogrāfiskā materiāla. Izņemot varoņa bezjēdzīgo nāvi, Salgala gaitas romānā atkārtoti Ernesta Runča dzīves gājumu. Romāns veidots kā varoņa dzīves atsevišķu svarīgāko epizožu virkne. Pārejas posmi starp šīm epizodēm netiek tēloti. Nodaļas saucas par «stāstiem»: «Pirmais stāsts. Apsmieta varoņteika», «Otrais stāsts. Skanošais laiks» utt. Pavisam romānā ir desmit nodaļas, un izšķirošie notikumi galvenā varoņa dzīvē tēloti hronoloģiskā secībā.

Pirmā nodaļa «Apsmieta varoņteika» ir konceptuāla rakstura, tādēļ pie tās jāpakavējas sīkāk. Tā parāda Andreju Salgalu jau bērnībā kā romantiķi un cīnītāju. Desmitgadīgais Andris, kurš aizrāviens ar indiāņu stāstiem un saucas par Ādzeķi, sievietē, kas uztājas cirka būdā, domājas saskatījis nolaupītu princesi un nolemj kopā ar saviem biedriem viņu atbrīvot un aizvest atpakaļ uz tēva pili.

Rakstnieks pārliecinoši tēlo zēna izjūtas, dodoties atbrīvot princesi, viņa sapņus par cīņu ar pūķi, ar laupītājiem, baiguma izjūtu, ko tomēr uzveic zēna drosme. Tā ir viena no pārliecinošākajām vietām romānā. Epizode beidzas ar pieaugušo smiekliem — smejas «princese» un «laupītāji», smejas viesnīcas saimnieki, un drošsirdīgajam Andrim meitene saka: «Ak tu, mazais muļķīti...»¹

Būtībā visu mūžu Andrejs Salgals paliek šāds romantiķis un «muļķītis». 1905. gadā Andrejs Salgals ir starp revolūcijas organizētājiem, viņš aģitē par bezkompromisu cīņu ar ieročiem rokās, tomēr viņa viedoklis negūst atbalstu, jo viņa biedri ir noguruši no cīņām, tie vēlas vienkārši dzīvot.

Salgals nonāk katorgas cietumā. Nodaļa, kurā tēlots cietums, un tas, kā Andrejs ar dzelzs gribu uzveic smago slimību («Nāves rotaļa»), pieder spilgtākajām lappusēm romānā. Seko krāsainas Sibīrijas dzīves ainas («Sejas sniegputeņos») ar raksturīgiem kolorītiem sibīriešu tipiēm. Pēc Februāra revolūcijas Salgals atgriežas dzimtenē.

Lasītājs redz Andreju Krievijas armijas rindās kara laikā Rīgā; ļoti dzīvi un izteiksmīgi tēlotās apšaudītās pilsētas ainas, atkāpšanās no Rīgas. Notikumi mainās kā kaleidoskopā: Andrejs kļūst par frontes rajona komisāru, par pilso-

¹ Arnis E. Andreja Salgala dzīve un nāve. — R., 1928. — 14. lpp. Turpmāk minētas tikai lappuses.

niskās milicijas komisāru, viņš cīnās ar marodieriem. Lai gan boļševiku uzvara uz viņu atstājusi nospiedošu iespaidu, sarkano gvardu konferencē viņu ievēlē par apriņķa sarkanās gvardes priekšnieka palīgu. Vēlāk viņš nonāk vācu gūstā, pēc tam kļūst par partizānu.

Kad cīņu laiks beidzies, Andrejs Salgals neskaidri nojauš, ka pierast pie miera laika dzīves būs grūti. «[.] Salgals, kurš zināja, kā Sibīrijas taigā nodurt lāci un apieties ar cilvēkiem, kas nedod ne vērdoņa par cita dzīvību, — te Salgals nodrebēja.» (204. lpp.) «Jā, nu ir pašiem savi likumi, un tie jāpilda. Nav vairs kā senāk, kad likumus deva svešas varas un visa dzīve pastāvēja šo likumu nepildīšanā.» (206. lpp.)

Nodaļās «Vēlnu rija» un «Kaislību maldos» rakstnieks Andreju Salgalu tēlo brīvajā Latvijā, atkal Rīgā, kur viņš sev par lielu pārsteigumu visapkārt saskata negodīgumu, mahinācijas, korupciju, uzdzīvi, izvirtību un nespēj ar visu to samierināties. Šais nodaļās ieskanas E. Arņa — satīriķa balss. Ar neveiksmi beidzas Salgala mēģinājums atklāt kādu neliikumību — gan prokurors, gan ministrs, gan deputāts no problēmas veikli izvairās, tikai Andrejs zaudē labi atalgotu darbu. Neveiksmi Andrejs piedzīvo arī mīlestībā. Viņš ir iemīlējis māksliniecē Elvirā un grib viņu apprecēt, taču viņai Salgals, izrādās, nebūt nav vienīgais, un tas Andreju — joprojām naivu ideālistu — pilnīgi satricē. Turpretī skaidrā, jaukā meitene Veronika nespēj Andreju Salgalu aizraut.

Salgala nāve ir nejaušība — viņš saaukstējis, kā bruņinieks rūpēdamies par svešu meiteni, ko saimiece izlikusi no dzīvokļa uz ielas, un mirst. Taču viņa nāve ir likumsakarīga no tā viedokļa, ka Salgals ir nonācis strupceļā un vairs neredz savai dzīvei jēgu.

Pēdējā nodaļā bijušais Salgala cīņu biedrs Priedkalns, vienīgais pavadītājs bērēs, saka zīmīgus vārdus: «...Ja šim cilvēkam būtu palaimējies mirt īstā laikā, viņu pavadītu tūkstoši, un sievietes viņa kapu aizbērtu ziediem. Jā, arī nomirt vajaga mācēt...» (307.—308. lpp.)

Priedkalna sacītais nav tēlainis pārspīlējums, bet tieša atsauce uz reālajām 1905. gada kritušo cīnītāju bērēm, kas tolaik pārvērtās par plašām demonstrācijām. Piemēram, 1905. gada 14. janvārī nošautā studenta Konstantīna Pečurkina bērēs piedalījās divdesmit pieci tūkstoši cilvēku, 16. janvārī Marijas Pareizes un Kates Freibergas bērēs — desmit tūkstošu utt.

Taisnība ir A. Gobam¹, kurš raksta, ka E. Arņa grāmatā ir

¹ Goba A. Arnis // Piesauļe. — 1931. — Nr. 3. — 141. lpp.

Viktora draugs Vilis. Ekspozīcijā Vilis saņem telegrammu un ierodas pie slimā Viktora Gargrīva, lai rūpētos par viņu. Viktors saslimis ar plaušu karsoni, jo viņš ielēcis ledainā upē, lai glābtu ūdenī iekritušu meitenīti (atkārtojas meitenes glābšanas motīvs no «Andreja Salgala dzīves un nāves»).

Viktors stāsta Vilim savus piedzīvojumus. Vēl romānā figurē Ivonas dienasgrāmata, ko Viktors atstāsta Vilim, vairākas vēstules utt. Divkāršais (un reizēm trīskāršais) stāstītājs atslābina gluži vai neticamo notikumu dinamiku, kuri varētu noderēt par izejmateriālu aizraujošai piedzīvojumu filmai.

Vilis ar Viktoru ir iepazinies dramatiskā Pirmā pasaules kara epizodē, pēc tam viņi satiekas Rīgā 20. gados, un tad Viktors pastāsta Vilim savu liktenīgās mīlas stāstu un piedzīvojumus, kas risinās Sibīrijā un Mongolijā. Pēc īsās epizodes slimā Viktora mājiņā seko Viktora stāsts par atkalsatikšanos ar Ivonu Rīgā, par piedzīvojumiem Latvijā un Šveicē un to, kā Viktors nejauši kļūst par Ivonas slepkavu.

Lai gan Viktoru iemīlējusi skaidrā lauku meitene Milda, viņa dvēsele ir izpostīta, viņš vairs nav spējīgs adaptēties normālā dzīvē. Atstājot pirmsnāves vēstuli, Viktors izdara pašnāvību ledainajā upē. (Mešanās ledainajā upē, romāna sākumā glābjot bērnu, ir traģiskā fināla sagatavotājmotīvs.) Milda kļūst par Viļa līgavu.

Mākslinieciski spilgtākā ir tā romāna daļa, kas tēlo notikumus Sibīrijā un Mongolijā. Jūtams krāšņs vietējais kolorīts, gleznainas dabas ainavas, redzami raksturīgi tipi — visur jūt rakstnieka pieredzes elpu, un tā iemiesojumu radusi konkrētā un reljefā tēlainībā.

Vājākas ir epizodes Latvijā un Šveicē, kur turpinās Viktora klejpojumi līdz Ivonai.

Autora nolūks attēlot, kā nepārvarama kaislība izposta bijušā revolucionāra un brīvības cīnītāja Viktora dzīvi un dvēseli, realizējies vienpusīgi — Ivona kā spilgts māksliniecisks tēls romānā neatklājas. Izņemot sibīriešu tipus, nav arī citu veiksmīgu tēlu.

Taču, ja «Milas lemtos likteņus» vērtē kā dēku romānu, tad tajā varoņu iekšējās pasaules atklāsmē vai plašāka reālās dzīves (šai gadījumā — 20. gadu Latvijas dzīves) atklāsmē nemaz nav nepieciešama. Dēku romānam gluži nevajadzīgi ir arī E. Arņa prātojumi par Latvijas nākotni, kas meklējama vienkāršajos, skaidrajos lauku cilvēkos.

Romāns apliecina E. Arņa prozaīķa talanta attīstību.

Spilgtākais E. Arņa prozas darbs ir satīriskais romāns «Tauriņu kauja»¹ (pirmpublicējums laikrakstā «Jaunākās Ziņas», I d. — 1929. g., II d. — 1930. g., III d. — 1931.—1932. g.). Tas pieskaitāms tāda tipa romāniem kā Pāvila Roziša «Ceplis», Lūcijas Zamaičas «Direktors Kazrags», Andreja Upīša «Pa varavīksnes tiltu», kuros satīriskā gaismā skatītas sava laika Latvijas īstenības negatīvās parādības.

Romāna pirmajā daļā centrālais tēls ir namsaimnieka Kviesīša vienīgā meita Fannija. Līdz ar viņu E. Arnis tēlo plašu Latvijas «zelta jaunatnes» un citu tipu galeriju, viņu dzīves ainas. Centrālā problēma visiem tēlotajiem jauniešiem ir nepieciešamība izdevīgi apprecēties. To vēlas tiklab galvenā varone Fannija, kā viņas draudzene Viktorija, gan studenti Pēteris Micītis un Jānis Miglīņš. Arī vecajiem Kviesīšiem bagāts znots rādās būt vienīgais glābiņš. Jaunos cilvēkus vieno tas, ka viņiem nav nedz noteiktu morālu principu, nedz garīgu interešu, viņus interesē vienīgi nauda un izpriecās.

Arnis nesteidzīgi, ar labu humoru tēlo vispirms Fannijas ierašanos Siguldas pils pansijā, viņas cenšanos piesaistīt vientuļā vīrieša Konrāda uzmanību, vilšanos, kad izrādās, ka uzdomātajam preciniekam jau ir līgava. Klausoties Konrāda jūsmā par savu līgavu, Fannija sajūt divainas skumjas: «Par viņu neviens vēl nav tā jūsmojis. [...] Un, ja grāmatās, kuras viņai dažkārt nācās lasīt, bij tēlots citādi, — nu tad tā bij rakstnieku nespēja saprast moderno laiku. Bet te nu bij nepāšaubāmi dzīvs cilvēks, kas runāja un izturējās pavisam citādi, nekā viņa to paradusi. [...] Viņa gribēja iestāstīt pate sev, ka kora diriģents vecmodīgs savādnieks, bet — viņš bij cilvēks, un, kā arī Fannija necentās, tomēr nespēja tam paiet garām kā nenozīmīgam jokam. Viņa bija pieskārusēs kādai svešai pasaulei, kuru viņa ienāda, kuru noliedza visa viņas būtība, bet kura tomēr vilināja, stāstīja par ko augstāku nekā lepnie tērpi un vieglā uzdzīve.» (40.—41. lpp.)²

Šis motīvs piešķir Fannijas tēlam vēl vienu dimensiju — viņa ir ne tikai satīriski attēlota vīra medniece, bet jauna meitene, kuras dziļākajā būtībā slēpjas ilgas pēc īstas mīlestības, lai kā viņa to censtos noliegt pat pati sev.

Pirmais mēģinājums ir neveiksmīgs, un dievvārdu studentam Micītim jāorganizē vakars nelaimīgās Fannijas izklaidē-

¹ Iespējams, ka šo nosaukumu ierosinājusi H. Zūdermaņa komēdija ar tādu pašu virsrakstu.

² Arnis. Tauriņu kauja. — R., 1990. — 13. lpp. — Visi turpmākie citējumi no šī izdevuma, pie tiem norādīta tikai lappuse.

šanai, šoreiz par «silķu karaļa» Purbērziņa naudu. Pēc intermēdijas ar advokāta palīgu Podnieku un advokātu Lērumu Fannija vīra meklējumos dodas uz Ogri, kur viņas sirdi iekaro students Jānis Migliņš, kura «ienākumu svara punkts atkarājas no triju dāmu labvēlības. Tas bija savāds kooperatīvs, kura vienīgais kustamais īpašums bij — Migliņš.» (81.lpp.) Migliņam bagāta sieva ir tikpat vēlama kā Fannijai bagāts vīrs, tāpēc Migliņš izmanto visu, lai parādītu sevi izdevīgā gaismā. Toties uzzinājusi patiesību par Migliņa materiālo stāvokli, Fannija, protams, neko vairs negrib par viņu zināt.

Pirmās daļas beigās Fannijai nekas cits neatliek, kā kļūt par bagātā un pavecā Purbērziņa sievu. Noskaidrojas arī vairāku citu romāna varoņu likteņi, un Fannija Migliņam atzīstas, ka bija «jāapprecas, lai varētu sākt mīlēt». (137.lpp.) Līdz ar to Migliņa dzīve daļās miljonāres paspārnē ir nodrošināta.

Otrajā daļā par centrālo tēlu līdzās Fannijai kļūst deputāts Stabulnieks. Tēlojot Fannijas un viņas draugu izpriecas, autors izsmej Latvijas «zelta jaunatnes» garīgo tukšumu un tās bezmērķīgo laika pavadīšanu, bet, izvēršot deputāta Stabulnieka sižeta līniju, rakstnieks nesaudzīgu satīru vērš pret plašām sabiedriskām norisēm Latvijas valstī, atklājot dažu labu politikas slēpto atspēri, vēlēšanu kampaņas finansēšanas aizkulises, dažādas finansu mahinācijas, valdības vīru un parlamenta deputātu netikumīgo un pat gluži kriminālo darbību.

Ārzemju uzņēmējs, kas vēlas Latvijā dibināt plašu lauksaimniecības mašīnu fabriku, nesaņems koncesiju, jo viņš nav pietiekami «pretimnākošs» Stabulniekam un viņa partijai. «Nebiju paredzējis, ka deputātu labvēlība Latvijā tik dārga,» (154.lpp.) rezumē ārzemnieks. Stabulniekam ir noteikšana pat pār ministru. «Lūk, kur tu man sēdi, — deputāts izpleta plaukstu lūpu priekšā. — Uzpūtišu, un tevis vairs nebūs — ne ministra, ne valdes priekšsēdētāja. [...] Tev jāzin tikai viens: tu esi tikai salmu kūlis, aiz kura stāv praktiskais darītājs un noteicējs — es.» (221.lpp.) Stabulnieks ir tas, kas nosaka, kam un vai dot banku aizdevumus; saimnieka meita Aina Strazdiņa, kļūdama par deputāta Stabulnieka draudzeni, jūtas milzīgi daudz ko sasniegusi. Bet desmit gadus iepriekš Stabulnieks ir bijis tikai «nožēlojams, dezertējis karalaika ierēdnis... glēvs un bailīgs. Jums kājās bija saplīsuši zābaki un mugurā dubļains kreklis. Toreiz jūs atnācāt pie mums kā izbadojies klaidonis,» — tā atceras pirmo tikšanos ar Stabulnieku bijušais brīvības cīnītājs jaunsaimnieks Strautnieks.

Rakstnieks ir traģiska rūgtuma pilns, kad viņš stāsta par to, ka brīvības cīņu varonim invalidam Druvmalim dzīve

jābeidz pašnāvībā, jo viņš nevar dabūt darbu, ka Strautnieks nevar saņemt aizdevumu savai saimniecībai, jo iet tikai taisnu ceļu un neprot «pieiet» Stabulniekam. Toties Stabulnieks un viņam līdzīgie peld labklājībā.

Fannijas līnijā ir vairāk amizantā un smieklīgā, kas galvenokārt saistās ar to, ka Jānis Miglīņš tiek «atstādināts», bet detektīvs Podiņš, ko Purbērziņš nolīdzis sievas izsekošanai, kļūst par Fannijas mīļāko.

Otrās daļas beigās Purbērziņu ķer trieka, un viņš mirst. Vīra bērēs Fannija ierodas, rūpīgi sagatavojusies bēdu sagrauztas atraistes lomai, sirdī slēpjot gavilējošu prieku par iegūto brīvību: «... aiz kapsētas vārtiem sāksies jauna, vēl nepiedzīvota mīlas revija...» (299. lpp.)

Tragisku stīgu romānā iezīmē gan Druvmaļa demonstratīvā nošaušanās Brāļu kapos, gan arī Purbērziņa pirmsnāves domu uzplaiksnījumi, kuros viņš apzinās, ka dzīvojis nepareizi, un visa viņa bagātība nespēj paglābt no mokošajām dzīves beigām.

Salīdzinot ar iepriekšējiem E. Arņa romāniem, «Tauriņu kaujā» ir nesalīdzināmi plastiskāks, mākslinieciski spilgtāks tēlojums. Autors nesteidzas sablīvēt notikumus, viss tiek sīki un pamatīgi aprakstīts, liela nozīme ir detaļai, rādot reljefas dzīves ainas privātā pansijā, namsaimnieku klubā, Stabulnieka partijas klubā, Stabulnieka dzīvokli, restorānā, studentes Ainas Strazdiņas mājokli un citur. Spilgti ir varoņu raksturi, it sevišķi Stabulnieks, Fannija, Purbērziņš, Kviesīša kundze ar viņas kaitēm. Krāsaini notēlotas arī mazāk nozīmīgas personas — students, vēlāk namsaimnieks un veiksmīgs veikalnieks Micītis, docents Labiņš, studente Aina Strazdiņa, kas strauji pārtop par modernu pilsētas dāmu, restorānu apmeklētāju, students Kaņepītis, kas līdzinās sava laika populāram kinoaktierim Astoram, un citi. Šai romānā E. Arnis parāda spožu un trāpīgu raksturotāja talantu — viņa tēli nav nedz aizmirstami, nedz sajaucami ar citiem.

Portretējot personas, rakstnieks izmanto ne tikai cilvēka izskatu, bet arī tērpu (Fannija, Aina), dzīvokļa (Stabulnieks, Lērums, Fannijas mīļākais Miglīņš) u. tml. tēlojumu.

Krāsainas epizodes ir slavenā Rīgas zīlnieka Knaģa tēlojums, viņa ieteiktā brīnumsunīša meklējumi Kviesīša kundzes reimatisma ārstēšanai, studentu kompānijas uzvešanās Micīša un namsaimnieces Elizabetes kāzās u. c.

Rezultātā rakstnieks ir radījis plašu, reljefu, satirisku noteiktas sabiedrības daļas dzīves panorāmu, kur valda nauda, bauda un savtīgums. Šai sabiedrības daļā nav nekādu citu

interese. Visiem «Tauriņu kaujas» varoņiem kopīgs tas, ka viņiem nav garīgu interese, nav cildenu mērķu, viņu intereses ir tikai visprimitīvākās — nauda un uzzdzīve.

Pozitīvos spēkus romānā pārstāv no laukiem iebraukušais jaunsaimnieks Strautnieks un jau pieminētais Druvmālis, kuri par pārliecinošiem mākslas tēliem nekļūst.

Romāns apliecina, ka E. Arņa literārais talants savu visspilgtāko izpausmi radis tieši satīriskajā prozā.

Romāns tika atzinīgi novērtēts. Tā recenzents A. Baumanis žurnālā «Daugava» raksta: «Rakstniekam apsūdzot un notiesājot tās peļamās formas, kādas patlaban pieņemusi neatkarības cīņu ideāla iemiesošanās gaita, un raksturojot nacionāli valstiskās domas vājumu, lieta šķiet skaidra — viņš par to visu runā kā par lielu negāciju. Runā tā, kā to dara cilvēki, kas savu žanru labi pārzina. Par nepatīkšanu tiem, uz kuriem šis darbs zīmējas, sadzīves kritikas žanrs Arnim arī kā stilistam pa zobam. Sevišķi asināts viņa skeptiķa un noliedzēja gars.»¹ A. Baumanis salīdzina E. Arni ar Džonatanu Sviftu. «Arņa darbos vērtīgākais ir vētīšana, skepticisms, pozitīvi toņi tiem pasveši.»²

Pie romāna trūkumiem Baumanis pieskaita pārmērīgu publicistiskumu, un par romānā paustajiem politiskajiem uzskatiem viņš raksta: «Arnis mūs ar saviem politiskajiem slēdzieniem iepazīstina pa pirmskara krievu modei daiļliteratūrā.»³

Romāna III daļa ir palikusi tikai periodikā («Jaunākās Ziņas». — 1931. — 257.—297. nr., 1932. — 1.—57. nr.). Tajā autors turpina dažādu Latvijā sastopamo finansu mahināciju atmaskošānu: «brīnumaino banku» dibināšanu, kurām ir greznas telpas, bet kuru galvenais uzdevums ir apgādāt ar naudu savus dibinātājus, mistisku akciju sabiedrību dibināšanu un izputēšanu, Latvijai nederīgu lauksaimniecības mašīnu iepirkšanu, jo tas dažam labam ir izdevīgi. «Brīnumbanku» vadītāji kļūst par deputātiem un ministriem, viņu vietā ieceltie jaunie un nezinošie nonāk cietumā, un trešās daļas beigās deputāts Stabulnieks un ministrs, valdošās partijas dibinātājs Karlivāns spriež, vai drošāk tomēr nebūtu īpašumus iegādāties Šveicē un Holandē, jo kas zina, cik stabila ir Latvijas neatkarība.

Studēte Aina Strazdiņa piedzīvo smagu vilšanos, jo Stabulnieks pat nedomā viņu precēt, Strautnieks pārdod savu

¹ Baumanis A. Tauriņu kauja // Daugava. — 1934. — Nr. 4. — 376. lpp.

² Turpat.

³ Turpat.

lauku saimniecību, lai strādātu Rīgā par šoferi un nodotos sabiedrisko zinātņu studijām, meklējot ceļu uz sabiedrības atveseļošanu, un trešā daļa beidzas ar sarunu Strautnieka dzīvoklī, kurā piedalās vārdā nenosauktais «sirmis viesis» (iespējams, rakstnieka paštēls) un tiek runāts par to, ka «visur sēd cilvēki, kurus kaujas laukā neviens nav redzējis, bet viņiem dota vara visu rīkot tā, kā viņiem patīk un ir izdevīgi». «Tie, kas sadalījuši tautas atbrīvošanās cīņās gūto mantu, ir parūpējušies, lai laupījumu viņiem neizrauļ no zobiem.» Arnis runā par partiju sistēmas trūkumiem, partijas ir ieinteresētas šķiru naidā. Lāčplēša ordeņa kavalieris Vaivars nevar dabūt zemi, jo viņš nav iespaidīgas partijas biedrs. No jauna briest tautas neapmierinātība. Iecerētā ceturrtā daļa «Katastrofa», kas solīta lasītājam trešās daļas nobeigumā, palikusi neuzrakstīta.

Mākslinieciskā ziņā romāna trešā daļa neaizsniedz pirmo divu daļu līmeni. E. Arnis vēl un vēl min jaunus faktus par korupciju un citām nebūšanām, bet raksturi neiegūst jaunas krāsas, romānā pārāk daudz atmaskojošas publicistikas. Romānists kļuvis žultaināks, pavisam maz ir labestīgā humora, kas bija raksturīgs romāna pirmajai daļai. Šai ziņā viena no krāsainākajām epizodēm ir pagrimušā Jāņa Migliņa un tirgotājas Katrīnas Rudzītes attiecību tēlojums, kur netrūkst ne humora, ne satīras, ne spožu abu darbojošos personu raksturojuma dažādās gradācijās. Humors ieskanas arī Fannijas Purbērziņas un Beņķu Ilzes piedzīvojumos, alkstot pēc smalkas ārzemnieku sabiedrības.

«Tauriņu kauja» ir satīriskis romāns, taču tajā ir satīriskam romānam neparasti daudz traģisku dzīves iznākumu: nošaujas brīvības cīņu veterāns Druvmalis, jo apzinās, ka viņam nav vairs kur iet, nošaujas nodzēries un degradējies Jānis Migliņš, izmisumā noslicinās Aina Strazdiņa. Šo cilvēku dzīves strupceļš, rakstniekaprāt, apliecina tālaika Latvijas sabiedriskās iekārtas nepilnības.

Romāna trešās daļas publikācijai tuvojoties beigām, 1932. gada 6. martā laikrakstā «Latvis» tika publicēta replika «Nolicina korporācijas» (bez paraksta). Tajā citēts fragments no E. Arņa romāna, kurā rakstnieks negatīvi vērtējis studentu korporācijas ar visām to ceremonijām. Rakstnieks vārdā nav nosaukts, taču «Jaunākās Ziņas» nodēvētas par «sēnalu avīzi» un izteikts sašutums par studentu korporāciju nepatiesu apvairošanu. «Tagad bieži gadās, ka sēnalu avīzes dažus labus korporāciju filistrus mēnešiem ilgi zākā un nonievā par vislielākiem blēžiem, bet neviens neliekas ne prast.» Korespon-

dences autors uzsver, ka agrāk gan korporācijas nebūtu ļāvušas sevi tā apvainot.

«Jaunāko Ziņu» 1932. gada 7. marta numurā E. Arnis ievieto atbildes repliku, kurā teikts, ka «Latvis» savā publikācijā izkropļo romāna domu gājienu un tekstu. Šī īsā polemika liecina, ka romāna trešās daļas publicēšana nav uztverta viennozīmīgi. Varbūt pats E. Arnis ir sajutis, ka trešā daļa ir mākslinieciski stipri vājāka nekā pirmās divas «Tauriņu kaujas» daļas.

«Tauriņu kaujas» trešā daļa liecina, ka Arnis, būdams reālists ar viņam raksturīgu kritisku skatu uz īstenību, savā pārliecībā būtībā palicis tas pats romantiskais revolucionārs, kas jaunībā. Viņš nespēj samierināties ar to, ka Latvija, kurā viņš dzīvo, tik maz līdzinās ideālajai, izsapņotajai, par ko viņš un viņa biedri gājuši cīņā. Reālo dzīvi ar visām tajā sastopamajām nebūšanām, ar cilvēku savtīgumu, mantkārību, blēdībām, dzīvi ar nejēdzībām un nelikumībām viņš nevar pieņemt. Rakstniekam ir ilūzijas, ka vajag tikai nolikt pie varas godīgos bijušos brīvības cīnītājus, un tie valdīs taisnīgi, un visiem cilvēkiem būs labi.

Trešās daļas beigās viņa pozitīvie varoņi dzīvo jaunas vētras gaidās. Taču šī «vētra» — gan ne tāda, kā to bija iedomājies E. Arnis, iznīcināja viņu pašu. Rakstnieks, kas savos brieduma gados būtu vēl daudz ko varējis uzrakstīt, mira koncentrācijas nometnē. Nāve ieslodzījumā atbrīvoja E. Arni no nepieciešamības pārstrādāt savus darbus (kā viņš to solās apžēlošanas lūgumā Vilim Lācim), no nepieciešamības ar turpmākajiem literāriem darbiem izkalpoties jaunajai varai.

Viņš ir palicis latviešu sabiedriskās domas un literatūras vēsturē tāds, kāds viņš bija, — pārliecināts cīnītājs par tautas vienotību un latviešu nacionālās neatkarības aizstāvis, talantīgs satīriķis, nesaudzīgs sabiedriskās dzīves negatīvo pušu kritizētājs, toties ar romantiskām ilūzijām, kā būtu veidojama ideālā Latvijas valsts. Nesaudzīgs satīriķis un utopisks ideālists vienā personā, kas latviešu literatūrā ir atstājis aiz sevis vērā ņemamas vērtības.

KĀRLIS ZARIŅŠ

(1889—1978)

«Kārlis Zariņš ir atturīgs un kautrs līdz anekdotismam. Tāpēc viņš nekad neietilpa tajās kliķēs, kas vēl nesen atpakaļ gandrēja mūsu mākslas dzīvi. Bet viņš nostājās sāpus arī no tiem, kas negrib kliķismu.

Kārlis Zariņš ir laikam viens no retāk fotografētiem cilvēkiem Latvijā. Savu dzimšanas gadu viņš nevienam nestāsta, un Sukuburs rakstnieku kalendāram to ar pūlēm bija dabūjis adresu galdā. Bet, kad Jānis Mednis meklēja Konversācijas vārdnīcai Zariņa dzimšanas vietu, tad to laikam vēl līdz šai dienai nav izdevies atrast,» tā — O. Liepiņš rakstā «Kārlis Zariņš — viskautrākais rakstnieks» laikraksta «Pēdējā Brīdī» 1934. gada 30. novembra numurā.

Ar labsirdīgu smaidu izteiktajā vērtējumā ir krietna deva patiesības: K. Zariņš tiešām nav milējis, ka viņa privātajā dzīvē ielūkojas svešas acis — vai tas būtu dzimšanas datums vai dzīvokļa šaurība. Par to viņa laikabiedru atmiņās saglabājušies nostāsti, kas, K. Zariņa temperamentīgā rakstura iekrāsoti, ieguvuši anekdotisku pieskaņu. Cilvēka raksturu kaut kādā mērā izskaidro viņa biogrāfija, savukārt rakstnieka personības satvars nosaka viņa daiļradē risināto problēmu loku, cilvēka koncepciju tajā un arī māksliniecisko rokrakstu. O. Liepiņa vērtējumā K. Zariņa dzīves stils galvenajos vilcienos ir tverts pareizi. Kā ārējās norises skaidrot — ar kautrību, savrupību vai piesardzību — tas jau ir koncepcijas jautājums. Sākumā — fakti.

*

1936. gadā iznākušajā «Latvju Mazajā Enciklopēdijā» pirmoreiz publicēts, ka rakstnieks K. Zariņš dzimis 1889. gada 10. decembrī. Otrreiz šis datums, kas saskan ar pasē ierakstīto,

parādās iekalts K. Zariņa kapakmenī, trešoreiz — simtgades publikācijās. Starp pirmo un trešo reizi dažādās publikācijās figurē 12. decembris, acīmredzot pārņemts no visnotaļ autoritīvā izdevuma «Latviešu literatūras vēsture» (1937) VI sējuma, kurā ievietots R. Egles raksts par K. Zariņu. Gandrīz vai zīmīgi šķiet citētie O. Liepiņa vārdi par K. Zariņa dzimšanas gada meklējumiem, jo, rakstnieka literāro mantojumu pārlūkojot un redzot rakstnieka kristāmzīmi, nācās konstatēt, ka datums jālabo vēl par vienu dienu: dokumentā par dzimšanas laiku un vietu ierakstīts 1889. gada 27. novembris četros pusdienlaikā Liepājā. (Šis datums figurē arī laulības apliecībā, kas izdota Talsos 1931. gadā.) Pārreķinot datumus no vecā stila uz jauno, par K. Zariņa dzimšanas datumu jāatzīst 9. decembris.

Sava vēsture ir arī rakstnieka uzvārdam. Kristāmzīmē, kura apliecina, ka jaundzimušais kristīts Sv. Annas baznīcā Liepājā 1889. gada 26. decembrī (pēc vecā stila), rakstīts: tēvs — Jorēns Zagars, māte — Anna, dzimusi Rukuta. Uzvārdu maiņu izskaidro pats K. Zariņš 1945. gadā tapušajā autobiogrāfiskajā darbā «Jāņa Zaļuma dzīves stāsts», gan aizšifrējot savu uzvārdu vēlreiz, bet atklājot tā rašanās vēsturi:

«Es gan saucos Jānis Zaļums, bet īstenībā mans uzvārds ir Zāgars, jo par Zaļumu tēvs bija tikai iesaukts. Izmantojot gadījumu, proti, toreizējā ķeizara kronēšanu, mana māte pierunāja tēvu pārrakstīt uzvārdu arī dokumentos, un tā mēs no Zāgariem kļuvām par Zaļumiem. Bet kristāmā zīmē es joprojām esmu palicis Jānis Zāgars un tāds arī gribētu mirt.»¹

Zagara vārds vēlreiz parādās K. Zariņa laulības apliecībā 1920. gadā formā «Kārlis Zariņš jeb Zagars», pārējos dokumentos ir uzvārds Zariņš.

Jau pieminētajā darbā «Jāņa Zaļuma dzīves stāsts» vēstīts par K. Zariņa dzīvi līdz 1904. gada rudenim. Ar daudzām krāsainām detaļām un spilgtiem cilvēku portretiem piesātinātais stāstījums, kuru papildina daudz pieredzējuša cilvēka smaids par bērnu dienu romantiku, paver ieskatu pagājušā gadsimta beigu posma Liepājas dzīvē, iepazīstamies ar K. Zariņa vecākiem un citiem radniekiem, uzzinām par viņa skolas gaitām.

K. Zariņa tēvs, Lejas Kurzemes saimnieka jaunākais dēls, strādāja Liepājā par zirgu puisi, vēlāk par kučieri un kuģu

¹ Zariņš K. Jāņa Zaļuma dzīves stāsts. Stāsts // Karogs. — 1989. — Nr. 2. — 84. lpp.

kravēju; māte, Nicas muižas mucenieka meita, strādāja Liepājā par kalponi, vēlāk bija mājsaimniece un sētniece. Enerģiskākā no abiem vecākiem un noteicēja ģimenē bija māte, un viņa pastāvīgi meklēja kādas iespējas uzlabot ģimenes materiālos un sadzīves apstākļus. «Diemžēl viņas nemītīgā rosība maz tomēr spēja ietekmēt mūsu likteni, un tā mēs mētājāmies pa Liepāju kā pa burvja apli,» raksta K. Zariņš. «Ja varu apgalvot, tad tais astoņos vai deviņos gados, kamēr mēs šai skaistajā pilsētā sabijām — rēķinot laiku no manas dzimšanas, — mēs tikām mainījuši dzīvokli vismaz desmit divpadsmit reiz, un es vēl tagad nevaru pateikt, kādu iemeslu dēļ tas notika: zinu tikai, ka visos gadījumos ierosinātāja bija māte.»¹

Nākošais rakstnieks auga lielākoties savā valā, «pavadot dienas gan istabā aiz atslēgas, gan uz ielas draugu barā», savu nākotni redzēdams gan ormaņa, gan jūrnieka, gan ugunsdzēsēja veidolā — atkarībā no tā, kādi iespaidi kurā brīdī bija spilgtāki. Pilsētas bērna pieredzi fragmentāri papildināja lauku iespaidi, kādreiz viesojoties pie tēva radiem, bet biežāk — pie mātes brāļa Andreja, kurš kalpoja Nicas muižā par kučieri. Ar šo savas dzīves posmu K. Zariņš saista arī atskārsmi par vientulību, kuras izjūtai ir liela loma viņa daiļradē. Tolaik ģimene dzīvojusi pie kāda ekspeditora vai būvuzņēmēja Lauņa, un kādā svētdienā zēns ticis atstāts mājās šūpot piecus gadus jaunāko māsu Tusneldu Līni:

«Un tā nu es tai svētdienā šūpoju māsu un raudzījos pa logu tukšajā pagalmā, kurā vairāk nekā nebija kā dažas kokmateriālu grēdas un kaktā cūku aizgalds. Pat neviena suņa Launici laikam neturēja, bija tikai klajs pagalms un augsti, aizbultēti vārti, aiz kuriem, zināms, ritēja istā dzīve. Es šūpoju un skumu. Skaidri atminos, ka mani todien pirmo reizi noglaidīja Lielā Vientulības māte, kas pēc tam bieži mani ir apmeklējusi un kuru es, par spīti viņas sūrajam kukulim — Skumjām — aizvien esmu milējis tūdaļ aiz istās mātes.»²

Personības izpratnes aspektā uz visu mūžu pareizs paliek K. Zariņa teiktais par skolas gaitu starplaikiem:

«Tā vai citādi, bet vienu laiku es atkal biju brīvs pilsonis un varēju vai nu nodoties vientulības priekiem, vai ar draugiem un paziņām gāzt pasauli otrādi. Te jāsaka, ka tiklab vientulība, kā draugu pulks man bija vienlīdz mīli, un, jo

¹ Zariņš K. Jāņa Zaļuma dzīves stāsts. Stāsts // Karogs. — 1989. — Nr. 2. — 87.—88. lpp.

² Turpat, 86. lpp.

ilgāk es nodzīvoju vientulībā, jo nevaldāmāk traucos sabiedrībā...»¹

Liepājā sākās arī K. Zariņa skolas gaitas — vispirms mazā vācu privātskolā iesācējiem, tad privātā vācu pirmmācības skolā, pēc tam dažus mēnešus krievu skolā.

1898. gadā, pēc ugunsgrēka dzīvoklī zaudējuši visu iedzīvi, Zariņi vēlā rudenī pārcēlās uz Pēterburgu, kur Rīgas prospektā dzīvoja attāli radi — Pelniņi. Sākumā Zariņi dzīvoja pie radiem. Pats Pelniņš strādāja valsts papīru ekspedīcijā, piepelniņās kā teātra kalpotājs (kapeldīners) Aleksandrinas teātrī un reiz uz izrādi paņēma līdzi arī radu zēnu. Vecāki iestājās darbā psihiatriskajā slimnīcā pāri Ohtai — tēvs par kučieri, māte — saimniecības darbos. Dzīvoklis, patiesībā neliela istabiņa, bija turpat slimnīcā ar izeju tieši uz slimo palātu. Augām dienām K. Zariņš palika istabiņā divatā ar māsu, retumis izgāja slimnīcas parkā paspēlēties sniegā. Kad māte bija dzīvoklī, drīkstēja iet slimnieku palātā, kur viņš labi sapratās ar tās iemītniekiem, ar vienu no viņiem pat sadraudzējās: sarunājās, mācījās zīmēt.

No Pēterburgas Zariņi aizbrauca 1899. gada agrā pavasarī — vientulība, ziemeļu pilsētas bargais klimats un dažādi citi apstākļi likās galīgi neciešami. Atgriešanos Liepājā nepielāva mātes pašlepnums, tāpēc tika nolemts pārcelties uz Rīgu. Pirmā pastāvīgā dzīvesvieta bija Lielajā Monētu ielā, Kungu ielas stūrī, kur trijās jumta istabiņās dzīvoja deviņi cilvēki. Spilgtākie iespaidi no tā laika — Vecrīgas nami un ielas, grāmatu un rotallietu veikalu skatlogi, kas rosināja iztēli, «Baltijas Vēstnesī» turpinājumos publicētais stāsts par būru karu. Ap 1899. gada Ziemassvētkiem K. Zariņš sāka iet Gentelā vadītajā privātskolā, kas atradās Avotu un Romanovu (tag. Lāčplēša) ielas stūrī, taču Gentelā nāves dēļ skolas gaitas turpinājās tikai līdz pavasarim. Gada laikā vecāki trīs reizes mainīja dzīvokli: no Grasmaņiem Lielajā Monētu ielā 1900. gada vasarā pārgāja uz Krīgera īres namu Āgenskalnā, tad uz citu dzīvokli tuvāk Daugavai, rudenī abi vecāki atrada darbu kādā lielākā Pārdaugavas slimnīcā, uz kurieni pārcēlās arī dzīvot. No apraksta var spriest, ka tā ir tagadējā P. Strađiņa republikāniskā slimnīca:

«Slimnīca atradās lielā priežu parkā, kas bija apžogots no visām četrām debesu pusēm ar augstu žogu. Maniem vecākiem ierādīja pavisam mazu, bet gaišu un siltu dzīvoklīti nelielā divstāvu namā saimniecības ēku aizmugurē, kur mēs nodzīvojām

¹ Zariņš K. Jāņa Zaļuma dzīves stāsts. Stāsts // Karogs. — 1989. — Nr. 2. — 87. lpp.

veselus piecus gadus, jo tēvs, kā jau varēja domāt, bija pieņēmis kučiera un zirgkopja vietu, bet māte — piensaimnieces pienākumus, tāpēc ka slimnīca turēja 6 govus.»¹

Tai pašā 1900. gada rudenī K. Zariņš sāka mācīties P. Rodes vadītājā pilsētas elementārskolā. Šo laiku K. Zariņš sauca par savas garīgās atmodas laiku, kad rodas arvien dziļāka interese par literatūru un tiek iepazīti R. Blaumaņa, J. Poruka darbi, J. V. Gētes «Fausts» Raiņa atdzejojumā, vēlāk arī Raiņa dzeja, pasaules literatūras klasika. Skolotāja K. Brencēna iespaidā sāk rasties nacionālā apziņa un top arī pirmie literārie mēģinājumi — sākumā dzejā, vēlāk prozā. No mācībām brīvajā laikā K. Zariņš ganīja slimnīcas govīs, piedalījās slimnīcas kalpotāju un sanitāru sarunās un laušanās sacīkstēs, skolotāja K. Brencēna uzaicināts, strādāja par izpalīgu Derīgu grāmatu nodaļā kārtējot un novietojot grāmatas, tā gūdamis iespēju sastapt latviešu kultūras darbiniekus un par atlīdzību saņēmdams Nodaļas izdotās grāmatas.

K. Zariņa tālākās izglītības iegūšanai liktenīgs kļuva viņa 1903. gadā izdots skolēnu žurnāls: to atrada pie viņa skolasbiedra, kuru 1904. gada pavasarī aizturēja pēc kādas demonstrācijas. Rezultātā K. Zariņam bija jāaiziet no skolas. Rudenī viņš mēģināja iestāties Mangaļu jūrskolā, bet tuvredzības dēļ nesaņēma ārsta atļauju. Domājams, ka pēc tam viņš uz dažiem mēnešiem iestājās darbā par kuģa puiku, tad 1905.—1906. gadā apmeklēja zīmēšanas kursus, arī R. Blūma mākslas skolu. K. Eliasa atmiņās² par K. Zariņu stāstīts, ka no saviem skolas biedriem R. Blūma skolā K. Zariņš vislabāk atcerējies Ansi Cīruli un ka skolu atstājis tāpēc, ka pašam licies — gleznotājs no viņa neiznāksot. Šajā laikā K. Zariņš bija Jaunā Latviešu teātra un Apollo teātra koris un, domājams, tieši tad iesaistījās sabiedriski aktīvu intelektu pulciņā. A. Johansons atzīmē, ka 40. gados K. Zariņš un K. Krūza «... atcerējās savu jaunību tai Rīgas bohēmā, kas pulcējās ap Kārli Štrālu un par kuras augstāko patronu ticis uzlūkots Rūdolfs Blaumanis».³ Ar R. Blaumaņa vārdu saistās arī kāda kolorīta epizode, kuru K. Zariņš ieskicē romānā «Dzīvība un trīs nāves» (1921) un piemin dienasgrāmatā 1959. gada 7. ok-

¹ Zariņš K. Jāņa Zaļuma dzīves stāsts. Stāsts // Karogs. — 1989. — Nr. 2. — 102. lpp.

² Eliass K. Pie Kārļa Zariņa Talsos. Manuskripts glabājas K. Zariņa ģimenes arhīvā.

³ Johansons A. Visi Rīgas nami skan. — Grāmatu Draugs. — 1970. — 90. lpp.

tobrī. Pārlasījis R. Blaumaņa darbus, K. Zariņš domās vēršas pie viņa:

«Atkal un atkal atminos, ka Tu priekš 53 gadiem ar vienu vienīgu izteicienu padarīji mani — zaļu zēnu — par cilvēku. Tu apsēdies man blakus vienā no Štrāla gultām, pie kuriem es un par brītiņu Tu ar Būmani ieradāties ciemos. Tu paraustīji manu zilo krievu kreklu, ar kuriem toreizējā latvju skolu jaunatne ākstījās pakaļ mūsu austrumu kaimiņiem, un noteici: «Latvietis kreklu valkā biksēs.» Un es pēkšņi, vienā zibinīgā mirklī izpratu mūsu jaunatnes nepiedodamo ākstīšanos un mūsu tautas likteni — es kļuvu, pateicoties Tev, dārgo Rūdolf, savas tautas patriots, par cik vien manos spēkos bija to izpaust.»

Tālākās liecības par K. Zariņa gaitām sniedz Centrālajā Valsts Vēstures arhīvā esošie policijas protokoli un citi dokumenti. No tiem uzzinām, ka 1906. gada pirmajā pusē K. Zariņš ticis apcietināts Dēliņa-Čoma kaujinieku grupas konspiratīvajā dzīvoklī, bet pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvots. 1906. gada rudenī K. Zariņš ir aizbraucis uz Pēterburgu, kur dzīvojis līdz 1907. gada maijam, pēc atgriešanās Rīgā policija viņu slepeni izsekojusi, kā rezultātā krājušies kompromitējoši materiāli. 1908. gada 17. janvārī kratīšanā viņa vecāku mājā Graudu ielā 16 tika atrasts lielāks daudzums nelegālās literatūras: brošūras, laikraksts «Cīņa», paša K. Zariņa rakstīts uzsaukums. Uz tā pamata K. Zariņu apcietināja un apsūdzēja pretvalstisku ideju un nelegālās literatūras izplatīšanā. Ierosinātajā lietā teikts, ka K. Zariņš pēc profesijas ir zīmētājs un gleznotājs, citviet rakstīts — bez noteiktas nodarbošanās.

Neko vairāk apsūdzības materiāliem pievienot nav izdevies, un 1908. gada 13. aprīlī K. Zariņu kā sabiedrībai bīstamu līdz tiesai izsūtīja uz Smoļensku. Lietas materiālos ir 9. jūlijā rakstīts K. Zariņa iesniegums, kurā viņš lūdž atļauju līdz tiesai dzīvot pie vecākiem Kuģu ielā 30. Rezolūcija bija noraidoša, un viņam bija jāatgriežas Smoļenskā, bet jau 15. septembrī sakarā ar karastāvokļa izbeigšanos K. Zariņam atļauts atgriezties Rīgā pie vecākiem Luīzes ielā 5. 1908. gada 8. (21.) decembrī notika Sevišķās Pēterburgas tiesu palātas nodaļas sēde, kurā iztiesāja arī apsūdzību «...pret bijušo reālskolnieku Kārli Zariņu par nelegālas literatūras uzglabāšanu izplatīšanas nolūkā, kuru notiesāja uz 8 mēnešiem cietoksnī. Tā kā Zariņš nevarēja iemaksāt pieprasīto 1000 r.[ubļu] lielu zalogu, tad viņu uz vietas apcietināja.»¹

¹ Rīgas Apskats. — 1908. — 9. (22.) dec.

Parasti šādos ziņojumos tiek minēts, ka izmeklēšanas cietumā pavadīto laiku ieskaita soda termiņā, tādēļ nav brīnums, ka K. Zariņš atbrīvots jau pēc 7 mēnešiem — 1909. gada 8. jūlijā. Bet jau pēc nedēļas — 15. (28.) jūlijā laikrakstā «Jaunā Dienas Lapa» publicēts R. Veidemaņa, Annasdēla, A. Kažoka un K. Zariņa parakstīts aicinājums materiāli atbalstīt Jauno Rīgas teātri. K. Zariņa ieinteresētība šī teātra liktenī mudināja ieskatīties Centrālajā Valsts Vēstures arhīvā esošajās teātra kases grāmatās, un tās palīdzēja šo to noskaidrot. 1909. gada 18. jūlijā pirmoreiz atzīmēts, ka K. Zariņš saņem algu par kārtības uzturēšanu dienas izrādē lugai « $2 \times 2 = 5$ ». Dažādi maksājumi ar K. Zariņa vārdu visai regulāri ierakstīti līdz pat 1909. gada beigām, jau retāk — 1910. gadā, no 1910. gada augusta līdz 1911. gada augustam K. Zariņa vārds algu sarakstos neparādās, toties pēc tam redzams, ka no 1911. gada augusta līdz 1912. gada maijam viņš strādā par kārtībnieku. Tad apmēram divus gadus K. Zariņa vārds kases grāmatās atkal netiek minēts, līdz lasām, ka no 1914. gada augusta līdz oktobrim K. Zariņam noteikta alga 18 rubļi mēnesī.

Līdzšinējās publikācijās teikts, ka 1909.—1911. gadā K. Zariņš puslegāli no Smolenskas devies uz Pēterburgu. No iepriekš teiktā tomēr skaidrs, ka 1909. gada otrajā pusē viņš uz Pēterburgu varēja doties arī legāli, jautājums vienīgi — kurā laikā līdz Pirmajam pasaules karam tas visticamāk notika un vai vispār notika. Ja spriežam pēc datumiem, kuros ar pseidonīmu *Valerijs* periodikā publicēti K. Zariņa tulkojumi, tad kaut ko precizēt ir grūti, jo, sākot ar 1909. gadu, šādu tulkojumu ir visai daudz un pa gadiem tie sadalīti apmēram vienādi blīvi. Atslēgu deva ieraksts K. Zariņa dienasgrāmatā 1957. gada 1. septembrī:

«...lasīju Bloka vēstules un dienasgrāmatas. Mani šie dokumenti interesē galvenokārt tāpēc, ka pats tos laikus dzīvoju līdz un pat pazinu, piem., S. Makovski — švītīgu, labi gērbušos jaunkungu. Šie jaunkungi gan norobežojās no krievu šovinistiem, bet, kad es gribēju iedabūt «Apolonā» rakstu kaut par Purvīti, Makovskis izlikās pārsteigts, ka tas ir latvietis — un diplomātiski manu priekšlikumu noraidīja.»

Žurnāls «Apollon» («Apolons») iznāca Pēterburgā no 1909. līdz 1917. gadam un bija saistīts ar simbolistu, vēlāk — akmeistu literatūrteorētisko virzienu. Tā redaktors bija pieminētais S. Makovskis, autoru vidū bija Vjač. Ivanovs, A. Bloks, V. Brjušovs, N. Gumiļovs un citi. Nav noslēpums K. Zariņa simpātijas pret simbolistiem, vairāki viņa daiļrades vērtētāji atzīmējuši dažu nosaukto «Apolona» līdzautoru iespaidu uz viņa mā-

slinieckisko rokkrakstu. To visu apsverot, jāsecina, ka K. Zariņš Pēterburgā bijis laikā no 1909. līdz 1914. gadam un iespējams, ka vairākkārt, visticamāk — 1910. gadā un no 1912. līdz 1914. gadam. Arī viņa darbi, piemēram, romāns «Brāļu dēli» (1922) tēlo pirmskara laiku Pēterburgā. Droši var teikt, ka K. Zariņš ir bijis arī Maskavā, jo viņa manuskriptu vidū ir dzejolis, kurš parakstīts «Maskavā, 2. VI. 1914. g.».

Rīgā, Pēterburgā un Maskavā tulkojot un atdzejojot, K. Zariņam pagāja laiks pirms Pirmā pasaules kara. 1911. gadā laikraksta «Latvija» literārajā pielikumā publicēts arī pirmais K. Zariņa stāsts «Mans tēvocis». Vēl 1915. gada janvāra sākumā A. Jesens rakstīja K. Zariņam pastkarti un apjautājās, kāpēc viņš nenāk, jo viņam veikalā nolikts darbs, bet jau 1915. gada vidū, kad vācieši iebruka Kurzemē, Zariņu ģimene devās bēgļu gaitās uz Odesu. Triju sekojošo gadu smagums atainots K. Zariņa romānā «Brāļu dēli», viņa stāstos. 1916. gadā 13 gadu vecumā nomira K. Zariņa brālis Rūdolfs, pats K. Zariņš tika paņemts karadienestā, bet varēja dzīvot turpat Odesā, kur mitinājās divīzijas štābs, kaut gan visas daļas atradās Austrijas frontē. Vēlāk viņš pārgāja strādāt bankā, brīvajā laikā piedalījās latviešu sabiedriskajā dzīvē. 1918. gadā K. Zariņš caur Poliju atgriezās Rīgā, strādāja par ierēdni. Kā stāsta viņa meita M. Zariņa, 1919. gadā, padomju varas laikā, viņš ticis mobilizēts un kā ierēdnis strādājis kādā «kara iestādē», ticis komandēts arī uz Talsiem, kur iepazinies ar savu nākošo dzīvesbiedri Mildu Vihmani, kura tai laikā strādāja par tulkus kādā padomju iestādē.

1919. gada 9. oktobrī K. Zariņš brīvprātīgi iestājās aktīvajā karadienestā un līdz 1920. gada 30. septembrim, kad tika atvaļināts, dienēja Armijas virspavēlnieka štāba informācijas nodaļā, pēc tam strādāja laikraksta «Latvijas Kareivis» redakcijā. Ar 1920. gadu sākās intensīva viņa stāstu, dzejoļu un recenziju publicēšana, gada beigās iznāca pirmais stāstu krājums «Skumju paradīze», bet 1921. gadā — pirmais romāns «Dzīvība un trīs nāves».

Visu mūžu K. Zariņš ir bijis spiests sadalīt savu laiku un spēkus starp «maizes darbu» un rakstniecību. Pilnīgu ziņu par visām viņa darbavietām nav, pats viņš mūža nogalē kādā dienasgrāmatas ierakstā izsakās, ka starp 1927. un 1931. gadu bijis bezdarbnieks un pārticis tikai no literārā darba. 1931. gadā K. Zariņš sāka strādāt par nodokļu kontrolieri, vienlaicīgi pārzinādams vairākas fabrikas, un strādāja šo darbu līdz 1940. gadam. 1935. gadā K. Zariņš uz kādu laiku ticis iecelts par Izglītības ministrijas referentu literatūras un teātra jautājumos.

Jau kopš 1920. gada K. Zariņš ar ģimeni dzīvoja Dārtas (tag. Ed. Smiļģa) ielā 14, sētas mājā, 9. dzīvoklī. Viņa meita M. Zariņa atceras:

«Mūsu 3 istabu dzīvoklī ģimenei tēvs bija atvēlējis saulaino pusi, ar logiem uz Uzvaras laukumu, dārzu, pretī tāls skats uz Torņkalna staciju, par kreisi uz Āgenskalna liča kuģu būvētavu un Kr. Valdemāra jūrskolas torni. Tēva istaba bija ziemeļu pusē, logs uz sētu, istaba bija pavēsa un ne tik gaiša. Šajā telpā viņš rakstīja caurām naktīm, jo dienu bija maizes darbs. [...] Viņa istabā gar visām sienām bija milzīgi, speciāli būvēti grāmatu plaukti, piekrauti grāmatām, arī rakstāmgalds bija nokrauts grāmatām un papīriem.»¹

Šajā dzīvoklī tapusi lielākā daļa K. Zariņa darbu — 14 stāstu krājumi, deviņi grāmatās un periodikā publicēti romāni, vairākas lugas, kuras izrādītas Nacionālajā teātrī, apceres par literatūru un recenzijas. Divas reizes K. Zariņš saņēma Kultūras fonda godalgu — par stāstu krājumu «Gluži vēltīga varonība» (1926) un par romānu «Dārza māja» (1930). Romāns «Kaugurieši» (1938) guva tik augstu novērtējumu, ka tā autoru apbalvoja ar Atzinības krustu. Rakstnieka darbs bija sasniedzis augstu profesionālās varēšanas līmeni, liekas — vajadzētu strādāt un strādāt.

Tomēr ar 1940. gadu arī K. Zariņa dzīvē notikumi sāka risināties kaleidoskopiskā ātrumā. Vēl paguva iznākt viņa romāns «Vainīgais», tad sākās padomju laiks Latvijā. Daļu no «baigā gada» K. Zariņš pavadīja Rīgas pilsētas 2. slimnīcā. 1941. gada 23. jūnijā, kara pirmajā dienā, viņš ierakstīja piezīmju bloknotā: «Starp citu, pag.[ājušā] gada 11. okt.[obrī] man auto katastrofā salauza vairāk vietās kreiso roku, un es nogulēju slimnīcā (ar pusotra mēneša pārtraukumu) līdz š. g. 1. jūnijam. Roka vēl nav vesela.» Kā raksta viņa meita M. Zariņa: «Toruden viņš kopā ar citiem rīdziniekiem braucis mājās no kādas talkas laukos. Braukuši kravas mašīnas kastē. Tēvs brauciena laikā bijis pārlieciens un pārkarinājis roku pār mašīnas bortu un dabūjis triecienu no pretī braucošās smagās mašīnas, salauzta roka, lūzums bijis komplikēts...»²

Rezultātā K. Zariņam ir bijusi likteņa dota iespēja palikt sāpus no tā gada notikumiem, varbūt tas arī bijis viens no iemesliem, kāpēc tieši viņa kandidatūra vēlāk likās piemērota laikraksta «Tēvija» literārās nodaļas vadītāja postenim: būdams ievērojams rakstnieks un pazīstams ar savu neitralitāti,

¹ M. Zariņas vēstule A. Rožkalnei 1988. gada 8. aprīlī.

² Turpat, 6. maijā.

viņš varēja šo darbu veikt labāk par daudziem citiem. Bet vēl līdz tam, 1941. gadā, VAPP Daiļliteratūras apgādniecībā iznāca K. Zariņa romāns «Kaugurieši» kā pirmais darbs «Vēsturisko romānu sērijā». Rakstnieka biogrāfijā nozīmīgs fakts ir arī šī romāna ekranizējums — filma «Kaugurieši» (režisors V. Pūce), kuras pirmizrāde notika 1941. gada liktenīgajā 14. jūnijā.

1941. gada otrajā pusē K. Zariņš jau strādāja laikrakstā «Tēvija». Par literatūru un tās uzdevumiem viņš šajā laikā ir izteicies maz, bet par viņa nostāju liecina gan laikrakstā publicēto materiālu raksturs, gan arī viņa atziņas rakstā, kas publicēts acīmredzot drīz pēc stāšanās amatā:

«[...] latvju rakstniekam jāpaliek sava uzdevuma augstumos, visnotaļ gatavojoties topošajam kultūras darbam. Viņa gars nedrīkst apsīkt mazās lietās, mazās, nevarīgās formās, un tāpēc viens visvairāk paturams vērā: latvju rakstniekam jātop vēl striktākam, vēl nesaudzīgākam pret sevi nekā agrāk. Tas sevišķi sakāms par jauno audzi, par tiem, kas nāks rīt un parīt. Viņiem jāzina, ka nav kultūra bez darba un zināšanām [...]. Šis apstāklis tad nu jāpatur vērā, neaizmirstot arī lielo atziņu, ka nav kultūras un labklājības kā tikai caur tautu un nāciju, jo nav arī nekādu nākotnes ideālu un garīgas evolūcijas, kā atkal tikai caur tautu un nāciju.»¹

Pārņēmis avīzes literāro daļu no K. Strauta, K. Zariņš jau ar 1941. gada septembra beigām sāka pulcēt ap sevi talantīgus un erudītus literatūras un mākslas vērtētājus. To vidū bija Kr. Ancītis, K. Egle, Anšl. Eglītis, J. Graubiņš, J. Grīns, A. Ģiezēns, A. Johansons, A. Prande, V. Strēlerte, A. Švābe u. c. Sākot ar oktobri, katrā laikraksta numurā ir dzeja un proza, nepilnu sleju lieli kultūras darbinieku portreti, recenzijas, raksti par daiļrades psiholoģiju, literatūras teoriju un vēsturi, tēlotāju mākslu, mūziku. «Tēvijas» lappusēs par dominanti kļuva dabas lirika, filozofiski iekrāsota proza. Savus darbus laikrakstam deva Aspazija, V. Cedriņš, V. Eglītis, J. Grīns, J. Jaunsudrabiņš, K. Skalbe, K. Strāls un daudzi citi gan jau nopelniem bagāti, gan jauni latviešu rakstnieki.

Pats K. Zariņš «Tēvijā» publicējās retāk — galvenokārt teātra recenzijas. Jāpiemin gan vēsturiskais romāns par Ziemeļu karu «Kāvu gadi», kuru sāka iespiest 1943. gada 8. februārī, bet 1943. gada beigās romāns tika sagatavots izdošanai grāmatā. J. Andrupa raksta:

¹ K. Z. Rakstnieks šai laikā // Tēvija. — 1941. — 15. nov.

«Cenzūra šo izcilo darbu neatļāva izdot grāmatā; iemesls laikam bija darba centrālā persona — pretvācu cīnītājs Jānis Reiters. Latviešu kultūras fonds tad iespītējās un piešķīra izcilajam darbam 1943. gada godalgu rakstniecībā, kaut arī tas nebija grāmatā iznācis.»¹

Sekoja arī šī romāna turpinājums ar nosaukumu «Pēclaikā», tā sešas nodaļas 1944. gadā parādījās K. Skalbes vadītajā žurnālā «Latvju Mēnešraksts». J. Andrups, kas tajā laikā strādāja šī žurnāla redakcijā, atceras:

«Darbu «Pēclaikā» K. Zariņš rakstīja no turpinājuma uz turpinājumu, un man ir diezgan droša pārliecība, ka tālāk par 8. nodaļu šis darbs nav rakstīts.

Būdam dažos sīkumos mānīcīgs, K. Zariņš mani «nozvērināja» katrā ziņā dabūt «Pēclaikā» pāri «Latvju Mēnešraksta» 7. numuram. Viņam agrāk esot vairākkārt bijis jāpiezdīvo, ka turpinājumos rakstītie darbi dažādu iemeslu dēļ apstājas ar 7. turpinājumu, un pēc tam viņš nav spējis tos turpināt rakstīt arī manuskriptā. «Latvju Mēnešraksta» 1944. gada 7. numurs ar «Pēclaikā» turpinājumu bija iespiests un iesiets, kad vācu iestādes kara nesekmības dēļ šī žurnāla iznākšanu apturēja (kopā ar dažiem citiem latviešu izdevumiem). Spiestuves direktors L. Liberts man atteicās izsniegt pat dažus 7. nr-a paraugseksempļārus. Tā Zariņa mānīcība par 7. numuru dabūja jaunu apstiprinājumu.

Lai 7. nr-a iznākšana būtu drošāka, K. Zariņš pirms došanās vasaras atvaļinājumā uz Talsiem bija man iedevis arī 8. nodaļas manuskriptu. Tas ir iespiests «Ceļa Zīmju» 2. numurā 1949. gadā.»²

Jāpiezīmē, ka vēl pirms tam, jau 1945. gada oktobrī (54.—57. numurā) šo pašu 8. nodaļu bija publicējis laikraksts «Latvju Vārds».

1943./44. gada ziemā kādu laiku risinājās K. Zariņa un Z. Unama sarunas par to, ka K. Zariņš varētu iesaistīties darbā arī «Latvju Mēnešrakstā», bet vācu iestādes esot pretojušās redakcijas izmaiņām, un tā viss palicis pa vecam.³

Frontei tuvojoties, K. Zariņa ģimene 1944. gada vasaras beigās pārbrauca uz Talsiem. Rakstnieks kādu laiku vēl braukāja no Rīgas uz Talsiem un atpakaļ, pēdējo vakaru Rīgas dzīvoklī K. Zariņš pavadīja 29. septembrī, pēc tam dzīvoja

¹ Andrups J. Savs laiks klusēt. Kārļa Zariņa atstātais literārais mantojums // Ceļa Zīmes. — 1981. — Nr. 61. — 442. lpp.

² J. Andrupa vēstule A. Rožkalnei 1990. gada 1. jūnijā.

³ Unams Z. Karogs vējā. — Latvju grāmata. — 1969. — 148.—149. lpp.

Talsos, Raiņa iela 18. Par nedrošības sajūtu liecina tas, ka dienasgrāmatas tipa piezīmes rakstītas starp agrākām piezīmēm un konspektiem, lappušu malās. Izdzītības, gluži vai dzimtenes zaudējuma sajūta ir dominējošā. Jautājums par to, vai nebūtu labāk braukt projām no Latvijas, neziņa par rītdienu, smagie materiālie un sadzīves apstākļi — jau šis uzskaitījums vien liecina par to, kādas problēmas tai laikā nodarbināja K. Zariņu. Vēlāk, 1952. gadā, žurnālā «Ceļa Zīmes» parādījās A. Strautmaņa raksts «Nepublicētā «Vara». Piezīmes par Kārļa Zariņa Kurzemē sāktu pēdējo romānu», kas iezīmē arī citus vilcienus K. Zariņa šī laikmeta biogrāfijā. «Tēvija» ar 1944. gada oktobra beigām iznāca Liepājā, un sarakstē ar K. Zariņu par nenokārtotajiem rēķiniem A. Strautmanis, laikraksta redaktors un minētā raksta autors, ieminējās, vai K. Zariņš nevarētu dot publicēšanai kādu romānu. Ap decembra vidu K. Zariņš arī atsūtīja pirmo nodaļu, 16 rokraksta lapiņas. A. Strautmanis raksta par nodaļas saturu:

«Atceros no tās pirmās pāris rindas burtiski:

V a r a
R o m ā n s
«Āāāāiaiai...»

Izmisis, gari stiepts pūļa vaimanu sauciens ielidoja pa atvērto logu istabā.

Tās bija pirmās krievu inscenētās ielu demonstrācijas Rīgā, un Zariņš pūļa aurošanā bija saklausījis sāpīgas tautas vaimanas. Nodaļa attēloja ģenerāļa Bolšteina traģēdiju, viņa pārdomas savā kabinetā par visu notikumu attīstību, kas bija noveduši Latviju tik tālu, sarunas ar Kārli Ulmani, ko Zariņš romānā sauca par Veco kungu, teiktos brīdinājumus, kas palikuši neuzklausīti, strupceļu, no kura ģenerālis vairs neredz citu izeju kā nāvē. Nodaļa beidzās ar Bolšteina nošaušanos, ko pārskan tas pats pūļa gari stieptais vaimanu sauciens āāāiaiai...»¹

Tika nolemts iespiest šo darbu pēc tam, kad būs saņemta romāna otrā nodaļa, bet tikmēr 1945. gada janvāra beigās stāvoklis frontē pasliktinājās, un, lai nesarežģītu K. Zariņam dzīvi nākotnē, romānu tomēr nesāka publicēt. K. Zariņa arhīvā ir materiāli, kas ļauj domāt, ka šis darbs bijis iecerēts kā 1930. gādā periodikā publicētā romāna «Elma ugunis» pārveidojums, diemžēl manuskripts nav atrasts.

¹ Strautmanis A. Nepublicētā «Vara». Piezīmes par Kārļa Zariņa Kurzemē sāktu pēdējo romānu // Ceļa zīmes. — 1952. — Nr. 10. — 471. lpp.

Atgriezties Rīgā nebija iespējams, jo darbs laikrakstā «Tēvija» bija pietiekošs iemesls, lai baidītos no padomju varas iestāžu represijām. Līdz ar Rīgas dzīvokli tika zaudētas arī mēbeles un, kas bija sevišķi smags trieciens rakstniekam, — viņa bibliotēka. Bibliotēkas trūkumu K. Zariņš mēģināja aizstāt, veidojot savu «hrestomātiju» — biezā, pašiesietā grāmatā izrakstot Raiņa, J. Poruka, K. Skalbes, J. Medeņa, Ed. Virzas, K. Krūzas, Ed. Veidenbauma un daudzu citu autoru dzeju, mazāk — prozu. Šī biezā grāmata ir tikai viena no K. Zariņa piezīmju un konspektu kladēm, bet šī vienīgā rakstīta ar 1945. gada 30. martā skaidri noformulētu mērķi, ka tā «[...] ir domāta tādām brīdīm, kad man būtu jāzaudē pēdējā grāmata, pēdējā atmiņa par bijušo dzīvi».

No 1946. gada 14. augusta līdz 1956. gada 16. decembrim K. Zariņš strādāja Talsu 18. Ceļu remonta un būves iecirknī: sākumā par remontstrādnieku, vēlāk par iecirkņa dārzkopības lietu kārtotāju, tā rakstīts darba grāmatiņā. Istenībā cienijamo gadu dēļ viņam tika atļauts strādāt vairāk kantorī. Ikdiena un sadzīve, kas šajā laikā bija īpaši smaga, lielā mērā aizpildīja K. Zariņa dzīvi: malkas gādāšana, maizes rindas, gājieni svētdienās uz netālām lauku mājām pēc tabakas un piena. Rūpes par abām meitām — Mirdzu Karmenu un Aiju Ariadni — viņu izglītību un iespējām atgriezties dzīvot Rīgā, arī ievēl savu vaibstu K. Zariņa portretā. (Vēlāk, jau 60. gados, K. Zariņš priecējās, ka Mirdza pievērsās tulkošanai, starp citu, tulko no vācu valodas arī tagad.) Par vaļasprieku un pat aizraušanos kļuva šaha spēlēšana Talsu šaha klubā. Ārēji K. Zariņš it kā aizgāja no literatūras. Par to atgādināja tikai sarakste un tikšanās ar pagājušo dienu domu biedriem un draugiem: J. Vainovski, A. Gobu, K. Egli, H. Zariņu, V. Ancīti, 60. gadu vidū atsākās sarakste ar A. Johansonu Zviedrijā.

Pēckara laiks atnesa daudz uztraukumu, pirmkārt, jau redzētās tautas ciešanas, deportācijas,¹ domas par latviešu emigrantu likteni. «Kāpēc jācieš tik daudz vienīgi tāpēc, ka piederī pie mazas tautas?» K. Zariņš rakstīja dienasgrāmatā 1949. gada 17. aprīlī. Aukstā kara atmosfēra lika domāt par trešā pasaules kara draudiem, pazibēja pat iecere lugai «Pēc lielās katastrofas», kuras darbība risinātos pēc trešā pasaules kara uz vientuļas salas, kur patvērušies dzīvi palikušie.

Uztraukumus sagādāja publikācijas ārzemēs — drīz pēc kara par K. Zariņa šķietamo nāvi 1945. gada rudenī «Talsu

¹ Ieskatu par to sniedz K. Zariņa dienasgrāmatas fragmentu publikācija žurnālā «Avots», 1990. — Nr. 6. — 2.—17. lpp.

čekā», tad viņa darbu izdevumi, kas varēja pievērst padomju varas iestāžu uzmanību un izraisīt nevēlamas sekas. Uztraukumu sagādāja K. Zariņa noveles «Piemini nāvi, Heidenkranc!» publikācija tepat Latvijā gadagrāmatā «Varavīksne. 1969», kas tikusi labota ar svešu roku, jo pats K. Zariņš to nav darījis. Vēstulē A. Johansonam K. Zariņš 1970. gada 20. maijā piezīmē:

«Ir tiesa, korigējums izdarīts diezgan korekti, izšņāpts tikai vēsturiskais akcents un palikusi tikai poiskā fantāzija.»¹

Ar vēsturisko akcentu K. Zariņš domājis vienu no laikmeta piesaistēm — nacionālo zīmotni pie glābēja cepures, kura pārpublicējumā ir pazudusi, atstājot stāsta galvenokārt tiešām «poisko», t. i., E. Po raksturīgo slāni.

Uztraukumus sagādāja arī Valsts izdevniecības piedāvājums izdot «Kauguriešus» vēlreiz. Jau pirms tam K. Zariņš bija sācis šo romānu pārstrādāt, šis darbs prasīja 6 gadus — no 1967. līdz 1973. gadam,² bet 1975. gadā autors varēja priecāties par romāna jauno izdevumu.

Pēc kara K. Zariņš atgriezās arī pie romāna «Kāvu gadi». Rakstnieks vāca jaunus materiālus, rakstīja jaunas nodaļas, pārveidoja esošās. Latviešu tautas liktenis prasīt prasījās izteicams, mūžsenā mazas tautas tragēdija lielo tautu krustceļos nodarbināja rakstnieku. Mainījās arī iecere par romāna nosaukumu, sākumā it kā nejauši: izlasījis žurnālā «Karogs» V. Egļona romānu «Kāvu blāzmā», K. Zariņš abu romānu nosaukumu līdzību uztvēra kā pilnīgi nepieļaujamu. Radās varianti: «Mūžīgā Rīga. Ziemeļu epepeja. Dzintarzemes epepeja. Mūžīgā latvju Rīga. Stāsts par seno tagadni.» Jau nosaukumā mēģināts vilkt paralēles ar 20. gs. 40.—60. gadiem. Romāna pēdējai redakcijai ir virsraksts «Trīs tīģeri», akcentējot triju valdnieku — Kārļa XII, Pētera I, Augusta II — gaitas, romānam ir jauna sākuma nodaļa, un pēc dažām vēstulēm var spriest, ka rakstnieks par gatavu uzskatījis 1/6 daļu no romāna.

Tomēr tas vēl nav viss veikums. 1961. gadā K. Zariņš realizēja kādu vēsturiskas lugas ieceri, kas bija auklēta kopš 1945. gada. Tās nosaukums ir «Engures karš», un tajā tēloti zemnieku nemieri pie Engures ezera 19. gs. 80. gadu beigās. 60. gados K. Zariņš izveidoja sentenču un aforismu krājumu

¹ RLMVM, fonda nr. 416377.

² Sikāk par to sk. *Kiršentāle I*. «Kauguriešu» jaunais variants // Zariņš K. Kaugurieši. — R., 1985. — 28.—32. lpp.

ar nosaukumu «Pārdomas, baložiem maizi drupinot»,¹ iestrādājot tajā atziņas no savām dienasgrāmatām un piezīmju bloknotiem. Šie darbi ir palikuši manuskriptu veidā rakstnieka arhīvā. Vēl jāpiemin K. Zariņa tulkojumi. Tūlīt pēc kara Talsu pašdarbnieku vajadzībām K. Zariņš pārtulkoja A. Čehova viencēlienu «Lācis», vēlāk tulkoja Ļ. Tolstoja stāstus, kas izdoti ar J. Vainovska vārdu: K. Zariņam tā bija iespēja nopelnīt lielu rubli papildus nelielajai pensijai.

K. Zariņa dzīve, kas pēc kara ritēja ārēji nemanāmi un ikdienišķi, bija garīgas rosmes un literāru ieceru pilna. K. Zariņš miris 1978. gada 30. decembrī Sabiles slimnīcā un apbedīts 1979. gada 6. janvārī Talsos, Jauviņu kapos.

*

Daudzveidīga ir K. Zariņa literārā darbība, un visās nozarēs savos labākajos darbos viņš atklājas kā oriģināls, patstāvīgs domātājs un smalks stilists. K. Zariņš ienāca literatūrā kā tulkotājs un atdzejotājs, viņa latviskojumu vidū ir K. Balmonta, S. Gorodecka, F. Sologuba, Š. Bodlēra, A. Fransa, R. Kiplinga, S. Lāgerlēvas, E. Po, A. Strindberga, O. Vailda, P. Verlēna u. c. darbi, kas galvenokārt publicēti laikraksta «Latvija» literārajā pielikumā un A. Jesena izdotajā žurnālā «Jaunības Tekas».

Pirmais K. Zariņa publicētais stāsts «Mans tēvocis» datēts ar 1911. gadu. R. Egle šo darbu nosauc par noveli un atzīst, ka tā ir «itāļu noveles garā pat ar itālisku sižetu uzrakstīta»². Pazīstamu sižetu un motīvu izmantojums pasaules literatūrā ir samērā bieža parādība, un izšķirošais priekšnoteikums šādu darbu mākslinieciskumam ir autora prasme pazīstamu sižetu iesakņot savas tautas nacionālajos raksturos un vides kolorītā vai arī, izmantojot oriģinālu sižetu, veikt precīzu stilizāciju. K. Zariņš bieži vien ir spējis abus šos momentus apvienot, īpaši veiksmīgi niansējot savu darbu intonācijas — tulkotāja praksē slīpētā spēja atveidot citu rakstnieku izteiksmi ir lieti noderējusi. Visos K. Zariņa stāstos, kas tapuši līdz Pirmajam pasaules karam, t. i., bez stāsta «Mans tēvocis» vēl «Lilija» (sarakstīts 1912. gadā), «Meklētājs» (sarakstīts 1915. gadā) un «Acis», kas datēts ar 1911.—1921. gadu, dominējošā ir tieši

¹ Fragmenti no tā publicēti laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1989. — 9. dec. — 4. lpp.

² Egle R. Kārlis Zariņš // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1937. — 6. sēj. — 217. lpp.

ši stilizācija, citas, nelatviskas vides, atmosfēras un raksturu izjūta. Atsevišķos rakstnieka darbos tāda saglabājās arī vēlāk, allaž ar noteiktu konceptuālu jēgu, tādēļ piedēvēt šādu pirmo darbu īpatnību tikai un vienīgi iesācēja nevarībai nozīmētu problēmu vienkāršot.

Atzīmēšanas vērtā liekas arī kāda cita nianse — nosauktajos darbos nejut to patoloģiskā ļaunuma klātbūtni varoņu dvēselēs un to drūmumu, kas parādās K. Zariņa darbos pēc kara un kuru vairāki K. Zariņa laikabiedri skaidrojuši ar 1905. gada revolūcijas traģiskajām pēdām paša rakstnieka dvēselē. Stāsta «Acis» galīgā redakcija veikta pēc kara, un tajā pirmoreiz parādās cilvēka iedzimtais ļaunums, kura eksistencē viņš pats nemaz nav vainojams un cīnā pret kuru viņš var uzvarēt, vienīgi ejot bojā. Tas vedina domāt, ka dziļo neticību sociālām pārmaiņām un atziņu par cilvēka dvēseles pretrunām K. Zariņš ir iemantojis laika posmā starp 1915. un 1921. gadu.

Kara gadi un tiem sekojošās Latvijas brīvības cīņas pārtrauca aktīvu jaunradi, un pats K. Zariņš ir uzskatījis, ka par viņa daiļrades patieso sākumu atzīstams 1920. gads. 1920. gada beigās iznāca K. Zariņa pirmais stāstu krājums «Skumju paradīze» (kā izdošanas gads norādīts 1921. gads), kurā ietilpa 7 stāsti: visi jau nosauktie, izņemot «Acis», un vēl četri — «Mičmanis Smiltens», «Atsacīšanās», «Edītes noslēpums» un «Skrejošais holandietis». Sis stāstu krājums atklāj vēl dažas K. Zariņa daiļrades būtiskas iezīmes, tāpēc pie tā ir vērts pakavēties ilgāk.

Pirmkārt, krājumā ietilpstošajos stāstos izmantots gan autora tiešās pieredzes slānis, gan literāro iespaidu radošs pārveidojums. Darbība risinās gan pirmskara Maskavā un Pēterburgā, gan Rīgā, gan kādā Latvijas mazpilsētā, gan Dienvidkrievijas ostas pilsētā 1917. gadā, gan Itālijā. Plašs ir arī darbojošos personu diapazons: no reālas vēsturiskas personas — Kolčaka (stāstā «Mičmanis Smiltens») līdz vecim, kurš liekas nākam no mūžības un uz sava kuģa arī aizbraucam mūžībā, spokainas mēness gaismas apspīdēts (ja stāstam nebūtu nosaukums «Skrejošais holandietis», notiekošo varētu uztvert arī kā zēna romantizēta skatījuma apdvestu ikdienas notikumu, bet mūžam klīstošā jūrnieka pieminēšana mistificē šo personu).

Otrkārt, stāstu krājumā «Skumju paradīze» ir pieteikta tā problemātika un tie raksturi, kas K. Zariņu interesējuši visā viņa daiļradē. Tie ir jautājumi par labā un ļaunā pirmsākumiem cilvēkā, par cilvēka neizdibināmību, par personības traģēdiju lielu sociālu kolīziju laikmetā. Sastopamies ar cilvēkiem, kas ir tumšo spēku iemiesotāji, un ar tādiem, kuru apziņā īsi pirms

aiziešanas no šīs pasaules uzplaiksnī nojauta par laimes iespējamību. Sastopamies ar cilvēku, kuru nodarbina jautājums — vai viņš uzdriksstēsies izdarīt noziegumu, un ar tādu, kuram vēlāk K. Zariņš velta veselu stāstu krājumu ar nosaukumu «Savādi cilvēki» (1923). Šos cilvēkus sastopam dvēseliski saspriegtās situācijās neatkarīgi no tā, vai iekšējā drāma risinās uz revolūcijas fona vai vecas pils nomācošajā atmosfērā, kas visam uzspiež pamestības, putekļu, puskrēslas un klusuma zīmogu.

Treškārt, jau ar pirmo stāstu krājumu K. Zariņš atklājas kā vērā ņemams prozas meistars ar tikai viņam vien piemītošu māksliniecisko rokrakstu. Tam raksturīgs izteiksmes laikonisms, skumju un dvēseles noslēpuma estētika, spēja ar ikdienas situāciju un detaļu palīdzību pēkšņi atklāt dzīves jēgas atziņu, visbiežāk — īpaši daiļrades sākumā — noliedzošu. Autors apliecinājis arī prasmi izvēlēties nosaukumu, kas ne tikai organiski atbilst krājumā ietvertu stāstu pamatnoskaņai, bet sniedz arī atziņu par tēlotās pasaules (pasauļu) jēgu un perspektīvu, padziļinot katra atsevišķā stāsta saturu. K. Zariņa stāstu krājumiem un romāniem, ar dažiem izņēmumiem, tas ir raksturīgi.

K. Zariņa stāstu krājumi 20. gados strauji sekoja cits citam. «Barons un citi stāsti» (1923), «Roberts. Sirdsapziņa. Litiņas fantāzija. Kaspars Kuksītis» (1925), «Noslēpumi» (1926), «Jūras bērni» (1927) un «Rudens stāsti» (1928) ir nelieli četru stāstu krājumiņi, kuros līdzās jauniem darbiem ir ievietoti jau citos krājumos lasītie. Konceptuāli nozīmīgākie ir lielākie krājumi. Daudzi stāsti veltīti Latvijas brīvības cīņu tēlojumam, sastopam gan nacionālās armijas kareivjus, gan sarkanarmiešus. K. Zariņa mākslinieciskās koncepcijas pamatā ir atzinums par to, ka jebkura militāra vara ir antihumāna, jo visbiežāk, gandrīz vai akli, vērsas pret tā saukto «mazo cilvēku», tādēļ ka par savu ieroci izmanto zināmā mērā patoloģisku personāžu — skaudības, varaskāres un ļaunuma iemiesojumu. Tāds ir Smecernieks (stāstā «Smecernieks») — bijušais drēbnieka mācekļis un rakstveža palīgs, kas, savas karjeras virsotnī sasniedzis revolucionārā tribunāla priekšsēdētāja amatā, raida nāvē gan vainīgus, gan nevainīgus, gan savus pretiniekus, gan labvēlus, par dzīves piepildījumu uzskatīdams neierobežotu varu un par dzīves mērķi — cilvēces lielākās daļas iznīcināšanu.

Acīmredzot šis ir viens no tiem darbiem, kuru dēļ padomju laikā publicētajos literatūras vēsturnieku spriedumos figurēja frāzes par K. Zariņa atsevišķu darbu reakcionārām tendencēm, «kas izpaužas 1905. gada revolūcijas cīnītāju nomelnošanā,

sarkanarmiešu un viņu cīņu tendenciozā notēlojumā¹, bet īstenībā K. Zariņš ir sadalījis politisko un militāro cīņu dalībniekus divās nosacītās grupās. Pirmajā ir Smecernieks un viņam līdzīgie — cilvēki, kuri cīņu rezultātā gūst materiālu labumu vai arī iespēju apmierināt savus tumšos instinktus. Šis psiholoģiskais tips K. Zariņu ir interesējis visu mūžu, to viņš ir dažādos veidos variējis stāstos, romānos un lugās, un vēl 1956. gada 17. jūnijā rakstnieks savā dienasgrāmatā atzīmē:

«[...] pastarpēm domāju savu neatrisināmo domu, kas īsti guļ pamatos zināmajam laikmetiskajam tipam. Nav man nekādas psiholoģisko novērojumu metodes, bet, par cik es 50 gadu laikā esmu varējis izsekot zināmajam tipam, man tomēr jāsaka, ka pamatos tam ir ne tikai sabiedriskie dzeņuļi, bet arī fizioloģiski un psihiski defekti. Katrā ziņā skaudība, nenovīdība, no vienas, un varas, valdīšanas, uzkundzēšanās kāre — no otras puses — viņā ir ārkārtīgi hipertrofēta. Šiem nedabiski attīstītajiem dzeņuļiem vairāk vai mazāk — dažreiz tikai potenciā — piejauktas arī kriminālistiskas tieksmes, kas īstenībā guļ jebkuras skaudības un nenovīdības pamatos. Ja es vēl pagūtu šo laikmetisko tipu parādīt literatūrā! Materiāla man, šķiet, būtu pietiekami, lai tipu notēlotu dažādos aspektos...»

Otru varoņu grupu veido vienkāršie cilvēki, kas ir ierauti laikmeta kolizijās, — strēlnieki, ierēdņi, citu sociālo slāņu pārstāvji: viņi uzdrīkstas izzobot gan savas, gan pretinieku vajības, cilvēciski baidās no nāves un saprot arī otra dzīvības svētumu. Tipisks šai ziņā ir stāsts «Lai paliek. Kareivja stāsts» (krājumā «Savādi cilvēki»). Tā galvenais varonis ir Rīgas delveris Freds Zalpēteris, sarkanarmietis, vēlāk iesaukts armijā pret Bermontu. Naktī uz 11. novembri, sekojot bermontiešiem, Freds Pārdaugavas namiņa pagrabā atrod vācieti Hilleru, kurš viņu vajājis kādas vāciešu grupas priekšgalā, kad maijā Rīgu ieņēma «baltie». Freds tomēr nespēj pavēlēt, lai Hilleru nošauj, jo turpat stāv vācieša divas mazās meitiņas un sieva.

Tāds ir Freds — viens no K. Zariņa «savādajiem cilvēkiem», tiešām savādnieks uz laikmeta nežēlības fona. K. Zariņa darbos bieži tēloti cilvēki, kuriem kļūst liktenīgi tas, ka viņi ne laikmeta, ne cilvēku spiesti nespēj pārkāpt kaut kādām ētiskām vērtībām, atziņai par to, kā ir jādzīvo. Ne vienmēr šāda viņu rīcība iespaido citu cilvēku dzīvi tik ļoti kā stāstā «Lai paliek» Freda attieksme pret Hilleru. Visbiežāk K. Zariņa varoņu principi rada vienīgi konfliktus ar apkārtējo vidi, novedot pat pie

¹ Latviešu literatūras vēsture. — R., 1959. — 5. sēj. — 259. lpp.

viņu bojā ejas (stāsts «Notikums kazarmā»). Vēlāk K. Zariņš šādai parādībai atrod arī precīzāku, jau morālētiski vērtējošu, mazliet skumju un rezignētu apzīmējumu, savam 1926. gadā izdotajam stāstu krājumam izvēloties nosaukumu «Gluži veltīga varonība».

Stāstu krājuma «Svēres» (1923) virsrakstā ir pārkonēm līdzīgas, košas, skaistas, bet tomēr — nezāles nosaukums. Šajā krājumā līdzās stāstiem ar strēlnieku tematiku liels īpatsvars ir sadzīves tematikas risinājumam, dominējošā — morāles problemātika (stāsti «Dzīvoklis Nr. 129», «Elza», «Provinciāle»). Patiesās dzīves jēgas nesaskatīšana, sabiedrības liekulība vai arī varas realizētāju nežēlība ir tie faktori, kas papildus iedzimtā ļaunuma postošajam spēkam kropļo cilvēku dvēseles un rezultātā — dzīves. Tas iezīmējas arī stāstu krājumā «Gluži veltīga varonība» (1926). Stāstā «Cilvēks haki uzvalkā» sastopamies ar tipisku pēckara laikmeta cilvēku, kurš ir zaudējis ilūzijas un sabiedriskos ideālus, noskaidrojis sev daudzus jautājumus un apstājies mūžības, dzīvības un nāves problēmas priekšā. Stāsta galvenais varonis Mārtiņš Panders mierinājumu un sapratni vai drīzāk — kādu, kas viņu uzklausītu, meklē baznīcā. Mācītājs viņam īsti palīdzēt nespēj, bet mierinājumu Mārtiņš Panders gūst ērģeļu mūzikā, kas baznīcas velvēs izskan sevišķi apgaroti. Faktiski viņš mierinājumu atrod pats sevī — spējā izjust saskaņu ar mūziku, ar Visumu — ar visu, kas ir ap viņu.

Stāstā «Jaunā dzīve» K. Zariņš tēlojis 25 gadus vecu demobilizētu igauņu kapteini Keivu, kurš sapņo celt jaunu dzīvi, bet, palicis bez darba, nespēj nodrošināt iztiku savai ģimenei. Novests līdz ārprāta sliekšnim, viņš nogalina savu jaundzimušo dēlu un pats nošaujas. Arī tādu K. Zariņš redz «jauno dzīvi» Latvijā 1920. gadā (tas, ka Keivs ir igauņis, ir tikai literārs paņēmieni), par kuru vēstītājs sākumā ar rūgtu ironiju saka:

«Agrāk viss notika ja ne humānisma, tad vismaz progresa un civilizācijas vārdā, tagad turpretī valda dzīves atjaunošana. Skatāties, kur gribat — visur dzīves atjaunošana. Pret tādu apsveicamu parādību nebūtu ko iebilst, ja vien — ja vien dzīve neietu pati savus ceļus».¹

20. gadu otrajā pusē K. Zariņš pilnīgi aiziet prom no strēlnieku tēmas, par galveno viņa daiļradē kļūst dzīves jēgas filozofisks apjēgums tagadnes materiālā. Krājumu «Starp divām mūžībām» (1930) ievada epigrāfs — K. Skalbes dzejas rindas.

¹ Zariņš K. Jaunā dzīve // Zariņš K. Gluži veltīga varonība. — R., 1926. — 205. lpp.

Ir divas mūžības, ir divas laipnas māsas, —
Starp viņām — dzīves nežēlīgās krāsas.

Šajā K. Zariņa krājumā dzīves nežēlība vai ignorance pret cilvēku iegūst skumji traģiskas intonācijas. Jau pirmais stāsts «Ordeņi» tēlo cilvēkus, kuriem vairāk nekas dzīvē nav atlicis kā vienīgi atmiņas par pagātņi, karā iegūtie ordeņi un plate ar cariskās Krievijas himnu, — tie ir divi veci ģenerāļi. Autora neslēpti ironiskā attieksme pret šo cilvēku politiskajiem uzskatiem, pret viņu ilūzijām par to, ka jānāk atpakaļ «vecajiem, labajiem» laikiem, savijas ar tikpat acīmredzamu cieņu pret viņu izpratni par goda kodeksu un ar līdzjūtību viņu vecišķi naivajām pūlēm atbalstīt un uzmundrināt vienam otru.

Stāstā «Policists» parādīts, ka Latvijā arī 20. gados, tāpat kā visos citos K. Zariņa tēlotajos laikos, ir radīts nežēlīgs apspiešanas aparāts. Policists ar nagana spalvu ir nositis pusaudzi, kura kliegšanu savādāk nav izdevies aplklusināt. Varbūt tas ir atsevišķs notikums, jo šādi ekscesi ir sastopami visos laikmetos un visās iekārtās, tomēr pats policists ar jezuītisku daiļrunību vispārina notikušo. Ne vairs ironija, bet sīvs sarkasms skan policista pašatmaskojošā monologā.

Tā ir savāda likteņa spēle — starp divām mūžībām, nežēlīgajā dzīves virpulī ir gan policists, gan viņa upuris; gan revolucionārā tribunāla priekšsēdētājs, gan viņa notiesātie; gan vācietis Hillers, gan Freds, kurš viņu atstāj dzīvu. K. Zariņa uzskats ir tāds, ka dzīves dzirnavas agrāk vai vēlāk samals katru — vienīgā vērtība ir cilvēcība, kaut arī par to būtu jāsamaksā ar savu dzīvību. Kādā no K. Zariņa piezīmju bloknotiem ap 1937. gadu ierakstīts Roterdamas Erasma aforisms: «Ar cerību būsi muļķis un bez cerības — arī; tad jau labāk — ar cerību.» Skumja atziņa, lai neteiktu — traģiska, šo atziņu K. Zariņš tiecies paust savos darbos arī tieši.

Krājums «Starp divām mūžībām» noslēdzas ar utopisku fantāziju «Baltā zeme». Stāsta epigrāfā ir rindas no F. Dostojevska stāsta «Smieklīga cilvēka sapnis» — K. Zariņš ir apzināti pievērsis lasītāja uzmanību tam, ka sava darba ideju aizguvis no lielā krievu rakstnieka. Stāstā tēlots varonis, kurš, nonācis svētlaimīga miera un pārticības salā, šaubās par šīs laimes īstumu. Pamazām viņam izdodas pārliecināt salas iedzīvotājus, ka īstā laime ir laimes meklēšanā. Stāsta beigās kāda augstāka būtne (Kristus?) sludina, ka īstais ideāls būs sasniegts tad, kad ikviens cilvēks būs sevī brīvs un nebūs jābaidās, ka viņš varētu novirzīties neceļā. Stāsts beidzas ar to, ka varonis pamostas. Izlasē «Izvēlēti stāsti un noveles» (1942)

K. Zariņš stāstu nobeidz ar varoņa vēlēšanos iet pie cilvēkiem un mācīt viņiem saprātu.

Uzsvērtā didaktika, tik neraksturīga K. Zariņa stilam, liecina par autora saasinātu attieksmi pret risināto problēmu: ētiskums, humānisms ir ne vien cilvēka individuālās attīstības mērķis, bet sabiedriska nepieciešamība. Šai sakarā interesanti piezīmēt, ka 1963. gada augustā K. Zariņš piezīmēs rakstījis: «Labo kā ideālu nav gandrīz iespējams aprakstīt, ja nesamierināties ar izgrabējušo didaktiku; turpreti ļaunums kā antiideāls raksturojams ļoti viegli.»

Šis atzinums, liekas, varētu attiekties arī uz stāstiem, kuri iekļauti krājumā «Burvja aplī» (1936), jo to centrā ir pozitīvi varoņi, neviena patoloģiski ļauna personāža, tēloto cilvēku negatīvās īpašības neiziet ārpus sadzīves līmeņa mērogiem. Tieši šajā krājumā ir liels īpatsvars tādu tēlu, kurus var saukt par latviešu literatūrā pazīstamajiem sirdsšķīstajiem ļaudīm. Ar šo savas daiļrades līniju K. Zariņš turpina Apsīšu Jēkaba, J. Poruka, R. Blaumaņa, K. Skalbes tradīciju. (Jāpiezīmē, ka tieši J. Poruku un R. Blaumani K. Zariņš izjuta kā sev tuvākos latviešu rakstniekus.)

Pašuzpūrēšanās un atteikšanās otra labā ir šo cilvēku pamatiezīme. Dzīve nesaudzē arī viņus, viņi ir it kā ieslēgti burvja aplī, no kura netiek ārā, bet — šis burvja aplis sargā arī no ār pasaules postošās ietekmes, sargā viņu dvēseles, gaisuma un līdzsvara izjūtu viņos. Melnsilu Pēteris (stāstā «Melnsilu Pēteris») rūpējas par reiz iecerēto meiteni arī pēc tam, kad viņa kļuvusi par sievu citam. Tolķis (stāstā «Labais Tolķis») atdod vērtspapīrus, kurus viņš vērtē kā savu vienīgo bagātību, ugunsgrēka papostītajam namsaimniekam Iesalniekam. Arī citu stāstu varoņi pārdzīvo līdzīgas jūtas. Realizējot R. Blaumaņa ieteikto principu — nolikt varoņu sirdi izvēles priekšā un tad uzrakstīt, kas viņu dvēselē notiek, K. Zariņš, ļaudams uzvarēt labajam, tomēr neklūst didaktisks. Lielā mērā glābj autora lakoniskais stils, kas dažbrīd stāstu pārvērš gandrīz notikuma konspektā. Dažas precīzas detaļas, dažas nianšes un intonācija atdzīvina stāstījumu, apliecinot rakstnieka meistarību.

Saviem stāstiem K. Zariņš smēlis vielu gan paša pieredzētajos vēstures notikumos, gan citu tautu literatūrā, veidodams tos gan stingri reālistiskā manierē, gan ar simbolisma estētiskai raksturīgo šausmu un mistikas piedevu; gan pārcēlis varoņus citās zemēs un laikmetos, gan tēlojis savus laikabiedrus. Galvenokārt risinādamas darbību dažādās pilsētās, tai skaitā — vairākās lielpilsētās, K. Zariņš ir arī viens no pirmajiem un

nedaudzajiem latviešu rakstniekiem, kuri savos darbos tēlojuši jūru. Ar ironiju un līdzjūtību, ārēji distancēti un arī apbrīnojami iejūtīgi autors sekojis savu varoņu gaitām, pauzdam konsekvētus uzskatus par cilvēka vietu pasaulē. K. Zariņa darbu vērtētāji nereti izteikuši visai pretrunīgus spriedumus par viņa pasaules koncepciju, gan pārmezdami skepticismu un nīgru skatu uz dzīvi, gan apgalvodami, ka K. Zariņam ir tikai mākslinieciski mērķi, kas nav saistīti ne ar kādiem ētiskiem nolūkiem. Atsaucoties uz kritiku, K. Zariņš 1932. gada 22. martā raksta dienasgrāmātā:

«Vai esmu drūms pesimists? Nezinu. Bet vai tas kāds grēks, ja esmu? Patiesībā es vairāk neko neesmu darijis, kā mēģinājis attēlot vienu otru problēmu, turklāt ne drūmi, ne pesimistiski, bet vienkārši ar nopietnību. Ja man neveicas ar tēlošanu, tad tas talanta trūkums, bet par visām lietām es esmu vairījies būt neists, sadomāts. Nu, bet ko runāt!»

Daudz no tā, kas jau pateikts par K. Zariņa stāstiem, attiecināms arī uz viņa romāniem, tikai prozas lielajās formās šis iezīmes iegūst konceptuāli mērķtiecīgāku raksturu: atsevišķi stāsti konkrētu romānu kontekstā nereti ir kā lielas gleznas — romāna atsevišķu detaļu studijas un tuvpļāni. Pano-rāmiski paskatoties uz K. Zariņa romānos attēloto laikmetu un autora attieksmes dinamiku, iezīmējas interesanta aina, kuru K. Zariņš, iespējams, domājis, 1948. gada 30. novembrī rakstīdams dienasgrāmātā par darbu pie romāna «Kāvu gadi»:

«[...] no «Kāvu gadiem» tiešām iznāktu epopeja, ja varētu uzrakstīt turpinājumu, kam jāsāniedzas līdz pat mūsu dienām.»

Laikmetu atspoguļojumā no 18. gs. līdz mūsdienām K. Zariņa romānistikā tukšs, bet latviešu tautai būtisks posms ir vienīgi 19. gs. vidus un beigas — pirmās nacionālās atmodas laiks. Rakstnieks tēlojis Ziemeļu karu (1700—1721), zemnieku nemierus Kaugurmuižā 1802. gadā, bet visplašāk 20. gs. likteņceļus — 1905. gada revolūcijas atplūdus, latviešu sabiedrības noskaņas pirms Pirmā pasaules kara Pēterburgā un Rīgā, tad bēgļu gaitas Dienvidkrievijā un Latviju tūlīt pēc kara; iesācis darbu pie romāna par Latvijas valsts tapšanu un brīvības cīņām (divas daļas no tā publicētas: ar nosaukumu «Cilvēka bērni» — stāstu krājumā «Burvja aplī» un ar nosaukumu «Laika zīmes» — periodikā). Virkne romānu tēlo dažādus sabiedrības slāņus Latvijā 20.—30. gados, akcentējot gan negatīvo tās dzīvē, gan pauzot bažas par latviešu tautas un cilvēces nākotni. K. Zariņš iecerējis arī romānu par 1940./41. gadu Latvijā un domājis par tālāko gadu atspoguļojumu.

Lai cik nejaušs būtu rakstnieka izteikums par epopeju, kura aptvertu laiku no 18. gs. līdz mūsdienām, K. Zariņa darbi kopumā sniedz priekšstatu par latviešu tautas gaitu ilgākā laika posmā. Par konceptuālā skatījuma vienotību liecina arī kāds šķietami formāls elements, kas prasa detalizētāku izpēti — vairāku personvārdu atkārtotāšanās dažādos K. Zariņa darbos. Spilgtākais piemērs ir Jagars, kurš pirmoreiz parādās romānā «Brāļu dēli» (1922) kā studentu uzzdzīves dalībnieks pirmskara Pēterburgā. Romānā «Pelnu viesulis» (1928) uzzinām, ka savu bagātību viņš ir izvedis no Krievijas un 1918. gadā no Jēgera vai Jagara pārvērties par Jēriņu. Vēlreiz sastopamies ar direktoru Jēriņu romānā «Spīšanas purvā» (1929). Uz pārdomām vedina arī tas, ka vairāku K. Zariņa romānu centrā ir viens psiholoģiskais tips, kas turklāt ir K. Zariņa vienaudzis tēloto notikumu hronoloģijā.

Žanriskā ziņā K. Zariņa darbus var nosacīti iedalīt psiholoģiskajos, satīriskajos un vēsturiskajos romānos. Jāpiezīmē, ka K. Zariņa psiholoģiskos romānus var dēvēt arī par konceptuāli filozofiskiem, tik skaidri tajos saskatāma autora interese ne tik daudz par atsevišķa cilvēka psiholoģiju, kā par dzīves jēgas, likteņa, cilvēka un visas cilvēces gaitu mūžībā. Arī dubultnieku tēli, vēstījuma pieaugoša intelektualizācija par to liecina. Dažādos daiļrades posmos K. Zariņš vairāk pievērsies kādam vienam romāna žanriskajam tipam: romāni par Latvijas vēstures senāko posmu tapuši daiļrades otrajā pusē, sākmā K. Zariņa uzmanība bija pievērsta tiem notikumiem, kuru aculiecinieks bija viņš pats. Likumsakarības vislabāk atklājas romānu hronoloģiskā apskatā, jo žanriskās robežas K. Zariņa daiļradē mainījušās līdztekus izmantotās vielas un mākslinieciskās koncepcijas maiņai.

K. Zariņa pirmais romāns «Dzīvība un trīs nāves» iznāca 1921. gadā (pārveidots izdevums — 1928. gadā). Analogiski šīs prozas tematikai arī romānistikā 20. gadu sākumā K. Zariņu interesē nesenās pagātnes notikumi. Rakstnieka pirmais romāns iesākas ar sestdienas vakaru 1906. gada sākumā. Pie «Tautas teātra» (Apollo) ieejas satiekas romāna galvenās darbojošās personas — deviņpadsmitgadīgais iesācējs dzejnieks, partijas propagandists Valdis Saliņš, revolucionārs avantūrists Kazimirs Razums un revolucionārs Maksis. Katra no šīm personām pārstāv kādu noteiktu uzskatu sistēmu, un, risinot sižetu no triju jaunekļu apcietināšanas līdz viņu nāvei, K. Zariņš lielāko uzmanību ir pievērsis tam, kā viņi paši saprot savu dzīvi. Maksis ir īsts revolucionārs, kurš, arī nāvē ejot, tic, ka ideja paliks dzīva. Kazimiru interesē ekspropriācijās iegūstamā

nauda, iespēja būt jautrajā aktieru sabiedrībā un daudz nedomāt par dzīves traģisko pusi. Valdis ir duālistiska personība, kurā it kā sastopas Kazimira un Makša iezīmes: Kazimira sabiedrība Valdim patīk ar tās bezrūpību un augstāku inteliģences limeni, bet strādnieku pulciņos viņu saista augstāki sabiedriskie ideāli. Pats viņš pēc dabas ir sapņotājs. K. Zariņš par Valdi raksta:

«Istaba pamazām piepildījās ar spridzīgām fantāzijas dzirkstīm, kas paķēra cilvēku uz neredzamām rokām un aiznesa savā atspogu valstībā: tā bija tā pati dzīve, tikai uzvarēta un veidota pēc cilvēka iedomu neaprobežotās gribas.»¹

Iedomu spēkam vispār K. Zariņa varoņu dzīvē ir liela nozīme, to redzējām jau stāstos. Valdis arī sirgst ar kādu iedomu, kura sakņojas nepārvaramā vēlmē izdarīt noziegumu — nogalināt vecu aktrisi, lai paņemtu viņas naudu. Cilvēkā apslēptais ļaunums — fatāls, gandrīz nepārvarams, šis «laikmetiskais tips», kā to K. Zariņš nosaucis, — izpausmi radis arī Valdī. Liktenis pažēlo Valdī, aktrise nomirst, un noziegumu viņš neizdara. Taču problēma paliek. K. Zariņš ir ieskicējis, ka laikmeta atmosfēra — ar cēlām idejām maskētās ekspropriācijas, ar politiskiem lozungiem attaisnotās slepkavības — rosina ļaunos spēkus cilvēkā, graužot viņa morāli, pasargā viņu no sirdsapziņas mokām. Kā Valdis prāto:

«Vai tas ir labi, ko es daru? [...] Nē, bet, tā kā par manu zemisko iedomu neviens neko nezina un arī nedabūs zināt, tad tamlīdzīgs jautājums ir pilnīgi nevietā. Cilvēks taču tikai tad ir labs vai ļauns, kad citi viņa ļaunos vai labos darbus dabū zināt!»²

Vairāki K. Zariņa darbu vērtētāji cilvēka dvēseles cīņā starp labu un ļaunu, starp noziegumu un sodu saskatījuši F. Dostojevskas ietekmi uz K. Zariņa pasaules skatījumu. K. Zariņš pats kādā dienasgrāmatas ierakstā atzinis, ka uzskata F. Dostojevsku pasauli par sev ļoti tuvu. Tāpat K. Zariņš in uzsvēris, ka viņu allaž ir interesējušas antinomijas. Rakstnieka pirmajā romānā šīs antinomijas satikušās ar autobiogrāfiskiem motīviem un reālu prototipu iemiesojumu literāros tēlos, radot īpatnēju darbu, kurā dzīvības un nāves robeža ir gandrīz sirreālistiski virmojoša, līdz tā konkretizējas katram cilvēkam atsevišķi. Tāpēc nosaukumā ir viena dzīvība, bet trīs nāves — katram sava. Nāves klātbūtne ir jūtama pastāvīgi — jaunekļu riska priekā un bailēs no policijas, Asjas un viņas krustmātes

¹ Zariņš K. Dzīvība un trīs nāves. — R., 1921. — 80. lpp.

² Turpat, 125. lpp.

beZRūpīgajā neizpratnē, policistu un viņu priekšnieka — slavenā Gregusa — nežēlībā, Valda domās par veco aktrisi. Romānā šai atmosfērai ir būtiska nozīme, jo tā sasaista politiskās un psiholoģiskās problēmas vienotā mākslinieciskā koncepcijā.

Otrs K. Zariņa romāns «Brāļu dēli» (1922) tēlo divu brāļu — Ojāra Krācuma un Laura Krācuma gaitas ilgākā laika sprīdī — no 1914. gada līdz 1919. gadam: Pēterburgā, Rīgā, Dienvidkrievijā bēgļu gaitās un atkal Rīgā. Arī šajā romānā apvienojusies laikmeta politisko strāvojumu analīze un cilvēka individuālās dzīves jēgas meklējumi, politisko uzskatu un iekšējā ļaunuma sintēze. Laurs un Ojārs pirmoreiz K. Zariņa romānistikā iegūst dubultnieku iezīmes, vēlāk šādi raksturi ar lielu filozofisku slodzi ienāk romānos «Atvars» (periodikā 1930. gadā) un «Vainīgais» (1940). Romāna «Brāļu dēli» mākslinieciskais veidojums ir diezgan pavisams, bet šim romānam ir būtiska vieta K. Zariņa daiļradē. Pirmām kārtām tajā fiksēts diezgan plašs autobiogrāfisks materiāls, kas citos K. Zariņa darbos neienāk, vispirms jau Pēterburgas tēlojums, vietumis pat neslēpti poētisks, kas ļauj ieraudzīt šo pilsētu ar K. Zariņa acīm. Ar mīlestību zīmēta Laura skatītā maija nakts Pēterburgā, Viborgas puse, kurā Laurs iegriezās 3 gadus pēc iepriekšējā apmeklējuma, Senāta laukums, «kurš tam likās vistīrākais un gaišākais kvartāls visā Pēterpilī. Cauri miglai laistījās baznīcu kupoli un netīrie Ņevas viļņi»,¹ cirks, Vasilija salas, Ohtas krogs, Marsa laukums. Romānā iekļautas arī detaļas no K. Zariņa pieredzētā bēgļu gaitās Dienvidkrievijā, par to ļauj spriest daži ieraksti K. Zariņa piezīmju kladē.

Grāmatas konceptuālo ievirzi, manuprāt, labi raksturojis J. Veselis:

«[...] ir vēl viens apstāklis, kas šo romānu paceļ augstu mūsu acīs: šo darbu var patiesībā saukt par kara un revolūciju laikmeta aforistisku novērtējumu. Romāna iesākumā Pēterpils latviešu inteliģenti spēlē kārtis, romāna beigās Rīgā komunistiskās pasaules priekšstāvji Puķulaksta dzīvoklī arī spēlē kārtis. Dzīve slēdzas lokā. Visi laikmeti, visas iekārtas šai ziņā vienādas. Kaut kas līdzīgs okultiskajam «mūžīgās atgriešanās» riņķim. Un sacerējums arī slēdzas lokā, viņu var sākt lasīt no gala.»²

Romāns «Pelnu viesulis» (1928) vispirms parādījās periodikā ar nosaukumu «Pelni» un aizsāka K. Zariņa romānistikā

¹ Zariņš K. Brāļu dēli. — R., 1922. — 56. lpp.

² Veselis J. Pārdomu grāmata. — R., 1936. — 234. lpp.

tēmu par Latvijas sabiedrības iekšējām problēmām — ne vairs cīnoties pret ārēju ienaidnieku, bet meklējot stabilitāti sevī.

«Romāns tātad būtu slēdziens par lielo apstāju, apsūkuma laiku, par demokrātijas reakciju, par nacionālo un sabiedrisko ideālu strupceļu,» raksta O. Liepiņš. «Arī tagadējā veidojumā, pamatīgi pārstrādātā, romānā daudz kritikas par sabiedrību. Bet tā izteikta tikai varoņu sarunās, bieži asprātīgi un dzēlīgi.»¹

Kritiķis atzīmējis kādu K. Zariņa darbiem raksturīgu iezīmi: autora koncepciju neizsaka kāds viens varonis vai pats autors, bet tā izsecināma no visa darba kopumā. Daudzi K. Zariņa varoņi pēc savas ievirzes ir filozofi, bet viņu spriedumus nevar piedēvēt tieši autoram, patiesība allaž ir sarežģītāka. Romānā sastopam arī pazīstamo iedzimtā ļaunuma tēmu — Gundarvalks jūt tieksmi izdarīt noziegumu, nožņaut dzīvokļa saimnieci, ļaunums triumfē Dambja un viņa kundzes attiecībās.

K. Zariņa romāns «Spīšanas purvā» (1929, atkārtots izdevums 1981. gadā) līdzās A. Upīša un P. Rozīša satīriskajiem romāniem ir viens no asākajiem darbiem latviešu romānistikā. Rīgas kafejnīcu, azartspēļu pagrabu, klubu, biedrību, ministriju, ielu un viesnīcu raibajā atmosfērā norisinās šī romāna darbība — studenta Vaires-Vairoga centieni atrast savu vietu pie dzīru galda. Iedzīvošanās kāre, kas pārņēmusi K. Zariņa tēlotos cilvēkus, ir radīta ar feļetonisku vieglumu, ideālu absurdamu autors akcentē arī ar valodas līdzekļiem, tādi nosaukumi kā «Pietuka Krustiņa piemiņas veicināšanas biedrība», «Knauķu klubs», «Zaķu klubs» runā paši par sevi. Pamfletiskajās situācijās, parodijām līdzīgu personāžu lokā katrs ir viens un cīnās tikai par sevi.

Kritika uzņēma romānu visai vēsi, pārmetot to, ka autors rāda pilnīgu ideālu trūkumu sabiedrībā. Savus uzskatus šai jautājumā K. Zariņš izteica literatūrkritiskās apcerēs, bet jau vēlāk, 1934. gada 13. martā, vērojot literatūrā notiekošo, K. Zariņš ierakstīja dienasgrāmatā:

«Vispār, es laikam nevarēšu vairs rakstīt, pie kam vainīgs arī tagadējais «pozitīvisms», pēc kura visi prasa. Bet es biju domājis, ka rakstniecība aizvien ir pozitīva, kaut arī netēlo centīgus jaunekļus. Stingri ņemot, šie jaunekļi, kuru centīgums pastāv gluži pilsoniskā godīgumā, ir veci paziņas no sen senajiem kalendāru laikiem, kad gandarījumu dabūja tas jaunais varonis, kurš bija čakls un uzticams, un pārvarējis ļauna un

¹ O. Liepiņš // Daugava. — 1928. — Nr. 2. — 247. lpp.

laba atzīšanas čūskas kārdinājumus. Negribējās ticēt, ka tāda «pozitīva» pieticība nāks atpakaļ literatūrā, bet diemžēl tas notiek, un par šo literatūru jūsmo ne tikai publika, bet arī kritika. Antinomijas nevienu vairs neinteresē.»

Kritisks skats uz sava laika sabiedrību ir arī K. Zariņa romānā «Elma ugunis» (periodikā 1930. gadā), kas stāsta par valsts apvērsuma mēģinājumu. Toties nākošais romāns «Dārza māja» (1930, pārveidots izdevums 1942. gadā) guva sabiedrības atzinību. Tā darbība norisinās kādā provinces pilsētā, un intrigas pamatā ir Annas Jūlijas Paulānes pagātnē aizgrimis noslēpums. No bēgļu gaitām atgriezies viņas māsasvīrs Lamberts, kurš zina šo noslēpumu, izjauc dienu mierīgo ritējumu, šantažē veco dāmu, līdz viņa to nošauj. Lamberts, neapvaldītu iegribu un nežēlīgas bezkaunības iemiesojums, ir viens no K. Zariņa kolorītākajiem varoņiem. Savukārt viņa dēls Atis ir viens no gaišākajiem tēliem K. Zariņa prozā. Samezglotas, ne tik daudz ārēji, cik iekšēji — niansēs un nojautās — ir romāna varoņu attiecības, kad viens un tas pats tēls (piemēram, Marta) var atklāties pat pretrunīgi, tomēr — ne neiespējami. Šajā romānā līdz ar to antinomiju netrūkst, dažbrīd šķiet, ka cilvēku iekšējās cīņas tēlojums ir gandrīz pašmērķīgs. Romānam ir meistarīgi veidota kompozīcija, kolorīti iezīmēta darbības vide, arī šajā ziņā tas ir viens no K. Zariņa visgrodāk veidotajiem darbiem.

1931. gadā laikrakstā «Latvis» publicēts K. Zariņa romāns «Atvars». Jau romāna rakstīšanas laikā K. Zariņš piezīmē dienasgrāmatā, ka tas viņam ir ļoti tuvs darbs, un, neapmierināts ar rezultātu, izsaka cerību vēl kādreiz pie tā atgriezties. 1940. gadā iznāk romāns «Vainīgais» — «Atvara» pārstrādājums.

Labā un ļaunā cīņa cilvēkā, kas dažādās izpausmēs figurējusi K. Zariņa darbos, šajā romānā mainījusies un ieguvusi klasisko nozieguma un soda izpausmi. Valdis romānā «Dzīvība un trīs nāves» tradicionāli tiek uzskatīts par F. Dostojevskas romāna «Noziegums un sods» problemātikas nesēju, tāpat kā Lazdiņš un Frīcis šajā pašā romānā, tāpat kā Acons un Vilde stāstā «Sirdsapziņa». Romānā «Vainīgais» šāds tēlu pāris ir Novadnieks un Bedeics, kuri jūt vilinājumu uzdrīkstēties izdarīt noziegumu, lai apliecinātu savu neatkarību no sabiedriskās morāles normām. K. Zariņa prozā ir izveidojies stabils tēlu pāris: eksperimentētājs, kuru problēma interesē drīzāk teorētiski, un viņa līdzbiedrs, kurš, pirmā mudināts, noziegumu izdara. Laika gaitā mainījušās šo tēlu cilvēciskās īpašības no patoloģiska truluma Lazdiņā līdz sarežģītam nejaušības un

sirdsapziņas moku savijumam Novadniekā, būtiska ir kļuvusi dubultnieku problēma: Bedeics ir kādreiz uzņēmies Novadnieka vainu, un viņi uz visu mūžu ir saistīti.

Romānā «Vainīgais» nozieguma un soda tēma pāraug cilvēka iekšējā problēmā — grēka un tā izpirkšanas problēmā. Svārstīdamies starp pašnāvības domām un ticību nākotnei, Novadnieks, kuram neliek mieru pagātnē izdarītais noziegums, nonāk pie atziņas, ka vainu var izpirkt — ar atzišanos un cilvēku noteiktā soda izciešanu. Vai tas ir pietiekoši, lai varētu sākt jaunu dzīvi? Izrādās — jā, jo cilvēks ciešanās ir kļuvis labāks.

Romāna «Atvars» beigās Novadnieks to tik skaidri vēl nejūt. 9 gadus vēlāk romānā «Vainīgais» viņš jau jūtas atradis savu vietu pasaulē un cilvēku sabiedrībā. Tieši šajā laika posmā, kā redzams K. Zariņa īsajā prozā, arī citi rakstnieka varoņi ir nonākuši līdz cilvēkmīlestības, labā apliecinājumam, līdz atziņai par brīvu izvēli starp labo un ļauno. «Vainīgais» salīdzinājumā ar «Atvaru» ir konceptuāli mērķtiecīgāks, pabeigtāks, tā varoņu raksturi — konsekvētāki, plastiskāk zīmēti, bet viņu uzskati sarežģītāki un viņu cilvēciskā būtība — pievilcīgāka.

1938. gadā iznāca romāns «Kaugurieši» — K. Zariņa visplašāk pazīstamais darbs (tā pārstrādāti izdevumi — 1941. un 1975. gadā). Ar atziņām par romāna tapšanas gaitu, etnogrāfijas un folkloras slāni tajā un laikmeta tvēruma īpatnībām plašāk var iepazīties I. Kiršentāles rakstā «Romāns «Kaugurieši» un tā autors»¹, bet ar romāna koncepcijas un vēstures faktu salīdzinājumu — M. Svarānes rakstā «Kaugurieši ciņā pret dzimtbūšanu».²

Iekļaudamies 30. gadu beigās latviešu literatūrā sakoplojušajā darbu kopumā, kuri izmantoja vēstures vielu, K. Zariņa romāns ir ievērojams ar to, ka akcentē latviešu tautas kopības un taisnības apziņas veidošanos, pievēršot uzmanību tautas masu psiholoģijai. Romāna mākslinieciskā veidojuma ziņā interesanti atzīmēt, ka šis darbs K. Zariņa daiļradē ir izteikti tēlojošs. Varoņu iekšējās šaubas, patiesības meklējumi, fatālas rakstura dīvainības un slēpti dvēseles spēki — tas viss ir

¹ Kiršentāle I. Romāns «Kaugurieši» un tā autors // K. Zariņš. Kaugurieši. — R., 1985. — 5.—32. lpp.

² Svarāne M. Kaugurieši ciņā pret dzimtbūšanu // K. Zariņš. Kaugurieši. — R., 1985. — 218.—238. lpp.

devis vietu raitai darbībai, dialogiem, uzsverot nevis atsevišķā cilvēka nozīmi, bet tautas kā indivīdu kopuma gaitu uz noteiktu mērķi.

30. gadu beigās K. Zariņam radās iecere arī otram vēsturiskam romānam «Kāvu gadi» (1996). Tas veidojās krāsaināks par «Kauguriešiem», jo, tēlojot latviešus 18. gs. Rīgā un Vidzemē Ziemeļu kara laikā, darbībā iesaistīti gan Moskovijas cars Pēteris I ar viņa svītai un armijai piemītošo austrumniecisko kolorītu, gan Zviedrijas ķēniņš Kārlis XII, gan Polijas un Saksijas karalis Augusts II. Romāna lappusēs ieraugām Rīgas augstos kungus un Reiteru, Gliku un Patkulu, Rīgas aizstāvjus — latviešu gvardus un igauņu un latviešu zemniekus. Etnogrāfiskās detaļas, raksturu nianšes, seni vārdi un mūsdienās nesastopamu reāliju apraksti — tas viss romānam piešķir īpatnēju valdzinājumu.

Romāna centrā ir bijušais Vitenbergas students, gvardu leitnants Ģērts Drēliņš, kurš, iegriezies uz brīvdienu Rīgā, paliek tās aizstāvju pulkā. Karš iet pāri latviešu zemei — zviedri, poļi un krievi tiko paturēt to sev, bet latvieši cīnās par Rīgas un visas Latvijas atbrīvošanu. Vēsturisko notikumu atainojumā K. Zariņš ir izmantojis daudzu vēsturnieku darbus — rakstnieka arhīvā ir simtiem lappušu konspektu latviešu, krievu un vācu valodā: N. Ustrjalovs, K. Vališevskis, K. Bartcs, V. Boldirevs, K. Kelhs, S. Solovjovs, H. J. Hanzens, M. Stepermanis, J. Juškevičs, E. Dunsdorfs u. c.

K. Zariņa romāni ir ļoti atšķirīgi — gan satura, gan mākslinieciskā veidojuma ziņā. Ejot ceļu no mistiskām šausmām un neizpratnes par cilvēka gaitu pasaulē uz visas tautas vēsturiskās gaitas apjēgsmi, izeju un glābiņu viņa varoņi meklējuši gan reliģijā, gan mākslā, gan dabā, gan filozofijā, lai tad atrastu to cilvēcībā un kopībā ar savu tautu.

K. Zariņa dramatiskajiem darbiem literatūras vērtētāju uzmanība bieži vien it kā paslīdējusi garām, kaut gan savā laikā tie bija visai iecienīti, vairākas lugas izrādītas uz Nacionālā teātra skatuves. Dramaturga gaitas K. Zariņš sāka ar «joku lugu vienā cēlienā», kura saucas «Sakostā roka» (izdota 1923. gadā). Viencēliens ir samērā vājš — tā pamatā ir pabanāls sižets par to, kā jauna sieva gribētu tikt vaļā no pavecāka vīra, bagātā saimnieka Mucenieka, kura rokai sākusies asins saindēšanās. Ārsts iesaka roku amputēt, bet sieva neļauj. Mucenieks sākumā klausu sievu, bet, kad ārsts aizrāda, ka sieva met acis uz jauno kalpu Jāni, vīrs izšķiras par radikālu ārstēšanu. Raksturi tverti psiholoģiski paskopi, nedaudz atgā-

dinot R. Blaumaņa tēlus, īpaši — ilggadējie kalpi, saimniekam līdz galam uzticīgie Andrievs un Anlīze, kuri liekas kā veci paziņas. Šī tipa raksturi parādās arī dažās citās K. Zariņa lugās.

Pēc ilgāka laika sekoja drāma «Gulbja dziesma» (izdota 1929. gadā), kas ir romāna «Dzīvība un trīs nāves» dramatizējums. Romāna materiāls, sakoncentrēts drāmas četros cēlieņos, ieguvis tvirtāku formu, raksturi iezīmēti skaidrāk un noteiktāk. Luga uzvesta vienlaikus ar A. Upīša lugu «1905», kas ir romāna «Ziemeļu vējš» dramatizējums, un kritika abas lugas parasti skatīja salīdzinoši — atkarībā no kritiķa politiskās pārliecības tad arī tika pretstatīti abu lugu plusi un mīnusi. Interesanti, ka A. Upīts atzinis K. Zariņa veikto dramatizējumu par spēcīgu, bet J. Grīns savā recenzijā pakavējās pie lugas veidojuma, atzīmēdams:

«[...] tā ir dramatizēti skati, kas nedibinās uz cīņas momenta, bet uz traģiskas izjūtas. Zariņš ļoti īpatni tvēris savu vielu no kādas piektā gada atplūdu strāvas: viņš tēlo kādu revolucionāru. — ekspropriatoru grupu. Maldu tekā aizmaldījušies jaunekļi zīmēti atturīgām, bet pārliecinošām krāsām. Tik daudz viņos un viņu traģiskā liktenī īstas, patiesas cilvēces.»¹

K. Zariņa lugas lielā mērā balstās ne uz notikumu, bet uz izjūtu, uz raksturu atklāsmi ikdienas norisēs. Visvairāk K. Zariņš uzrakstījis tā saucamās sadzīves lugas: komēdiju «Te nu bija» (izdota 1930. gadā), drāmu «Negudrā Ģertrūde» (izdota 1933. gadā), komēdiju «Zagatu ligzdā» (izdota 1934. gadā), tēlojot dažādas mīlestības un laulības dzīves likstas. Drāma «Zemes spēks» (izdota 1932. gadā) un komēdija «Lielās sirdis» (izdota 1938. gadā) ir zināmā mērā konjunktūras darbi, jo tajās risināta lauku tematika valdošās ideoloģijas garā. Kad tapa lugas «Zemes spēks» iestudējums, K. Zariņš dienasgrāmātā vairākkārt atzīmēja, ka viņš iet uz mēģinājumiem un ir neapmierināts ar lugu. Uz pirmizrādi 1932. gada 16. februārī autors nemaz neiet, bet jau 20. februārī dienasgrāmātā ieraksta:

«Ar lugu, protams, nevar iztikt, bet, spriežot pēc recenzijām un skatītāju apliecinājumiem, tai bijuši it kā panākumi. Jāatzīstas, rakstīdams daudzās vietās piekāpos lielās gaumes priekšā, taču sevi pārdevis neesmu, kas — lai nu kā — drusku apmierina vai, labāki sakot, — samierina...»

¹ Grīns A. Mūsu teātri // Daugava. — 1929. — Nr. 5. — 629. lpp.

Ari dramaturģijā K. Zariņš ir pievērsies pagātnes tematikai. Lugas «Randenes Barbāra» (izdota 1935. gadā) darbība norisinās 16. gs. Vidzemē, tās centrā ir Barbāras Tizenhauzenas, muižnieku dzimtas pārstāves, «nelikumīgā» mīlestība pret vienkāršas izcelsmes izglītotu jaunekli Franci Bonniņu un viņas bojāeju. Lugas nelatviskais kolorīts un dižciltīgo aprindu tēlojums liek domāt par literārām ietekmēm. Lugai ir klasiska kompozīcija ar ekspozīciju, darbības kāpinājumu, divām kulminācijām, diviem darbības atslābumiem un strauju atrisinājumu. Tēloto raksturu spilgtuma ziņā «Randenes Barbāra» līdzās lugai «Negudrā Ģertrūde» ir K. Zariņa dramaturģijas virsotne.

Latviešu nacionālajā kolorītā sakņotai vēsturei K. Zariņš pievērsies lugā «Tērvetes lielkungs». Tās darbība risinās 1279. gadā Tērvetes pilī, kur Nameiķis tiekas ar krustnešiem. Luga uzrakstīta 1935. gadā un iesniegta konkursam, taču varas vīriem aplama likusies K. Zariņa koncepcija, arī ciešā turēšanās pie vēstures faktiem. K. Zariņš 1935. gada 20. decembrī raksta dienasgrāmatā:

«Ar nolūku gribēju būt vēsturnieks, jo mūsu pagātne par daudz sagandēta ar legendām, kas pat īsti heroiskos gadījumus padarījušas ļaužu acīs neticamus. Bet taisni vēsturiskā uztvere B[ērziņ]-am liekas nevajadzīga. Ergo, pusgada darbs vējā!»

Luga netiek ne izdota, ne uzvesta, cik var saprast, arī manuskriptu autors atpakaļ nedabū, fragments no lugas 1936. gadā iespiests «Latvijas preses biedrības gada grāmatā». K. Zariņš šajā darbā vēl pirms romāna «Kaugurieši» apliecinājis savu uzticību vēstures patiesībai. To viņš apliecina arī lugā «Engures karš» par zemnieku nemieriem 19. gs. 80. gados. Luga uzrakstīta 1961. gadā, bet autors to slīpējis vēl dažus turpmākos gadus. Lugas manuskripts glabājas K. Zariņa arhīvā.

Un ir jāapstājas pie vēl viena darba, kurš līdz 1993. gadam rakstnieka arhīvā bija manuskriptā. Tas ir aforismu un sentenču krājums «Pārdomas, baložiem maizi drupinot», kurš aptver laika posmu starp 1956. un 1969. gadu (ieraksti ir datēti). Krājums ir konceptuāli vienots, pamattēma ir latviešu tautas ciešanu pilnais liktenis 20. gadsimtā. Tajā ietverts visai raibs materiāls: anekdotiski notikumi, sarunas, ikdienas vērojumi, dzejas un avīzes raksta citējumi, slavenu cilvēku atziņas, pārdomas par rakstnieka darbu un spriedumi par padomju ideoloģijas melīgumu. Darbam ir interesanta uzbūve: tajā iestarpinātas sarunas ar rakstnieka «otro es», ko K. Zariņš sauc par kihotiska

izskata Fantomu. «Pārdomas, baložiem maizi drupinot», ir darbs, kurš dokumentē laikmetu un sniedz ieskatu K. Zariņa domu pasaulē.

K. Zariņš ir bijis ne tikai daudzpusīgs rakstnieks, bet arī prasīgs un interesants literatūras vērtētājs. Viņa recenzijas un raksti par literatūru latviešu periodikā parādās, sākot ar 1919. gadu, — sākumā parakstīti ar pseidonīmu Valerijs, no 1921. gada — ar īsto vārdu vai iniciāļiem. 20.—30. gados šādu K. Zariņa publikāciju ir tuvu pie diviem simtiem, vācu laikā viņš rakstījis galvenokārt teātra recenzijas. K. Zariņš recenzējis pārsvarā sava laika nozīmīgākos literāros darbus — gan prozu, gan dzeju, dažkārt arī pasaules literatūras klasikas tulkojumus, bet nav vairījies izteikt arī principiālus un stingrus vērtējumus par vājākiem literāriem darbiem. Nozīmīga viņa literatūrkritisko darbu daļa ir problēmraksti, apceres par literatūru un ar to saistītām sociālām problēmām, bet kopš 30. gadu vidus tie pazūd un par galveno K. Zariņa kritiskās domas izpausmes veidu kļūst jaunākās literatūras apskati, pārsvarā publicēti provinces laikrakstos.

K. Zariņš ir viens no tiem rakstniekiem, kuri nav vairījušies iesaistīties diskusijās par aktuāliem literatūras jautājumiem. Viena no pirmajām diskusijām, kurā K. Zariņš iesaistās, skar jautājumu par skepses un sabiedriska optimisma, dzīves kritikas un ideālu proporcijām literārā darbā. To daļēji veicināja tas, ka 20. gadu beigās K. Zariņa romāni «Pelnu viesulis» un «Spīšanas purvā» saņēma bargu kritiku par dziļo neticību sava laika cilvēkam un kultūrai, K. Zariņš bija iekļuvis tajā antiskepticisma vilnī, kas pirmām kārtām bija vērsts pret jauno rakstnieku saasināti kritisko skatījumu uz sava laika sabiedrību. 1928. gadā K. Zariņš publicēja rakstu ««Jaunie» un «vecie»» («Daugava», 12), kurā aizstāvēja «jauno» tiesības skatīties uz savu laiku kritiski, meklēt jaunus ideālus, ieviest jaunas formas. Vairākos rakstos K. Zariņš uzsver to, ka sabiedrībā nav pozitīvā ideāla, tāpēc arī literatūrā tāda trūkst, un rezultātā nav pozitīvā varoņa. Rakstniecības skeptiskajā attieksmē pret savu laiku K. Zariņš saskatīja nevis nespēku, bet brīdinājumu un pat vienu no cīņas veidiem, apgalvodams, ka «ši cīņa reizē ir arī cīņa par ideālu, par gaišāku nākotni».

K. Zariņš vairākkārt rakstījis arī par to, ka jebkura literāra darba prasība ir viena — lai lozungu patiesība neaizsegtu mākslas patiesību.

«Jo noslēpums patiesībā ļoti vienkāršs, jau sen pie tam atklāts: mākslas darba elements ir vienīgi cilvēks un cilvēcība (autora retinājums. — A. R.), pārējais tam var

noderēt tikai kā cilvēcības sastāvdaļa, kas nekad nedrīkst pacelties pāri šim pamatelementam,»¹ raksta K. Zariņš, un viņa paša darbi ļoti labi atklāj tēloto varoņu cilvēcisko saturu neatkarīgi no viņu politiskās pārliecības.

Daudzu K. Zariņa programmatisko rakstu vidū savrup stāvošs ir raksts «Domas par Raini» (Piesaule. — 1929. — Nr. 10), kurā autors aplūko Raiņa dzeju no panteisma un panenteisma filozofijas viedokļa un vērtē arī politikas un mākslas attiecības Raiņa darbos. K. Zariņam piemita arī apbrīnojams talants ar nedaudziem teikumiem uzburt dzīvu portretu, interesantas tādēļ viņa atmiņas par J. Ezeriņu (Balss. — 1924. — 30. XII un Rīgas Ziņas. — 1925. — 18. IV).

K. Zariņa uzskati par literatūru vispilnīgāk tomēr iemiesoti viņa daiļradē. K. Zariņš ir bijis spožs cilvēku raksturotājs kurš prot atklāt gan raksturu, gan likteni, virtuozs mistikas elementu izmantotājs, kurš apgalvoja, ka neatzīst nekādu fantastiku, izņemot tikai E. Po, «kura fantastikai ir psiholoģiski, citiem vārdiem — reāli pamati» (piezīmju kalendārā, 1968. gada 19. aprīlī). Lieliski saplūdinādams autobiogrāfiskos elementus ar literārām stilizācijām, K. Zariņš apliecina, ka viņa kā rakstnieka individualitāte ir spēcīgāka par šo dažādo literārā darba slāņu savstarpējo pretestību. A. Grīns par K. Zariņu rakstījis, ka viņa tēli «liekas ņemti nevis tieši no pasaules trokšņainās steigas, bet kā ar tēlnieka kalnu atšķelti no paša rakstnieka stūrainās, skeptiska nemiera, smacējošu šaubu un mūžīgu nesaskaņu pilnās dvēseles. Visiem viņa tēliem piemīt kaut kas kopējs un dziļi radniecīgs, jo tie ir ne tik daudz vēroti tipu atveidi, kā viņu autora garīgās sejas daudzējādie varianti.»²

¹ Zariņš K. Rakstnieks un doktrīna // Daugava. — 1931. — Nr. 11. — 1369. lpp.

² Grīns A. Kārlis Zariņš. Gluži veltīga varonība // Ilustrēts Žurnāls. — 1927. — Nr. 3. — 98. lpp.

ALEKSANDRS GRĪNS

(1895—1941)

Aleksandra (īstajā vārdā Jēkaba) Grīna dzimtā puse ir Zemgales Birži, kur viņa tēvs no kroņa muižas rentē Ziedu mājas. Vēlāk šo ap 150 pūrvietu lielo īpašumu tēvs iepērk par dzimtu. 1895. g. 15. augustā Grīniem piedzimst dēviņš, abi ir dēli. Izdzīvo tikai Jēkabs. Mārtiņš nomirst gada vecumā. Jau pirms pieciem gadiem pasaulē nācis pirmdzimtais, vārdā Jānis, bet ar mazo brāli viņam noņemties nepatīk, un tas aug vientulībā. Pats viņš vēlāk ir teicis: «Esmu uzaudzis ar suni un Biblii.» Jānis Grīns, kas ir uzrakstījis atmiņas par savu dzimtu, šo izteicienu apstiprinājis un papildinājis: «Viņš (Aleksandrs. — I. K.) klusu sēdēja pie mājas lieveņa zālē un spēlējās ar veco, melno Pakānu. Kad iemācījās lasīt, tad, tā kā bilžu vai bērnu grāmatu nebija, urbās «Skolas maizē» vai Bībelē; tās atkārtodami pārlasīdams, viņš krāja materiālu dažam vēlākam literāram sacerējumam, ko rakstīja pastīšā, atdarinot seno laiku valodu. Citreiz man likās, ka viņš izlasīto ilgi pārdomā, jo nebija kurp steigties; visādā ziņā viņš vairāk par mani apguva koncentrēšanās māku. Kad sāka mācīties rakstīt, izrādījās, ka mazais brālis ir ķeiris. Pieaudzis vienādi veikli rakstīja ar abām rokām pārmaiņus, jo kā citādi tik daudz varētu sarakstīt, «satecināt», kā viņš milēja sacīt.»²

Grīni ir sena un sazarota dzimta, tā cēlusies no Biržu Klaucāniem, kur rakstnieka bērnības gados par saimnieku bijis tēva brālēns. Pēc dzimtas saglabātiem nostāstiem, Klaucānus kopā ar brīvzemnieka grāmatu, kas pasargāja no dzimtzemnieka beztiesības, Grīniem piešķīris Livonijas ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs 15. gadsimtā. Šo versiju rakstnieks pieminējis stāstā «Klaucānu brīvzemnieka testaments». 1709. gadā, kad

¹ I. Kiršentāles raksts, kurš tapis jau astoņdesmito gadu beigās, bijis rosinošs aizsākums visiem turpmākajiem pētījumiem par A. Grīnu.

² *Grīns J.* Redaktora atmiņas. — Stokholma, 1968. — 21. lpp.

sākta baznīcas grāmata, par Klaucānu saimnieku minēts Gatiņš. Divus Klaucānus ar šādu vārdu vēlāk sastopam A. Grīna romānu dieloģijā «Zemes atjaunotāji». Ziedos Grīni ir saimnieki jau otrā paaudzē, te par iegātni atnācis vectēvs. Tēvs pārņem mājas 1889. gadā, trīsdesmit gadu vecumā. Rakstnieka māte Anna Svilumbērza nāk no Dignājas Slates gala Miglāniem, arī Svilumbērzu sastopam jau pieminētajā dieloģijā.

Bērniem Miglāni ir skaistākie, mīļākie ciemi. Tos apņem baložu dūdošana — jumta pažobelēs viņiem ir ierīkotas īpašas kastes. Ēkas grimst cerīnos, pie mājas ir liels ābeldārzs, aug saldās cukurābeles, bet visskaistākais, pēc vecākā brāļa vārdiem, «bija plašais un arhitektoniski brīnišķīgi izdevies pagalms. Miglānus attēlojis brālis kādā «Dvēseļu puteņa» nodaļā.»¹ Ne tikai šai darbā — baložu dūdošanas, bišu dūkšanas un ceriņu smaržas apņemtās mātes tēva mājas tēlotas A. Grīna prozā vairākkārt. Vienmēr šīs lappuses pilnas īpašas, smeldzīgas poēzijas — Miglānu savdabīgais skaistums ir palicis dzīvs rakstnieka sirdī un dvēselē visu mūžu.

Pirmais pasaules karš vecākiem liek doties bēgļu gaitās. Kad no tām viņi atgriežas, Ziedi ir stipri cietuši. Āpvaicājies dēliem, vai tie grib un domā atgriezties laukos, un saņēmis noraidošu atbildi, tēvs Ziedus pārdod, vecāki aiziet uz Miglāniem, kur dzīvo līdz mūža beigām.

Pirmā skola Aleksandram ir tuvējā Muižgala pamatskola, kas atrodas 7 km no Ziediem uz Jēkabpils pusi. To notēlojis dignājietis Jānis Akuraters stāstā «Degošā sala», kurā Podvāzes upītes uzdambējumu pie muižas pārdēvējis par ezeru. Aleksandrs te mācās no 1904. gada līdz 1906. gadam, pēc tam pāriet uz Jēkabpils tirdzniecības skolu, no kurienes pusaudzi izslēdz par disciplīnas pārkāpumiem 1910. g. rudenī. Viņš dodas pie brāļa uz Rūjienu, kas tur strādā par skolotāju progimnāzijā, nākamajā rudenī iestājas K. Millera (Zariņu Kārļa) reālskolā Cēsīs, ko beidz 1914. gadā. Turpmāko dzīvi A. Grīns grib saistīt ar medicīnu, bet sākas karš, viņu iesauc armijā un nosūta uz Alekseja karaskolu Maskavā. To beidzis 1915. gadā ar praporščika dienesta pakāpi, viņš dien vairākās cariskās armijas daļās Galīcijā. Kopš 1916. gada Grīns ir latviešu strēlnieku rindās — vispirms rezerves pulkā, vēlāk 4. Vidzemes latviešu strēlnieku bataljonā, piedalījies kaujās pie Olaines, Smārdes. Ziemassvētku kaujās, kuru norise veido vai visu otro daļu romānā «Dvēseļu putenis» un kas aprakstītas it kā ar aculiecinieka pārdzīvojuma tiešumu, rakstnieks piedalījies nav.

¹ Grīns J. Redaktora atmiņas. — Stokholma, 1968. — 43. lpp.

Tieši strēlnieku vidū pavadītais laiks ir izšķirīgs A. Grīna dzīvē — tas veidojis viņa personību, vērtību skalu, vīrišķības un varonības izpratni, licis tautas liktenim kļūt par galveno tēmu viņa daiļradē. Pēc gariem gadiem, jau būdams slavas augstumos, rakstnieks par latviešu tautas vēsturi saka, ka to var ietvert divos vārdos — tēvzemei un brīvībai. Šī doma vijas cauri viņa darbiem.

Dienot strēlnieku rindās, Jēkabs Grīns kļūst par Aleksandru Grīnu, tiesa, ne oficiāli (pasē vārds nav mainīts).

Kā parādīts kādā «Dvēseļu puteņa» epizodē, A. Grīnam par jauno «krusttēvu» kļūst viņa komandieris Aleksandrs Plensners. Leitnants nu turpmāk saucas par Aleksandru un ar šo vārdu iegājis latviešu literatūrā. Arī Jāņa Grīna atmiņās Jēkaba vārda nomaina pret Aleksandru skaidrota šādi.

Pēc smaga ievainojuma 1917. g. vasarā A. Grīnu demobilizē. Viņš dodas uz Tērbatu studēt medicīnu, bet Vācijā notiek revolūcija, sabrūk tās okupācijas režīms Latvijā, un ceļš uz dzimtajām mājām, kur jau no bēgļu gaitām atgriezušies vecāki, kļūst brīvs. Jaunākais Grīns dodas mājup. 1919. gada martā viņu mobilizē Sarkanajā armijā. Vēlāk viņš dienē Latvijas armijā, kur strādā sava «krusttēva» pulkveža Plensnera štāba informācijas nodaļā un laikraksta «Latvijas Kareivis» redakcijā. No armijas A. Grīns demobilizējies 1924. gadā kapteiņa dienesta pakāpē.

1920. gadā ir iesākusies A. Grīna literārā darbība — 1. janvāra numurā avīzē «Brīvā Zeme» lasāms stāsts «Iz leitnanta Vanaga dienasgrāmatas» par latviešu karotājiem Pirmajā pasaules karā. Pēc īsa laika šai pašā laikrakstā, kur par literārās daļas redaktoru strādā Jānis Ezeriņš, publicēts nākamais jaunā rakstnieka stāsts «Krustneša gaitas» — jau gluži nobrieduša talanta darbs, kas tai pašā gadā iznāk arī grāmatā.

Patiesībā tikai no šī laika var runāt par latviešu vēsturiskās prozas attīstību. Ir bijuši jau atsevišķi darbi, vairāk vai mazāk veiksmīgi, tomēr kopainā tie ir izņēmumi un parasti tādi paši izņēmumi arī paša rakstnieka daiļradē. Aktuālā, laikmeta noteiktā un rosinātā tematika latviešu prozā vienmēr bijusi galvenā, sava laika dzīve saistījusi rakstniekus vairāk par visu citu.

Stāvoklis mainās 20., 30. gados, kad ar Latvijas Universitātes izveidošanu ir radies plaša vēriena zinātniskās pētniecības centrs, kurā iekļaujas daudzi zinātnieki, kas agrāk strādājuši dažādās Krievijas universitātēs. Veidojas nacionālie kadri, nacionālās zinātniskās skolas, kas ar lielu aizrautību pievēršas arī savas tautas vēstures un kultūras pētišanai.

Latviešu vēsturiskās prozas viņa galotnē ir abi brāļi Grīni. Aleksandram tā kļūst par galveno viņa daiļradē. No tās izaug viņa īsproza — galvenais A. Grīna darbalauks divdesmitajos gados, kad izdoti krājumi «Krustneša gaitas» (1921), «Pieviltā vīra atriebšanās un citas noveles» (1922), «Septiņi un viens» (1926), «Likteņa varā» (1928). Viņa stāsti un noveles vēl publicētas grāmatā «Sauciens naktī» (1935), «Klusie ciemiņi» (1935), «Svētā Meinarda brīnumdarbs jeb atpestītais vilnis» (1939).

Presē parādās arī recenzijas, atsevišķu rakstnieku portretējumi, esejas un apceres. A. Grīna uzmanības lokā nonāk A. Pumpurs, Apsīšu Jēkabs, J. Janševskis, K. Jēkabsons, Rainis, K. Skalbe, E. Virza, viņš rakstījis par J. Veseļu, Aīdas Niedras un citu laikabiedru grāmatām.

Līdz 1929. gadam rakstnieks turpina darboties dažādu laikrakstu redakcijās — «Rīgas Ziņās», «Latvī» u. c., kur arī publicējas. Periodikā sastopami arī viņa satīriskie feļetoni, kas parakstīti ar pseidonīmiem Skribanovičs, Homo Grisenbergensis u. c. Pēc tam isā laikā «satecina» vairākus plašus populārzinātniskus izdevumus — «Pasaules vēsture» (1—4, 1929—1930), «Kultūras un tikumu vēsture» (1—2, 1931), «Zemes un tautas» (1—4, 1929—1931). Liels palīgs te ir dzīvesbiedre Alīda (dzim. Cербule), kas rakstnieka diktēto tekstu tūdaļ pārverš mašīnrakstā.

Trīsdesmitajos gados rakstnieka daiļrade sazarojas. Joprojām top arī isā proza, tomēr par galveno kļūst romānistika. Jau 1929. gadā periodikā parādās A. Grīna pirmais romāns «Nameja gredzens» (grāmatā — 1931), pieteikdams talantīga, vērienīga un ar fantāziju bagātīgi apveltīta romānista ienākšanu latviešu literatūrā. Jau stāstos un novelēs pievērsies vēsturei, rakstnieks to turpina tēlot arī lielajā prozā. «Nameja gredzens» stāsta par 17. gs. Kurzemi, Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturi, tās laužu un arī valdnieku likteņiem 17.—18. gs. Tieši hercoga Jēkaba valdīšanas laiks (1642—1682) ir rosinājis arī romānus «Tobago» (1934), «Trīs vanagi» (1935, nepabeigts), tāpat dieloģiju «Zemes atjaunotāji» (1. daļa «Meža bērni»; 2. daļa «Atdzimusi cilts» — abas 1939).

Par Ziemeļu karu (1700—1721), kas daļēji norisinājās uz Latvijas zemes un būtiski izmainīja mūsu tautas likteņus ar pievienošanu Krievijai, vēsti triloģija «Saderinātie» («Pelēkais jātnieks», 1938; «Sarkanais jātnieks», 1938; «Melnais jātnieks», 1940). A. Grīna romānu pamattēma ir patriotisms, latviešu tautas varonība cīņā par brīvību, cilvēka cienīgu dzīvi.

Jo spēcīgi tā skan viņa vērienīgajā, trīsdaļīgajā episkajā darbā «Dvēseļu putenis» (1933—1935). Galvenokārt tas vēsti par latviešu strēlnieku cīņām Pierīgas frontē (1915—1917) un kaujām pret bermontiešiem 1919. g. rudenī.

Rakstnieks izmēģina savu talantu arī dramaturģijā, galvenokārt pievēršdamies tautas vēsturei dažādos laikposmos. Viņa lugas «Karoga meklētāji», «Zemgales atmoda» (abas — 1937), «Andrejs Pumpurs un Lāčplēsis», «Kaleja līgava» (abas — 1938) u. c. tomēr paliek A. Grīna prozas ēnā.

Trīsdesmito gadu otrā pusē — Ulmaņa autoritārā režīma laikā — A. Grīns pieder pie visvairāk lasītajiem un arī kritikas visatzinīgāk vērtētajiem latviešu rakstniekiem. Ar Kultūras fonda godalgu apbalvoti romāni «Nameja gredzens», «Dvēseļu putenis», «Pelēkais jātnieks» un «Sarkanais jātnieks», stāstu krājums «Klusie ciemiņi», luga par Kauguru nemieriem «Klusie ciemiņi». Viņš apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, Viestura ordeni.

Vēsture un vēsturiskās personas ir rakstnieka uzmanības centrā arī publicistikā. Viņš saraksta darbus «Trīs gadsimti un trīs vadoņi» (1937) par hercogu Jēkabu, K. Valdemāru un K. Ulmani, arī grāmatu par Zviedrijas karali Kārli XII «Kauju karalis Kārlis XII» (1939), sastāda «Varoņu grāmatu» (1935), saraksta Latvijas vēsturi skolām.

1933. gadā A. Grīns atsāk darbu laikrakstos — «Brīvās Zemes» redkolēģijā (līdz 1938), no 1934. līdz 1936. gadam paralēli ir avīzes «Rīts» redaktors.

1937. gadā A. Grīnu ieceļ par rakstniecības sekcijas vadītāju Latvijas rakstniecības un mākslas kamerā. Vasaras atvaļinājumu rakstnieks ar ģimeni pavada Valmieras apriņķa Bauņu pagasta Pikātu mājās, ko nopircis 30. gadu otrā pusē.

1939. gadā rakstnieks atkal ir armijas rindās — dien Latvijas armijas štābā, bet 1940./41. gadā — 613. artilērijas pulkā. Deportēts no Litenes nometnes 1941. g. 14. jūnijā. Oficiālā izziņa vēstī, ka rakstnieks miris tā paša gada 25. decembrī. Pēc likteņa biedru liecībām, viņš nošauts Astrahaņas cietumā.

Rakstot par A. Grīnu, P. Ērmanis¹ viņam tuvo rakstnieku pulkā min dažādu tautu un laikmetu vārda māksliniekus. Tie ir Oskars Vailds, Anatols Franss, Gustavs Flobērs, Valērijs Brjušovs, Edgars Po un Prospērs Merimē. Par abiem pēdējiem kritiķis piebilst, ka tie palikuši A. Grīnam tuvi uz visiem laikiem un pieder pie tiem, kuri atstājuši pēdas viņa daiļradē. Tā, pēc P. Ērmaņa domām, šis tas no P. Merimē poēmas prozā par

¹ Ērmanis P. Aleksandra Grīna dzīve // A. Grīns. Kopoti raksti. — 1939. — 1. sēj. — 11.—40. lpp.

zemnieku dumpi viduslaiku Francijā «Žakērija» ir ienācis romānā «Nameja gredzens», turpat ir vietas, ko rosinājušas lappuses par raganu prāvu V. Brjusova romānā «Ugunīgais engēlis». No nacionālās literatūras rakstniekam īpaši tuvi esot divi darbi — A. Saulieša «Veļu tiesa» un J. Poruka «Druvienas Sila ezera nolaišana un svētkojošums uz Linteni», abus tos apvieno, kā teikts rakstā, «baigā mistika», tātad — iracionālais.

Acīmredzot kritiķis balstījies uz paša A. Grīna izteikumiem. Tomēr liekas, ka šāds skatījums, šāds sastatījums ar citiem rakstniekiem ir ar sašaurinātu redzesleņķi un nedod īsto atslēgu A. Grīna daiļrades izpratnei. Viņa vēsturiskajā prozā iracionālais, mistiskais elements nenoliedzami ir ne tikai iekrāsojis, bet dažkārt arī veidojis darba kopējo intonāciju (lēgenda «Svētā Meinarda brīnumdarbs», novele «Klaucānu brīvzemnieka testaments»). Agrīnajā romānā «Nameja gredzens» sižeta ārējais raibums savijies kopā ar vēsturiskā laikmeta cilvēku ticību pārdabiskajam — raganām, vilkačiem, burvestībām, visu veidu maģiju. Līdzīgi rakstīti arī pārējie viņa darbi. Acīmredzot P. Ērmanim A. Grīns ir nosaucis rakstniekus un darbus, kas viņu rosinājuši šai virzienā. Un tomēr jau šai viņa pirmajā romānā ir kaut kas svarīgāks un nozīmīgāks par laikmeta ārējo atribūtiku, lai cik tā krāsaina būtu — un tā ir doma par latviešu tautā nerimstošajām brīvības alkām. A. Grīns latvietī nevienā vēstures laikmetā nesaskata tikai cietēju, kungu patvaļas upuri, viņš tanī redz degam spītību, dumpja un cīņas gribu, redz drosmi un varonību, kas ļauj cīnīties ar pārspēku, ar labāk bruņotu pretinieku. Par drosmīgiem vīriem un sievietēm, par kaujām, cīņām, kautiņiem, medībām, arī varenām dzīrēm stāsta katrs Aleksandra Grīna romāns. Nereti viņa varoņi ir dēkaiņi un atriebēji, kā romānā «Tobago», tomēr viņu galvenā dzīņa parasti ir dzimtenes, savas dzimtas un savas tautas mīlestība.

Jau kopš pirmajām publikācijām redzams, ka A. Grīns veidojas par visu veidu cīņu, sadursmju, kauju tēlotāju, ko valdzina (nevis šausmina) vīru un jaunekļu cīņas uz dzīvību vai nāvi ar ieročiem rokās, batāliju ainas vispār. Jānim Lapiņam ir taisnība — «Aleksandrs Grīns viens pats ir nokāvis vairāk vīru nekā visi pārējie latviešu rakstnieki kopā».¹ Tomēr batāliju ainas viņam nav pašmērķis, tām ir noteikts virszudums — latviešu varoņteiksmas radīšana. A. Grīns, būdams

¹ Lapiņš J. Latviešu romāna un stāsta problēma // Sējējs. — 1939. — Nr. 7. — 686. lpp.

izcils vēsturiskās prozas meistars, netiecas vienīgi pēc objektīvas vēsturiskās patiesības, pēc reālistiski precīzām sadzīves un tikumu ainām. Reālais viņam saplūst ar nereālo, pārļaičīgo, lai tad taptu varoņteiksma, legenda. Reālais vēsturiskais laikmets, konkrētā ģeogrāfiskā vide A. Grīna darbos ir bagātināti ar krāsainu folkloras, ticējumu, kristīgās un pagāniskās reliģijas, arī maģijas sakausējumu. Tiek noārdīta robeža, kas šķir reālo pasauli no ireālās, dzīvos no mirušajiem, laičīgo no pārļaičīgā, pārdabiskā, tagadni no pagātnes.

Viņa tēlotie cilvēki ir iekšēji ļoti cieši saistīti ar savām dzimtām, ar agrākām paaudzēm, spēcīga viņos ir šī kopības sajūta, tas, ko dēvē par asinsbalsi. Tā viņos dedz un uztur kvēli un varoņgaru, psiholoģiski pamato rēgainās vīzijas, aizsaulē aizgājušo tuvinieku tēlus, to balsis rakstnieka darbos.

Jau 30. gados A. Grīna māksla dēvēta gan par maģisko, gan mistisko reālismu, uzsverot rakstnieka daiļrades savdabīgo teiksmainību, tuvumu legendām.¹ A. Grīns tiecas «reāli tvertos notikumus iesaistīt kādā pārdabiskā un pārļaičīgā dzīvības ritē. Tāpēc Grīnam ir daudz vīziju, rēgainības, kas balstās tautas ticējumos un rituālos, notiekošo paceļot legendu līmenī.»¹

Tiktāl var atrast zināmu tuvību ar P. Ērmaņa nosauktajiem autoriem. Tomēr tā nav visa patiesība par A. Grīnu un citiem literātiem, jo īpaši — dzimtajā rakstniecībā. Var droši teikt, ka no latviešiem daudz tuvāki par J. Poruku un A. Saulieti viņam ir gluži citas ievirzes autori. Būdam Latvijas valsts cildinātājs un savas tautas patriots, viņš mūsu kultūrā stāvējis cieši blakus E. Virzam, V. Plūdonim un citiem, kuru darbos nacionālais, latviskais vienmēr tiek uzskatīts par neapstrīdamu un nezūdošu vērtību, kas nav šķirama no dzimtenes un tautas mīlestības. Patiesībā tieši no šīm atziņām, no šīs viņa pārliecības tad arī rodas A. Grīna simpātijas un antipātijas pret latviešu rakstniekiem.

Interesantu ieskatu A. Grīna estētiskajos uzskatos, viņa pasaules izjūtā un daiļrades uzdevumu izpratnē spēj sniegt 20., 30. gadu periodikā lasāmās rakstnieka atsauksmes par tālaika literatūras jaunumiem, kā arī atsevišķu literātu portretējumi, kas laikrakstā «Latvis» 1928. gadā daļēji nosaukti par «Siluetiem». Kā paša rakstītāja personības izpausme tie ar savu tiešumu piesaista uzmanību. Nereti te deklarētais, loģikas valodā ietērptais, vēlāk, brieduma gados, kļūst par mūsu vēsturiskās prozas lielmeistara darbu būtisku daļu.

¹ *Hiršs H.* Vēl viena atgriešanās // *A. Grīns. Dvēseļu putenis.* — R., 1989. — 11. lpp.

Kā augstā dziesma skan vārdi par Andreju Pumpuru: «No šī dzejnieka darbiem dveš mums pretī tik daudz gara skaidrības un cēlākā ideālisma apgarota tautas un dzimtenes mīlestība. Un kā tāla šalka no tiem laikiem vējo ap mūsu dvēselēm, kad mēs lasām brīnišķīgo «Lāčplēša» epu un viņa dziedājumus par seno Latvijas varoņu likteņiem.»¹

Vēlāk, kad A. Grīna talants ir jau pilnbriedā, viņa pirmo romānu tuvību Andreja Pumpura eposam J. Veselis tā pamatojis: ««Nameja gredzens» nekādi nav uzskatāms par reāli vēsturisku romānu: tā ir individuāli radīta latviešu nacionālā teika — kā Pumpura «Lāčplēsis» vai Raiņa «Indulis».»² Te vietā būtu piebilde, ka, nenoliegdams Raiņa talanta lielumu, A. Grīns viņa darbus nepieņem tanīs ietvertο sociālpolitisko ideālu dēļ un pareģo, ka «politiskā piegarša viņa daiļdarbiem liks saskābt, kā saskābst pats labākais vīns, ja tiek slikti uzglabāts».³ Interesanti, ka to raksta cilvēks, kura paša darbi tāpat ir ar spēcīgu politisko piegaršu.

A. Pumpuru rakstnieks ievēd romānā «Dvēseļu putenis». Te Ziemassvētku kauju priekšvakarā krievu armijas virspavēlnieks savā priekšā redz viņu — baltu, vecu vīru, kas saka, ka latvieši rīt jāvēd kaujā cilvēkam, «kam ķēniņasinis», tikai tad vācus varēs sakaut. Bet ģenerālis paliek pie sava, un kauja tiek zaudēta.

Tāpat kā A. Pumpuru, A. Grīns augstu vērtē domubiedrus sava laika literatūrā. Un te vispirms nosaucams dzejnieks Edvarts Virza ar savām poēmām par Latvijas senatni. Ļoti augstu vērtēta poēma «Kārlis Nameitis». Dzejnieks, pēc A. Grīna vārdiem, «atmodina senatni ar viņas varoņiem un kauju šalku, celdams augšā dārgumus, kas apžilbina acis. Tāds mirdzums ir šim senās Tērvetes karaļa un viņa drasētāju gājienam caur sešiem gadsimtiem.»⁴ Arī viņa poēmā «Hercogs Jēkabs» skan un vizmo senatne, saka A. Grīns, pretstatīdams sava laika dzīves kliežošajām banalitātēm gremdēšanos «Zemgales saulotās teikās». Rakstu noslēdz K. Skalbes un E. Virzas salīdzinājums, kas ietver paša autora estētiskos principus, pauž viņa vērtību mērus. «Abi tie ir karaļi, tikai valstība katram

¹ Grīns A. Latvijas un Daugavas dziesminieks // Latvis. — 1927. — Nr. 1716. — 6. jūl.

² Veselis J. Aleksandrs Grīns // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1937. — 6. sēj. — 235. lpp.

³ Grīns A. Rainis // Latvis. — 1928. — Nr. 1923. — 11. martā.

⁴ Grīns A. Edvarts Virza. Poēmas // Ilustrēts Zurnāls. — 1927. — Nr. 4. — 137. lpp.

sava. Skalbem dota klusi sapņainā dabas un slepenāko dvēseles nianšu izjūta, bet Zemgales dziesminiekam lemts veidot varoņus un kauju laukus, pielijušus asins paltīm un kritušu cīnītāju pilnus. Un te viņam izdevies darināt darbus, kuri uz mūžiem paliks tautas atmiņā.»¹ So pēdējo atziņu izvērtēs laiks, toties sajūsma par asinīm pielijušiem un kritušo cīnītāju pilnajiem cīņu laukiem ir paša A. Grīna talanta būtības izpausme. Viņš pats tiecas kļūt un arī kļūst par rakstnieku, kura varoņi savu vīrišķību un tēvzemes mīlestību pierāda asiņainos kauju laukos.

Bet ne te vien meklējama abu rakstnieku tuvība. A. Grīna «Nameja gredzens» vairāk vai mazāk tieši sasaucas ar jau minēto E. Virzas poēmu «Karalis Nameitis». Sasaucas ne tikai kauju ainu intonatīvi heroiskais veidojums, sasaucas pati darbu pamatdoma — Namejs ir nemirstīgs kā zemgaliešu un visas latviešu tautas brīvības alku nesējs. Virzam Nameiša dzimums kā bišu spiets «dūks un medu krās un dzīvos mūžiem cauri», A. Grīns liek 17. gs. Kurzemē un Polijā darboties jauneklīn no Nameja cilts, kam seko brīvību alcēji latviešu zemnieki. Savukārt no E. Virzas balādes «Nakts parāde» ir aizgūta metafora par dvēseļu puteni, kas ik gadus savērpjas pār strēlnieku kauju vietām. Šī metafora kļūst par virsrakstu A. Grīna vispopulārākajam romānam.

P. Ērmanis vēl A. Grīna sakarā piemin H. J. Grimmelshauzena romānu par Zemnieku karu Vācijā — «Simplicissimus» (1669), nosaukdams to par vienu no latviešu rakstnieka mīļākajām grāmatām. Neizpušķotas, reālistiski skarbas kauju un sadzīves ainas, kas romānā kopumā veido veselas tautas dzīves panorāmu noteiktā vēsturiskā laikmetā, kad zemi plosa karš un iet bojā ļaužu tūkstoši, attāli sasaucas ar episki vērienīgajiem paša A. Grīna darbiem. Nepieminēts palicis H. Senkēvičs, ar kuru tuvība saskatāma asiņainajās cīņās un bataliju ainās poļu rakstnieka vēsturiskajos romānos.

A. Grīna augstu novērtējumu ir saņēmis Rutku Tēva romāns «Dumpīgā Rīga» par t. s. Kalendāra nemieriem 16. gadsimtā — par vēsturisko patiesību un raksturu atbilstību laikmetam. Bet ne par to vien — jo īpašu A. Grīna atzinību izpelnās romāna nobeigums ar raganas prāvu publiskajiem nāves sodiem, pašu nemieru tēlojumu. Kritikā lasām: «Nobeigums, kas izturēts lieliskos viduslaiku baisās un reizē reālās fantastikas toņos, ir darbs, kas darītu godu pašam Aleksandram Dimā,

¹ Grīns A. Edvarts Virza. Poēmas // Ilustrēts Žurnāls. — 1927. — Nr. 4. — 138. lpp.

kurš tik ļoti mīl vadāt savus varoņus pa cīņu un mīlas takām.»¹ Jāpiebilst, ka arī A. Grīns mīl tieši šīs pašas takas un pa tām vada savu varoņu soļus. Ar A. Dimā viņu saista vienīgi tipoloģiska līdzība. Rutku Tēvs A. Grīnam ir būtiski tuvāks kā jau pašu tautas rakstnieks, kas visu savu talantu ir atdevis latviešu tautas vēsturei, centrā vienmēr izvirzīdams (tāpat kā A. Grīns) aktīvus cīnītājus pret netaisnībām, pret svešzemju kungiem un iebrucējiem.

Te ieskicētās literārās simpātijas un tipoloģiskās līdzības iespējams vēl paplašināt un šķētināt tālāk. Andrejs Upīts, vērtējot A. Grīna novelistiku, atzinīgi piemin mācīšanos no renesanses novelēm, īpaši — no lielā Bokačo darbiem. Bet ne šo skolu vien ir izgājis latviešu novelists. «Tiklab laikmeta vispārējā kolorīta uztverē, kā notikumu spraigā risinājumā un izteiksmes veiklā imitācijā,» raksta A. Upīts, «šos Grīna stāstus bez riska var salīdzināt ar šāda žanra noveles lielākā rakstnieka Konrada Ferdinanda Meijera darbiem.»² Tāpat kā citi vērtējumi un salīdzinājumi, arī šis liecina, ka A. Grīns iekļaujas plašā dažādu tautu literatūras kontekstā, īpaši tai Eiropas rakstniecības līnijā, kas pievērsusies vēsturiskajai tematikai un kara tēlojumam.

Latviešu rakstniecībai neparasta ir A. Grīna novelistika jau tematikā. Parasti mūsu novelisti paliek savas tautas dzīves un sava laika īstenības aplodā. Tematiska aktualitāte un aktīva tagadnes procesa, laikabiedru garīgās un dzīņu pasaules atklāsmē, to analīze parasti ir latviešu literātu uzmanības centrā. A. Grīns iet citu ceļu — viņu saista vēsturiskā novele, sižeti par dažādu tautu dzīvi un pagātnē aizgrimušiem laikmetiem. Vistuvākie viņam ir viduslaiki gan senajā Latvijas teritorijā, gan bruņinieku un krusta karotāju Eiropā. Tā ir viena no viņa talanta būtiskajām īpašībām — šī spēja iejusties citās tautās, to tikumos, sadzīvē, tradīcijās, kultūrvidē un vēsturiskā laikmeta nacionālajā savdabībā. Viņa īsprozā plaši izmantota Latvijas vēstures, kā arī Pirmā pasaules kara tematika, daudz stāstu un noveļu ar cittautu, visvairāk itāļu un franču dzīves tematiem. Aleksandra Grīna īso prozu augstu vērtējis Andrejs Upīts, uzsvērdams tieši vēsturiskās tematikas darbu māksliniecisko pabeigtību. Viņš raksta: «Labākie te sacerējumi klasiskās pagātnes stilā un vēstures izdomas iejomā.

¹ Grīns A. Rutku Tēvs. Dumpīgā Rīga // Latvijas Kareivis. — 1930. — 21. dec.

² Egle R., Upīts A. Pasaules rakstniecības vēsture. — R., — 4. sēj. — 771.—772. lpp.

Daži no tiem (Pieviltā vīra atbēšanās, Doktors Alberti, Svetās Agates brīnumdarbi) meistariski darināti renesanses noveles garā [...]. Vēl īpatnējāki tie, kur Grīns pagājušā laikmeta iedomā ietver arī senās latviešu zemes likteni vai tieši latviešu cilvēkus (Indriķa dzīves stāsts, Klaucānu brīvēznieka testaments, Nameja atgriešanās, Musketiera Bērtuļa gals).»¹

Bieži viņš vēstījumu veidojis «es» formā — par notikušo stāsta galvenā persona vai kāds viņa laikabiedrs, uzņemdamies hronista funkciju. Autors ir aizgājis malā, lasītājam viņš tikai nodod senu, kaut kur atrastu manuskriptu. Tāpēc arī ārkārtēju svaru iegūst stilizācija. Kopējo noskaņu, īpato vēsturiskā laikmeta atgaismu pār raksturiem, notikumiem sīzeta kopumā uzbūvē apbrīnojami plastiskā un precīzā valodas stilizācija pēc senu hroniku un citu rokrakstu parauga.

Drūmo viduslaiku noskaņu, kur vienkopus, blakus dzīvo reālais ar ierālo, cilvēki tic pārdabiskiem gariem, kas nereti iegūst acij tveramu veidolu, A. Grīna vēsturiskajās novelēs biežā slānī klājas pāri notikumiem, nosacīdami cilvēku likteņus un visam tēlotājam piešķirdami pārlaicīgu, mistisku satvaru. Lūk, mēra parādīšanās ordeņa brāļiem Jelgavā: «Bet tagad es ieraudzīju, ka šī neskaidrā migla sāka ņīrbēt un vizēt, un no tās izveidojās kāda milzu ēna, barga un draudoša. Es gribēju pārņemt krusta zīmi un skaitīt tēvreizi, bet nevarēju pārdabūt pār lūpām ne vārda, un manas rokas piepeši bija palikušas tik smagas, ka es tās nejaudāju pakustināt. Bailes saņņaudza manu sirdi, un es redzēju, ka šī ēna atdalās no sienas un tuvojas galdam, ap kuru sēdējām. Un tagad es varēju puslīdz saskatīt šīs ēnas seju, kura likās pazīstama, bet mana galva bija tik smaga un ausis tā dunēja, ka es nevarēju savākt kopā visus prātus, lai atcerētos.» («Nameja atgriešanās») Ticība pārdabiskajam ir tik liela, ka A. Grīna īsprozas personas kā gluži iespējamu, dabisku uztver to, ka viņiem parādās dēmoni, eņģeļi, debesu un elles valdnieki un iejaucas viņu liktenī. Trakgalvis Tērbatas students velnam pārdod dvēseli («Septiņi un viens»), mīlotā sieva izrādās ragana («Klaucānu brīvēznieka testaments»), jātnieka izskatā Daugavas pārcēlājs pārceļ mēri («Nelaiimes jātnieks»). Latvijas vēsture A. Grīna tvērumā ir pilna traģisku notikumu, zemi plosa kari, tā pilna svešu karaķalpu, kas laupa, dedzina, slepkavo, izvaro, neapvaldīti savā varas apziņā ir vācu baroni. Bet arī latviešu zemnieks dzīvo

¹ Egle R., *Upits A. Pasaules rakstniecības vēsture*. — R., — 4. sēj. — 771.—772. lpp. Atsevišķu noveļu nosaukumi ir neprecīzi — pareizi tie lasāmi šādi: «Doktors Gasparo Alberti», «Vecāru Indriķa dzīves stāsts».

pēc likuma: aci pret aci, zobu pret zobu, atriebdams gan zaudētu mīlestību («Kaspāra Dangas noslēpums»), gan līgavas nāvi ugunssārtā («Vecāru Indriķa dzīves stāsts»).

Lielas, liktenīgas kaislības, pār kurām cilvēkiem pašiem nav varas, plosa A. Grīna tēlotos varoņus, nereti novezdamas līdz slepkavībām. Viņu likteņi izaug no vēsturiskā laikmeta dzīves realitātes, un tai pašā reizē tanīs ir kaut kas pārlaicīgs, ireāls.

A. Grīna rakstības manierei raksturīga ir novele «Musketiera Bērtuļa gals». Livonijas karš plosa Latvijas zemi, cara armija ir aplenkusi zviedru cietoksni Koknesi. Jau vairākas diennaktis pils pagrabos pie pulvera mucām dežurē divi karavīri ar degošām luntēm, lai tad, ja krievi iebruktu, uzspridzinātu cietoksni ar visiem latviešu bēgļiem un zviedru karaspēka paliekām. Glābiņš var nākt vienīgi no Rīgas, un turp sūtīt nolemj musketieri Bērtuli, kas notiesāts uz nāvi par rokas pacelšanu pret savu vīrsnieku. Pilskungs ar Bērtuli kopā bijis veselus trīsdesmit trīs gadus, zina, lai cik traks musketieris ir bijis kauju laukos un mežonīgs iekarotajās pilsētās, tas ir uzticīgs pienākumam. Bērtulis tomēr netiek līdz Rīgai un krīt nevienādā cīņā. Viņa dvēseli no kaujas lauka uzlasa eņģelis un aiznes lielā debesu soģa priekšā. Tam pie kājām «pa labi bija nostāties sirmgalvis ar zelta atslēgu rokā, bet pa kreisi — karavīrs dzeltenā ādas vamzī, un uz krūtīm un sejas tam bija asinis. Un Bērtulis, to ieraudzīdams, noslīga ceļos kā nopļauts, un lūgdamies izstiepa rokas, jo viņš pazina savu karali, kurš bija kritis kaujā pie Licenas.» Svētais Pēteris apsūdz Bērtuli visos nāves grēkos, bet Gustavs Ādolfs to aizstāv: «Kopš jaunām dienām Bērtulis ir gājis karavīru gaitās, kuru grūtības modina cilvēkā zvēru un satracina to līdz neprātam. [...] Šis karavīrs ir atdevis dzīvi par savu kaujas biedru izglābšanu no ienaidnieka rokas, nevis glēvi vairīdamies no briesmām un nāves, bet turēdamies līdz galam, kā īstam karotājam pienākas. Viņš neaizmīrsa savus brāļus un darīja to, ko runāja viņa sirds.» Tad pieceļas cilvēks ērkšķu kronī un atskan maiga balss: «Svētīti tie pašaizliedzīgie, kas atdod dzīvību par saviem brāļiem. Bērtuli, nāc manā valstībā!»

Robeža, kas šķir realitāti no pārlaicīgā, A. Grīna darbos ir netverama, turklāt abas telpiski (un ne tikai) ir vienlīdz reljefas, detaļām bagātas, vizuāli viegli uztveramas. Rakstnieka stils nekļūst bāls, aptuvens, tas saglabā savu barokālo krāšņumu un konkrētību, vieliskumu. Citāts liecina par vēl kādu rakstnieka talanta īpatnību, kas nosaka cilvēka, jo vairāk karavīra koncepciju viņa daiļradē. Tam, kas atdod savu dzīvību

par citiem, krītot kaujas laukā, tiek piedots viss, kaut izlietas asiņu jūras un nomaitāti bērni un sievietes. Kaujā kritušais Zviedrijas karalis, Bērtuli aizstāvēdams pie Kristus troņa, izvirza arī šādu argumentu: «Karavīri ir kā bērni, kuriem patīk mocīt dzīvu radību, un viņu sirdis ir bērnu sirdis.»

Arī tajās vēsturiskajās novelēs, kuru sižeti ņemti no svešām zemēm un tautām, risinās dramatiski notikumi, tikumi ir nežēlīgi, cilvēku savstarpējās attieksmēs nereti valda cietsirdība («Doktors Gasparo Alberti», «Sucubus», «Pieviltā vīra atriebsanās»). Arī leģendā par kristiešu vajāšanām 3. gs. Sicīlijā «Svētās Agates brīnumdarbi» galvenais ir tālaika romiešu aristokrātijas izvirtušo tikumu tēlojums un Agates moku nāve.

Gaišāki, harmoniskāki ir tikai nedaudzi darbi. Viens no tiem — «Svētā Meinarda brīnumdarbs jeb atpestītais velns», ko autors nosaucis par Vidzemes leģendu. Sējot Daugavas krastā miežus tīrumā, sirmajam Meinardam ir tik liksma sirds, ka tas labprāt sāk runāties ar velnu krievu tirgotāja izskatā. Viņš velnu iemāna rieksta čaulā, pārmet krustu un izlaiž laukā tikai tad, kad tas apsola dziedāt dziesmu, ar kuru tas pirms krišanas grēkā slavēja to Kungu. Un notiek brīnums — dziesma velnu pārvērš atkal eņģelī, kas aizlido uz debesīm.

Sānis no pārejiem darbiem stāv arī nostāsts par dzimtcilvēku Indriķi, kas izgudrojis spārnus, lai nokļūtu pie savas iemīļotās Maijas («Lidotājs Indriķis un viņa līgava»). Māņticīgie zemnieki un viņu vāciskie kungi Indriķi notur par pūķi un nošauj ar sudraba lodi. Stāstā nav mistikas, nav īpaši sabiezinātu krāsu, Indriķa traģika ir viņa talantā, ne ārpus realitātes esošās liktenīgās sakarībās vai parādībās.

Viena A. Grīna īsprozas daļa stāsta par latviešu strēlniekiem Pirmā pasaules kara frontēs un aizmugurē, lielā mērā variējot romānā «Dvēseļu putenis» ietvertās kauju epizodes un strēlnieku mīlas piedzīvojumus («Blokhausis», «Sauciens naktī», «Invalida stāsts» u.c.). Spilgta ir epizode par kaujām pret bermontiešiem Pārdaugavā stāstā «Cilvēks, kas redzēja nāvi».

Tematiski šos Pirmā pasaules kara atainojumus turpina stāsti par strēlniekiem jau miera laikā, par vīriem, ar kuriem kopā ir kritušie biedri, nākdami ciemoties vēlā laikā un glābdami no nāves («Klusie ciemiņi», «Svešinieks»). Arī sava laika dzīves īstenību rakstnieks spēj pārvērst leģendās («Notikums Lieldienu naktī», «Jānītis debesīs», «Nāves eņģeļa pārskatīšanās»). Savukārt no bērnībā un vēlāk dzimtajā pusē dzirdētajiem nostāstiem izauģuši gan stāsti («Melnā bībele», «Nikolaja zaldāts»), gan tautas pasakām tuvi darbi («Vectēvs un velns», «Kā Biržu kalējs atdabūjis iecerēto līgavu»).

A. Grīna īsproza ir tematiski un žanriski daudzveidīga, dažāda. Viņš ir viens no nedaudzajiem, kas latviešu literatūrā pievērsies leģendai un radījis spožus šī žanra paraugus. Kopā ar vēsturiskajām novelēm leģendas veido A. Grīna īsprozas virsotni. Tie ir gluži oriģināli abu žanru paraugi, kas vairāk sakņojas pasaules, ne nacionālajā literatūrā. Diemžēl par A. Grīna tradīciju turpināšanu vēlākajā latviešu īsprozā ir grūti runāt.

Latviešu literatūrā ar visu romāna žanra lielo svaru ir maz rakstnieku, ko var saukt par īstiem, dzimušiem epiķiem. Viņu vidū A. Grīnam ir izcila vieta.

Pirmais viņa romāns «Nameja gredzens» jau tematiski ir raksturīgs. Nameja, Zemgales pēdējā valdnieka tēmu A. Grīns sāk risināt kopš pašas pirmās savas grāmatas — pret Tērvetes Nameju cīnās krustnesis Bertrams no Tionvilas («Krustneša gaitas»), par Nameja pīšļu sadedzināšanu aiz bailēm, ka tam pieder burvju vara pār zemgaļiem, stāsta «Nameja atgriešanās». Un nu — vesels romāns, gan par krietni vēlāku laiku.

«Nameja gredzens» īsti par vēsturisku saucams nav, jo sižets ir izdomāts, nebalstās uz konkrētiem Latvijas vēstures faktiem, arī pats Kurzemes troņa pretendents, par kura likteni te stāstīts, ir autora fantāzijas radīts. Vēsturiskumu darbam piešķir laikmeta tēlojums ar Polijas un Zviedrijas interešu sadursmi, kur sava loma ir Kurzemes un Zemgales hercogistei, bet jo īpaši zīmīgs latviešu zemnieku un muižnieku, arī hercoga ierēdņu attieksmju tēlojums, latviskā garīgā pasaule, ko neizdodas ne paverdzināt, ne iznīcināt muižniekiem un viņu pakalpiņiem.

Romāna centrā ir Nameja dzimtas pēdējā atvase — jaunais kņazs Gundars, kam vectēvs, Polijas pavalstnieks, mirstot nodod Nameja testamentu. Tanī ir arī šādi vārdi: «Visi lai ir brīvi, un kungs pār zemgaļiem tikai mana gredzena valkātājs, ar vārpu vainagu kronētais...» Šo novēlējumu piepildīt dodas Gundars, cilvēks ar divām dvēselēm — mākslinieka un karavīra. Viņa iekšējā sašķeltība jau iepriekš lemj pasākumu neveiksmi, tāpēc vecajam karavīram tik smaga sirds ir nāves stundā.

Jaunā kņaza Gundara ceļš ved uz pilīm pie diplomātiem, grāfiem un karaļiem, arī skaistām kņazēm, cauri Polijas karaļa cietumam un nāves briesmām uz sacēlušos Zemgali, kur viņam lemts iet moku nāvē Tērvetes pilskalnā ar kvēlošu dzelzs kroni galvā.

Otra sižetiskā līnija ir saistīta ar Silenieku dzimtu no Kalnamuižas. Raganas sārtā mirst Zane, otrā dienā neiztur tēva

sirds. Māsu un tēvu atriebj jaunākais dēls Kaspars, nogalinot māsas pavedēju amtmaņa dēlu Joahimu. Viņa galvu Kaspars aiznes uz tēva kapu, tā piepildīdams senu maģisku rituālu. Leišos viņš nonāk pie kņaza Gundara. Viņš ir tas, ko Nameja gredzena valkātājs sūta kā savu sūtni uz Zemgali celt to cīņā pret hercogu un muižniekiem. Kaspars aiziet bojā zemnieku neveiksmīgajā mēģinājumā ar viltu iekļūt Jelgavas pili.

Viss te ir savijies kopā — reālais vēsturiskais laikmets un konkrētā ģeogrāfiskā vide ar maģijas pasauli, ar latviskajām paražām, ticējumiem, mitoloģiju. Silenieka dēli ik nakti redz un dzird mirušo tēvu ienākam istabā. Sandomiras kņaziene Marija izrādās ragana un vilkate, kam no sudraba lodes rēta uz labās rokas.

Plaši izvērsts romānā ir veļu mielasta tēlojums. Kaspars rijā, kur veļiem klājis galdū, redz no miglas vāliem veidojoties un atkal sairstot savu mīlo vaibstus. Sirds zēnam nevaldāmi sitas, un viņš tēva velim dod solījumu atriebt.

Romānā ir arī daudz pareģojumu par kņaza Gundara likteni, zīmes vēstī ļaunu pirms izšķirošās kaujas ar Rādzivilu karaspēku, zemnieku karaspēka sakāvi viņš nosapņo, tāpat kā savu moku nāvi.

Tā jau šai pašā pirmajā plašās prozas darbā ir viss, kas raksturo A. Grīna romānus kopumā. Lasītāju saista dēkains sižets ar pēkšņiem likteņa pavērsieniem, atšķirīga, ļoti dažāda darbības vide, sākot no netīra ceļmalas kroga un vienkāršas latviešu zemnieku istabas līdz Zemgales hercoga pilij Jelgavā un Polijas karaļa pilij Varšavā. Esam aculiecinieki gan raganu sārtam Kalnamuižā, gan poļu karaspēka cīņām moldāvu zemē pret valahiem un tatāriem, gan Moldāvijas grāfa Zamoiska karaliskajām dzirēm, gan latviešu zemnieku mocīšanai Jelgavas pils pagrabos. Romānā darbojas vēsturiskas personas — Zigismunds Vaza, Polijas karalis, Kurzemes hercogs no Ketteru dzimtas — Fridrihs, arī vēl citi. Te ir kauju, sadursmju, asiņainu kautiņu skati, kā jau Aleksandram Grīnam, arī mīlestība. Bet pāri pār visu šo raibo ainu blāzmo garu gadsimtu neapdzēstās latviešu tautas brīvības ilgas, kas Zemgales ļaudīm saistās ar teiksmu par senā ķēniņa Nameja atgriešanos. Tieši šis autora izvirzītais virszudums, no kura viņš nenovēršas arī visdēkainākajās ainās, A. Grīna «Nameja gredzenam» un arī pārējai viņa lielprozei nosaka izcilu vietu latviešu literatūrā un tās oficiālajā vērtējumā pēc 1934. gada ulmaniskā apvērsuma, kad tautas vēsturē izcēla nacionālpatriotismu un varonību.

Nākamais A. Grīna romāns ir trīsdaļīgais «Dvēseļu putenis», grandioza epepeja par latviešu tautu no 1915. gada līdz 1919. gadam, centrā izvirzot strēlniekus un to varonīgās cīņas Pie-rīgas frontē.

Par romāna tapšanu autors stāsta: «Darbi man pa lielai daļai veidojas zemapziņā. Tā bija arī ar «Dvēseļu puteni». Šo darbu man palīdzēja veikt arī tas, ka esmu bijis veco latviešu strēlnieku līdzgaitnieks. Dažas strēlnieku dzīves skicītes biju uzrakstījis jau gadus 5—6 atpakaļ. Tagad romānā vietumis arī tās ietvertas, arī dažu strēlnieku vārdi romānā un skicītēs ir vienādi, kā Vanags, Miķelsons u. c.

Pirms pāris gadiem biju palicis bez vietas un sāku domāt par maizes pelnišanu ar rakstniecību. Kad sāku «Dvēseļu pu-teni» iespiest, tad veselu gadu pārtiku tikai no tā. Bet pirms tam — visur manuskripts noraidīts — avīzēs, izdevniecībās — «jo kara romāni vairs neesot modē». Beidzot «Zemnieku domas» apņemas izdot, pirmo daļu pērk labi, un tā radās otrā un trešā.»

«Personīgi man neliekas, ka tas būtu mans labākais darbs,»¹ piebilst rakstnieks, tikko saņēmis par romānu Kultūras fonda prēmiju. Šī neapmierinātība ir radījusi daudzos stilistiskos labojumus autora rediģētajā romāna tekstā, to gatavojot Kopo-tiem rakstiem. Un arī R. Klaustiņam dotā atļauja izveidot saīsinātu «Dvēseļu puteņa» variantu (1938) ir liecība tam.

Rakstniekam ir taisnība, ka darbs nav līdz galam izslīpēts, atsevišķu daļu mākslinieciskais veidojums nav vienlīdz piln-vērtīgs. Un tomēr «Dvēseļu putenis» ir pats galvenais, centrā-lais darbs A. Grīna daiļradē. To nosaka pati tematika — ceļš uz Latvijas valsts tapšanu kopš pirmo brīvprātīgo pieteikšanās strēlnieku bataljonos. Bet ne tikai tematika vien, arī tās mākslinieciskais skatījums, izveidojums. Aleksandrs Grīns tik no-zīmīgo latviešu tautas vēstures posmu ir pacēlis varoņteiksmas līmenī. Viņa romāns ir vēstījums ne par atsevišķu varoni vai dzimtu, bet par visu latviešu tautu, kas ir cēlusies cīņā pret savu gadsimtu ienaidnieku — vācu iebrucējiem, cēlusies, lai ar pašai dziedību, nāves nicināšanu, bezprāta drosmi nosargātu savu zemi, iegūtu nākotni un brīvību, izkarotu nacionālu valsti. Par to iet kaujā vīri un jaunekļi, par to viņi krit, lai kļūtu nemirstīgi tautas atmiņā. Blakus Aleksandra Čaka «Mūžības skartajiem» Aleksandra Grīna trioloģijas «Dvēseļu putenis» pirmās divas daļas mūsu rakstniecībā ir spēcīgākās lappuses par latviešu strēlnieku varoņdarbu, ar savu monumentalitāti šis

¹ Kā radās Kultūras fonda godalgotie mākslas darbi // Pēdējā Brīdī. — 1935. — Nr. 44. — 22. febr.

tēmas tuvas tvērumam un risinājumam arī Kārļa Zāles radītajā Brāļu kapu memoriālajā ansamblī.

Romāna plašo audumu satur kopā triju Vanagu — tēva, cara armijas virsdienesta seržanta, un abu dēlu — Edgara un Artūra likteņi. Kurzemiekiem ceļoties bēgļu gaitām, vāci nošauj Vanagu māti, un visu triju dzimtas vīru sirdīs deg nedzēšams asins nāids, visi viņi kļūst par karavīriem. Tēvs krīt Nāves salā 1916. gada vasarā, Edgars — Ziemassvētku kaujās, vienīgi Artūrs atgriežas nopostītajās Vanagu mājās, lai kopā ar Martu, savu nākamo sievu, sāktu dzīvi no jauna.

Darbs ir episki vērienīgs. Autors izsekojis latviešu strēlnieku vēsturei no bataljonu formēšanās, apmācībām Vecmīlgrāvī, pirmajām kaujas kristībām Kurzemes bataljonā, kurā dien tēvs ar Artūru, tālāk paplašinot ainu ar vēl citu strēlnieku daļu cīņām. Te ir kaujas, ierakumu dzīves ikdiena, nakts sadursmes, izlūkgājieni ienaidnieka aizmugurē, īsi atelpas brīži, atvaļinājuma dienas Rīgā un atkal jauni gājieni uz fronti, varonība, nāve. Romāna pirmo divu daļu sižeta pamatu veido ne tik daudz Vanagu dzimtas vīru frontes gaitas, cik visu latviešu strēlnieku bataljonu (vēlāk — pulku) kauju vēsture, ko emocionāli un vizuāli bagātinājusi autora personiskā pieredze.

Romāna dokumentālais pamats iegūts vēstures avotu, pētījumu un aculiecinieku atmiņu studijās un jo spēcīgi atklājas otrajā daļā, kas stāsta par cīņām ar vāciem 1916. gada rudenī un tā paša gada Ziemassvētku kaujām, kad Tīrelpurvā un pie Ložmetēju kalna, vieni pamesti kaujas laukā, tūkstošiem latviešu strēlnieku krita varonīgā, bet bezjēdzīgā nāvē.

Ar hronista rūpību autors izseko atsevišķu pulku cīņām Ziemassvētku kaujās, atrazdams arvien jaunas, citas krāsas baisajām, asiņainajām batāliju ainām, katra atsevišķā strēlnieka nāvei. Tikai viens piemērs — zemgaliešu pulka viena cīņas epizode:

«Krīt snieglaukā un vācu drātīs gandrīz visa pirmā rota; līkst vēderā ievainotais leitnants Liepiņš, līkst feldfēbelis Ivanovs, kam gūžas cauršautas, un, redzēdami savas rotas bojāeju un nevēlēdamies to atstāt arī nāvē, tie stingstošiem pirkstiem rauj ārā naganus no makstīm, ceļ stobrus klātu deniņiem — un, miruši no pašu rokām, guļ saviem strēlniekiem blakus leitnants un virsseržants. Aust gaisma, asiņains pie vācu drātīm kļuvis samītais sniegs.»

Tā viņi krīt varoņa nāvē cits aiz cita, tieši ar savu nāvi nošķirdamies no vispārējās strēlnieku masas. Tā ir viena no A. Grīna pasaules uztveres īpatnībām — mirstot vīri un

jaunekļi iegūst vārdu (daudzkārt no dokumentiem ņemtu), izgaismojas uz kopējā kaujas fona, no nezināmiem kritušajiem kļūdami par konkrētiem cilvēkiem ar savu individuālu likteni. Tas ir jauns, latviešu prozā vēl neiets ceļš tautas masu tēlojumā — likt kā komētai uzliesmot atsevišķam cilvēkam tieši tad, kad viņš aiziet nebūtībā.

«Dvēseļu puteņa» atsevišķās daļas veidotas katra pēc saviem mākslinieciskajiem principiem. Pirmā daļa ir intonatīvi visdaudzveidīgākā, dzīvības un nāves tēma tanī vēl ir līdzsvarā. Autors nestāsta tikai par kaujām, varonību un nāvi, par tautas Golgātas ceļu bēgļu gaitās, laikmeta panorāma veidojas daudzkrāsaina. Nāvei, briesmām un varonībai blakus ir nākotnes sapņi un jaunības mīlestība, pārgalvīgas dēkas frontē un aizmugurē, drastisks humors un vārdos neietērpta dzimtenes mīlestība. Otrai daļai krāsu ir mazāk. Smags kā pašas nemītigās kaujas, kas retina strēlnieku rindas un atņem cerības atbrīvot vācu ieņemto Kurzemi, ir pagausais prozas vēstījums, kur vai ik lappusē autora skats atduras pret nāves plautiem strēlnieku augumiem. Otrā daļa beidzas ar Rīgas krišanu un strēlnieku atkāpšanos uz Vidzemi. Naktī, vīzijā viņi redz savu tālāko gaitu, redz drupās brūkam ķēniņtroņus visās malās un sevi karotāju pulkos, kas iet ar ugunssārtiem karogiem ap visu zemeslodi un dumpja ugunis sadegam redz viņu visu:

«[.] Guļ ceļa dubļos savu murgu miegu nokusušie bataljoni, nebūtībā šalc projām visi nupat pieredzētie rēgi, un tad pie gulētājiem nemanot ir atnākuši ciemiņi no veļu valsts.»

Se A. Grīna darbs sasaucas ar J. Akuratera romānu «Ugunīgi ziedi» (1925), kas beidzas ar latviešu strēlnieku braucienu no vācu okupētās Latvijas uz Krievzemi. Vilcienā miegā iešūpoti, strēlnieki tāpat vīzijā redz savu turpmāko slavas un varonības pilno gājienu, no kura grūst troņi un valstis. Tāpat kā J. Akuraters, arī A. Grīns ir karsts nacionālās valsts patriots, kas latviešu strēlnieku lomu Krievijas revolūcijā nepavisam neapjūsma. Neko līdzīgu A. Čaka «Psihiskajam uzbrukumam» par baltgvardu izlases daļas sakāvi un strēlnieku naidu pret veco pasauli abos romānos neatrast. Bet ne J. Akuraters, ne A. Grīns arī nenosoda strēlnieku gaitas Krievijā, jo arī tur tika izkarota Latvijas brīvība. «Netiesāsim viņus šodien,» rakstījis A. Grīns 1928. gadā. Netiesāsim, viņš vēlreiz atgādina, jo — «Latvju strēlnieku traģiskais un reizē slavas vainagotais tēls mirdzēs vēl cauri daudziem mūžiem tautas atmiņā kā varonības simbols, kas spēja pašu nāvi veikt».¹ Šī simbola

¹ Grīns A. Strēlnieku piemiņai // Latvī. — 1928. — 1870. — 6. janv.

augstumos strēlniekus ceļ arī «Dvēseļu puteņa» abas sākuma daļas.

Hronoloģiski tās cieši sasaistās, vieno tās arī varoņteiksmas intonācija. Turpretī trešā nepieslēdzas laikā (trūkst posma no 1917. g. rudens līdz 1919. g. sākumam), nav te arī strēlnieku tēmas episki vērienīgā risinājuma, vēstījums kļūst sadzīvisks, sadalās atsevišķās, nesaistītās epizodēs, dzīves ainai ir fragmentārs raksturs, tā zaudē panorāmiskumu. No intonācijas pagaisis varoņpatoss, lai gan te tēlotas arī tādas kauju epizodes, kur autors pats ir piedalījies, tātad vajadzēja it kā saglabāties emocionālam viņojumam, piemēram, Cēsu kaujas. Pār laikmeta vēsturisko patiesību nereti dominē fakta patiesība, kas ne vienmēr padodas autora interpretācijai. Tā Artūra pieredzējumi un izricības mežabrāļu vienībā degradē viņu kā nacionālo varoni, cīnītāju par brīvības ideju.

Pie Latvijas valsts izcīņas tēmas A. Grīns mēģinājis atgriezties vēlreiz, lai it kā aizpildītu to robu mūsu vēsturē, kas palicis starp «Dvēseļu puteņa» 2. un 3. daļu. 1935. gadā žurnāla «Aizsargs» 3. numurā ir plaša reklāmveidīga anotācija par A. Grīna jauno romānu «Debesu ugunis», kuru paredzēts iespiest nākamajos numuros. Tas tiek pieteikts kā darbs par leģendāro 1918./1919. gadu, kad sākās atbrīvošanas cīņas pulkveža Kalpaka vadībā. Blakus izdomātām personām autors, kā teikts anotācijā, «rāda arī daudzas vēsturiskas personas, tās saukdams viņu īstajos vārdos un zīmēdams ainas un sejas, kurām līdz šim vēl nav pievērsies latvju rakstnieka skats». Anotācija ir gara un plaša, solot interesantu, izvērstu Latvijas armijas tapšanas un atbrīvošanas cīņu tēlojumu.

Diemžēl iecere palikusi nerealizēta. Publicēti tikai seši turpinājumi,¹ pēdējais parāda jau mirušā pulkveža Kalpaka vāķēšanu kādā zemnieka mājā. Visa šī aina ir tikai lappusi gara, seko vārdi — pirmās daļas beigas. Patiesībā te par pabeigtu darba daļu runāt ir grūti, drīzāk autoru pašu izvēlētā tematika nav vairs saistījusi, un viņš darbu vienkārši pārtraucis.

Romāns «Tobago» vēstī par Kalēja Jāņa (vēlāk Džona Smita) dzīvi no agras bērnības Kurzemes zemnieka sētā līdz bagāta Virdžīnijas plantatora mūža novakarei. Bet centrā Kurzemes hercogistes kolonijas Tobago salas vēsture — kolonista ierašanās tālajā Karību jūras salā, nocietinājumu būve un zemes iekopšana, nodevīgais holandiešu uzbrukums un kolonijas zaudējums. Pēc tam Jānis kļūst par pirātu t. s. bukaniešu resp. bukanjeru vienībā, ko vada baismīgi nežēlīgais Lolonē

¹ Aizsargs. — 1935. — Nr. 4. — 7./8., 10., 11.; 1936. — Nr. 1.

(vēsturiski pareizi — Fransuā Olonē). Tiek abordēti spāņu kuģi ar zeltu, sudrabu un dārgakmeņiem, pirātu kuģi uzskrien uz piekrastes sēkļiem un iet bojā vētrās. Nežēlīgi, asiņaini kauju skati mijas ar mežonīgu dzīru aprakstiem.

Šajās romāna nodaļās (no 19. līdz 23.) izmantota viena no patiesākajām grāmatām par pirātiem un pirātismu — 1687. gadā Amsterdamā pirmoreiz izdots A. O. Ekskvemelina darbs «Amerikas pirāti». Pēc tam šis aculiecinieka dokumentālais vēstījums iznācis daudzu pasaules tautu valodās, arī latviski (1973). Jau Tortugas salas, šīs pirātu jeb bukaniešu galvenās bāzes, apraksts romāna 16. nodaļā nāk lielā mērā no 17. gadsimta autora liecībām. Ipaši tuvi ir mežonīgo dzīru un tikumu apraksti. Stāstīdams par sava kurzemnieka dēkam kopā ar slaveno un baismīgo bukaniešu vadoni, A. Grīns atkārtoti holandieša doto sirojumu maršrutu. Un ne tikai to — pamatos arī paši notikumu apraksti saskan, latviešu romānists iesprauž gan arī citas, savas epizodes (piem., Sanpedro pilsētas nodevzināšana, bruņurupuču medības, indiāņu paražu apraksts), šo to mikstina pirātu mežonīgo izrīcību aprakstā, šo to izlaiž.

Vēsturisku darbu autori daudzkārt plašāk vai mazāk plaši savā tekstā iestrādā, iepludina faktus, epizodes utt. no dažādiem vēstures avotiem. Tā rīkojies A. Tolstojs romānā par Pēteri Pirmo, mūsu pašu Kārlis Zariņš, stāstot par Kauguru nemierniekiem, un daudzi citi. Šajā ziņā A. Grīns nav izņēmums un ir veltī meklēt kādu plaģiātismu sakarā ar autentiskā avota izmantošanu. Gluži dabiski, ka A. Grīns izmantojis visautentiskāko grāmatu par sev vajadzīgo tēmu un, lūkodams palikt uzticīgs vēsturiskajai patiesībai, nemaina priekšstatu parOLONē un viņa sirojumiem. Holandiešu autora samērā askētiskais, neitrālais vēstījums A. Grīna grāmatā kļūst īsti krāsains, apaug ar dažādām detaļām, epizodēm, etnogrāfiskiem un dabaszinātniskiem faktiem. A. Grīns ir patstāvīgs un ar bagātu fantāziju apveltīts talants, kam nekļūst bīstamas ne 17. gadsimta autora dotās vēsturisko notikumu hronoloģijas, ne atsevišķu faktu, epizožu un personu iekļaušana paša tekstā.

Mierīgāks, rimtāks ir romāna sākums. Piedzīvojumus, lai cik tie neparasti, šai daļā līdzsvaro latviešu zemnieku un Ventspils kuģubūvētāju darba un sadzīves ainas. Paplaši parādīta Jāņu svinēšana Ventspils kuģubūvētavā, piedaloties hercogam Jēkabam, tāpat Jāņa un Līnas romantiskā mīlestība un kāzas. Krāšņs, vērienīgs, īsti autora stilā ir jau kāzu ievadījums — pats hercogs sūta preciniekus pie līgavas dzimtkunga ar leopardu ādām un strausu spalvām, lai tas Jāņa iecerēto atlaistu brīvībā.

Romāna sākumu emocionāli bagātina dabas tēlojumi. Kā brīnums kurzemnieka acīm šķiet krāšņā Tobago salas daba. Ziedi, augļi, smaržas un ūdeņu mirdzums — skaista ir šī jaunā dzimtene, tik atšķirīga no smilšainās, priežu mežos šalcošās Kurzemes, kuras necilais, smeldzīgais skaistums tomēr liek notrīsēt dvēselei. Ieviedu motīvs, simbolizējot neaizmirstamo dzimteni, izvijas cauri visam darbam.

Aleksandrs Grīns pasniedz «Tobago» kā Virdžīnijā atrastu sena manuskripta tekstu, ko draugs nopircis no kāda Filadelfijas bukinista. Stāstītājs ir senā manuskripta autors, par kura grēksūdzi uzlūkojams viss darbs. Tāpat kā stilizācija, arī vēstījums «es» formā ir rakstnieka iemīļots literārs paņēmieni, bieži sastopams arī viņa lielajā prozā.

Kurzemes hercogistes koloniju tēma kļūst populārāka latviešu literatūrā tieši 30. gadu otrā pusē. Tā Rutku Tēvs gandrīz vai reizē ar «Tobago» publicē romānu par latviešu zēniem, kuri kļūst par pirātiem — «Mūksalas brāļi» un vēl vienu — «Gambija» (abi 1935) par hercoga Jēkaba otras kolonijas dzīvi un vēsturiskajiem likteņiem. Arī šē centrā, dabiski, ir latviešu kolonisti un viņu piedzīvojumi. Tos variē arī A. Grīna nepabeigtais romāns «Trīs vanagi».

Savukārt laikposmu no 1681. līdz 1727. gadam un zviedru Vidzemes likteņus rakstnieks parādījis triloģijā «Saderinātie». Tā vēsti par trim Eiropas lielākajiem tā laika valdniekiem — Krievijas Pēteri I, Polijas un Saksijas Augustu II Stipro un Zviedrijas Kārli XII.

Isti autora simpātijas no visiem tiem pieder vienīgi Zviedrijas karalim Kārlim XII ar viņa pasaules iekarošanas plāniem, kas to dara līdzīgu Maķedonijas Aleksandram un Napoleonam Bonapartam. Medības un karošana — citas izpriecas un citu saturu savai dzīvei viņš nepazīst, abas tās nenoliedzami A. Grīna acīs ir virišķīgas nodarbošanās. Autors nemaina savu attieksmi arī tad, kad stāsta par Kārli XII Turcijā, lai gan objektīvie fakti jau pašā romāna tekstā nepieļauj vairs viņa glorificēšanu. Augusts II Stiprais, lai gan vācietis, A. Grīna darbā ir īsts poļu lielmanis, kādus tos pazīstam no H. Senkēviča vēsturiskajiem romāniem un arī no «Nameja gredzena». Komforts, ārišķīgs spožums, varenas dzīres un diplomātiskās pieņemšanas kopā ar nemitīgajām mīlas dēkām Saksijas Augustam, nenoliedzami drošsirdīgam, cilvēkam, tiktāl aizpilda dienas, ka karošanai nepietiek ne gribas, ne laika. Pēterī I autors vispirms saskata neskolotu barbaru, gan mērķtiecīgu un ar stipru gribasspēku apveltītu, taču ne Krievijas reformatoru.

Atšķirībā no Kārļa XII Pētera I Krievijas valsts paplašināšanas plāni rakstnieku nesajūsmina, viņa nostāja ir šai ziņā gluži pretēja, lai gan tieši šai jautājumā abi karaļi ir vienādi, abu pretenzijas uz citām zemēm ir vienlīdz nepamatotas un nepieņemamas.

Ar pasaules vareno dzīvēm romānā kopā savijas Bejas pagasta zemnieka dēla Kraukļu Jāņa liktenis. Viņš piedzimst vienā dienā ar Kārli XII, tiek ierauts pasaules lielmaņu ciņā par varu un zemi, cīnās kādu laiku zviedru pulkos un kopā ar Zviedrijas karaļi ir turku gūstā. Vēlāk Kraukļu Jānis nonāk Pēterpilī un tur sastopas ar savu jaunības mīlestību Gliku audzumeitu Martu, kas kļuvusi par Krievijas carieni Katrīnu I. Te ir ļoti daudz vēsturisku personu, sižets sazarots, plašais vēsturiskais materiāls par trim valdniekiem un kara norisi pat Aleksandra Grīna vērienam ne katreiz pakļaujas.

Spilgtākās ir latviešu zemnieku dzīves ainas, latvisko ticējumu un maģijas pasaule ar vilkačiem, veliem, senām pagāniskām paražām, buršanām (piem., pretmēra vārdi). Laikmets tverts vēsturiski patiesi, iezīmējas muižas patvaļa un latviešu zemnieka centieni no tās atbrīvoties, ticība zviedru ķēniņa grībai iegrožot muižniekus. Patiesībā tādu likumu, kas aizsargātu Vidzemes zemniekus, nemaz nav, viņu ticība Kārlim XII, tā sauktajam zemnieku ķēniņam, ir naiva un nepamatota.

No Ziemeļu kara norises Latvijā paplaši parādīts Alūksnes liktenis un līdz ar to Bībeles tulkotājs Ernsts Glikšs, Alūksnes mācītājs, kas panāk, ka cietoksni zviedri neuzspridzina kopā ar bēgļiem no tuvējās apkārtnes. Glikšs sprediķis Alūksnes baznīcā atšifrē triloģijas atsevišķo daļu nosaukumus, kas ņemti no Bībeles. Par cilvēku grēkiem Dievs sūtīs uz pasauli trīs nāves eņģelus — bada (uz pelēka zirga), kara (uz sarkana zirga) un mēra (uz melna zirga). Pašai Alūksnes ielenkšanai un krišanai krievu rokās A. Grīns pievērsies jau atkārtoti — uz šī notikuma fona risinās arī viņa novele «Kaspars Dangas noslēpums».

Abās pārējās triloģijas daļās Latvijā tikpat kā nenonākam, Jānis Krauklis Vidzemē atgriežas tikai pēc divdesmit gadiem. Visa autora uzmanība ir pievērsta kara norisei un triju armiju izvietojumam, savstarpējām sadursmēm, nemitīgajām asinsizliešanām. Vēstījums kļūst epizodisks, pārvēršas lielā mērā par vēstures vielas pārstāstu, ko tikai šur un tur atdzīvina kāda dzīvāka epizode viena vai otra valdnieka kara nometnē. Arī paši karaļi zaudē savu spožumu triloģijas abās pēdējās grāmatās, vienīgais izņēmums ir Pēteris I, kura mērķtiecīgais darbs valsts pārveidē pat negribot rada pret viņu simpātijas.

Kopumā plašais vēstures materiāls triloģijā pārmāc individuālos cilvēku likteņus.

Triloģija beidzas ar apliecinājumu tautas nemirstībai — mainās ķeizari, kari nāk un aiziet, bet vienmēr «zemnieks būs un paliks! Vidzeme negaisis nekurs!»

Diloģiju «Zemes atjaunotāji» gribas nosaukt par pašu spēcīgāko, mākslinieciski izlīdzsvarotāko Aleksandra Grīna darbu, rakstītu talanta pilnbriedā ar lielu episku vērienu. Viņš te ir lielisks stilists, teikumi ir plastiski, epitētiem bagāti. Vēstījumā izjūtams īpats prozas ritums. Vīri un jaunekļi ir spēcīgi, vīrišķīgi, tie atklājas dramatiskos sarežģījumos, sievietes mīlošas, pašreizējās, arī zintnieces, likteņi samezgloti, un, kā Grīnam parasts, — plaši ienāk latvisko paražu, ticējumu, arī maģijas pasaule.

Diloģijas pirmā daļa «Meža bērni» sākas pašā 16./17. gs. mijā un stāsta par Klaucānu sētu, tās ļaužu likteņiem — sadursmēm ar leišu—poļu sirotājiem, mēri, kurā aiziet bojā visa sazarotā dzimta, izņemot jaunāko dēlu Gatiņu. Zemgale ir baisi tukša, arī Gatiņš ar bārenīti Mārīti aiziet no mājām, iztieks no medībām, tikai pēc četriem gadiem Klaucānos atkal tiek arta zeme, tajā kaisīta sēkla. Otrā daļā — «Atdzimusi cilts» redzam Klaucānu sētu pēc gadiem divdesmit. Izauguši pieci dēli, tiem Klaucāni pārved sievas un izdala zemi. Vidzemē jau plosās poļu—zviedru karš, bet Kurzemē vēl ir miers, zeme dāsnī atdod kopēju lietus sviedrus. Pēc tam kad Gatiņš, nu jau vecais Klaucāns, medībās izglābj hercogam Jēkabam dzīvību, tas piešķir viņiem brīvības grāmatu. Drīz tomēr zviedri iebrūk Kurzemē, hercogs nonāk gūstā, Klaucānu vīri dodas karot ar ienaidnieku. Krit no viņiem — vienpadsmit. Un atkal ciltij jāatdzimst no jauna, zeme prasa pēc kopējiem.

Diloģija ir pats personiskākais rakstnieka darbs, te ir daudz no dzimtas vēstures, piemēram, nostāsts, ka Klaucāni dāvāti dzimtas pirmtēvam par kalpošanu gan ne Pletenbergam, bet šoreiz hercogam Gothardam cīņās pret krieviem un leišiem. Bērtmejam savukārt ir daži rakstnieka vectēva brāļa vaibsti. Bet viss vēstījums lielā mērā ir teiksmota, poetizēta varenas Zemgales bajārdzimtas vēsture. Romānā «Atdzimusi cilts» Klaucānu sētā poetizēta rakstnieka mātes māja Slatē Miglānī, ko tāpat apņēma bišu dūkoņa un cerīnziņu krāšņums kā Vanagu māju «Dvēseļu putenis». Vienīgajam Bērtmeja dēlam, kas Klaucāniem paliek dzīvs pēc mēra, rakstnieks devis Gatiņa vārdu, kas tad pāriet no paaudzes paaudzē, tā pieminot pirmo no Grīnu dzimtas, kas ierakstīts baznīcas grāmatā.

A. Grīns raksturus veido monumentāli lielās līnijās, īpaši necenzdamies pēc psiholoģiskām analīzēm, iedziļināšanās dvēselē. Tā rakstīts «Dvēseļu putenis», tāpat arī citi romāni. Viņa vīri ir rīcības cilvēki, spēcīgi un drosmīgi, tie neanalizē sevi, savus pārdzīvojumus un pieredzējumus, bet prot pieņemt īstos lēmumus, pareizi rīkoties ārkārtējās situācijās, un tādu viņu dzīvē netrūkst. Lai gan vēstīts tiek par zemnieku dzimtu, dieloģijā tikpat kā neredzam laucinieku ikdienu. Rakstnieku saista viss neparastais, ārkārtējais, negaidītais, viņa bagātīgā iztēle Klaucānu dzimtas, jo vairāk vīriešu (Bērtmejam ir trīs dēli un trīs meitas), dzīvi ataino kā piedzīvojumu sēriju. Te ir gan medības uz lāčiem un bebriem, gan lūšu un vilku uzbrukumi cilvēkiem un lopiem. Plosās viesuļvētra, kas rijai norauj juntu, izgāž milzu kokus, turklāt izraisa lielus plūdus. Gatiņu no nāves izrauj Mārite un vecaistēvs, kas, saķerdamies cīņā ar Mēramāti, pats iet bojā. Gatiņš ar Māriti dzīvo kokā, līdz zēnam pietiek spēka nogalināt lāci, kura migā abi pavada ziemu. Vēlāk viņi pieradina briedaļu un to slauc (kā leģendārā Genoveva). Klaucānos viņi atgriežas kopā ar briedaļu un lāča mazuli, Pinkaini vārdā, kam vēlāk liels svars dzimtas likteņos.

Un tas viss vienā romānā, kur vēl pietiek vietas sadursmēm ar poļu un leišu sirotājiem, no kuru rokas krīt arī viens Klaucānu dēls.

Plaši ienāk latviskā garīgā pasaule — Jāņi ar auglības rītiem, kāzu izdarības ar vedējiem un panāksniekiem (Klaucānu Ilzes vedējs ir pats hercogs Jēkabs), ticējumi, burvestības, arī bārenītes slavināšanas motīvs, kas pazīstams no folkloras.

Otras daļas centrā — Mārites gājums ar Pinkaini vecākajam dēlam Balceram Vidzemē līgavu lūkot un abu dvīņu — Tota un Antiņa — jājiens precībās. Arī līgavas lūkošana ir negaidītu piedzīvojumu virkne, kad iznāk saķerties ar milzu samu Aiviekstē un uzveikt raganas, kas vilina Balceru sev līdzī burvestībās. Tāpat abiem dvīņiem jājiens ir negaidītu notikumu un piedzīvojumu pilns.

Kompozicionāli dieloģija ir veiksmīgi veidota, sižetiskās līnijas izrisinātas precīzi un pārdomāti, epizodes sasaistās savā starpā, nav nekā lieka. Vēstījums plūst uz priekšu brīvi un vērīnīgi, ļaujot raksturiem abās Klaucānu paaudzēs izgaismoties lielās, monumentālās un skaidrās līnijās. Precīzi ievērojot tēlotā laikmeta vēsturiskās norises, A. Grīns tās cieši sasaistījis ar Klaucānu dzimtas likteni, izveidojot mākslinieciski pārliedzošu, episki vērīnīgu latviešu zemnieku dzīves ainu 17. gs. Zemgales un Kurzemes hercogistē.

JĀNIS VESELIS

(1896—1962)

Katrs īsts rakstnieks literatūrā ienāk kā savdabīga, neatdarināma personība, un tieši šis īpatnējais, tikai viņam vienam piemītošais pasaules skatījums ienes jaunas vērtības mākslas attīstības procesā. Bet arī šo oriģinālo personību vidū Jānis Veselis neapšaubāmi ir viens no mūsu pašiem savdabīgākajiem prozaikiem. Īsti neieklāvēs nevienā no sava laika literārajiem virzieniem, viņš izveido pats savu īpatnu māksliniecisko pasauli, gan balstīdamies uz pamatīgām pasaules un latviešu rakstniecības (un vispār — kultūras) studijām, bet neatrodot sev nevienu tiešu priekšteci un arī ap sevi neizveidojot noteiktu literāru skolu. Anšlavs Eglītis atzīst Veseli par vienu no mūsu «neatkarīgākajiem un savdabīgākajiem rakstniekiem», īpaši uzsverot, ka — «laikmetā, kad netrūka nedz literāru, nedz politisku hameleonu, Jānis Veselis soļoja mierīgi un nesteidzīgi reiz uzņemtajā gaitā. [...] nekad Veselim nav bijis reiz teiktais jāņem atpakaļ.»¹

Jānis Veselis dzimis 1896. gada 1. aprīlī Neretas Āniņos, mācījies tuvējā Andreja skolā (1907—1910), tad Jēkabpils pilsētas skolā. Kā stāstā «Mēnesietes dāvana» sacīts par Andreju Meikli, kas ir viens no Veseļa iemīļotākajiem varoņiem, «viņam drīz apnīka šīs stīvās mācības un aprobežotie pedanti... Drīz viņš nāca pie slēdziena, ka viņš ir pārāks par visiem saviem skolotājiem, kaut arī viņam trūka daudz speciālo zināšanu, kuras pārvaldīja viņi. Vecākiem viņš iestāstīja, ka skolā nav vērts iet, ka viņš daudz vairāk iemācīsies mājās. Tie, no tādām lietām nekā nesaprazdami, izņēma viņu no ģimnāzijas...»²

Tā 1913. gadā jaunais puisis skolu pamet, strādā mājās visus lauku darbus un, sevišķi ziemās, daudz lasa. Savas visai

¹ Eglītis A. Jāņa Veseļa sešdesmit gadi // Jānis Veselis. Atmiņas un apceres (par viņu). — Linkolna, 1980. — 173. lpp.

² Veselis J. Pasaules dārdos. — R., 1921. — 81. lpp.

plašās un dažās jomās dziļās zināšanas ne tikai literatūrā, bet arī eksaktajās disciplinās Veselis ieguvis pašmācības ceļā. Jau skolas gados modusies interese par rakstniecību, ar īpašu nepacietību gaidīti jaunie dekadentiskie žurnāli «Dzelme», «Stari»: «Tur jauni dzejnieki rakstīja tik īpatnēji, teiksmaini svaigi, ka pavisam neatgādināja «Austrumā» lasītos reālistiskos Zeiboltu Jēkaba, Andreja Upīša, Birznieka-Upīša, pat Andrieva Niedras stāstus, romānus. Tā bija brīnīšķīga atklāsmē; vairs nekad nevarēju uzskatīt parastās ikdienišķās dzīves tēlojumus par istu mākslu, kaut gan Jansons, Jankavs, vēlāk Andrejs Upīts lamāja šos dzelminiekus par pēdējiem neliēšiem, sevišķi patika Zemgaliešu Biruta, Akuraters, Virza. Bet vislielākais pārdzīvojums tajos gados bija Poruks, kur atvērās ne vairs kādi ierobežoti šauri dzīves, pasaules, gara novadi, bet vesela bagāta, neaptverama, krāšņa gara pasaule. Poruks viens pats bija vairāk nekā visa jaunveidīgā rakstniecība kopā.»¹

Pasaules kara laikā, fronte tuvojoties, vecākiem jādodas bēgļu ceļos, bet Jāni Veseli 1915. gada 15. augustā iesauc armijā. Ziemsvētku kaujās viņš pie Ložmetējkalna tiek smagi ievainots abās kājās, evakuēts uz Pēterpili, kur pieredz Februāra revolūciju. Saņēmis garāku slimības atvaļinājumu, viņš dodas pie vecākiem, kas apmetušies Meirānos. Ievainojums neļauj strādāt lauku darbus, un J. Veselis izmanto brīvo laiku, lai rakstītu.

Dienestu viņš turpina latviešu strēlnieku rezerves bataljonā Tērbatā, bet pēc 1917. gada oktobra demobilizējas un kopā ar vecākiem atgriežas Āņīnos. 1919. gada rudenī viņu iesauc Latvijas armijā, kuras sastāvā nākas piedalīties cīņās gan pret bermontiešiem, gan lieliniekiem. 1920. gadā J. Veselis dien apsardzes rotā Rīgā, laikrakstos «Tēvijas Sargs» un «Latvijas Kareivis» parādās viņa stāsti un dzejoļi. Iepazīšanās ar žurnālistu un rakstnieku aprindām ļauj nokārtot viņa pārcelšanu uz Virspavēlnieka štāba informācijas daļu, kur jau strādā Pēteris Ērmanis, Jānis Sudrabkalns, Jānis Ezeriņš, Rihards Rudzītis, Kārlis Zariņš, Jānis Vainovskis, Antons Bārda.

Pēc demobilizēšanās J. Veselis galvenokārt nododas literāram darbam, tikai īslaicīgi iesaistīdamies kādos algotos amatos — laikrakstā «Rīgas Ziņas» (1926), Iekšlietu ministrijas preses nodaļā (1932—1935), laikrakstā «Jaunākās Ziņas» (1937). Pa ziemu J. Veselis dzīvo Rīgā, bet vasaras pavada

¹ Veselis J. Teiksma par manu mūžu. — Vesterosa, 1956. — 45.—46. lpp.

pie vecākiem. Kad Āņiņus nākas atstāt, viņi nopērk Bisenieku mājas Mēmelē. J. Veselis piedalās PEN kluba kongresos Barselonā un Prāgā. Aktīvi viņš līdzdarbojas dažādos preses izdevumos, publicēdams rakstus, recenzijas, teorētiskus apcerējumus, daudzus gadus sniegdams arī teātra sezonas apskatus.

Literatūrā J. Veselis ienāk strauji un sekmīgi. Daudzus gadus klusībā rakstījis gan stāstus, gan garākus prozas darbus, gan arī dzejas, viņš 1921. gadā lasītāju priekšā nostājas uzreiz ar četrām grāmatām: ar stāstu krājumu «Pasaules dārdos», plašāka apjoma stāstu «Zem vācu jūga», fantāzijām «Aklais ezers» un romānu «Saules kapsēta». Nākošajā — 1922. gadā — iznāk stāstu krājums «Liesma uz ūdeņiem», 1923. gadā — garāks stāsts «Dievu gulta», 1924. gadā — stāstu krājums «Rēgi un cilvēki» un romāns «Eņģelis Ufirs», 1925. gadā — stāstu krājums «Vilkači». Tā ir apskaužama ražība, un jauno rakstnieku tūlīt pamana kā lasītāji, tā kritika.

«Jānis Veselis parādījās un uzreiz ieguva vārdu.» (P. Ērmanis)¹ Kārlis Zariņš atzina: «Neviens no jaunākajiem rakstniekiem nav tik problemātisks kā Jānis Veselis. Viņš izliekas ārkārtīgi īpatnējs. Veselis raksta pusreāli, pusfantastiski. [...] Veselis ar savu pārdrošo meklētību un tradīciju neievērošanu iekairina lasītāju un liek sekot tam pa visiem viņa neierastajiem maldu ceļiem. Pagaidām šie ceļi vēl nekur neved, bet viņi ir pilnīgi jauni, neiebraukti un tātad interesanti.»² Arī Teodors Zeiferts savā «Latviešu rakstniecības vēsturē» atzīmēja, ka Veselis «nāca klajā pēc kara ar prozas paraugiem, kas tūliņ grieza uz sevi vērību. Tanīs bija svaigums, uztvēruma drosme, tēlotāja spējas, fantastika.»³

Par notikumu literārajā dzīvē kļuva romāns «Tīrumu ļaudis» (1927), kas, kā stāsta pats autors, «atrada lielāku atsaucību lasītājos nekā mani agrākie darbi».⁴ Par to liecina arī atzinīgā un noturīgā kritikas uzmanība par šo darbu un Kultūras fonda godalgas piešķiršana. Zenta Mauriņa pat rakstīja, ka tas «pārsniedz visus iepriekšējos Veseļa darbus un arī mūsu pēdējā laika romānus kā baznīcas tornis vienstāvu nameļus. [...]»

¹ Ērmanis P. Jānis Veselis. Pasaules dārdos. Aklais ezers // Ritums. — 1922. — Nr. 7. — 544. lpp.

² Zariņš K. Zem vācu jūga. Jāņa Veseļa stāsts // Latvijas Vēstnesis. — 1921. — 163. lpp.

³ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. — R., 1925. — III d. — 492. lpp.

⁴ Veselis J. Teiksma par manu mūžu. — Vesterosa, 1956. — 154. lpp.

«Tīrumu ļaudis» visspēcīgākā un vislatviskākā no visām pēdējā laikā iznākušajām grāmatām.»¹

Var teikt, ka ar šo romānu J. Veselis ieiet savas rakstnieka darbības brieduma posmā, ko iezīmē noteikta pievēršanās plašajām epikas formām un īpatnējam, paša J. Veseļa izveidotam teiksmu žanram. Vēl gan iznāk stāstu krājums «Neticīgā Toma mīlestība» (1928), bet pēc tam stāstiem rakstnieks pievēršas tikai pavisam retos gadījumos. Ar romāniem «Trīs laimes» (1929) un «Dienas krusts» (1931) viņš droši nostājas mūsu redzamāko prozaīku vidū. Pats viņš šos darbus uzskata «par saviem labākajiem, gatavākajiem, dziļākajiem kā formālā, tā būtiskā cilvēku tēlošanas ziņā».² J. Veseļa šī laika romāna savdabīgumu labi atsedzis Anšlavs Eglītis: «[...] tas ir plašs, majestātiski rāmi, episki plūstošs darbs, kas aptvertu dzīvi visā viņas plašumā un dziļumā, tēlotu cilvēkus un to ciņas ciešā un «sākotnējā» sakarā ar zemi, uz kuras tie dzīvo, un dabu, kuru tie izjūt; lai būtu notēloti laikmets un vide, bet lai pāri visam tomēr paceltos pārļaimetīgās un vispārcilvēciskās kaislības un centieni.»³

Tāds ir arī grandiozi iecerētais teiksmu romānu cikls «Tērauda dvēsele». Divi no plānotajiem desmit darbiem uzrakstīti Latvijā — «Cilvēku sacelšanās» (1934), «Tērauda dvēsele» (1938), trešais «Lielais gājiens» pabeigts Vācijā 1946. gadā; kopējā grāmatā tie izdoti 1962. gadā.

Pieminamas arī divas lugas: tragēdija «Jumis» (1931), kur darbība risinās teiksmainā āriešu pirmdzimtenē, un komēdija «Kur tad tu nu biji, āzīti manu?» (1934). Daļa no J. Veseļa plašā un vērtīgā devuma literatūras kritikā, vēsturē un teorijā apkopota krājumos «Pārdomu grāmata» (1935), «Rakstnieku sejas» (1938).

J. Veselis tulkojis latviešu valodā tādus ievērojamus pasaules literatūras darbus kā Ļ. Tolstoja «Kazaki» un «Kaukāza stāsti» (1927), V. Reimonta romānu «Vampīrs» (1928) un tetraloģiju «Zemnieki» (1928—1937), E. Zolā «Abata Murē noziegums» (1928), F. Dostojevskas «Noziegums un sods» (1937), arī Plūtarha «Grieķu un romiešu varoņu dzīves» (1936). No J. Veseļa darbiem savukārt čehu valodā atsevišķā grāmatā iznākusī «Dievu gulta» (1930).

¹ Mauriņa Z. Jāņa Veseļa attīstības gaita // Burtnieks. — 1928. — Nr. 2. — 150., 153. lpp.

² Veselis J. Teiksma par manu mūžu. — Vesterosa, 1956. — 267. lpp.

³ Eglītis A. Jānis Veselis. Rakstnieku sejas // Sējējs. — 1938. — Nr. 12. — 1359. lpp.

Šī perioda J. Veseļa literārās darbības novērtējumu sniedz «Latviešu literatūras vēsture»: «Latviešu literatūrā Veselis ir rakstniecības satura un satvara paplašinātājs un romāna formas izkopējs jaunos kompozīcijas paņēmienos. Viņa radītie darbi tik dažādi savā saturā un attieksmē pret pasauli, ka rakstnieku pašu nevar pilnīgi pieskaitīt kādam vienam tipiskam novirzienam literatūrā. Veselis tēlo pats savu īpato pasauli, kurai latviešu literatūrā paraugu vai vismaz līdzīgu noskaņu darbus nevar sameklēt. Ir gan Veselis kādreiz nosaukts par vitālistu, bet tas tikai izceļ viņa mākslas vienu pusi, lai gan ļoti nozīmīgu. Katrā ziņā Veseļa talants ir par lielu, lai to varētu iesprostot šaurās robežās.»¹

Padomju varas gadā J. Veselis publicē dažas recenzijas un pārtulko F. Gladkova romānu «Enerģija» (1941). Vācu okupācijas laikā J. Veseļa aktīvā literārā darbība atjaunojas. Kādu laiku (1942.—1943. gada ziemā) viņš ir žurnāla «Latvju Mēnešraksts» līdzstrādnieks, iznāk viņa romāns «Velgas mīlestība» (1942), dzejoļu krājums «Dzīves vainagi» (1943). Par savām «Latvju teiksmām» (1942) J. Veselis saņem Kultūras fonda balvu.

Frontei tuvojoties, 1944. gada 30. septembrī J. Veselis ar kuģi atstāj Latviju un nonāk Meklenburgas bēgļu nometnē. Kādu laiku nākas strādāt ierakumu rakšanas darbos pie Ščecinas, bet, vācu armijai sabrūkot, jābēg tālāk uz rietumiem. J. Veselis nokļūst Oldenburgas bēgļu nometnē «Tērvete», kur pēc kara veidojas diezgan rosīga kultūras dzīve. Viņš strādā par literatūras skolotāju Omstedes R. Blaumaņa ģimnāzijā un skolu vajadzībām saraksta «Latviešu rakstniecības vēsturi» (1947), rediģē žurnālu «Varavīksne» un līdzdarbojas citos — «Laiks», «Latvju Domas», «Labietis». Rakstnieks piedalās dažādos literāros vakaros tuvākā un tālākā apkārtnē, jaunā izdevumā parādās «Latvju teiksmas» (1945), kam atkal piešķir Kultūras fonda godalgu, iznāk dzejoļu krājums «Staru būdā» (1947), jau ceturto izdevumu piedzīvo romāns «Tīrumu ļaudis» (1948).

Kad notiek bēgļu izklišana pasaulē, J. Veselis aizbrauc uz ASV un apmetas Kalamazū, kur jau atrodas neliels kultūras darbinieku pulciņš — Rūta Skujiņa, Jēkabs Poruks, Ādolfs Ābele, Arturs Kaugars u. c. «[...] iebruksanu Jaunajā zemē viņš pārdzīvoja ar asu traģismu, kas tikai ar gadiem mazliet

¹ *Dravnieks A. Jānis Veselis // Latviešu literatūras vēsture.* — R., 1937. — 4. d. — 264. lpp.

rimās», saka Lilija Puže.¹ Ja Vācijā nometnēs bēgļi dzīvoja vienkopus un atradās amerikāņu palīdzības aprūpē, bet tagad katram nākas patstāvīgi iekļauties svešā valstī un sabiedrībā. Kādā vēstulē Anšlavam Eglītim (1950. gada 15. novembrī) viņš raksta: «Pilnīgi atzīstu, ka Vācijā pavadītās dienas bij zelta laiki, salīdzinot ar to postu, kas mūs sagaidīja «lielo iespēju zemē» Amerikā. Vismaz par sevi varu teikt, ka nekad neesmu bijis tik nospiests kā šeit, nākotnē paredzēdams vēl lielākas grūtības.»²

Arī materiālā ziņā nodrošināt dzīvi nav viegli. Sākumā pāris mēnešus J. Veselis strādā pie augļu novākšanas, pēc tam kļūst par latviešu grāmatu kolportieri. Kopā ar A. Brastiņu viņš ir žurnāla «Labietis» līdzredaktors. Jānis Grīns, raksturojot J. Vesēla cilvēcisko personību, saka: «Vientulībā audzis, paša spēkiem daudz sasniedzis, augstus mērķus izlolojis, Jānis Veselis bija izveidojies par raksturīgu egoistu, pašdievinātāju, ko gan slēpa. Pašgudrs, stūrgalvīgs — tā par viņu sprieda kolēģas.»³

Jaunajos apstākļos sašaurinās rakstnieka literārā darbība. «Veselim, kas bija viens no ražīgākajiem autoriem dzimtenē, svešumā kaut kā neveicās iedzīvoties, un samērā ar savām senākajām darba spējām viņš rakstīja pavisam maz,»⁴ saka Anšlavs Eglītis. Atkārtotos izdevumos gan iznāk gandrīz vai visas J. Vesēla Latvijā rakstītās grāmatas — «Dienas krusts» (1950), «Trīs laimes» (1952), «Saules kapsēta» (1954), «Velgas mīlestība» (1959), pirmo un pēdējo darbu izlase «Liesma uz ūdens» (1974), atstāto darbu kopojums «Māras sauciens» (1983).

Turpinās tomēr arī rakstnieka paša darbs — viņš uzraksta nelielu teiku romānu «Viesturs Varapoga» (1952) un romānu «Blāzmas staigātāji» (1962), tiek izdots trešais dzejoļu krājums «Laimas mirdzumā» (1954), kara gados laikrakstā «Tēvija» drukātais romāns «Divas māsas» (1958), pilnīgākais «Latvju teiksmu» sakopojums (1966), manuskriptā palicis no angļu valodas tulkotais indiešu eposs «Mahabhārata». Īpaši atzīmējama autobiogrāfiskā grāmata «Teiksma par manu mūžu» (1956), kur blakus stāstījumam par savu dzīvi (līdz 1940. gadam) J. Veselis sniedz daudzu iepazīto rakstnieku portretējumus.

¹ Jānis Veselis. Apceres un atmiņas (par viņu). — 1980. — 81. lpp.

² Turpat, 74. lpp.

³ Turpat, 106. lpp.

⁴ Turpat, 72. lpp.

Pamazām iedzīvojoties jaunajos apstākļos, J. Veselis sāk aktīvāk piedalīties sabiedriskajā dzīvē, uzstājas daudzos rakstnieku vakaros visās Amerikas malās, brauc uz latviešu dziesmu svētkiem. 1962. gada 18. maijā «Daugavas Vanagu» sarīkojumā Milvokos, kad J. Veselis uzstājas ar runu, sākas smaga sirdslēkme, un tajā pašā vakarā rakstnieks mirst. Apglabāts Kalamazū Riversaidas kapsētā.

«Veselis ir vīziju redzētājs fantasts un reizē plastikis reālists,» raksta Anšlavs Eglītis, «Veselis lūkojas uz pasauli kā nedalāmu kopumu. Atsevišķie notikumi viņam nozīmē tikai izgaismotus locekļus nepārtrauktajā, nesaraujamā esmes ķēdē, kuras sākums pazūd aizmūžos un turpinājums ienirst nākotnes bezgalībā. Veseļa varoņi staigā it kā pa plānu ledu virs neizmērojamām tumsas dzelmēm, klausīdamies savu soļu noslēpumainajās atbalsīs.»¹

* * *

Jāņa Veseļa literārā gaume un uzskati sākotnēji veidojās spēcīgā dekadentiskā simbolisma ietekmē. Viņš jūsmo par žurnālu «Dzelme» — «tajā viss bija neparasts, noslēpumaini pievilcīgs», «stāsti, tēlojumi, tīra dzeja, kas pie tam zaigoja brīnišķīgi, it kā no citas teiksmainas pasaules nākusi».² Jauno rakstnieku saista šīs mākslas svaigums, brīvais domu lidojums, neparastums. «Šeit droši valda gars, īstenībā vienīgā vērtība mākslā.»³ («Par garu es saucu cilvēka spēju radīt ko jaunu, no dabas veidiem atšķirīgu,»⁴ paskaidro autors.)

Objektīvais, ikdienas sīkumos izplūstošais, visas nejaušās pārdzīvojuma nianšes reģistrējošais vēstījums J. Veselim šķiet pārāk izplūdis, amorfs, garlaicīgs. Tiekšanās pēc pārejošām dienas aktualitātēm, apkārtējās īstenības virspusi tverot, padara mākslu sīku un maznozīmīgu: «[...] tā sauktajam reālismam, ja tas pieturas pie sadzīves parādībām, dzīves virspuses asa is caurvējš izskrien tik ātri cauri, ka viņa tēli drīz kļūst par tukšām čaulām no kādreiz bijušām lietām un notikumiem, kurus mēs vairs nespējam saprast.»⁵ Tāpēc mākslai jāorientējas uz būtiskā atklāšanu un izteikšanu.

¹ Jānis Veselis. Apceres un atmiņas (par viņu). 1980. — 174. lpp.

² Veselis J. Teiksmā par manu mūžu. — Vesterosa, 1956. — 170. lpp.

³ Veselis J. Domas par stilu un saturu // Latvju Grāmata. — 1925. — Nr. 6. — 419. lpp.

⁴ Veselis J. Gars—radītājs // Daugava. — 1928. — Nr. 5. — 603. lpp.

⁵ Veselis J. Rakstnieks un dzīve // Daugava. — 1930. — Nr. 6. — 731. lpp.

Ilgus gadus klusībā rakstījis, J. Veselis savos sākumposma darbos lasītāju priekšā nostājas ar mākslinieciskās izveides ziņā visai nevienmērīgiem un atšķirīgiem darbiem. Te ir gan pavisam reāli tēlotas dzīves ainas, gan psiholoģiski un pat satīriski tēlojumi, gan simboliski tvertas fantāzijas, gan arī gluži fantastiskas epizodes (stāstā «Zvaigžņu pielūdzēji», piemēram, pirmoreiz latviešu literatūrā rakstnieks rāda no Marsa ieradušos citplanētu iedzīvotājus). Tomēr jau šajos J. Vesēļa jaunības darbos saskatāmas tās būtiskās līnijas un idejas, kas nosaka visu viņa tālākās daiļrades virzienu.

Ienākot literatūrā tūlīt pēc kara, J. Veselis ir tuvs spēcīgi un iedarbīgi sevi pieteikušajam ekspresionismam. Savā ziņā šos rakstniekus pēc Rietumeiropas literatūrās pazīstamā termina var saukt par «zaudēto paaudzi» — alkas pēc liela humānisma, vispasaules brālības un cilvēības nežēlīgi sagrāvis Pasaules karš, kurā viņi vai nu paši piedalījās (kā J. Veselis), vai kura mežonīgo bezjēdzību sāpīgi pārdzīvoja. Kaujas dārdos J. Vesēļa varonis Floriāns Smuidris saklausa visas civilizācijas bojāeju: «Viņš ielīda kādā tumšā mazā slēptuvē, kur vēl bija siltas sūnas no pusstundu atpakaļ viņās gulējušā vācieša, atgūlās un klausījās. Granātu šnāksana, sprādzienu pērcons. Zibeni. Jūra. Salauzti kuģi. Grimstoši tērauda drednauti. Pāršauti aeroplāni. Pasaules karš. Bet kur tad saulainais prieks, laime? Kur mīla? Kur skaņas, kas dvēseli glāsta un miesu uzbudina līdz neprātam?»¹ («Skaņas»)

Raksturīgi, ka J. Veselis tikpat kā nepieskaras paša piedzīvotajam frontē, aizmugurē, hospitālī. Tāpat kā citus ekspresionistus, viņu mazāk saista kara, ja tā var teikt, parastās norises, viņš raksta par moderno tehnisko karu kaut kur okeānos vai Francijas līdzenumos — par tankiem, lidmašīnām, zemūdenēm. Stāstā «Aeroplāns un automobilis» mehanizētais cilvēks izjūt savu jauno varenību un spēku, toties vēl bezjēdzīgāks kļūst notiekošais: «Šī ērnotā cilts, ko par cilvēci sauc, bija sagriežusi veselo un nedalāmo vienību sīkās drumslās un sacīja, rādīdama uz katru atsevišķu drumslu: «Te ir tēvija, un tur ir tēvija, te ir dzimtene, un tur ir dzimtene. Glābjat un sargājat šīs daudzās dzimtenes un tēvijas vienu no otras. Darāt tā, lai gaišo ūdeņu upes, kas viņām apkārt tek, pārvērstos par sārtu asiņu straumēm. Jo vairāk kāda dzimtene no šīs lētās sulas izlies, jo slavenāka viņa būs.»»²

¹ Veselis J. Rēgi un cilvēki. — R., 1924. — 43. lpp.

² Veselis J. Pasaules dārdos. — R., 1921. — 137. lpp.

Citā stāstā — «Indiešu dievi» — rakstnieks jau rāda nākoša, visu iznīcinošā kara ainas un Eiropas bojāeju. Viņa darbus raksturo ekspresionistisks spēks, enerģisks stils, plašs tvērums. «Dziļumi vārījās. Iela drebēja,»¹ — tā sākas stāsts «Kontese un aktrise». «Tumšā alā kā āpsis gulēja ložmetējs un tikai ar vienu aci raudzījās uz bālgano klajumu»; «Visapkārt bija muskuļains cīņas troksnis, šāvieni, kliegzieni vārījās kā katlā».² («Skaņas»)

Savās fantāzijās J. Veselis raksturīgi ekspresionistiskā tēlainībā zīmē apokaliptiskas iznīcības ainas: «Berlīnes pilsoniskie, pēc viena mēra šūtie nami, taisnās ielas, apcirptie bulvāri iegrieziesies kā tūkstoš kinžali Parīzes viduslaicīgā latīņu kvartālā, viņas katolisko dievnamu mākslinieciskos stāvos. Abas pilsētas apkampsis brālīgās drupās. [...] Kādi dīvaini redzējumi, kādi briesmonīgi murgi! Pasaules pilsētas staigā no vienas vietas uz otru. [...] Hamburga kā nikna ērce iekožas Plimutas ostmalā. Bavārijas ar šiferu jumtās sādžas kā izspūrušas ķērcošas sievas ar lielu niknumu skrien franču sādžām virsū.»³

Pats J. Veselis, raksturojot ekspresionisma nozīmi latviešu literatūrā, uzsver, ka šis paaudzes rakstnieki «paši pieredzēja kara šausmīgo realitāti un, mierīgākam laikam iestājoties, tverot spalvu, vispirms gribēja tikt skaidrībā ar kara izvandītām idejām, uzskatiem, nospraust kādas tālākas līnijas savai darbībai, vilkt konsekvences no jūklīgā mantojuma, bet galvenām kārtām izteikt savus tiešos asiņaini kvēlos piedzīvojumus, pārdomas, ilgas. [...] pirmatnējā, organiskā viengabalainā pasaules izjūta bija satriekta drumslās un iekšējais spēks par mazu, lai izveidotu jaunu un pilnīgu, apzinātu pasaules uzskatu. Tomēr pie zināmu atziņu pamata, pie kaut kādas vienojošas idejas šie dzejnieki nonāca. Šī ideja bija: humānisms, cilvēcība, pacifisms.»⁴

«Šo krājumu varētu nosaukt par latviešu ekspresionistiskās prozas klasiku»⁵ apskatot grāmatu «Pasaules dārdos», pamatotī saka Ilze Daņute. Tomēr ar ekspresionismu vien J. Veseļa šī laika daiļrade nav izsmelama, tā ir plašāka, oriģinālāka, mākslinieciskām idejām un meklējumiem bagātāka.

¹ Veselis J. Rēgi un cilvēki. — R., 1924. — 7. lpp.

² Turpat, 40.—41. lpp.

³ Veselis J. Pasaules dārdos. — R., 1921. — 137. lpp.

⁴ Veselis J. Latviešu jaunākā dzeja // Daugava. — 1928. — Nr. 6. — 757. lpp.

⁵ Daņute I. Izkliegt cilvēcību // Karogs. — 1990. — Nr. 9. — 149. lpp.

Tā stāsta «Vilkači» varonis Vilpatiņš, izcīnījies gan pasaulē, gan pilsoņu kara frontē, stājies preti Bermonta uzbrukumam, tagad mierīgā dzīvē jūtas lieks, viņa varonība un cīņas spars nevienam nav vajadzīgs. «Latvijas valdība Vilpatiņam bija zemes gabalu iedevusi arī ne tāpēc, ka atzītu viņa nopelnus, bet gan tāpēc, ka baidījās no viņa: trūkuma un izmisuma dzīts, viņš varēja palikt dumpīgs un sagāzt viņas jaunuzcelto varas troni. Cilvēku neviens necienīja un nemīlēja, bet visi baidījās no karotāja, varena un briesmīga, nežēlīga un bistama.»¹ Kad saltā ziemas naktī viņam uzbrūk vilki un vilkači — tie, kurus viņš karā nogalinājis un kas joprojām nevar atrast miera, Vilpatiņš gandrīz vai ar prieku metas asiņainajā cīņas skurbumā.

Šī cīņa ar vilkačiem stāstā nav ieviesta nejauši, tas ir J. Vesēļa mākslinieciskajai domāšanai (un vispār ekspresionistiem) raksturīgs paņēmienš. Viņam nepietiek ar reālu dzīves ainas notēlojumu, ar laikmetam raksturīga cilvēka tipa izveidošanu. Viņš meklē dziļākus kopsakarus, konkrēti notēlotajai dzīves parādībai mēģina noraut ārējo čaulu un saskatīt tās būtisko pamatojumu cilvēka dabas un dzīves pirmpamatos. Tā Vilpatiņš tiek galā ar visiem vilkačiem, jo tos nogalinājis atklātā cīņā, tikai ar pēdējo vairs ne — tā priekšā viņš jūtas vainīgs.

J. Veseli neinteresē savu varoņu psiholoģijas smalkumi, viņš ņem lielās līnijas, varenas kaislības, kas spēcīgākas par cilvēku pašu. Dažkārt viena otra tēloto personu pārdzīvojumu detaļa vai attieksmju nianse pat nonāk pretrunā ar rakstura loģiku vai notikumu gaitu, bet jauno rakstnieku tas nemulsina. Stāstā «Liesma uz ūdeņiem» Irma sajūsminās par Natanaela vijoles spēli, par viņa domām, gatavojas precēties, bet tad atkal «viņai likās, ka viņu skūpstā visa riebigā un netīrā jūdu tauta, kura ož pēc nodilušiem vara grašiem un saburzītām kreditbiļetēm»². Atliek tikai cerēt un gaidīt: «Vai tad tiešām nenāks tēva dēls glābējs?»³ Glābējs, pats par sevi saprotams, nav ilgi jāgaida, kas atrodas turpat kaimiņmājās, bez garām runām nošauj sāncensi laivā uz ezera un kopā ar iegūto meitu turpat blakus niedrēs pavada «nakti līdz ausmai».

Ar dzīves vai psiholoģijas realitātēm šādas norises saskaņojamas grūti, bet J. Veseli šai banālajā sižetā saista kas cits — cīņa cilvēka dvēselē starp pirmatnējiem instinktiem,

¹ Veselis J. Vilkači. — R., 1925. — 32. lpp.

² Veselis J. Liesma uz ūdeņiem. — R., 1922. — 7. lpp.

³ Turpat, 9. lpp.

kaislēm un gara pasauli. «Irma jutās kā maza dzelzs plāksnīte, pakārta starp diviem dikti spēcīgiem magnētiem, kuri plēsa viņas būtību elementos. Viņas fizisko un juteklisko ķermeni vairāk pievilka Aivis, bet dvēsele, astrālais un garīgais elements un viņa «es» skrēja uz noslēpumaino Natanaelu.»¹

Tā pa ezera ūdeņiem skrejošās trīs laivas ar kaisli liesmojošām sirdīm katrā ir ne tikai vīriešu sacensība par sievieti, bet arī vareno pasaules pirm spēku gandrīz kosmiska mēroga sadursme. J. Veselim nepietiek tikai ar tēloto notikumu, viņš vadās pēc pazīstamās ekspresionistu devīzes — māksliniekam jāparāda nevis krītošs akmens, bet zemes pievilksanas spēks.

J. Veseļa darbu mākslinieciskais laiks un telpa brīvi caurauž visu bezgalīgo kosmosu. Apkārtējā ikdienas pasaule viņam nav norobežota, sevī ieslēgta, bet tieši iekļaujas visuma kopībā, kur — «aukas reizēm pūš klajumā, zibeņi sprēgā klusumā, no miglainas spozmas izlec jaunas pasaules, dūkdamas aizlido telpā un pazūd».² Tieši no šī visaptverošā kosma parādās stāsta «Garu piestātne» varonis — «kāds spokains gars, kas daudzas pasaules bija apceļojis [.], bez miesas ēnains un nevarīgs, kaut arī milzīgas telpas pārskatošs, paklausīja liktenim un, sarāvies maziņš, [.] iekļuva pasaulē».³

Tā J. Veseļa varonis — viens no viņa iemīļotākajiem, ko vēlāk redzam arī citos stāstos un plašajā romānu triloģijā «Tērauda cilvēks», — šis varonis vienlaikus ir gan cilvēks ar visām cilvēka tieksmēm, ilgām, centieniem, gan pārdabīga būtne, spējīga pārskatīt dzīvi visplašākajās laika un telpas dimensijās. «Gars kļuva cilvēks, pilns kaislībām, domām, gribējumiem, un dabūja arī cilvēka vārdu: Ilmess.»⁴

Doma par dzīvības caurstrāvoto vienoto kosmosu ir viena no centrālajām J. Veseļa daiļradē, un kā mākslinieciska ideja tā ir auglīga. Kādā rakstā J. Veselis atzīst: «Es dzīvību uzskatu kā nemainīgu un nepārtrauktu plūsmi, kas sevī nes mūsu garu un domas, mērķus un ideālus, mūsu darbus un rūpes un kas neieplūst nekādā viņpasaulē, jo nevar būt pasaules aiz šī aptverošā visuma, bet paliek un pārveidojas šepat.»⁵

Kaut arī no garu pasaules nācis, pilnīgu apmierinājumu Ilmess tāpat nespēj gūt, lai gan pārbauda sevi dažādās dzīves

¹ Veselis J. Liesma uz ūdeņiem. — R., 1922. — 13. lpp.

² Turpat, 21. lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Veselis J. Pārdomas par zinātņi, reliģiju, dzīvību, dievturību // Daugava. — 1928. — Nr. 7. — 894. lpp.

jomās — «nekur viņš neatrada tā, kuru iegūstot nekā vairs negribētos: mūžīgu gaismu, kurā visas lietas peldētu būtiski tuvas un nebūtu ilgi un veltīgi meklējamas»¹. Daba brīžam šķiet tumša, mežonīga, neizdzidrīnātu kaislību un instinktu varai pakļauta, bet arī gara centieni ar laiku kļūst sausi un māksloti — tad atjaunotne atkal jāmeklē mūžīgajā dzīvībā. Arī Ilmesam neizdodas atrast harmoniju starp dabīgo un civilizēto cilvēku.

Fantāzijā «Ceļojums» autors rāda veselu grupu latviešu rakstnieku kādā Vispasaules mākslinieku klubā, kurā katrs meklē sev gara radnieciskus: Aīda Niedra atrod vietu pie Sapfo un Ahmatovas galdiņa, Austra Dāle un Elza Stērste runājas ar Elizabeti Brauningu, pats J. Veselis piemieties pie Po, Svifta un Rablē, Rihards Rudzītis atrod Šelliju un Tagori, Viktors Eglītis skatās pēc Gētes utt.

J. Veseļa daiļradē darbība, būtiskos lietu un parādību kop-sakaros meklējot, brīvi izvēršas telpā un laikā, aptverdama visu bezgalību un mūžību. Pavisam reāli veidotajā stāstā «Sieva», kur redzam ciņā ar vilkačiem bojā gājušā Vilpatiņa atraitnes dzīvi, notikumi gluži nemanāmi no tagadnes aizvirzās nākotnē. Pārejas robeža netiek iezīmēta — autors mierīgi stāsta par šo sievieti un viņas mazo dēlēnu, kas pieaug, sāk iet skolā, sa-sniedz pilngadību — un tikai tad lasītājs atpogas, ka rakstnieks 1924. gadā sacerētajā darbā savus varoņus aizvirzījis gandrīz līdz 1940. gadam.

J. Veseļa pirmie stāstu krājumi visumā gūst atzinīgu kri-tikas vērtējumu — viņa talants, dzīvā, oriģinālā fantāzija un ideju savdabīgums tiek pamanīti uzreiz, bet pārmetumi izteikti par viņa enerģiskās un brāzmainās fantāzijas pārmērībām, izveides haotiskumu un neskaidrībām, par aizraušanos ar pār-kairinātu erotiskumu. «Viņa fantāzija vienmēr maldās kā mutu-lojošā dūmakā ap savādām būtnēm, pus cilvēkiem, pus teik-smainiem radijumiem, neirastēniņiem, psihopātiem un seksuālā trakuma apsēstiem,» raksta A. Upīts.² A. Goba atzīst J. Ve-seļa spēcīgo talantu, viņa radīto oriģinālo pusreālo, pusvizio-nāro pasauli: «Veselis pēc savām pārdrošajām ekskursijām cilvēka gara pasaulē, pēc saviem fantastiskajiem kosmiskajiem lidojumiem, atgriežoties uz zemes, jūtas vientulis. Viņš jūt, ka starp viņa garu un starp pirmatnīgi svaigās dzīvības dārzu ir

¹ Veselis J. Liesma uz ūdeņiem. — R., 1922. — 22. lpp.

² Upīts A. Latviešu jaunākais romāns // Rītums. — 1922. — Nr. 7. — 517. lpp.

radusies kā mūra sēta, kurai nevar tikt pāri.»¹ R. Rudzīti pārsteidzis J. Vesēļa «spilgtais koncentrētais stils, dziļi iespaidīgā gleznu plastika, neapvaldītais temperaments, kas ar katru lapas pusi kļūst aizraujošāks un apžilbinošāks».²

Prozas vēstījums parasti balstās vai nu uz detalizēti izvērstu sadzīves tēlojumu, vai uz cilvēku jūtu un pārdzīvojumu padziļinātu analīzi, vai arī uz dramatiskiem notikumiem. J. Vesēli īsti nepiesaista neviena no šīm dzīves sfērām (kaut gan neviens rakstnieks jau nespēj pilnīgi iztikt bez psiholoģijas, ārējo apstākļu un notikumu tēlojuma), — viņa prozu varētu saukt par filozofiski iecentrētu. Z. Mauriņa aizrādīja, ka J. Vesēlis bieži «beidz stāstu, pirms notikumi vēl paši sevī noslēgušies, viņš liek pēdējo punktu, pirms viņa radītie cilvēki ar savu izturēšanos un darbiem uz to viņam devuši tiesību»³. Novērojums ir pareizs, bet uzskatīt šo īpatnību par trūkumu nebūtu pamata — J. Vesēlis beidz savus darbus tur, kur viņu aizrāvusī ideja sevi izsmēlusi, paši varoņi un viņu likteņi, notikumu tālākās konsekvences viņu īpaši neinteresē. Bet aizsāktais domu loks rakstniekam nedod miera, ar vienu reizi to neaptvert, no visām pusēm neapskatīt, tādēļ reizi pa reizei viņš atgriežas pie aizsāktām tēmām. Veidojas veseli cikli ar vieniem un tiem pašiem varoņiem. Vilpatiņu sastopam trijos stāstos, divos darbos centrā ir Krainis, bet Ilmess un Meiklis no stāstiem vēlāk pāriet uz plašo triloģiju «Tērauda cilvēks» un kļūst par tās centrālajiem varoņiem.

Tā ir episka talanta pazīme; J. Vesēlim nepietiek ar epizodi, ar kādu vienu domas šķautni, viņam vajadzīga vispusīga savas idejas izpēte, tās pārbaudīšana un atklāšana dažādā dzīves materiālā. Tāpēc viņa daiļrades ceļš no atsevišķiem stāstiem, tad stāstu cikliem un garāka apjoma darbiem ved uz romānu kā dabisku un organisku viņa māksliniecisko ideju realizācijas formu. Bet romāns savukārt prasa ciešāku turēšanos pie ikdienas dzīves realitātes. Lai cik filozofiski ievirzīta būtu rakstnieka doma, varoņiem tomēr nākas dzīvot savā laika metā, tāpēc pirmajos romānos, īpaši — «Tīrumu ļaudis», «Trīs laimēs», «Dienas krustā», vēstījums kļūst plastiski objektīvāks.

¹ Goba A. Jānis Vesēlis. Liesma uz ūdeņiem // Latvju Grāmata. — 1923. — Nr. 5/6. — 38. lpp.

² Sūna E. Jānis Vesēlis. Rēgi un cilvēki // Latvju Grāmata. — 1925. — Nr. 6. — 438. lpp.

³ Mauriņa Z. Jānis Vesēlis. Vilkači // Latvju Grāmata. — 1926. — Nr. 3. — 183. lpp.

Romāna izveidošanai nepieciešams arī diezgan plašs dzīves materiāls. Pirmajos lielākajos darbos, kas rakstīti, vēl pirms J. Veselis sāka publicēties, viņš daudz izmanto savu tiešo pieredzi, aprakstīdams dzimtā novada dzīvi, paša piedzīvojumus frontē un dažādo varu maiņas laikos. Visumā šeit sastopam reālistisku vēstījumu, tikai centrālie varoņi ar saviem meklējumiem pēc augstākas gara dzīves saistās ar simbolisma un ekspresionisma idejām. Var teikt, ka savus jaunās mākslas centienus J. Veselis šeit realizē konkrēti tvertā laikmeta un cilvēku dzīves faktūrā.

J. Vesēļa pirmais, 1918. gada nogalē pabeigtais romāns «Saules kapsēta» pievēršas vēl pirmskara dzīvei. Jau šeit ieraugām visai turpmākajai autora daiļradei raksturīgos varoņus un viņus vadošās idejas. Tas ir modernais cilvēks un modernā cilvēka pasaules izjūta. Viņš nespēj apmierināties un noslēgties apkārtējās sabiedrības ikdienā, kas šķiet sīka un pelēka, viņam ir augstāki prasījumi un uzdevumi. Savā ziņā šis varonis tuvs dekadentiskajam pārcilvēkam. Jaunais mežkungs Līrums sludina pilnīgi jaunas morāles nepieciešamību, kas darītu cilvēku brīvu no visiem veco aizspriedumu žņaugiem. Tai vajadzētu būt dabiskai brīvībai, kurā nepiespiesti un viegli piepildītos visas iegribas un vēlmes. Taču ne viņam, ne Ritai, kas sapņo par «vienlīdzību un brīvo mīlestību», to sasniegt nav iespējams, jo jau pati cīņa ar apkārtnes (un saviem) aizspriedumiem neļauj viņiem būt dabiskiem. Līrums domā: «Vai cilvēka dzīve nebija tāds pats, tik lielāks trūdu purvs, kur bija niecīga, vārģa dzīvošana? Un, ja parādās liels cilvēks kā koks nokritušu priedīšu vidū, tad viņu vajā un dzen, kamēr iznīcina. Mazais necieš lielo.»¹

Tā vienīgais patiesi brīvais cilvēks šādā nozīmē izrādās laupītājs un zaglis Klupušais Jorģis, kas dzīvo pēc saviem dabiskajiem instinktiem, nekā nezinādams par likumiem un morāli un apmierinādams savas vajadzības tuvāko māju pārtikas pagrabā vai ar mežmalā noķertu ganumeitu.

Otrs jaunā cilvēka darba lauks ir kultūras, civilizācijas ienešana dzīvē. Līrums kopā ar inženieri Arturu mēģina nosusināt lielo purvu, kurā tad varēs zaļot iekoptas pļavas un tīrumi, ierīko kūdras fabriku un elektroģeneratoru. Viņiem tas ir «kultūras darbs, civilizācijas pienākums pret auksto un nejutīgo dabu»². Purvs ir saules kapsēta, viņi abi — saules augšamcēlāji: «Sūnas auga, iezīda saules spēku, pēc tam

¹ Veselis J. Saules kapsēta. — R., 1921. — 124. lpp.

² Turpat, 152. lpp.

nogrima ūdenī, satrūdēja, pārogļojās. Saule tur gulēja aprakta zem vārīgām prieditēm un reibinoši smaržīgiem vaivariem. [...] Saule, dzīvības devēja, trūdās pārvērsta — viņa jāmodina, jāceļ augšā uz jaunu dzīvi, uz jauniem spēka pilniem darbiem.»¹

Tomēr arī šis darbs nenes gaidītos augļus — kūdras krātuve nodeg, izraktais kanāls pamazām aizbirst. «Likās viss pārmaiņijies, pat cilvēki, kaut gan tā tas nebija. Cilvēki bija palikuši tie paši savā jaunumā, naidā, mīlestībā, savās ķildās, sikās un ikdienišķās valodās.»²

Šajā romānā vēl pārsvarā izdomātas dzīves un fantāzijas ainas, bet garajā stāstā «Zem vācu jūga» (krājumā «Neticīgā Toma mīlestība» — ar virsrakstu «Vācu jūgā») jau pavisam reāli tēlota zemnieku dzīve gados, kad vācu armija okupējusi Latvijas teritoriju līdz pat Daugavai. Mājas palikušas pustukšas, jo jaunie vīrieši iesaukti armijā, bet pārējie devušies bēgļu gaitās. Apkārt laupīdami klaiņo vācu kareivji, palikušajiem rekvizē lopus, pārtiku, dzen dažādos piespiedu darbos. J. Veselim šis izpostītais laiks un zeme kalpo par fonu cilvēku seksuālā tieksmju un attieksmju tēlojumam.

Kad vientulīgajās un nošķirtajās lauku mājās apmetas bēglis no kāda piefrontes pagasta, sākas mūžsenā vīrieša un sievietes cīņa. Almas vīrs jau sen aizsaukts armijā, un tagad viņa vairs nekur nerod miera: «Viņas sirds un jaunās, skaistās krūtis prasīja glāstu un skūpstu. [...] Viņa staigāja pa māju kā nedzīva. Dvēsele bija kļuvusi apātiska ne tāpēc, ka viņai būtu pietrūcis spēka dzīvei un cīņai, bet gan drīzāk tāpēc, ka bija spēku pārpalikums, ka miesas rūgstošās vielas nospieda visu gara darbību.»³

Sava laika kritika šo cilvēka dabas seksuālās puses izcelšanu pārmeta neatlaidīgi. Andrejs Upīts viņu pat pasludināja par latviešu seksuālāko rakstnieku: «Veseli nu reiz ir apsēdusi šī seksuālā mānija, un no tās viņš netiek vaļā. [...] Viņa jūsma te patiešām plūst ar aizraujošu spēku, un viņa patoss atrod spilgtu un valdzinošu izteiksmi. Šajā ziņā Veselim latviešu rakstniecībā patlaban nav neviena konkurenta.»⁴ (Patiesības labad gan jāpiebilst, ka paša A. Upīša romāns «Sieviete» nepavisam neatpaliek no J. Veseļa darbiem, bet šur tur pat pārspēj tos.) Toreizējo pieklājības un mīlestības tēlojuma normu

¹ *Veselis J.* Saules kapsēta. — R., 1921. — 88. lpp.

² Turpat, 150. lpp.

³ *Veselis J.* Proza. — R., 1991. — 37. lpp.

⁴ *Upīts A.* Latviešu jaunākais romāns // *Ritums*. — 1922. — Nr. 7. — 517.—518. lpp.

kontekstā J. Vesēļa pieeja cilvēka intīmajai dzīvei patiešām varēja likties izaicinoša, kaut gan šodienas lasītājs neko piedauzīgu te neieraudzīs.

Kad vācieši padzīti un vīrs atgriežas mājās, viņš priekšā atrod sievu ar mazu bērnu, bet rakstnieks šo dramatisko situāciju atrisina miermīlīgi. Samulsušajai, nožēlu pilnajai sievai vīrs saka: «Nebūsim tik dievišķi un nedomāsim, ka mēs esam nemaldīgi un bez kļūdām. Cita dzīve nu sāksies. Ciešanas nav vēl galā. [...] Es zinu, ko asinis prasa. Es zinu, ka viņu prasības jāpilda, un par to nav sodāms neviens.»¹

Pavisam tieši savus pieredzējumus J. Veselis iekļauj garajā stāstā «Dievu gulta» un romānā «Eņģelis Ufirs».

«Dievu gultā» rādīti padomju varas gada notikumi Latvijas laukos. Aleksandrs Grīns, aizrādīdams, ka «vispār mūsu rakstnieki it kā vairās no pārdzīvojamā laikmeta parādību tēlošanas», īpaši uzsver, ka šajā darbā redzami «komunistu tipi ir kas gluži jauns, sevišķi mūsu rakstniecībā».² Pēteris Ērmanis atzīst, ka ««Dievu gulta» ir labākais stāsts par padomju laikiem, kāds līdz šim mūsu literatūrā radies».³

Rādot jauno varasvīru bravūru, tukšo plātīšanos un muļķīgo frāžu skandināšanu, J. Veselis te brīžam kļūst gandrīz satīrisks, kas vispār viņa daiļradei nav raksturīgi. Grūti no tā izvairīties, redzot šo sīko ļautiņu un no neznokurienes sabraukušo idejisko biedru zemo savtīgumu, pašlabuma meklēšanu, uzpūtīgo savas varas un visvarenības apziņu, kad pēc iegribas un patikas var nesodīti izriktoties ar cilvēku likteņiem un dzīvību. Laupīšanas, terors, iebaidīšana, patvaļa... Pat nupat pārdzīvotos vācu okupācijas laikus ļaudīm tagad nākas atcerēties ar atzinību: «Žņaugis bija gan stingrs, bet sistemātisks, patiess, dabisks un nenovēršams.»⁴

No ieslīgšanas satīrā J. Veselim tomēr izdodas izvairīties, par stāsta centrālo varoni izvirzot Jūliju Kraini, lielā mērā savu garīgu līdzinieku. Krainis pats ir aizrāvēs ar komunisma idejām un pat kļuvis par vienu no jaunās varas darbiniekiem. Tādējādi viss notiekošais tiek rādīts nevis no kāda naidīga, bet gan no dažā ziņā līdzjūtīga cilvēka pozīcijām. «Krainis garīgi [...] pieslējās lieliniekiem, jo viņu ideāli un rīcības veids vis-

¹ Veselis J. Proza. — R., 1991. — 65. lpp.

² Grīns J. Vesēļa stāsts «Dievu gulta» // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1923. — Nr. 10. — 11. lpp.

³ Ērmanis P. Jānis Veselis. Dievu gulta // Latvju Grāmata. — 1923. — Nr. 4. — 27. lpp.

⁴ Veselis J. Dievu gulta. — R., 1923. — 69. lpp.

labāk saskanēja ar viņa bezgalības tieksmēm un naidu pret pasaules netaisnību.»¹ Viņu gandrīz varētu dēvēt par ideālkomunistu, bet pēc sava rakstura Krainis ir vērotājs, malā stāvētājs, nevis aktīvs darbības cilvēks. Ilgas pēc vispasaules vienotības, cilvēcības un taisnīguma nežēlīgi saduras ar reālajām norisēm, ar jaunās varas necilvēcību un netaisnību. «Tādi jūs visi esat,» saka kāda no stāsta varonēm, «viens domā, ka viņam komūnā vieglāk pie sievas tikt, otrs — ka viņam vieglāk pie svešas mantas tikt, trešs — ka viņam iemesls slinkot. Tādi blēži galu galā ir visi. Godīgam cilvēkam nav vietas starp viņiem.»²

Arī Krainim pašam nākas atzīt: «Viņi tikai izliekas komunisti, bet patiesībā neviens nav.»³; «No komunistu man raugās pretim tas pats vecais pilsonis, pilsonis un mantrausis, nenovīdīgs un zems.»⁴ Stāstā viņš vairāk ir neitrāls vērotājs un vērtētājs, nevis līdzdalībnieks — pat attiecībās ar sievietēm, ap kurām nemitīgi vijas viņa domas. Galu galā viņš nespēj nostāties nevienā pusē: «Vieni karo par nākotnes mānu valsti, otri par tiešiem tagadnes labumiem. Ārprāts kā vienā, tā otrā pusē.»⁵

Viena no iespaidīgākajām ainām stāstā ir trīs dezertieru nošaušana, kurā noskatās Krainis. Kad komunistiem pienācis laiks bēgt, tā ir neliela nožēlojama ļautiņu saujīņa, viena un visu pamesta: «Tā bija pasaule par sevi, izstumta, ienīdēta un nīstoša.»⁶

Romāns «Eņģelis Ufirs» tieši turpina stāstījumu par Kraiņa piedzīvojumiem. Tas ir apjomā lielākais rakstnieka darbs, kurā visai sīki notēloti varoņa pārdzīvojumi, attieksmes ar dažādām sievietēm, viņa tālākie garīgie meklējumi un atziņas lielo sabiedrisko satricinājumu laikā. Par sadarbību ar lieliniekiem Kraini arestē. Tā kā nekādu sodāmu noziegumu uz viņa sirdsapziņas nav, Kraini atbrīvo ar nosacījumu, ka tūlīt jāiestājas Latvijas armijā. J. Veselis rāda dažādas cīņu epizodes, atvairot Bermonta uzbrukumu, te pirmoreiz ieraugām varonīgo cīnītāju Vilpatiņu, kura tālākais liktenis atklājas vairākos krājuma «Vilkači» stāstos. Tāds pats profesionāls karotājs ir leitnants Lailoks; savas pārgalvības dēļ kritis gūstā, viņš vīrišķīgi iztur

¹ Veselis J. Dievu gulta. — R., 1923. — 67. lpp.

² Turpat, 46. lpp.

³ Turpat, 30. lpp.

⁴ Turpat, 62. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 102. lpp.

nežēlīgo spīdzināšanu — bermontieši viņu līdz kaklam ietin dzeloņstieplēs un slicina āliņģī.

Krainis šajos apstākļos pārveidojas un nobriest: «Viņam bija tāda sajūta kā jaunai čūskai, kura izaugusi no vecās ādas un grib to nomest, bet vēl nezina un nesaprot, kā to darīt.»¹ J. Vesēla varonis nāk pie atziņas, ka kultūra un daba nedrīkst būt pretstati, ka cilvēkam un civilizācijai nevis jāpakļauj sev daba, bet jādzīvo harmonijā ar to: «Mūžīgi paliek tikai saturs, bet tam bez veida nav nekādas vērtības... Tātad cilvēkam bezgalīgajā pasaulē nekas cits neatliek kā mūžīgi jaunus veidus radīt: piramīdas, tēlus, gleznas, dzeju, ēkas, tiltus, mašīnas. Arī daba nemitīgi rada jaunus veidus, un, kaut gan visi šie veidi ir pārejoši, tomēr viņos — būtības uzdevums un mērķis. Nemitīgi veidodams, cilvēks ir dievišķā saskaņā ar pasauli un dabu.»²

Krainim šādu saskaņu panākt neizdodas, to iegūst J. Vesēla nākošā romāna «Tīrumu ļaudis» cilvēki. Edgars Sūna Kraini nosauc par vienu «no negatīvākajiem varoņiem latvju literatūrā. Vislabāki to apzīmēt [...] par lielu dzīves diletantu, lieku, nevarīgu cilvēku, kurš nekam nevar nodoties un nekur nespēj atrast dzīves īsto saturu.»³ Prasot tīri didaktiskiem nolūkiem darinātu paraugvaroni, kas lasītājam būtu cēls piemērs vienmēr un visur, E. Sūna tomēr nepaskaidro, kāpēc aktīvi darbīgais varonis par paraugu ir noderīgs, bet domājošais meklētājs, vērtību pārvērtētājs uzskatāms par kaitīgu. Un J. Vesēlis, pats par sevi saprotams, «Tīrumu ļaudis» rakstot, vismazāk domāja, kā radīt pozitīvo paraugvaroni. Šeit redzam tikai jaunu posmu viņa garīgā cilvēka izaugsmē, ko rakstnieks tagad saskata radošas dzīves harmonijas izveidošanā.

Andrejs Viksna, nolicis pēdējos eksāmenus un kļuvis par pilntiesīgu inženieri, nevar atrast savām spējām piemērotu darba lauku: «Visa Latvijas dzīve likās kā mēbelētā istabā iesprostota, ģēnijs tika nicināts, pulgots un slavēta viduvējība kā mākslās, tā politikā un saimnieciskos laukos. Muļķi un nelieši stāvēja amatos un godā, bet labākie, cēlākie bēga. [...] Vai viņam arī nevajadzēs Latviju atstāt? Kur viņš šeit liks savas zināšanas?»⁴

¹ Vesēlis J. Eņģelis Ufirs. — R., 1924. — 234. lpp.

² Turpat, 424. lpp.

³ Sūna E. Jānis Vesēlis. Eņģelis Ufirs // Ritums. — 1925. — Nr. 4. — 313. lpp.

⁴ Vesēlis J. Tīrumu ļaudis. — R., 1927. — 6. lpp.

Vienīgais, kas jauno censoni saprot, ir zemnieku ministrs — «ievērojams valstsvīrs jaunajā Latvijā. Apdāvināts un atjautīgs, viņš meta redzīgu skatu uz visām tautas dzīves nozarēm [...]»¹. Viņa «galvā mīta Klemanso varenaiss prāts un Ļeņina darbīgā griba».² Palīdzēt tomēr nespēj arī ministrs; Andrejs aizbrauc nevis uz Borneo, kā bija domājis, bet atgriežas mājās. Tagad savas idejas par moderno saimniekošanu viņš mēģina realizēt šaurākos apstākļos. Darbs paša mājās dod prieku un apmierinājumu. Tas ir darbs kopā ar dabu, un romānā svarīgu vietu ieņem dabas skaistuma tēlojums. «Liekas — viss romāns rakstīts tikai agrās rīta stundās pie plaši atvērta loga, jūtos dabas smaržu, putnu dziesmu un zemes auglības spēku,»³ raksta A. Dravnieks.

Šādu lirisku svaigumu un gaismu rakstnieks saglabā visā romāna audumā — gaišs darbs, gaiša mīlestība — ar jauko kalpu meiteni Laimu, gaiša draudzība ar kalpu puisi, vēlāk kaimiņu Albertu. Kā raksta Teodors Zeiferts, šajā romānā «nojauktas visas agrāk stingri ieturētās robežas kārtu starpā». T. Zeiferts trāpīgi norāda arī uz pilsētas un lauku atšķirībām, kam būtiska nozīme J. Veseļa daiļradē: pilsēta ir kultūras centrs un koncentrāts, «tur domām un dzīvei paša cilvēka nosacīts ritms. Uz laukiem ir kas negrozāms un ciets; ne cilvēks pats, bet kaut kas cits, noslēpumains un varens, veido viņu būtību.»⁴ «Tīrumu ļaužu» varoņi iekļaujas un ieaug šajā dabas dzīves nemainīgajā ritējumā. «[...] jādzīvo vienkārši, kā daba liek, jāaug un jāpiepilda mūsos ieliktie dzīvības uzdevumi,» tagad sludina Andrejs. Pretrunu plosītā meklētāja vietā stājies dzīves atzinējs un piepildītājs, svārstīgā vērtētāja un mīlas alcēja vietā — savas mājas, savas ģimenes un dzīves vadītājs.

Kad romāna beigās bērni jau pieauguši, saimniecība priekšzīmīgi iekārtota un viss it kā sasniegts, — neliela nemiera dzirkstele tomēr vēl iekvēlojas. Vai dzīve nav tomēr ritējusi pārāk šaurās robežās? Kur palikuši jaunā inženiera projekti par visas Latvijas apbūvēšanu ar vēja darbinātiem elektrodzinējiem? Kur noplakušas plašuma alkas? Andreju un viņa jaunības draudzeni Izidu atkal sāk tuvināt kopējās garīgās intereses, uz brīdi atdzīvojas senie vilinājumi, bet tagadējie

¹ Veselis J. Tīrumu ļaudis. — R., 1927. — 10. lpp.

² Turpat, 14. lpp.

³ Dravnieks A. Jānis Veselis // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1937. — VII sēj. — 255. lpp.

⁴ Teodors. Jāņa Veseļa romāns «Tīrumu ļaudis» // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1928. — Nr. 2. — 173.—174. lpp.

J. Veseļa varoņi ir citādi, pienākums un atbildības sajūta liek būt apdomīgiem.

Tāpat kā stāstā «Sieva», arī «Tirumu ļaudis» darbība nemanot ierit nākotnē: studijas Andrejs beidz Latvijas valsts pirmajos pastāvēšanas gados, bet grāmatas pēdējās lappusēs dzīvē iziet jau viņa, arī Alberta un Izidas bērni. Pašā romānā tomēr nekādu lūzumu nejūt, un patiesībā, kad Andrejs atgriežas no pilsētas mājās, kalendāriskai gadu numurēšanai vairs nav lielas nozīmes, — te dzīve šūpojas lielajos mūžības ritmos. J. Veseļa «Tirumu ļaudis», tāpat kā vēlāk Edvarta Virzas «Straumēni», lielā mērā stāv ārpus vēsturiskā laika. Vēlāk, jau Amerikā dzīvodams, J. Veselis kādā vēstulē (1950. gada 15. novembrī) atzīstas: «[.] nespēju izsekot ātri tekošā laika maiņām: jāpaliek vien man ir pie teiksmainā lietu skatījuma, kur laiks apstāties.»¹

T. Zeiferts jau citētajā rakstā ļoti precīzi noformulē: «Reālās dzīves rūpīgs novērotājs un tēlotājs viņš nav: priekš tam viņa iekšējā dzīve pārāk steidzīga un impulsīva.»² J. Veseļa darbos vispār maz attīstības — ne notikumus, ne idejas, nedz arī cilvēku pārdzīvojumus viņš nerāda to pakāpeniskā, sākotnēji tikko jaušamā ierosā, kam pamazām sekotu zināma uzkrāšanās, noskaidrošanās un nobriešana, līdz pārdzīvojums, ideja vai notikums sasniedz kulmināciju. J. Veselis tos ņem uzreiz gatavus un tad savā darbā groza un skata no visdažādākajām pusēm, pārbauda un vērtē attiecībās ar citām parādībām. Viņa varoņi romānā vai stāstā ienāk jau gatavi, un autors tikai pārbauda, kā viņi spēs izturēt sev uzliktos uzdevumus, kā tiks galā ar apstākļu pretdarbību un smagumu.

«Tirumu ļaudis» savā ziņā noslēdz rakstnieka literārās darbības sākumposmu. Varoņa meklējumi beidzot guvuši ja ne pilnīgu, tad vismaz noteiktu un drošu rezultātu. Andrejs atzīst: «Ja viņš bija nācis uz laukiem ar skaidru vēlēšanos karot pret dabu, celt cilvēka cietokšņus zaļajos kļajumos, rīkot mašīnas, veicināt kultūru un civilizāciju, tad tagad šīs tieksmes zuda un mainīja veidus. Viņš atrada, ka vislielākā laime ir dzīvot ar pasauli saskaņā, pirmais cilvēka pienākums — palīdzēt dabai izraisīties no čaulām. Palīdzēt dabai — lūk, bija istā nozīmē kultūru radīt. [..] Es nebūšu dabas pretinieks, bet palīgs.»

¹ Veselis J. Atmiņas un apceres (par viņu). — 1980. — 74. lpp.

² Teodors. Jāņa Veseļa romāns «Tirumu ļaudis» // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1928. — Nr. 2. — 176. lpp.

Ne J. Veseļa daiļradē vien, arī latviešu rakstniecībā ap divdesmito gadu beigām noslēdzas noteikts posms, kura centrā bija pēckara salauzītā, nervozā modernā cilvēka pasaules izjūta. Tas bija ne tikai J. Veseļa varonis, tas bija laikmeta tips, kas šajos gados redzams dažādu rakstnieku romānos — K. Zariņa «Dzīvība un trīs nāves» (1921), «Brāļu dēli» (1922), «Pelnu viesulis» (1928), J. Akuratera «Pēteris Danga» (1921), P. Roziša «Divas sejas» (1921), «Uguns ceļi» (1924), «Ugunīgi ziedi» (1925), J. Jaunsudrabiņa «Nāves deja» (1923), K. Strāla «Karš» (1922, 1926), Ā. Ersa «Satīrs un krusts» (1921) u. c.

Dažādu autoru radīti, darbodamies dažādos vēstures posmos — 1905. gada revolūcijā, pēcrevolūcijas laikā, karā, pēckara Latvijā — šo un daudzu citu prozas darbu varoņi savā ziņā ir gara radinieki, laikmeta tipisko iezīmju nesēji: tas ir nemiers un nesamierināšanās ar apkārtējās īstenības šaurību un kādas augstākas, cilvēcīgākas dzīves alkas. Viņi ir protestētāji, noliedzēji, ārdītāji, bet arī paši ir saārdītas, nevīs viengabalainas personības. J. Veselis ir gandrīz vai pirmais, kas divdesmito gadu beigās apzinās, ka arī mūžīgā noliegšana ir neauglīga, un sāk meklēt pozitīvi darāmu darbu. Kara sapostītā dzīve un jaunā valsts pamazām nostabilizējas, mainās dzīves apstākļi un izjūta, — un rakstnieks to jūtīgi uztvēris, tādēļ «Tīrumu ļaudis» iegūst visai plašu popularitāti un nereti arī politisku mērķu dēļ tiek ideoloģiski ekspluatēti.

Pilnīgs pretstats «Tīrumu ļaudim» ir romāns «Dienas krusts». Tas caurcaurēm ir pilsētas romāns. «Tīrumu ļaudīs» viss viļņojās un plūda mūžīgās dabas lielajās gadskārtu svārstībās un bija mērojams kosmiskos mērogos. Pavasara atnākšana, piemēram, tika parādīta ne tikai kā putniņu čivināšana un zaļu lapiņu plaukšana, bet kā kosmisks process: «Zeme vēlās kā milzīgs kamols pa izplatījumu, un zaļie augu dzīpari tinās ap viņu aizvien tālāk un tālāk uz ziemeļiem.»¹

«Dienas krustā» valda cits ritms, satraukts un drudžains, to stingri nosaka mehāniska pulksteņa sitieni, nevis dabas dzīvais pulss. Viss romāns stingri iedalīts stundu sarakstā, un šī skaitīšana likta nodaļu virsrakstos: «Pirmā stunda, 5—6» un tā tālāk divdesmit četras stundas, t. i., vienu diennakti risinās grāmatas darbība.

Jau «Dievu gultu» rakstot, J. Veselis domāja par iespēju darbību sakoncentrēt vienas diennakts ietvaros. Toreiz tas neizdevās. Pilsētas dzīve, mehāniskais laiks šādam nolūkam daudz piemērotāks, dažādu dienu notikumus te viegli savienot vienā,

¹ Veselis J. Tīrumu ļaudis. — R., 1927. — 146. lpp.

viegli arī savest kopā dažādu aprindu cilvēkus. Šāds sablīvēts, saspīests darbības ritums, neatstājot vietas atslābinājumiem, gausiem ievadījumiem un saistījumiem, romānam piešķir īpašu dramatisku spraigumu.

Kaut arī pilsēta ir kultūras centrs, īsti tuva J. Veselim tā nekad nekļūst. «Svešā, pat naidīgā pilsēta» — tā lauku cilvēkam nepieņemamo dzīvesveidu raksturoja jau stāsta «Noziegumu pilsēta» varonis Zvantis. Šajā fantāzijā rādīta atbrīvošanās no visiem ierobežojumiem, likumiem, aizspriedumiem. «Nebija vairs bailes no nozieguma, nevajadzēja meklēt vairs attaisnojuma savām tieksmēm.»¹ Cilvēkus pārņem dīvains vieglums un bezbēdība, viņi var darīt, «ko sirds sen slepeni kārojusi»²; «ir kritušas visas robežas»³; «Cilvēka tieksmes vairs nespēja vadīt ne valsts, ne tauta, ne šķira, ne partija»⁴. Šajā Lielajā Brīvībā beidzot atļauts viss, — un sākas slepkavības, laupīšanas, izvarošanas, dedzināšanas, līdz beidzot nākas panikā bēgt un meklēt šķīstišanos laukos: «Izrādījās, ka nevis cilvēks ir noziedzīgs, bet pūlis, sabiedrība, tauta, valsts. Lauki uzsūca noziegumu, padarīja to nekaitīgu, bet viņa pirmatnējo spēku grieza uz citiem, vēl neizšķirti cilvēces un dzīves uzdevumiem.»⁵

J. Veselis ir pārāk nopietns domātājs, lai apmierinātos vienkārši ar ļaunās pilsētas nosodišanu, «Dienas krusts» ir viens no mēģinājumiem «apgūt» pilsētu. Cilvēki šeit no visām pusēm āreju žņaugu aptverti, iespiesti mehāniski unificētā pasaulē: «Stāvu stāvā, kāpņu kāpnēs bija ierīkoti simts trīsdesmit pieci cilvēku mājokļi. Kā kantora skapjos atvilktnes ir pilnīgi vienādas, tā arī šinī lielajā cilvēku skapī, ko vakaros kārtīgi noslēdza un rītos atkal atslēdza bārdainais naktssargs Lazda, daudzajām atvilktnēm bija līdzīga iekārta: viena istaba un virtuve un kāpņu laukuma iedobumā četriem dzīvokļiem kopēja mazo vajadzību māja.»⁶

Šajā strādnieku īres mājā sākas un noslēdzas romāna darbība. J. Veselis Rīgā pats dzīvoja šādā mājā un pazina tās iemītnieku dzīvi. «Dienas krustā» viņš pirmo un arī vienīgo reizi pievēršas strādnieku videi. Vecais Gandars, kas jaunībā piedalījies nelegālajā revolucionārajā darbībā, kurpnieks, kas spriež par pašreizējiem sociālajiem apstākļiem, — tie ir jauni

¹ Veselis J. Tirumu ļaudis. — R., 1927. — 79. lpp.

² Veselis J. Aklais ezers. — R., 1921. — 134. lpp.

³ Turpat, 135. lpp.

⁴ Turpat, 139. lpp.

⁵ Turpat, 140. lpp.

⁶ Turpat, 161. lpp.

tēli J. Vesēļa daiļradē. Bet centrā izvirzīti jaunās paaudzes pārstāvji — Gandara meita Austra un audzudēls Viktors.

Rīta agrumā Viktors pamostas, divaina sapņa satraukts — viņš redzējis, kā viena pretī otram drāžas divas zvaigznes, saduras, sasprāgst un pāri visām debesīm izveidojas milzīgs asiņains krusts: «Un krusts bija tīri sarkans, vientuļš, kluss, bezgalīgi sāpīgs, viņš gulēja pār sapņotāja nākamā dienu un visu dzīvi, neatceļams un nenovēršams kā kaps.»¹ Tā jau romāna pirmajās lappusēs ieskanas brīdinošas, tragiskas priekšnojautas.

Pamazām lielajā namā mostas dzīvība, un tad cilvēki izklīst savās gaitās pa visu pilsētu. Sekodami Viktoram un Austrai, lasītāji nonāk gan centrā, gan Pārdaugavā, gan kantoros un dzīvokļos, gan slidotavā un kinoteātrī. Īpašu vietu romānā ieņem kāda sapulce dzīvoklī, kur dažādu politisku virzienu pārstāvji debatē par aktuāliem dienas jautājumiem. Te sastopam gan sākumā redzēto sociālistiski noskaņoto kurpnieku Grumu, gan kādu pagrīdes komunistu, gan nacionālsociālisma aizstāvjus, gan inteligēntus liberālus. Te atkal ieraugām arī «Eņģeli Ufirā» iepazīto leitnantu Lailoku. Gluži kā Balzaks savā «Cilvēciskajā komēdijā» J. Vesēlis nemil šķirties no saviem varoņiem, un bieži vien viņi pēc laika atkal parādās kādā jaunā rakstnieka darbā, it kā sasaistot tos visus vienā lielā kopīgā ciklā. Tā veidojas īpaša J. Vesēļa pasaule, kuru apdzīvo cilvēki, kas savā starpā pazīstami vai kas vismaz ņem līdzdalību vienos un tajos pašos notikumos.

Stundām ritot, romāna atmosfēra arvien vairāk sabiezē, notikumu gaita nenovēršami ved pretīm liktenīgajai katastrofai. Greizsirdības mocīts, Viktors redz sevi «guļam debesīs pie krusta saistītu»², atpakaļceļa vairs nav. Autors tomēr vairās nogrimt varoņu kaislībās, arī šeit skatījuma punkts ir augstāks, iesaistot ikdienas dzīvi mūžības ritējuma kopsakaros. Pēc dramatisko pārdzīvojumu spraiguma romāns noslēdzas ar kosmisku kopainu: «Zeme un lielā pilsēta, neko nemainīdama savā vienmērīgā gaitā, kā milzu kuģis iebrauca jaunā dienā un kārtējos darbos ar savām mantām un pasažieriem, atskaitot tos, kas nakts melnumā bija turējuši par labāku pazust tumši vizošā dzelmē, lai nekad vairs nebūtu jānes dienas rūpes un krusts.»³

Kā rakstīja Pēteris Ērmanis, savus «ikdienišķos cilvēkus un viņu apkārtni J. Vesēlis rāda mistikas apgaismojumā, Rīgas

¹ Vesēlis J. Dienas krusts. — R., 1931. — 5. lpp.

² Turpat, 11. lpp.

³ Turpat, 184. lpp.

reālo dzīves dārdoņu viņš liek apņemt īpatnai mistikai, kā debess apņem zemi».¹

Pēc romāna «Tirumu ļaudis» Alfreds Goba tieši izvirzīja jautājumu: «Kurp aizies Veselis? Vai ar savu intelektuālismu trauksies bezgalībā vai paliks un iemīļos mūsu ziedošo un vīstošo zemi tādu, kāda viņa ir?»² Varētu sacīt, ka J. Veselis tālāk gāja pa abiem šiem ceļiem, reizēm mēģinot tos pat apvienot, sintezēt. «Tirumu ļaudis» gan noslēdz vienu posmu J. Veseļa daiļradē, bet tas nenozīmē, ka tagad viņš pilnīgi atmetis līdzšinējos meklējumus un idejas, līdzšinējo interešu un problēmu loku. Gluži otrādi — dažā ziņā rakstnieks tieši turpina iesākt, tikai tagad jau citā, augstākā kopsakaru un aptvēruma līmenī.

1934. gadā žurnālā «Daugava» J. Veselis aizsāk plašu teiksmu romānu ciklu, no kura Latvijā pagūst uzrakstīt divus — «Cilvēku sacelšanās» un «Tērauda dvēsele». Pēc tam, apstākļiem mainoties, būgūlībā tik vērīenīgas ieceres turpināšanai vairs nav rosinoša pamata, rakstnieks gan vēl pabeidz trešā romāna «Lielais gājiens» pirmo daļu «Pa senajām upēm», bet aizsāktā otrā daļa palikusi manuskriptā.

J. Veseļa nodoms ir pārcilvēciski grandiozs — kopējā, vietotā ainā aptvert visu pasauli un atrast cilvēka parastās, ikdienišķās dzīves vietu šajā kosmiskajā bezgalībā un mūžībā. Viņu interesēja ne tikai literatūras un kultūras dzīves jaunumi, bet arī jaunākie zinātnes atklājumi, viņš iepazinās ar atomfiziku Čedvika, Fermi, Heizenberga darbiem, ar Einšteina relativitātes teoriju. «Šo atradumu konsekvences izsecināju līdz pat atomu bumbai, telpas kuģim. [...] Protams, daudz kas vēl tolaik bija nezināms, dažā virzienā mana izdoma nomaldījās, taču daudz ko redzu piepildījušos, īstenotu ar otru pasaules karu. Man patika stāvēt pie galējām robežām, zinot, ka malas nav ne bezgalīgajai telpai, ne mūžīgam laikam. Man patika ielūkoties cilvēka dabā, likteņu izpausmēs,»³ stāsta rakstnieks.

Par centrālajiem varoņiem šajos romānos kļūst jau no stāstiem pazīstamie Ilmess un Meiklis, kā arī inženieris Rudājs. Šai varoņu biogrāfiju priekšvēsturei ir noteikta nozīme romānos, bet trešajā daļā atkal parādās arī pati Mēnesiete.

¹ *Ermanis P.* Rakstniecības gadi // Daugavas Gadagrāmata 1931. gadam. — 116. lpp.

² *Goba A.* Vecie un jaunie rakstnieki // Daugava. — 1928. — Nr. 22. — 1442. lpp.

³ *Veselis J.* Teiksma par manu mūžu. — Vesterosa, 1956. — 265. lpp.

Pirmajā romānā «Cilvēku sacelšanās», kā atzīst autors, viņš gribējis «rādīt mūsu laiku cilvēka skatu ap sevi ne kā abstraktu teoriju, bet kā dzīvu pārdzīvojumu, kā miesīgu un garīgu notikumu, kam neviens nevar paiet garām. [...] Radiju modernā zinātnieka, varas vīra raksturu, drūmo Rudāju, kas valdonīgi lemj par cilvēces likteņiem, aprakstīju pārdzīvojumus, kas šo laiku cilvēkam rodas, ar noslēpumaino atomu enerģijas pasauli saskaroties [...]»¹

Sākumā kopā pulcējas visi četri draugi — domātājs Ilmess, zinātnieks Rudājs, mūziķis Florians Smuidris, arī no agrākiem stāstiem pazīstams, un teiksmotājs Meiklis. Viņi pārstāv četras cilvēka radošā gara sfēras — apgaroto filozofisko domu, moderno zinātni, mākslu un mūžseno, bet vienmēr dzīvo teiksmu pasauli. Ja šie varenie spēki apvienotos, cilvēks kļūtu dieviem līdzīgs. Jau tagad viņš «nostāties pilnīgi patstāvīgi un draud pārņemt savā vadonībā visu pasauli. Zinātnieki klauvē pie pēdējo noslēpumu durvīm. Burvji jau stājušies sakaros ar atmestiem gariem un drebina visuma pamatus. Varas sagrābšanu aizkavē vienīgi cilvēku pašu nesaticība un ķildas [...] Grūti iedomāties, kas notiktu, ja Rudājs pēkšņi ieraudzītu Meikli derīgu sabiedroto, ja abi viņi pieņemtu par savu vadoni mierīgo Ilmesu un ja Smuidris ar savām skaņām apburtu un apmātu prātus [...]»²

Rudājs nolēmis izgudrot raķeti ceļojumiem starpzvaigžņu telpā, Meiklim turpretim tehnikas varenība šķiet maznozīmīga — bezgalību pa istam var apceļot tikai ar «tīru gara spēku»³. Mūsu pašu zeme taču ir «brīnišķīga un dažāda», visu pasauli viņš var apskatīt, «mierīgi gulēdams gultā. Vienlaicīgi viņam parādās visas lietas, un zeme iejūk starp saulēm kā smilšu grauds starp pērlēm.»⁴

Ir nepieciešama lielā cilvēku sacelšanās pret visām robežām, lai beidzot cilvēks kļūtu pilnīgi brīvs, visspēcīgs, nevienam un nekam nepakļauts. Diemžēl vēl šie savstarpēji atkarīgie, cits citam nepieciešamie cilvēces spēki nespēj saplūst kopējā darbā viena, visaugstākā mērķa sasniegšanai. «Viņi bija kā ķēdēs saistīti milži, kas, brīvībā palaisti, apdraudētu pasaules kārtību, sagrautu dievu un valdnieku sēdekļus un dzīvi apgrieztu

¹ Veselis J. Teiksma par manu mūžu. — Vesterosa, 1956. — 265. lpp.

² Veselis J. Cilvēku sacelšanās // Daugava. — 1934. — Nr. 2. — 124. lpp.

³ Turpat, 1.—6. lpp.

⁴ Turpat, 20. lpp.

otrādi. Mazais klātu liels un varens, lielais — niecīgs. Ilmess nodibinātu jaunu taisnību, Smuidris pieskandinātu pasauli apmājošām melodijām, un Rudājs gādātu, lai visiem būtu zeme un māja. Andrejs Meiklis turpretim jutās tikai kā cilvēks.»¹ Viņš, kā J. Veselis saka, ir rēgonis — cilvēks, kas savā gara pasaulē, fantāzijā, iztēlē ietver visu pieredzi, gan telpas bezgalīgo plašumu, gan tautu likteņus no aizmūžu senatnes līdz tālām nākotnes vizijām. Viņš pārredz gan zinātņu, gan kultūras sakrātās vērtības, bet allaž vērīgi raugās dzīvības nebeidzamajā brīnumā un ieklausās senajās tautu gudrībās un mācībās. «Ja cilvēks izkops savu dvēseli un savus pamirušos spēkus un nedzīsies tik daudz pēc mehāniskiem sasniegumiem, tad atkal viņā burbuļos agrākie iedvesmas un rēgonības avoti, un viņš kļūs dieviem līdzīgs, jo dievi ir šai pusē, nevis tanī, kur ar vielu pakļauj spēku un ar spēku vielu.»²

Tā draugi aiziet katrs savu ceļu, jo «gājējs nekad neatsakās no savas gaitas. Kam jāiet, tas ies.»³

Rudājs noslēdzas laboratorijā, laužas matērijas dzīlēs, lai atklātu atomenerģijas izmantošanas iespējas, izgudrotu ērti pieejamu veidu, «kā pārvēršas atomi gaismā un iegūstams cilvēka vajadzībām un mašīnām neizsīkstošs spēka avots [...]»⁴. Tad viņš dodas garākā ceļojumā pa ievērojamāko Eiropas zinātnieku laboratorijām, starp citu, Berlīnē satiek arī Hitleru («Šis cilvēks pēc savas krišanas katrā ziņā ieies vēsturē, apkrauts ar lāstiem un neuzticību [...]»⁵) pavisam precīzi jau 1934. gadā paredz J. Veselis).

Plaša nodaļa «Profesors Alberts» parāda Rudāja ciemošanos pie Einšteina un viņu diskusijas. Labas atmiņas par šo vizīti tomēr nepaliek: «Viņš bija veltī šurp braucis. Dziļas atziņas te nebija gūstamas. Cienījamais zinātnieks rūpējās vairs tikai par to, lai saglabātu savu mācību un slavu no uzbrukumiem un kritikas. Viņš nebija brīvs gars, lai piedalītos cilvēku dumpī pret dabu, pasauli, pret tukšo telpu un mūžīgo laiku.»⁶

¹ Veselis J. Cilvēku sacelšanās // Daugava. — 1934. — Nr. 2. — 3., 208. lpp.

² Turpat, 109. lpp.

³ Turpat, 211. lpp.

⁴ Turpat, 125. lpp.

⁵ Turpat, Nr. 11. — 1000. lpp.

⁶ Turpat, Nr. 12. — 1072. lpp.

Otrā romāna «Tērauda dvēsele» virsraksts ņemts no tautasdziesmas rindas:

Kauj karā, mirst mērī,
Es palieku liekamo,
Man galviņa dzelzīs kalta,
Tēraudiņa dvēselīte.

Rudājs turpina ceļojumu, pa starpām Barselonā pieredz spāņu pilsoņkara sākumu, tad, atgriezies Rīgā, sāk savu ideju realizēšanu, jo samierināties ar nožēlojamo mirstīga cilvēka likteni viņš nespēj: «Cilvēki sacēlās, spītēja dabai, spītēja nāvei, gudroja, pūlējās, bet it kā milzīga plata piedurkne tos kā mušas ik gadus ieslaucīja nebūtībā miljoniem. Bet viņi vairojās tāpat un spītēja visam. Reiz tie tomēr iekaros bezgalību, tāpat kā tie bija iekarojuši jūru, tuksnešus, gaisu. Ja reiz doma radusies, tad tā nenorimst, pirms tā nav uzvarējusi un ieguvusi lietišķu veidu.»¹

Neatlaidīgā darbā, cietas gribas un asas domas vadīts, Rudājs uzbūvē atomdzinēja vadītu raketi. Izmēģinājuma lidojumā tā aprīņko Mēnesi un automātiski fotografē tā virsmu. Ilmesam viņš uztic savu izgudroto nāves staru ieroci, kas ļaus droši nosargāt valsts robežas no visiem iebrucējiem. Pirms lielās šķiršanās atmaigst un skumji iesmeldzas arī tērauda dvēsele. «Šai brīdī viņš nevarēja domāt par atsevišķiem cilvēkiem, tikai par tautu, kas apmetusies šai viegli paugurainajā zemienē. Viņš reiz bija teicis un arī domājis, ka viņam nav dzimtenes, tagad viņš sajuta ar tik asu skaidrību savu izcelšanos šai biržu un silu zemē, ka, likās, visi pakalni, visi ezeri un upes pieskaras pie kājām, nelaiž viņu projām, saista un mīlo, aicina apgulties tepat.»²

Tā beidzot Rudājs piepilda savu dzīves uzdevumu un varenajā raķetē aizlido bezgalīgajās visuma tālēs dibināt jaunu pasauli «pēc cilvēka paša gribas, nevis pēc dabas akļajiem likumiem».³

Citu ceļu abos romānos iet Meiklis. Rudāju var saukt par pārcilvēku, turpretim Meiklis, lietojot Riharda Rudziša ieviesto terminu, ir viscilvēks. J. Veselis par viscilvēkiem sauc tos, kam piemīt «visu spēju un tieksmju augstākā pilnība, saskaņošana

¹ Veselis J. Tērauda dvēsele. — Vesterosa, 1961. — 277. lpp.

² Veselis J. Tērauda dvēsele // Daugava. — 1938. — Nr. 12. — 1143. lpp.

³ Turpat, 1144. lpp.

garīgā vienībā un to pašu tieksmju un īpašību jušana visos citos cilvēkos».¹

Meiklis kļīst pasaulē, cilvēkos, dzīvo un vēro dzīvi. «Viņš nevēlējās neko pārkārtot, nelika dabu spaidos, lai no tās izspiestu labumu. Viņš domāja un juta tīri cilvēcīgi un vēlējās vienīgi, lai viņam būtu drusku vairāk laimes un prieka, lai cilvēki nebūtu ļauni un naidīgi pret viņu. Viņš lēnprātīgi pānesa pavisam pelēku dzīvi, vienmuļās dienas un tukšās naktis, pēdīgi atrada šai vienādā mēnešu un gadu ritējumā, kas dedēja viņam atvēlēto mūžu, dīvainu skaistumu, gandrīz brīnumu, kas savā vienmērībā tālu pārspēja visu ārkārtējo, varenos dievus un skaistos cilvēkus, mākslas un gudrības diženumu.»² Viņš dzīvo kopā ar dabu, izjūt tās nebeidzamo daili.

Dabai vispār J. Veseļa darbos bijusi ievērojama nozīme, un rakstnieks to vienmēr tēlojis ar dziļu iejūtību. Lielisks un savdabīgs, piemēram, ir puteņa notēlojums romānā «Cilvēku sacelšanās»: «Sniega māte, resna ar saviem maisiem un palāgiem, iznāca klajumā, izlīda no eglēm kā tuntulis un tik sāka birdināt un bārstīt, putināt un vējot. Arvien augstāk sitās uzvandītie sniega milti, pēdīgi savienodamies ar tām pārslām, kas nāca no augšas. Debess un zeme kļuva par vienu vienīgu deju, virpuli un kustību. Sniega māte svilpa, sauca un auroja vējus un viesuļus kopā. Viņas balss te iegaudojās lūginiecei pie auss, te attālinājās un it kā smējās, ulināja un vīvināja. Te mežonīga krākšana sagraba koku galotnes, te kaut kas smagi noplakstēja virs zemes. Sniega miltu un pārsļu virpuļošanā un trakiskā skriešanā nozuda mājas, kalni, meži, ceļi un tekas. Pirmatnējais nesavaldāmais jūklis aizdzina gaišo vizuļošanu un mirdzēšanu.»³

Rudāja prāts un dzelzainā griba beidzot pakļāva sev telpas bezgalību, turpretim Meikļa cilvēciskā fantāzija un iztēle vai rēgonība pakļauj laika mūžību. Trešā romāna «Lielais gājiens» sākumdaļa «Pa senajām upēm» rāda viņa nolaišanos laikmeta dzīlēs aizmūžu senatnē un ceļojumu cauri gadu simteņiem, lai «mācītos savas tautas garu».⁴ Tur senais Jumis izved tautu pasaulē, kur ļaužu pulki izklīst, «sasniegdami visas trīs pasaules jūras, nodibinādami milzu valstis, kas pārvaldīja

¹ *Veselis J.* Pārdomu grāmata. — R., 1936. — 106. lpp.

² *Veselis J.* Cilvēku sacelšanās // Daugava. — 1934. — Nr. 3. — 208. lpp.

³ Turpat, Nr. 5. — 418. lpp.

⁴ *Veselis J.* Tērauda dvēsele. — Vesterosa, 1961. — 469. lpp.

zemi. Sai mazajā novadā starp slaidajiem pakalniem palika tikai neliels pulciņš ļaužu, citu tautu serde, kas runāja visu cilšu pirmo valodu.»¹ Tur Viesturs Tērvetē iet savā pēdējā ciņā. Arvien tuvāk mūsdienām nākdams, Meiklis beidzot sastop pats savu māti kā mazu meiteni, citus radus un kaimiņus. Beidzot viņš nokļūst Gaismas pili un vēro, kā pamazām tās telpas piepilda dažādi tēli. Pēc Ausekļa te savus varoņus — Lāčplēsi, Spīdolu, Laimdotu — ievēd Pumpurs, tad ar lielām pūlēm mācītais dzejnieks Jūsminš — Vidvudu. Tad nāk Poruka, Raiņa, Virzas tēli. Gaismas pils veidojas arvien bagātāka un krāšņāka.

Bet pienāk tautai ļauni laiki, senie dievi pamet šo zemi: «Laimas seja noliekta sērās [...] Mūžu licējas skats vērsās nost no nomelnējušās latvju zemes, it kā nemitīgajai labuma devējai nebūtu vairs daļas gar to. Māra [...] ļāva mākoņu segšai vilkties pa zemi, ieslaukot aukstā ēnā visu to, kas bija dzīvs palicis pēc saltās ziemas. Māras tēls šķita kā neizdzīvojamas skumjas. Viņas atstāja šo zemi, valdnieces peldēja projām. Kas viņām daļas? Velti Meiklis viņu sērajos, novērstajos vaigkos pūlējās saskatīt cerību. Lūgt, nedz daudzināt viņš vairs nespēja.»²

Tikai no zūdošās Gaismas pils loga — «skanīgā balss sauca pār visu latvju zemi:

«Latvieši, paslēpiet savu sirdi, paslēpiet savu dvēseli!»»³

Šī filozofiskā pamatlīnija ir tikai J. Veseļa grandiozās ieceres karkass. Romānu ciklā rakstnieks aptver visdažādākos dzīves līmeņus — gan dienas aktualitātes, gan politiskus pārspriedumus, gan atsevišķu cilvēku likteņus. Viņa varoņi nedzīvo tikai lielo ideju pasaulē, bet arī parastajā ikdienā, veido savas attiecības ar citiem cilvēkiem, mīl, ienīst, cieš. Tā lielajā romānu ciklā ienāk plašs īstenības materiāls, kas aptver kā pilsētas, tā lauku dzīvi. Tiesa, ne viscaur J. Veselim izdodas sakļaut organiskā vienībā šīs atšķirīgās sfēras, lielās idejas sakausēt ar ikdienišķo esamību, panākt, lai tās neizplēnētu abstraktā tukšumā un lai cilvēku atsevišķie likteņi nepaliktu sīki un neinteresanti, bet iegūtu patiesu nozīmību, saaugtu ar ideju pasauli.

Rakstniekam neizdevās savu drosmīgo, latviešu literatūrā pirmreizējo nodomu realizēt līdz galam. Kā viss problēmu

¹ *Veselis J.* Tērauda dvēsele. — Vesterosa, 1961. — 477. lpp.

² Turpat, 524. lpp.

³ Turpat, 525. lpp.

komplekss iegūtu galīgo atrisinājumu, kad abi varoņi pēc ceļojumiem telpā un laikā atkal satiktos, — to vairs neuzzināsim.

Sasniedzis savas literārās darbības brieduma gadus, J. Veselis aizvien vairāk sāk interesēties par senatni, tautas vēsturi, mitoloģiju, ticējumiem. Sai laikā viņš piesaistās arī dievturu kustībai: «[...] dievturībai radīsies piekritēji aiz tā iemesla, ka viņa ir nacionāla, dzejiska, māksliniekiem sola īpatni nacionāla stila pamatus, noteiktu apgarotu pasaules uzskatu.»¹

Šīs intereses dod ierosmi romānam par latvju tautas senvēsturi «Trīs laimes». Tas ir visai atšķirīgs no rakstnieka iepriekšējiem darbiem, par kuriem Jānis Sudrabkalns sacījis: «[...] Veselis visur bīda pa priekšu problēmas, piestumdams tās vienu otrai kā sliežu ļaudis vagonus. Tie saduras, saķēdējas, iedārdas un lēni sāk ripot — milzīgs vilciens, ko nekas vairs nevar apturēt, ja vadītājs nevēlas, un kam ceļā vienmēr vēl pieķeras klāt pa vagonam.»²

Savs, pavisam noteikts ideju loks ir arī «Trīs laimēs», bet šeit tas tiek parādīts, atklāts, demonstrēts, nevis iemests argumentu un pretargumentu cīņas ugunīs. Autora pēcvārdā J. Veselis aizrāda, ka centies nenokļūt pretrunās ar pavisam sīkajām zināšanu drumslām, kas par seno latviešu cilšu aizvēsturi nonākušas līdz mums, bet par savu galveno uzdevumu uzskatījis — «rādīt tīri cilvēcisko un pārdzīvojumus, kas savos dziļākos sakņojumos neatkarīgi no laika un vēsturiskās kostimērijas un ko tikai virspusē iekrāso laikmetiskie dzīves apstākļi, apkārtnes un kultūras pakāpe».³

Bet plašākā nozīmē Veselis šeit veido mītu par latvju cilšu ienākšanu tagadējā teritorijā, par senajiem ticējumiem, dievībām, pasaules uztveri, par pašu tautas veidošanās procesu, ieprojicējot tajā mūžīgās pamatvērtības, galvenās īpašības, kas tai ļāvušas izdzīvot un pastāvēt.

Atšķirībā no iepriekšējiem šis J. Veseļa romāns balstīts uz notikumiem, raitu darbības risinājumu, stingri veidotiem raksturiem. «Jāņa Veseļa valoda plūst plaši ar episku mieru un melodisku šūpošanos,» raksta Jānis Ziemeļnieks. «Šis romāns jāpieskaita rakstnieka labākajiem darbiem ne tikai satura izvēles,

¹ *Veselis J.* Pārdomas par zinātnei, reliģiju, dzīvību, dievturību // *Daugava*. — 1928. — Nr. 7. — 395. lpp.

² *Sudrabkalns J.* Jāņa Veseļa «Rakstnieku sejas» // *Daugava*. — 1938. — Nr. 8. — 779. lpp.

³ *Veselis J.* Trīs laimes. — R., 1929. — 265. lpp.

bet arī apstrādājuma ziņā: te Veselis jūtas drošs un brīvs, jo viņa talants prasās plašuma.»¹

Interese par tautas dzīves dziļākajiem avotiem noved J. Veseli pie jauna žanra — teiksmu radišanas. «Teiku zeme ir katra dzejnieka istā dzimtene, un, tur kavēdamies, viņš smēl no pirmatnējiem radišanas avotiem — no fantāzijas un mīta, tur viņš nekad neklūs civilizācijas literāts, bet allaž paliks rēgonis un veidotājs,»² uzsver J. Veselis. «[...] viss, kas patiesi liels un nemirstīgs, saistās ar kādu teiku vai legendu tautas vai atsevišķa cilvēka dzīvē, ar kādu brīnišķīgu, bieži vien pavisam fantastisku notikumu, kas pārkāpj realitātes un ticamības robežas.»³

Teiksma, pēc J. Veseļa uzskatiem, ir īpašs žanrs, ko nedrīkst pielīdzināt teikai: «Teiksma atšķirībā no teikas manā un Medeņa izpratnē ir mīts. Teika parasti saistās ar noteiktu vietu, laiku un personu (piem., teikas par pilskalniem), teiksma jeb mīts turpretim ir pārlaicīgs. Teiksma var gan piesaistīties konkrētiem notikumiem un cilvēkiem, bet viņas saturs ir būtisks tautas garam, tas runā par augstākiem gara atzinumiem un tautas dievībām. Var sacīt, ka tauta dzīvo ar saviem mītiem, ar savām teiksmām no pat savas pamošanās garīgā dzīvē līdz savas kultūras galīgai iznīcībai.»⁴

Turpmāk visus savus idejiski centrētos darbus J. Veselis dēvē par teiksmām — par teiksmu romāniem nosaukti «Tērauda dvēseles» romāni, arī «Viesturs Varapoga», autobiogrāfiskajai grāmatai rakstnieks liek virsrakstu «Teiksma par manu mūžu».

Pirmajās teiksmās J. Veselis it kā mēģina mākslinieciski restaurēt seno latviešu mitoloģiju. Te ir kosmogoniskā teiksma par pasaules izcelšanos «Dievs laiž pasauli». Pēc tam tiek veidots latviskais dievu panteons — Laima, Māra, Dēkla, Kārta, Pērkons, tad nāk zemākas dievības — Meža māte, Vēja māte, Veļu māte, vēstījumi par pirmajiem cilvēkiem — «Pirmais arājs», «Arāja dēli». Tālāk seno dievu labvēlība un padoms pavada cilvēkus civilizācijas gaitās. J. Veselis bieži it kā apvieno vienkāršo cilvēku un dievību, varētu arī sacīt — ierauga cilvēkā dievišķo. Tā naktsmaiņā strādājošiem burtličiem jaunā

¹ *Ziemeļnieks J. Daiļliteratūras gada apskats // Piesauļe. — 1930. — Nr. 1. — 89. lpp.*

² *Veselis J. Teātri // Daugava. — 1932. — Nr. 12. — 1374. lpp.*

³ *Veselis J. Teikas vērtība // Daugava. — 1930. — Nr. 1. — 91. lpp.*

⁴ *Veselis J. Jānis Medenis. Pārdomas sakarā ar viņa grāmatu «Teiksmu raksti» // Latvju Mēnešraksts. — 1942. — II. — 1044. lpp.*

tipogrāfijas darbiniece parādās kā dieve Kārta, bet no rīta viņa strādā kopā ar visiem. Tikai, kad garām iet jaunais burtlicis ar savu līgavu, «viņa pēkšņi pasviedās uz augšu ar svabadu un lidainu kustību», «slidoši pieskārās Draviņa rokai un Līgas slaikajam augumam kā savienojums, liktenis un kopēja mīlestības doma»¹ («Burtliču Laima»). Citā teiksmā Laima ir meistare rūpnīcā, jaunās, no laukiem ienākušās strādnieces viņa gudri ievada pilsētas dzīves nepierastajos apstākļos.

Teiksmā «Saules koks» savukārt ir turpinājums romānam «Trīs laimes»: Runtiņa dēls Reinis aizjāj Saules koku meklēt, nonāk līdz lielajam okeānam dienvidos, pēc tam līdz okeānam austrumos, bet tikai, jau sirms dzimtenē atgriezies, ierauga to tepat mirdzam pāri pilskalnam.

Pavisam uzrakstītas 33 teiksmas, kas apkopotas (izņemot «Burtliču Laima») 1966. gada izdevumā.

Romānā «Velgas mīlestība» autors sev plašākus mākslinieciskus uzdevumus neizvirza. Kā viņš pats saka, tas «nepiederēja pie maniem idejiskiem darbiem, [...] tas bija stāstījums par vienkāršas, skaistas meitenes mīlestības dzīvi, likteņiem».² Šī «dabiski stiprā un skaistā sieviete, jauka un koša augumā un dvēselē» pati veido savu dzīvi, nepakļaujoties apkārtējās sabiedrības spriedumiem. Aktrises karjeru viņa pamet, atgriežas laukos un jūtas laimīga. Tādā mierīgā skaidrībā, kad pirmie vētrainie jūtu brāzmojumi pāri, izskan romāns: «Šai tumšajājā ainavā palika abas sievietes, kas Edmundu Vilni bija mīlējušas, un savā ziņā bija apmierinātas un laimīgas. Un viņš bija apmierināts, ka svabads var aizbraukt no abām.»³

Līdzīgs raksturs ir arī romānam «Divas māsas». Te skaistā, kaislīgā Anna un viņas neglītā, bet dvēseliski apgarotā māsa Līze cīnās par jaunā tēlnieka Klincāna mīlestību.

Apjomā nelielais teiksmu romāns «Viesturs Varapoga» rāda tragiskās atkāpšanās dienas cauri Vidzemei. Brūk pasaule, brūk tautas gadsimtos sakņotā dzīve. «Karš nebija viņu karš, jēgas tam nebija nekādas [...] Taču arī bezjēdzīgais karš izvērtās par tādu, kurā bija jāaizstāv savs visdārgākais bez cerībām uzvarēt, tikai varbūt paildzināt savas skaistās zemes, visu latvju ļaužu dzīvību.»⁴ Nemitīgas cīņas, zaudējumi, kon-

¹ Māras sauciens. Jāņa Veseļa atstātie raksti. — Linkolna, 1983. — 108. lpp.

² Veselis J. Teiksmā par manu mūžu. — Vesterosa, 1956. — 312. lpp.

³ Veselis J. Velgas mīlestība. — R., 1941. — 263. lpp.

⁴ Veselis J. Viesturs Varapoga. — Stokholma, 1952. — 65.—66. lpp.

flikti, sadursmes arī ar vāciešiem, dzimto vietu pamešana. Zemnieki, kas atstāj mājas un dodas svešumā. Un izmisīga bezspēcības sajūta, kad iespējams gan atsist kādu uzbrukumū, uz brīdi aizturēt notikumu gaitu, bet nekādu līdzekļu nav tuvu cilvēku, savas tautas glābšanai. «Kas atlika ko likt pretim, bija vienīgi Dievs, Laima. Skumja atzīšanās, ka nekas vairs viņus nespēja glābt kā vienīgi teiksmainais lietu laidējs, kas kopš neminamiem laikiem bija staigājis pa savas tautas zemi, pa visu pasauli [...]»¹

Vienīgā iespēja — saglabāt savu latvisko stāju, latvisko gara pasauli: «Visas šīs mūsu tautas straumes, zemniekus, strādniekus, karavīrus es redzu izklistam pa visām pasaules malām, viņi līms grūtā jūgā zemēs, kur viņi pat sapņos nedomāja būt. Taču viņi paliks tik ilgi laimīgi, kamēr sevī nesīs savas tautas svētumu.»²

Sāpju pilni ir romāna varoņu likteņi, izmisīgs rakstnieka vēstījums. Kādreizējie cilvēcijas, taisnīguma ideāli atkal izrādās nevarīgi, bet atteikties no tiem nedrīkst: «Dievs mums piešķīris skaidru sirdi, mūsu karotājiem nesavtību cīņā par gaišām gara vērtībām. Mūsu tauta šai brīdī atdod visu — dzīvību, mantu, savas mājas, savu skaisto zemi, lai mēģinātu glābt cilvēci no verdzības, no garīgas iznīcības. Mēs savā ideālā cīņā esam vieni paši. [...] Taču mēs esam dzīvojuši pēc tiem, mums jāatzīst, ka tie ir vienīgais ceļš, kā cilvēcei tikt pie ilgstoša miera, labas dzīves. Citādi pasaulē valdīs tikai mokas, asinis, posts un vājāko apspiešana.»³

Pēdējais J. Vesēla romāns «Blāzmas staigātāji» ir Latvijas vasaras skaistuma pilns. Blāzmas staigātāji — tie ir apkārtējo māju jaunieši, kas pēc dienas darba kopā pavada krēslas stundu. Kādu vakaru pie viņiem pienāk svešinieks. «Es mītu mājās,» viņš saka, un šīs māju motīvs ar klusu traģisku smeldzi iet cauri visam romānam. Viena no meitenēm pie sevis pārdomā šos vārdus: «Arī viņa gribēja mist mājās, palikt mājās, nekur neiet uz svešumu. Kāpēc bija tā jāsaka, jāuzsver pati par sevi saprotama lieta, jo viņi taču visi mīta, dzīvoja mājās? Kas viņus varēja no tās izdzīt, ja viņi paši negribēja?»⁴

Svešais klaidonis mierīgajā dzīves ritumā ienes satraucošu, noslēpumainu nemieru, un šī vasara daudz ko pārmaina jauniešu

¹ Veselis J. Viesturs Varapoga. — Stokholma, 1952. — 72. lpp.

² Turpat, 42. lpp.

³ Turpat, 84.—85. lpp.

⁴ Veselis J. Blāzmas staigātāji. — B. v., 1962. — 175. lpp.

attieksmēs un likteņos. Tāpat kā Jāņa Akuratera «Kālpā zēna vasarai», kas arī rakstīta svešumā, šim J. Veseļa romānam piemīt kāds divaini gaišs valdzinājums. «Tā ir nemirstīga padarīta Latvijas vasara, kas šajos darbos izaugusi par mākslu, kurai netrūkst monumentalitātes, bet netrūkst arī intīmas saskares ar dzīvo cilvēku tā vienreizībā,» atzīst Gunars Irbe. ««Blāzmas staigātāji» met savu skaidro atblāzmu atpakaļ pār visu ilgajā mūžā veikto, un šī atblāzma ir skaista savā gudrībā.»¹

* * *

Diviem J. Veseļa dramatiskajiem darbiem vairāk nozīme tikai paša autora daiļrades izpratnē, īpaši dzejā rakstītajai traģēdijai «Jumis», kur attīstās dažas no J. Veseļa svarīgākajām idejām. Arī trīs dzejoļu krājumi uz ievērojamu vietu literatūras vēsturē diez vai spēj pretendēt, tomēr tie ienes kādu ļoti īpatnēju un savdabīgu skaņu. Lirīķis J. Veselis nepavisam nav, viņa dzeja tāpat balstīta uz domu un atziņu īpatnām sakarībām, tas veido no pierastās dzejas visai atšķirīgu, oriģinālu, smagnēju tēlainību un ritumu.

«Dvēsele ir nogurusi,
Lielie nodomi ir velti,
Mūži trauc uz rietu pusi.

Tagad jābrien ledus paltis,
Nezinot, kur būs man dusa.
Bārenība — latvju laime,
Skumju vaigu, sirmās drānās,
Sagūstīta tautas saime,
Cerība kā elki mānās.»

(«Kad mājās jāiet», 1957)

Vērtīga un nozīmīga ir J. Veseļa darbība literatūras kritikā. Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados viņš ir viens no aktīvākajiem un autoritīvākajiem vērtētājiem, kura spriedumiem ir svars, jo tie balstās uz plašām zināšanām un labu literatūras izpratni. Patstāvīgi veidojušies viņa uzskati par latviešu rakstniecības attīstības gaitu (spoži portretēts Auseklis, Pumpurs, Apsīšu Jēkabs, Poruks, Saulietis, Blaumanis). Daudz J. Veselis rakstījis arī par ārzemju literatūru, pirmais sniegdams, piemēram, plašākas apceres par Dž. Džoisu un V. Reimonta daiļradi.

¹ Jānis Veselis. Atmiņas un apceres (par viņu). — 1980. — 215.—217. lpp.

PĒTERIS AIGARS

(1904—1971)

Pēteris Aigars (īstajā vārdā Herberts Tērmānis) ienāca literatūrā 1926. gadā, kad tika publicēts viņa pirmais dzejolis. Pēc tam darbojies dzejā, prozā un žurnālistikā. Viņš publicējis desmit dzejoļu grāmatas, trīs stāstu krājumus un piecus romānus, periodikā rakstus gan par latviešu literatūru, gan nacionālpolitiskiem tematiem, kuriem īpaši pievērsies trimdas periodā, kopš 1950. gada dzīvodams Anglijā. Trimdā P. Aigars izvērsis rosīgu sabiedrisko darbību, strādājis latviešu trimdas laikrakstu redakcijās. P. Aigara daiļradi raksturo gaišs, humānisma caurausts dzīves skatījums, kaut arī tajā ir satīra, kas vērsas pret despotismu, varmācību, nodevību, alkatību.

*

Pēteris Aigars dzimis 1904. gada 10. oktobrī Doles pagasta Vimbu kroga krodzinieka Tērmāņa ģimenē. Pēc ministrijas skolas beigšanas iesaukts obligātajā karadienestā, viņš dienēja Rīgas štāba rotā Citadelē un, dienesta biedru mudināts, aiznesa kādu savu dzejoli uz tuvumā esošā laikraksta «Latvijas Kareivis» redakciju. Dzejoli iespieda.

Dienesta laikam beidzoties, P. Aigars atsāka skolas gaitas — 1928. gadā absolvēja Rīgas Valsts komercskolu. Pēc tam kādu laiku dzīvoja Baldones Ciršos, nodarbojās ar lauksaimniecību un dzejoļu sacerēšanu, kurus regulāri publicēja tālaika ievērojamākie laikraksti un žurnāli («Jaunākās Ziņas», «Daugava» u. c.). Tad, pārnācis uz Rīgu, jaunais dzejnieks strādāja nedēļas laikrakstā «Centra Balss» (1933—1934), bet ar 1934. gadu laikrakstā «Jaunākās Ziņas», vienlaikus būdams arī žurnāla «Daugava» līdzstrādnieks.

«Jaunākajās Ziņās», «Atpūtā» un citos izdevumos P. Aigars publicējis vairākus desmitus rakstu (tai skaitā arī recenzijas)

par latviešu literatūru, galvenokārt par tā laika rakstnieku jaunākajiem darbiem. Par svarīgāko literatūrā P. Aigars uzskatīja saturu — domas loģiku, domas skaidrību un domas koncentrētību. Protams, formu nedrīkst ignorēt, jo tai satura izteikšanā liela nozīme, bet forma nedrīkst kļūt par pašmērķi, nedrīkst prevalēt pār domas skaidrību. Ir jārod saskaņotība, samērs. Tā, piemēram, par atskaņu lietošanu viņš rakstīja: «Nav labi, ka dzejnieks raksta atskaņu dēļ, bet nav arī teicams, ja dzejnieks šos Pegaza «zelta iemauktus» brīžiem izlaiž no rokām.»¹

Recenzējot V. Cedriņa dzejoļu krājumu «Sidraba jātnieks», P. Aigars pārmeta, ka, aizraudamies ar valodas labskanību, ar aliterācijām, autors vietām grēko pret satura loģiku un koncentrāciju, un ieteica dzejniekam turpmāk domāt par to, kā valodas muzikalitāti līdzsvarot ar domas koncentrāciju, kas radīs iespēju izvairīties no daudzvārdības.

Kā lielisku formas un satura, valodas muzikalitātes meistaru P. Aigars minēja V. Plūdoni: «Viņa pants dūc kā ērģeles, šalc kā jūra un gaviļē kā cīruļu koris.»²

P. Aigars augstu vērtēja tos rakstniekus, kas pievērsušies latviešu strēlnieku varonības atspoguļošanai. Apcerē «Strēlnieks latviešu rakstniecībā» viņš uzsvēra, ka strēlnieku tēmai liela nozīme latviešu rakstniecības attīstības procesā, kur tā ienesusi monumentalitāti, un ieteica: «Katram Latvijas pilsonim būtu patriotisks pienākums vismaz vienreiz gadā pārlasīt šo seno varoņcīņu tēlojumus; vienreiz gadā būt atkal tuvu ar mūžībā aizgājušiem cīnītājiem.»³ Kā izcilākos latviešu strēlnieku varoņgāra apdziedātājus P. Aigars atzīmējis J. Akurateru, A. Briģaderi, J. Medeni, V. Plūdoni, K. Skalbi, E. Virzu un, protams, Aleksandru Grīnu.

P. Aigars par A. Grīnu rakstījis vairākkārt, uzteikdams romāna «Dvēseļu putenis» dzīvos strēlnieku raksturus un autora augsto tehnisko meistarību. Apcerē «Latviešu heroisma dzejnieks — Aleksandrs Grīns»⁴ aplūkots A. Grīna stils un norādīts, ka A. Grīns ir nenogurdināms sava stila meklētājs un izkopējs, ka viņš stilistiski prot apvienot impresiju ar ekspresiju, jūsmu ar analītiskumu un šādu meistarību sasniedzis,

¹ *Aigars P. Jaunas dzejnieces // Jaunākās Ziņas*. — 1936. — 11. janv., 9. lpp.

² *Aigars P. Vilis Plūdons gaviļnieks // Jaunākās Ziņas*. — 1939. — 8. marts, 3. lpp.

³ *Jaunākās Ziņas*. — 1936. — 4. janv. — 5. lpp.

⁴ *Turpat*, 1939. — 13. janv. — 6. lpp.

iedziļinoties latviešu rakstu valodā, Bībeles valodā un mūsu tautasdziesmās.

1932. gadā nāk kļajā P. Aigara pirmais dzejoļu krājums «Mans marts». Kritika to uzņem atzinīgi. P. Ērmanis atzīst, ka «mūsu jaunākajā dzejā Pēteris Aigars viens no interesantākiem, savdabīgākiem cilvēku un dzīves parādību tēlotājiem un vērotājiem».¹ E. Virza krājumā saskata E. Verharna «dzīvo seju» iespaidus, M. Grimma atzīmē, ka ar konkrēto zemes un tīrumu fantāziju P. Aigars tuvs K. Skalbem. Visi recenzenti ir vienisprātis, ka P. Aigars ir spēcīgāks žanrists un balādistis nekā jūtu lirīķis.

Nākamajos dzejoļu krājumos «Rīta balādes» (1935), «Mākoņu dzirnas» (1938), «Zvaigznes un sniegs» (1939) nostiprinās autora mākslinieciskais rokraksts — saglabājas vitalitāte, dzīvesprieks, kas nereti valdzinoši skurbina kā dzejnieku, tā lasītāju, bet izteiksme kļūst konkrētāka, dzejoļu forma tvirtāka, poētika papildinās ar svaigām, interesantām gleznām, ritma variācijām. Neapejot atsevišķas nepilnības un formas grumbulus, kritika pamatos dzejnieka devumu vērtē atzinīgi. Ē. Raisters par krājumu «Rīta balādes» raksta: «Visādā ziņā grāmata ir tipisks šodienas jaunās dzejas dokuments, kas Aigara vārdu paliekošiem rakstiem ievēd mūsu modernās literāras vēsturē.»² A. Baumanis par to pašu krājumu: «Aigars kā dzejnieks attīstās strauji un jau tagad iepriecina labas latviešu dzejas cienītājus.»³ Jānis Rudzītis uzskata, ka krājums «Zvaigznes un sniegs» ir «pieskaitāms mūsu pagājušā gada literāras labākajai daļai».⁴

Ar 20.—30. gados rakstīto dzeju P. Aigars pieslēgās zaļvārnīšu grupai — tai latviešu jauno rakstnieku paaudzei, kura, iedama pa E. Virzas, J. Medeņa. Aīdas Niedras tautas garīgā spēka apliecināšanas ceļu, atsacījās no sīku subjektīvu jūtu tēlošanas, no sentimentālas jūtināšanās un pievērsās savas tautas pārdzīvojumiem tagadnes darba gaitās, vēstures laikmetos un Latvijas atbrīvošanas cīņās. 20.—30. gadu mijā zaļvārnīši lika pamatus tā sauktajam pozitīvismam. Pozitīvisti ticēja dzīvei un jaunās Latvijas brīvvalsts nākotnei. Viņi cildināja latviešu zemniekus un latviešu karavīrus kā jaunās

¹ *Ermanis P.* Viens vecs, viens jauns dzejnieks // Daugava. — 1933. — Nr. 2. — 169. lpp.

² *Raisters E.* Pētera Aigara «Rīta balādes» // Tēvijas Sargs. — 1934. — 14. dec. — 7. lpp.

³ *Bm.* «Rīta balādes» // Burtnieks. — 1935. — Nr. 2. — 171. lpp.

⁴ *Rudzītis J.* Jaunākās Ziņas. — 1940. — 22. jūn. — 10. lpp.

valsts izcīnītājus un cēlājus, zemes darbā un zemes spēkā saskatīja tautas izdzīvošanas un labklājības priekšnoteikumus, tautas mūžības elpu. P. Aigars nebija pozitīvisma teorētiķis kā A. Francis, K. Rabācs, Ē. Raisters, kuri savos rakstos deklarēja pozitīvisma principus. P. Aigaru pie pozitīvisma noveda viņa iedzimtais optimisms, gaišais skatiens uz dzīves norisēm, spēja cauri šodienai ielūkoties rītdienā, dzīvot nākamībā. Savā dzejā viņš ziemas stingumā redz laiku preti pavasarim skrieņam un sniega aukās jūt zemes smaržu, nakts viņam ir laiks, kam seko rītausma.

Arī pie lauku dzīves un zemnieku darba tematikas, kas īpaši dominēja P. Aigara dzejas sākuma periodā, aizveda ne tik daudz pozitīvistu programma, bet gan ciešā saskare ar laukiem un zemes kopējiem, tas dzīves laiks, ko jaunais dzejnieks aizvadīja Baldones pusē. Viņš redzēja, kā Latvijas laukos ienāk modernā tehnika, ko tā zemniekiem atnes un kādi procesi šajā sakarā noris dažādu paaudžu psiholoģijā. P. Aigars ieviesa latviešu dzejā tēmas ar «nedzejiskiem» virsrakstiem «Traktors», «Kartupeļu rakšana», «Mašīnlaiks», «Šoseja», «Autobuss», «Kulmašīna dūc...» u. c.

Taču šo konkrēto ikdienišķības slāni P. Aigara dzejā pārskan ar ētiskām un filozofiskām pārdomām apaudzēta mūžīgo vērtību tēma. Mūžīga vērtība dzejnieka skatījumā ir zeme, kas pastāv cauri laikiem un ir saistīta ar dzīvības nepārtrauktību un zemes kopēju darbu kā šīs nepārtrauktības pirmelementu. P. Aigars apdzied lemešus kā dzīvības sargus, zemi kā tautas barotāju un tautas dzīvības uzturētāju. Tāpēc tas, kas zemei uzticīgs, kas zemi kopj un svētu tur, ir liels un cildens, nes sevī neuzvaramu gara spēku, nes sevī nākotnes spēku. Tāds uzvar likteni, veido nākotni.

Un tad es zinu,
ka laikmeti pāries,
torņi un cietokšņi
sabirzīs pelnos,
tikai tu vienīgais —
mūžībai skāries,
austošo rītdienu
auklēsi delnās.

(«Zemnieks Brīvības ielā», Māk. dz., 29).¹

¹ Pie citētā dzejoļa virsraksta pievienota norāde, kurā krājumā dzejolis ievietots; izmantoti šādi saīsinājumi: Mans m. («Mans marts»), Rīta b. («Rīta balādes»), Māk. dz. («Mākoņu dzirnas»), Zv. un s. («Zvaigznes un sniegs»).

Liels garīgs spēks bija mūsu tēvu tēviem, kuri zvaigžņu gaismā muižas rijā spriguļus cilāja, kuru pieres klāja sviedru lāses, bet vaigos sārtojās drosme un spīts, un domas saistījās pie nākotnes ausmas. Un ar šo tālās pagātnes ainu, ar muižas rijas kūlējiem dzejnieks pasvītro gan paaudžu saikņu nepārtrauktību, gan ētisko vērtību pārmantotības tradīcijas, kas stīgo no pagātnes uz šodienu. Latviešu zemnieks bija tas, kura izturība un sikstums saglabāja tautas spēju izciest un izdzīvot, saglabāja latviešus kā tautu. Tādējādi poetizētajiem zemnieku dzīves tēlojumiem vijas cauri doma par tautas likteņgaitām, par paaudžu paaudzēs kopto sadzīves un tikumisko tradīciju turpināšanos. Mūžīgie kūlēji no muižas rijām nāk pie šodienas zemes kopējiem:

Druvu briedums kad šķūņos un piedarbos vākts,
Viņi ceļas no velēnu gultas,
Viņi steidzas veikt darbu, kas sendienās sāks,
Sapņus raidot vēl tālup kā bultas.

Viņi nāk šeit ik gadus no mūžības sērst,
Viņi atnāk, lai svētību dvestu.
Viņi atnāk mums grūtumu vieglumā vērst,
Vēlē rociņu, auglības nestu.

(«Mūžīgie kūlēji», Māk. dz., 22).

Daudzveidīgs P. Aigara dzejā ir latviešu zemnieka raksturojums. Tas ir ne tikai ētiska spēka simbols un jaunu vērtību radītājs, bet visnotaļ arī indivīds ar savu domu un jūtu pasauli. Īpaši iemīļots P. Aigaram ir vecā saimnieka tēls, kuru viņš zīmē impozantām, pat monumentālām līnijām — kā sirmu, baltu druvu dievu, kas nešķirami saaudzis ar dabu, savu darbu un — mūžību. Un mūžīgais apstaro viņa gaitu, kad tas dzīves nogalē, uz nūjas atspiedies, lēni, mierīgi apstaigā savas druvas un tīrumus. Ikdieniskība te pārtop neikdieniskā svinīgumā. Mīlestība, ar kādu tas glāsta veldi un sarunājas ar vārpām, un vārpu atbildes — cilvēka un dabas vienotības simbolā. Zemes labvēlība ir iegūta ar sūru, neatlaidīgu darbu:

Kur tagad rudzi zviln un auzu skaras trīs,
Tas klajums saulgozī viss viņa iztīrīts.
Kaut ilgiem gadiem tas un skarbām pūlēm nācis,
Tas vēlāk aizgūtnēm šeit kuplas ražas vācis.

(«Vecais tēvs», Māk. dz., 33).

Latviešu zemnieka portretējumā P. Aigars akcentē arī patriotisko līniju — tēvzemes mīlestību. Viņš rāda, ka tieši zemniekiem bijusi liela loma Latvijas brīvvalsts izkarošanā un

aizstāvēšanā. Līdzīgi J. Medenim un A. Čakam P. Aigars daudz vārsmu visos savos 30. gadu dzejoļu krājumos veltījis latviešu karavīriem un viņu varonībai. A. Čaks kā latvju strēlnieku vairākumu apdziedājis Rīgas strādnieku puišus, bet P. Aigara skatījumā ciņas smagumu uz saviem pleciem iznesusi latviešu zemniecība. Dzejolī «Karoga redzējums» (Māk. dz., 117) lasām, ka zemnieku tulznainās rokas vienlīdz stingri arklu un zobenu tur. Dzejolī «Latviešu zemnieks» (Rīta b., 119), uzrunādams zemes kopēju, autors saka: «[.] tu uzcēli valsti, kuplākas druvas lai šūpotos šodien [.]» Dzejoļos «Vakars Brāļu kapos» (Māk. dz., 126) un «Lāčplēša atgriešanās» (Zv. un s., 95) P. Aigars runā par varoņu nemirstību, viņu dzīvošanu tautas atmiņā. Piemēram, dzejolī «Lāčplēša atgriešanās»:

Neba zem velēnām klusēt
Varoņiem gaviļu dienā;
Karavīrs nemirst ne mūžam —
Zobens to veicis vai šķēps.
Vienreiz kas ziedojies tautai,
Līdzī uz mūžiem tai staigā
Teiksmainu spožumu vaigā.

Kā tautas vienotības, brīvības un mūžības simbols gadsimtiem cauri zaļo dižais, varenais senatnes ozols. Mītiskais Pasaules jeb Saules koks P. Aigara dzejā materializēts latviešu teiksmainajā dižozola tēlā. Tas ir Latvijas lepnums, sargs un Latvijas vārda nesējs pasaulē:

Gadsimtu negaisu locīts,
Krustnešu zobenu dragāts,
Pacēlies pasaules vējos
Latvijas lepnuma koks!

(«Senatnes ozols», Māk. dz., 16).

P. Aigaram raksturīgs dabas skatījums tās kustīgumā un pārmaiņās. Daba — tā ir mūžīga kustība, attīstība un dzīvības spēka devēja:

Mūžam no zemes kāds virzīs
sulas, un stumbros tās tecēs..

(«Spītīga uzruna», Rīta b., 34).

Dabas atribūtika P. Aigara dzejā ailaž tēlota darbībā: saule dzirdina zemi, šķiež mirdzumu, zeltī mākoņus, atbrīvo upi no ledus; mākoņi auļo; vējš stabulē, glāsta; koki tiecas pret debesīm, senatnes ozols gaida mākoņus, slej galotni utt.

Pavasara priekšnojautu dinamiskos pretstatus spilgti pauž balādiskais dzejojums «Saulgrieži» (Rīta b., 5.—7.). Dzejoli ievada tēlaina dabas aina:

Vēl ziemas stingums upju straumes sien,
Vēl sarmas vaiņags laistās sila priedēm;
Bet laiks jau pretim pavasarim skrien
Kā vieglas kamanas pa ledus sliedēm.

Vēl sniega aukās egļu smailes rītos vaid un sten, bet vakarā vējš jau dvesmo zemes smaržu; pa sarmaino lielceļu gausi brauc vezumi ar malku un slīperiem, bet Daugavas ūdeņi ledū jau trin, un pajūgus drīz nomainīs straujie plosti. Vēl caur sniega kupenām saimniece steidzas naktī uz kūti saņemt teliņu, bet ārā jau mijkrēslis jaunu dienu vēsta, kura jaundzimušajai radībai ausīs kā brīnums vai bailes.

Metaforiskās dabas gleznas un mērķtiecīgi izvēlētās lauku norišu regālijas tēlo pavasari kā lielo atdzimšanas laiku dabā un cilvēku dzīvē, kad straumes kāps laukā no šaurām gultnēm, kad krūtis tiks grieztas pret tālām gaitām un sirdis vilks jaunas buras pie nolūzušiem mastiem.

P. Aigars rakstījis arī par cilvēka ilgām pēc laimes, kuras paceļas augstāk par kokiem, kalniem un putniem, cauri posta un trūkuma sārņiem steidzas šodienai garām uz nākotni. Dzejojis par vientulību un sāpēm, kas plok, bet nenorimst, par mīlestību, kas nes dvēselei mieru:

Kad vairs nav, kas sirdij mieru solīs,
Siltiem vārdiem skars,
Tavas rokas vēl par mani nolist
Tā kā svētvakars.

(«Svētvakars», Rīta b., 40).

Kā kontrasts P. Aigara vitālajā, dzīvespriecīgajā dabas un viegli rezignētajā intīmo izjūtu lirikā ar 30. gadu otru pusi ielaužas pa drudžainam laikmeta akordam, kas brīdina par jauna kara draudu parādīšanos pie apvāršņa, par to, ka brālis pret brāli ceļ šķēpu un lielgabalu šāvienu nes postu un nāvi.

P. Aigara dzejas formas īpatnības savā laikā jau atzīmējusi kritika. Par krājumu «Mākoņu dzirnas» Anšlavs Eglītis rakstīja: «Nepiespietība, rotaļība, vieglums, plūdums, savienots ar valodas virtuozu pārvaldīšanu un iedzimtu muzikalitāti, ir viņa surdinētā, klusinātā instrumenta pamatīpašības. [...] Forma ritma un atskaņu nozīmē Aigaram rūpes nesagādā.»¹

¹ Sējējs. — 1938. — Nr. 4. — 442.—443. lpp.

Vilis Cedriņš par krājumu «Zvaigznes un sniegs» bija līdzīgās domās: «No mūsdienu dzejniekiem viņam vislielākās tieksmes uz dzejas harmoniju, ko viņš sasniedz vieglās, lab-skanīgās rindās, lietodams atkārtojumus, mainīdams bieži rit-mus un noslēgdams rindas ar greznām atskaņām. Viņa dzejas rinda nav ne par garu, ne par īsu, tā ka, dzeju lasot, atskaņa ir spilgti jūtama — tā skan kā vara trejdeksņa piesitiens sen-latviskā rotāšanā vai gavilēšanā.»¹

Arī Jānis Rudzītis uzteica krājuma «Zvaigznes un sniegs» formas meistarību: «Lielu skaidrību, bet arī augsti vērtējamu valodas plastiku redzam dzejoļu stilā. Aigara epiteti vizuālo daudzkrāsaini un gaumīgi, bet metaforas un salīdzinājumi rada šim stilam svaigumu, kāds vērojams tikai īsti nobriedušu dzej-nieku darbos.»²

Un pēc pusgadsimta tikpat atzinīgi izsakās I. Auziņš, pie-mēram, par krājumu «Mākoņu dzirnas»: «Pieaug tēlojuma plas-tiskums, bagātinās leksika, visai sarežģītas panta formas, šķiet, dzejnieks izjūt dabiskas kā elpa; vietumis to gribas dēvēt par ādamsonisku vieglumu — pārliecinošas meistarības nozīmē.»³

P. Aigara dzejas stilā atbilstoši viņas optimistiskajam, labestīgajam, izlīdzinātajam pasaules skatījumam valda pastel-krāsas. Viņa iecienītākie epiteti ir *zaļgans, zilgans, zilganots, bālzils, iesarkans, rožains, zeltains, mirdzošs*. No krāsām — *zelts, sudrabs, zils*, bet īpaši — *zaļš*, kas izteic gan prieku, gan dabas krāšņumu un dzīvības mūžīgumu. Tāpat daudz lietots epitets ir *silts* (silti ir vārdi, klusums, vējš, elpa, piens; u. c.). Lai paustu tāluma, plašuma alkas, dzejnieks pēc adverbu *leju*, *māju* parauga radījis adverbus *kalnup, tāļup, debesup, gaisup, saulup*. Sevišķi iemīļots viņam pēdējais, kas atkārtojas dažādās variācijās: *saulup ceļas smagas vārpas, saulup ceļas mūžs, saulup klanās egļu zari, saulup salapo koki, saulup lido atmi-ņas un dziesmas, saulup dzejnieks aicina pacelt acis un vadīt dzīvi*.

Salīdzinājumiem izmantoti galvenokārt dabas un lauku dzīves priekšstati. Arī metonīmijas sakņojas dabas aprītēs: saule ar degošiem pirkstiem atbrīvo upes no ledus, zāle uz pirkstgaliem sniedzas, vējš glāsta zelmeni un dzer no zilga-niem ezeru traukiem, liepas ziedot mazgājas debesu jūrā utt.

Jau ar pirmo krājumu P. Aigars apliecina labu ritma izjūtu. Viņš dzejo atskaņotās strofās (pa lielākai daļai kvartās) ar

¹ Brīvā Zeme. — 1940. — 18. maijs. — 9. lpp.

² Jaunākās Ziņas. — 1940. — 22. jūn. — 10. lpp.

³ Aigars P. Katedrāles: Dzejas izlase. — R., 1995. — 11. lpp.

nenoteiktu pēdu skaitu. Lai panāktu ritmiskā plūduma dažādību un atbilstību ikreizējam emocionālajam noskaņojumam, viņš variē ne vien pēdu skaitu, bet — viena dzejoļa ietvaros — arī pantmēru. Polimetriskis paraugs, piemēram, ir dzejolis «Saulgrieži», kur pantmēra maiņa nodala tematiskus posmus. Ir dzejoļi, kuros ar saturisku vai emocionālu pamatojumu mainās daktils, trohajs un jamps, piemēram, balāde «Mūžīgie kūlēji».

Bez klasiskās kvartas P. Aigars lieto arī citas pantu formas (divrindi, sekstinu, oktāvu). Ir gadījumi, kad vienā dzejoļī mijas divrindes un kvartas vai sešrindes un astoņrindes u. tml.

Pētera Aigara dzeja ar savu dzīves apliecinājumu, laikmeta izjūtu, nacionālo garu un poētisko kultūru ieņem redzamu vietu latviešu 30. gadu poēzijā.

*

Līdztekus dzejai P. Aigars pievērsies prozai. Daļu periodikā publicēto stāstu viņš sakopojis krājumos «Saulainās velēnas» (1938) un «Vīgriežu vasara» (1943). «Vīgriežu vasarā» gan tikai četri jauni stāsti (septiņi stāsti ar nelielām redakcionālām izmaiņām pārpublicēti no krājuma «Saulainās velēnas»).

Tāpat kā dzejā, arī stāstos P. Aigars ir dzīves apliecinātājs un harmonijas meklētājs gaišos, saulainos toņos. Vīrieša un sievietes intīmo attiecību tēlojumi, kas dažādās variācijās sastopami visos P. Aigara stāstos, atsedz autora mākslinieciskā rokraksta individualitāti. Mīlestību P. Aigars tēlo apskaidrotu, izlīdzinošu, bez saasinātiem dramatiskiem konfliktiem. Mīlētāji palaikam viegli tiek galā ar sarežģījumiem un sāpēm. Tikai divos stāstos «Sacikstes plāvā» (vēlāk ar virsrakstu «Vīgriežu vasara») un «Pelavu putenis» pieviltā mīlestība izskan ar traģisku akordu.

Tematiski P. Aigara stāsti sazarojas divās daļās.

Vairāk viņš rakstījis par svaigu spēku pilno lauku dzīvi un lauku ļaudīm, kurus raksturo aizkustinoša uzticība zemei un zemes darbam. Jaunajam laikmetam atbilstoši atainoti J. Purapuķes varoņiem raksturīgie latviešu centieni pēc sava zemes stūriša, «kurā aug kvieši un lini, kur āboliņš ziedu laikā tvīkst kā violets mākonis, aicinot pie sevis bišu un kameņu spietus. Jāzeps alka savas zemes tāpat kā badains cilvēks maizes» (krāj. «Vīgriežu vasara», 249.—250. lpp.). Šiem zemes alcējiem «zeme ir tikpat svēta kā krusts», jo zemi taču radījis Dievs (turpat, 258. lpp.). Zeme atraisa cilvēka fiziskos spēkus,

sniedz garīgu stabilitātes izjūtu. Fanātiska un reizē apgarota ir Latgales puisi Jāzepa Dekšņa ciņa par zemi un ar zemi stāstā «Saulainās velēnas».

Diemžēl pozitīvisma estētika dažkārt novedusi rakstnieku pie nemotivētiem pārspilējumiem, lauku ļaužu raksturu vienkāršošanas. Piemēram, interesanti iecerēts tēls ir piena pār-raugs Valters Zuze stāstā «Iegātnis» — neizskatīgs, puskropls dzīves neveiksminieks, taču pārspilētas ir viņa izrīcības savu kāzu naktī, kad, pieņemdamas govs atnešanos, viņš kūti uz salmu kaudzes aizmieg, un kāzu viesi viņu tur atrod aizmīgušu ar laimīgu smaidu.

Savukārt Aleksandrs Varakāja stāstā «Brūnās govis» tik ļoti mīl savas brūnaļas, tik aizrautīgi tiko pēc tīrasīņu ganāmpulka, ka šī mērķa sasniegšanai apņem par sievu turīgā kaimiņa padzīvojušo un ne visai labu slavu ieguvušo meitu.

Citu stāstu galvenie varoņi ir pilsētnieki — ierēdņi, mākslinieki, turīgo aprindu pārstāvji, kuru dzīves gaitu liktenīgi pār-groza dažādi nejauši atgadījumi vai pārpratumi. Var pievie-noties I. Auziņa konstatējumam, ka šīs grupas stāsti «nedaudz sauc miņā E. Ādamsona «smalkās kaites», bet varbūt savda-bīgākais ir tas, ka P. Aigara prozā nereti saaužas šīs divas tik pretējās straumes: lauku dzīves vitalitāte un civilizācijas veidotie trauslie un kaprīzie raksturi. Saduras, izšķīlot senas un nezūdošas patiesības. Te zināma tuvība J. Jaunsudrabiņa prozai.»¹

P. Aigara tēlotie intelligenti savā raksturā nav tik viengabalaini un dvēselē harmoniski kā zemes kopēji, bet tuvība dabai un zemei iesakņota arī viņos. Talantīgā pianiste Ģer-trūde nejaušības dēļ atnāk dzīvot pie vīra uz laukiem un savu atteikšanos no mākslinieces karjeras nenožēlo, jo tieši šeit, laukos un saimniecības vadīšanā, atradusi dzīves jēgu («Gre-dzens»). Ierēdne Vija Rauna, atteikusies no kāzām ar māksli-nieku, dvēseles šaubas remdina cerīnziēdu zilajā dūmakā («Ods»). Ierēdnis Jāzeps Kreilis vasaras atvaļinājumu aizvada lauku darbos, pļaujot rudzus un auzas, ecējot zemi («Roman-tiskais vekselis»). Pavasara zemes atmoda atraisa Dzilnas jaunkundzes dvēseli, viņa ierodas pie sava iemīļotā ar kuplu lazdu klēpi rokās, kuras smaržo pēc pavasara un meža («Viens vakars»).

Ar klusinātu labsirdīgu ironiju rakstītas anekdotiskās noveles («Jaunais ārsts», «Romantiskais vekselis», «Pienākumi», «Divdesmitceturta»), ar analītisku ielūkošanos pieviltā cilvēka

¹ Aigars P. Katedrāles: Dzejas izlase. — R., 1995. — 13. lpp.

pārdzīvojumos psiholoģiski ievirzītie stāsti («Sacīkstes plāvā» jeb «Vīgiežu vasarā», «Pelavu putenis», «Kaķis»).

P. Aigara vēstījums rit atturīgi rāmā dabiskas notikumu secības plūdumā. Raksturus viņš palaikam zīmē pastelkrāsās. Stāstu valoda ir plūstoša, vienkārša, labskanīga un tēlaina, nereti rotaļīga, ar svaigiem dzejiskiem salīdzinājumiem un asprātīgiem teicieniem.

*

1944. gadā Pēteris Aigars kopā ar dzīvesbiedri Latvijas Nacionālās operas baletdejojāju Siru Jirģenu atstāja dzimteni. Emigrējies uz Vāciju, viņš apmetās Blombergas bēgļu nometnē, bet 1950. gadā pārcēlās uz dzīvi Londonā. Ievērojot P. Aigara žurnālista pieredzi Latvijā, viņu uzaicināja par latviešu laikraksta «Londonas Avīze» redaktoru. Žurnāliste un sabiedriskā darbiniece, Aigaru ģimenes tuva paziņa, Austra Liepiņa atceras, ka P. Aigars «īsā laikā pārvērtā šo informācijas un vietējo ziņu laikrakstu par politiski un arī literāri nozīmīgu izdevumu, uzmudinādams tolaik Anglijā dzīvojošos latviešu rakstniekus (Gunaru Janovski, Indru Gubiņu) jauniem darbiem. Šajā laikā, Aigara rosināta, sāku vairāk pievērsties žurnālistikai un guvu no viņa daudz labu padomu un norādījumu.»¹

1964. gadā P. Aigars no «Londonas Avīzes» redakcijas aizgāja. Žurnālista darbu viņš turpināja latviešu laikrakstos «Laiks» un «Latvija Amerikā», arī žurnālā «Daugavas Vanagu Mēnešraksts», joprojām aktīvi piedalīdamies latviešu sabiedrisko organizāciju darbībā. Austra Liepiņa stāsta: «Aigars bija arī ievēlēts Latviešu nacionālajā padomē Lielbritānijā. [...] Pēc Aigara ierosinājuma 1963. gadā nodibinājām Latviešu preses biedrības Anglijas kopu, kas darbojas vēl tagad. Aigars bija pirmais valdes priekšsēdis, kas lika pamatus kopas tālākai darbībai gan literatūrā, gan politiskā laukā.»²

Trimdā iznākuši pieci P. Aigara dzejoļu krājumi, kuru tematika neturpināja viņa 30. gadu dzejas iestigoto ceļu. Objektīvi jaunu attieksmi pret dzīvi noteica pasaules politiskā situācija, trimdas apstākļi, Latvijas okupācija. Subjektīvi jaunus

¹ Liepiņa A. Pēteris Aigars // Rakstnieka Vārds. — 1991. — 20. dec. — 11. lpp.

² Turpat.

ceļus diktēja P. Aigara mākslinieciskās personības veidošanās process. Jau dzejnieka pēdējā 30. gadu dzejoļu grāmatā «Zvaigznes un sniegs» iezīmējās sava veida robežšķirtne: iepriekšējos krājumos valdošā lauku tēma bija beigusies (turpinājās gan latviešu karavīru varoņgara cildināšana un ielūkošanās tautas vēsturē), bet paplašinājās iekšējās pasaules atklāsme.

Jau 1947. gadā nāk klajā P. Aigara poēma «Sarkanais vilciens», kas veltīta 1941. gada jūnijā deportēto latviešu traģiskajam liktenim, kad sarkanais vilciens melnā naktī aizrauj, aizved, izdzēš skatam simtus un tūkstošus — izkaisa kā pelus vējā purvos, tumsnešos un tundrās, bet zeme, sāpju un bēdu pilna, klusē. Ļoti konkrēti, tieši dzejnieks tēlo izsūtīto bērnu, sieviešu, sirmgalvju mokas, izmisumu un — nāvi. P. Aigara citkārt poētisko, jūsmīgo optimismu nomainījis traģisks bezcerīgums, gaišos pasteltoņus — tumšas, drūmas krāsas.

«Sarkanais vilciens» (tas tulkots četrās valodās — angļu, franču, spāņu, vācu) ir «latviešu rekviēms», kas sasauca ar krievu dzejnieces A. Ahmatovas «Rekviēmu», kuru P. Aigars 1968. gadā atdzejojis latviešu valodā.

Sāpēs un šaubās, bet jau ar dzīves apliecinājuma uzplaiksnijumiem dzimst P. Aigara pirmais trimdas gadu dzejoļu krājums «Karogs jānes atpakaļ» (1949). Šajā nelielajā grāmatīnā, ko izdevis J. Kadilis, ievietoti kara gados, bēgļu ceļos un bēgļu nometnē Vācijā tapušie dzejoļi. Krājumam cauri vijas kara dienu sūrms, nostalgiska sāpe par atstāto dzimteni un neziņa par turpmāko likteni. Tās ir bēgļu izjūtas, kādas raksturīgas visiem no dzimtenes aizbraukušajiem latviešu dzejniekiem. Taču iebalsojas arī «aigarisks» optimisms, aicinājums nepadoties izmisumam — «sapnis saka — sirds vēl cerēt drīkst [...] Pēc sāpju nedēļas nāks apskaidrības gads» («Vēstule mātei», 18. lpp.). Uzticībā un tuvībā dabai dzejnieks sludina rainisku ticību saulei:

Piesauc un piemini zeltaino gaismu,
Visiem tā staro, kam cerība dzīest.
Saule met tiltu pār platāko plaismu,
Klīdina bēdas un tumsības baismu.

(«Piemini sauli», 26. lpp.).

Turpmākajos krājumos «Draudzīgais tālums» (1952), «Gājiens uz tautieša namu» (1962), «Raksts ozola mizā» (1964) un «Zaļie zīmneši» (1969) tematika sazarojas, lielāka uzmanība tiek pievērsta poētisko izteiksmes līdzekļu meklējumiem. Šos krājumus no 30. gadu dzejas šķir atsacīšanās no episkās dzejas elementiem (t. i., balādes un žanru ainām) un pievēr-

šanās liriskai subjektīvo izjūtu atspoguļošanai. Pirmām kārtām tās ir trimdas traģisma izjūtas — vientulība, atrautība no dzimtās Latvijas, no savas tautas:

Es vientulīgs zem bērziem eju,
Šķiet, svešam ceļam nevaids gals.
(«Ainava ar bērziem», Gājiens..., 106)¹.

Vai:

Ergļiem ir ligzdas, lapsām ir alas,
Ko sola bēglim šīs pasaules malas?
(«Meklēsim valsti», Raksts ozola mizā, 35).

Un atmiņas, atmiņas — tās allaž liek atcerēties Latvijas kalnus un lejas, balto bērzu birztalas, zelta smilgas un zilos ceriņus, cīruļu kori un lakstīgalas dziesmas, mīloto Rīgu, gan brīvos Vasarsvētkos, gan okupācijas jūgā:

Rīga, tu latviešu sapnis un slāpes,
Atkal uz tevi ved atmiņu kāpes,
Atkal es tevi caur tālumiem jūtu —
Gluži kā vakar vēl tikušies būtu.
(«Sērdieņu Rīga», Draudz. t., 30).

Trimdinieka un dzimtenes traģiku P. Aigars cenšas klušināt ar ticību Latvijas brīvībai. 50.—60. gados brīvās Latvijas simbols bija utopija, un tomēr P. Aigars no pirmajiem trimdas gadiem līdz savam pēdējam dzejoļu krājumam aicina «mokās nepagurt», «ticību kā liesmu kurt».

Mīlestības lirika, kurai trimdas krājumos ievērojami lielāka vieta nekā P. Aigara 30. gadu dzejā, turpina krājuma «Zvaigznes un sniegs» tematiku par mīlestību kā laimes, prieka, apskaidrotības nesēju:

No tava glāsta mūžs man gaismu gūst,
Es senos ziedus jaunās krāsās jaužu..
(«Brīnums», Draudz. t., 55).

Vēl tavu matu lēnais zelta spiets
Man liksmi nes...
(«Sievietei», Draudz. t., 48).

Izjusts, ar dabas tēlu paralēlēm saistīts mīlestības dzejoļis ir, piemēram, «Zelta smilga» (Raksts..., 6). P. Aigars

¹ Trimdas dzejoļu krājumiem izmantoti šādi apzīmējumi: Draudz. t. («Draudzīgais tālums»), Gājiens... («Gājiens uz tautieša namu»), Raksts... («Raksts ozola mizā»), Zaļie z. («Zaļie zīmneši»).

uzsver mīlestības daudzveidību — sievietes daiļums piecē un mūžam neiznīkst, skūpst ir nepilnīgās dabas vispilnīgākais saplaukums, mīla ir glāsts un draudi, arī šausmas, mokas un saskautas rokas, kuras neatraisās.

Jauna skaņa P. Aigara daiļradē ir satīra par garīgo un morālo vērtību devalvāciju. Satīriskā līnija, kas aizsākās jau krājumā «Mākoņu dzirnas», izvērsti turpinās krājumā ar zīmīgu nosaukumu «Gājiens uz tautieša namu». Tas ir nams, kurā daudz mantu, maz kultūras. Asi, nesaudzīgi, ar trāpīgām, spilgtām alegorijām dzejnieks pātago lišķību, pašapmierinātību, egocentrismu, alkatību, nenovīdību, garīguma deficītu. Nosedot ierāvējus, dzejnieks raksta, ka alkatība aug augumā un jaunā paaudze mantkārībā pārspēj savus senčus:

Pārdodot brūnos un melnos —

Vectēvs bij augstmaņos celts.

Mazdēls ņem vectēva pelnus —

Pārdod. Cik brīnišķīgs zelts.

(«Metamorfoza», Gājiens..., 26).

P. Aigars šausa ne vien savus tautiešus, bet rūgti ironizē arī par Rietumu vienaldzību pret citu tautu postu, piemēram, ļaujot krievu tankiem sabradāt ungāru brīvības alkas, par Rietumu demokrātijas kompromisiem ar Austrumu totalitārismu.

Baisma ir atkailināti izkāpinātā atziņa, ka mēs, civilizētā pasaule, no serdes pūstam, ka mūsu sapņus jau pelējums klāj.

Plašāk nekā 30. gados P. Aigara trimdas dzejā sažaro pārdomu un apceres lirika — par dzīves niecību un nepastāvību, par dabas, skaistuma un brīvības ilgu mūžīgumu, par dzīvības un naida saknēm, par civilizācijas postīgumu un cilvēku atsvešinātību.

Subjektīvie pārdzīvojumi vieš dzejniekā secinājumu, ka pasaule ir pilna naida un ļaunuma, ka «Ļaunuma paparde katru nakt' / Uzzied mums nesaredzama» («Ļaunuma paparde», Zaļie z., 33). Un tomēr — kā agrāk P. Aigars ir optimists. Viņš tic labā uzvarai pasaulē un cilvēkā. Dabā naida nav, tāpēc, it kā oponējot pats sev, aicina vairīties no naida:

Cilvēk, tu īgnumā maldies —

Redzot vien ienaidu augam..

(«Saulē mums pasaka paldies»,

Gājiens..., 102).

Dzejoli «Pacieties» atkārtoti tiek uzsvērts: «Pacieties, vairies no naida» (Gājiens..., 86).

Dzīvi P. Aigars tver kā dažādu vērtību un pretmetu, arī tikumiskā un morālā, labā un ļaunā apvienojumu — kā rudzu-lauku, kur blakus rudziem zied skaistā nezāle — zilā rudzu-puķe. Abus ir audzējis Dievs, un nezāles nespējam iznīdēt ne dobēs, ne maurā. Ar to jāsamierinās. Arī par dzīves pāridarījumiem velti ir sūroties, gausties un tikumību aicināt talkā. Tāpēc

Pieņemtu visu, ko mūžīgās varas

Devušas šodien un dāvinās rīt.

(Bez virsraksta, Zaļie z., 45).

Domu, ka dzīve jāņem tāda, kāda tā ir, viņš pauž vairākkārt, jo dzīve ir karnevāls un «Karnevāls nemitas, maskas vien krīt» (bez virsraksta, Zaļie z., 45). Aiz maskas var slēpties gan draugs, gan ienaidnieks, draugs var pārvērsties ienaidniekā un ienaidnieks draugā:

Aiz tumšiem mežiem gaisma krājas,

Aiz svešas sejas slēpjas draugs.

(«Svešais draugs», Gājiens..., 103).

Nononiecini ienaidnieku,

Arī naidnieks par draugu reiz kļūst.

(«Un es padomu pagalvi lieku»,

Zaļie z., 10).

Tomēr, kad maskas krīt, savā dziļākajā būtībā, savā dvēselē mēs visi esam svešinieki:

Lai mēs nez cik tuvi tiekam,

Svešiem vienmēr jāpaliek.

(«Atzīšanās», Gājiens..., 79).

Tāpēc katram jāielūkojas sevī, jāklūst par savas dvēseles zelt-kali un burvi. Ilgas, brīnums un lielums veido cilvēka garīgo pasauli, un mūžīgs ir tikai tas, kas liels garā. Atveldzi un spēku, kalnā kāpjot un caur dzīves burzmu laužoties, dod daba — saules glāsts, lapa un zieds, putnu dziesmas un vēju šalkas, koki un mežs, ziemas diena un vasaras nakts, bet jo īpaši — pavasaris.

Viss bija niecība. Tik cīrulis pār druvi,

Tik roze plaukdama un glāsts spēj sirdij sniegt

To gudro atveldzi, ko rakstos neieguvu,

Ko likums liktenis bij savvērējies liegt.

(«Viss bija niecība», Gājiens..., 102).

Stilistikā līdzās pastelkrāsām, kas saglabājas dabas un mīlestības lirikā, satīra un pārdomu dzeja ienesusi asākas skaņas, krasākus salīdzinājumus un pretstatījumus, intelektuālus priekšstatus. Tā, piemēram, epitetos, kuri, tāpat kā P. Aigara 30. gadu dzejā, daudzveidīgi, pastelkrāsām blakus parādās melnie un baltie toņi, nereti kontrastējošā saistījumā:

Melnu sāpju iesvaidīta,

Tu pēc baltas veldzes sauc...

(«Melnā māsa», Draudz. t., 60).

Līdzīgi kontrastē balti cimdi, ar kuriem melnus burtus kāds raksta («Baltie cimdi», Zaļie z., 31). Melni ir arī ūdeņi un zeme, balti ir bērzi, mākoņi, ceļi, ziedi utt. Samērā bieži lietoti epiteti *maigs* un *liegs* un tā pretstati — *baigs*, *baisms*, *bargs*.

Arī metaforas un metonīmijas veido ne tikai dabas personifikācijas (ūdeņu vaigs apmācas, vālodze sēro un raud, čiekuri zvana vasaru, ozolu galotnes taujā dzīvības saknes u. tml.), bet arī intelektuālu un abstraktu jēdzienu poetizācija (posts dzer dzīres, meli ceļ pilis no pasakām, nodevības cilpas žņaudz utt.). Intelektualizēti arī salīdzinājumi (dvēseles kā sagandētas preces vai tukšas kārbas tiek atkritumos sviestas).

Metrikā P. Aigars jaunus ceļus ieiet. Viņš dzejo trohajā, daktilā, jambā ar atskaņām, bet mazāk nekā 30. gados izmanto asonanses. Rūpīgāk dzejnieks izveidojis strofiku. Dominējošā panta forma viņa trimdas dzejā ir kvarta (katrā krājumā aptuveni puse dzejoļu sacerēti kvartās, pēdējā krājumā «Zaļie zīmneši» ir tikai kvartas) gan ar blakus, gan krusteniskām atskaņām.

P. Aigars nav centies iekļauties pasaules un trimdas latviešu literārās jaunrades avangardiskajos procesos. Savā pēdējā dzejoļu krājumā viņš domas izteikšanai it kā meklējis vizuālas asociatīvas plūsmas, tomēr bez redzamākiem panākumiem. Neraugoties uz tematikas sazarošanos un atsevišķu formas elementu variācijām, P. Aigara trimdas dzeja ir konvencionāla: tradicionāli satura slāņi ietverti 30. gados iedibinātās poētiskās tradīcijās. Taču arī tā viņa trimdas perioda dzejai ir savi nopelni lasītāja uzlādēšanā ar pozitīvām emocijām un garīgām vērtībām.

*

Līdztekus dzejai P. Aigars trimdas gados intensīvi darbojās prozā. Jau 1947. gadā, kad rakstnieks vēl mīta Vācijā, Vircburgā iznāca viņa romāns «Dienišķā maize», kam tūlīt

sekoja stāstu krājums «Labais malums» (1948), pēc tam četri romāni — Briselē izdots «Lietuvēna dzīves» (1951), Londonā «Līgodama upe nesa» (1954), Toronto «Atkusnis sākās oktobrī» (1956) un «Nemirstīgais nemiers» (1970).

P. Aigara romāniem raksturīga tematiska daudzveidība. Viņš tēlo dažādas dzīves parādības neatkarīgajā Latvijā (20.—30. gados), sarkanās okupācijas jūgā, svešzemju trimdā un citās valstīs (Ungārijā), atsedz komunistiskās ideoloģijas antihumānismu, risina vispārcilvēciskas un morālas problēmas, it īpaši par cilvēka godīgumu, uzticību ideāliem un tēvzemei.

Dzīvodams līdzī savas zemes un pasaules notikumiem, rakstnieks nerimtīgi meklē atbildes uz samilzušām laikmeta pretrunām, polemiski izvērtē gan okupētās Latvijas likteni, gan Rietumu demokrātijas nostāju un 20. gadsimta totalitārā režīma attieksmi pret tautu pašnoteikšanās tiesībām. Sevišķi tuvas P. Aigaram ir nacionālpolitiskās problēmas.

Diemžēl bieži, pat pārāk bieži, sabiedriski politiskā tematika negūst mākslinieciski pārliecinošu izteiksmi.

Tiesa, P. Aigars ir veikls stāstītājs. Viņš prot vielu izkārtot, samezgot intrigu, to kāpināt un īstajā vietā pārtraukt, lai pārietu uz citu sižeta līniju un tādējādi ieintrigētu lasītāju turpmāko notikumu gaidās. Tomēr dažos romānos atsevišķas sižeta atzares savstarpēji pietiekami nesaistās. Brīžiem rakstnieks ļaunas fabulas pašplūsmai — viss risinās tā, kā bija sagaidāms, dažkārt, lai rastos iecerētā konfliktsituācija, sižeta samezglojums patvarīgi tiek konstruēts un deformē māksliniecisko patiesību. Vispār sižetisko pavērsienu motivācija nav P. Aigara stiprā puse. Viņš, kā palaikam dzejnieki, kas pievēršas prozai, ar fabulu rīkojas brīvi, bet lasītājs ne katreiz pieņem šādus fantāzijas «izlēcienus».

Romānos plaša un daudzveidīga tēlu galerija. Rakstnieks pēta, analizē cilvēka raksturu, viņa pārdzīvojumus un attieksmes pret apkārtni, saskata individuāli tiklab pozitīvus, kā negatīvus lādiņus. P. Aigaram nav tikai labi vai tikai ļauni cilvēki. Arī ienaidniekā viņš meklē cilvēcisko, psiholoģiski smalki tēlo individu savstarpējo attiecību nianšes, mīlestības kolīzijas, dzīves jēgas un patiesības meklējumus, cenšas rast psiholoģisku pamatojumu gan cilvēku tuvināšanās, gan atsvešināšanās iemesliem, kaut arī dažkārt rodas iespaids, ka nevis raksturi veido notikumus un sadursmes, bet autora griba virza tos pa iepriekš iezīmētu trajektoriju.

«Dienišķā maize» ir pirmais P. Aigara romāns un sarakstīts Latvijā (pirmpublicējums žurnālā «Laikmets» 1943.—1944. g.). Tajā tēloti Latvijas lauki 30. gadu sākumā. Turīgo,

iekopto Vālodžu māju iegātnis Andris ir enerģisks, darbīgs, bet arī zināmā mērā lietišķībā iestidzis saimnieks. Viņš principiāli nespēj piedot sievai neuzticību (viņai piedzimst bērns no pagasta muzikanta) un nespēj arī aiziet no Vālodzēm, kurās ieguldījis savus sviedrus un zināšanas. Andra dvēselē dramatiski sacērtas naids pret sievu un mīlestība pret zemi. Tiklab Andra, kā Līnas mūžs aizlūst. Psiholoģiski atveidojot abu pārdzīvojumus, autors ģimenes iziršanas cēloņus skaidro ne tik daudz ar raksturu nesaderību, bet gan ar negribu lauzt raksturu un uzskatus, pieskaņoties otra cilvēka individualitātes īpatnībām. Vecais, patriarhāli nosvērtais Vālodžu saimnieks Brasla Andrim saka: «Vai tu pret viņu izturējies, kā īstam vīram pienākas? Sieviete allaž sargājama un glabājama, viņas daba vieglāk padodas kārdinājumiem. [...] Kas grib no avota dzert, tam jānoliecas, un, kas tīko otra sirdi, tam pašam sirds jāliek pretī!» (145. lpp.)

Andris un Brasla tēloti kā zemes darbā iesauguši, viengabala raksturi, kā tie zemnieki, kurus P. Aigars apdziedājis savā 30. gadu dzejā. Daudzslāņaināka ir Andra tēva — paputējušā saimnieka Viksnas iekšējā pasaule. Viņš ir iecirtīgs, ass, pat despotisks pret sievu un dēlu, mānīgs un zaglīgs meža izcirtējs, taču visdramatiskākās sadursmes nespēj apslāpēt viņa tēva jūtas, kas romāna izskaņā noved pie izlīguma ar «nepaklausīgo» dēlu, kurš pret tēva gribu aizgājis par iegātni uz Vālodzēm.

Dinamisks raksturs ir Liena, kurā atsegta izlutinātas, draiskas, pat palaidnīgas jaunavas pārtapšana lepnā, patstāvīgā sievietē, gādīgā mātē.

Latviju 30. gados tēlo arī romāns «Līgodama upe nesa», kura centrā ne vairs lauku ļaudis, bet inteliģence, veikalmieki, mākslinieki. Sižets sazarots, kā tas palaikam P. Aigara romānos, divās līnijās — individuālajā un sabiedriskajā.

Individuālajā jeb mīlestības līnijā atšķirībā no «Dienišķās maizes» dramatiskās sastrēdzinātības risinātas pavasarīgi gaišā, liriskā tonalitātē. Studenta Ilmāra Gudrupa un jaunās baletdejotajas Dagnijas Krāsmatas mīlestība dzimst vasaras naktī savstarpējas uzticības un garīgas saprašanās gaisotnē. Tā ir divu cilvēku dvēseļu ziedēšana, atveidota saistībā ar dzimtenes dabas skaistumu. Taču arī šajā idilliskajā saskaņā ielaužas disonanse — Dagnijas dzīvi nespēj piepildīt tikai mīlestība. Viņa pieder mākslai. Aplūkodams mīlestības un mākslas lomu mākslinieka dzīvē, P. Aigars raksta: «Dagnijas dzīvē mīlestība ir tikai skatuves rekvizīte, tikai starpbrīžu mūzika»

(182. lpp.). Bet mīlestība atraisa, rosina radošos spēkus. Dagnija iedvesmo Ilmāru atsākt pamesto gleznotāja darbu. Un Ilmārs tieši kā gleznotājs ierauga jaunā gaismā Dagniju.

Romānā daudz pārspriedumu par mākslas problēmām un mākslinieka sūtību. P. Aigara izpratnē īstai mākslai nepieciešama patiesības izjūta un godīgums: «Cilvēks bez sirdsapziņas nekad neklūst liels mākslinieks. Viņš var, godkāribas dzīts, izveidoties par labu amatnieku, bet tas viss. Māksliniekam nepieciešama nemaldīga patiesības izjūta. Dzīvu tēlu nevar veidot no meliem, no savtīgiem apsvērumiem» (107. lpp.).

Sabiedriski politiskie notikumi romānā saistīti ar 1933. gadu, kad ap Latviju aizvien draudīgāk sāka biezēt Vācijas un padomijas agresivitātes ēna. Ar rūpnieka Gaiķa, docenta Dumbra un redaktora Pakrūtes tēliem izgaismota latviešu intelīgences atšķirīgā attieksme pret Latvijas valstiskās neatkarības statusu un pret Berlīnes un Maskavas piedāvāto sadarbību. Bet ar barona Knorres un padomju tirdzniecības pārstāvja Jemeljanova tēliem uzsvērts, ka nav pretrunu starp nacionālsociālistiem un komunistiem, abi ir demokrātijas pretinieki.

«Līgodama upe nesa» aizsāka P. Aigara daiļrades politiski polemizējošo līniju, kas vēl pastiprinājās viņa nākamajos romānos.

Kritiķis Jānis Rudzītis par romāna «Līgodama upe nesa» vērtīgāko daļu atzinis tieši šo sabiedriski politisko apstākļu skicējumu ar viegli satīrisko, grotesko politikāņu raksturiem. Turpretim dzejnieci Zinaīdu Lazdu saistījusi romāna liriskā daļa, kas ar savu dzīvības skaistumu un suģestīvo pārdzīvojumu paceļoties pāri politiskajam veikalismam: «Skaista ir tā pasaule, skaisti ir tie cilvēki, kam pieder rakstnieka sirds. Un ir labi, ja mēs to arī zinām un jūtam, jo tas palīdz mums uzturēt pašiem sevī savu dzīvības sveci un ticību cilvēka gara tiesībām un kvēlēm.»¹ Dzejniece dēvē P. Aigara romānu par dziesmu, kas «svešumā dziedāta Latvijas brīvībai, Latvijas skaistumam».²

Latvijas dzīve 1940.—1941. gadā tēlota romānā «Lietuvēna dzīres». Jau 1942. gadā «baigā gada» tēmu latviešu literatūrā ievadīja Jāņa Sārta romāns «Pieviltie», taču, rakstīts pa karstām notikumu pēdām, tas vairāk līdzinās reportāžai, kur dzīves pieredze fiksēta, bet nav pārtapusi spilgtākā tēlu valodā.

¹ Lazda Z. Pēteris Aigars — «Līgodama upe nesa...» // Lazda Z. Ogle. Dzejoļi, raksti, runas. — Linkolna, 1960. — 179. lpp.

² Turpat, 180. lpp.

«Lietuvēna dzīres» iznāca vienā gadā (1951) ar Elvīras Kociņas šai pašai tēmai veltīto romānu «Eiropas vārtos». Pēcāk «baigā gada» notikumi skarti J. Miesnieka romānā «Mīla un naidis» (1954) un E. Aistera romānā «Sapnis saules logā» (1959).

«Lietuvēna dzīres» hronoloģiskā secībā izseko notikumus Latvijā no melnajām lidmašīnām, kas draudoši parādās pie zilajām Latvijas debesīm Daugavpils dziesmu svētku priekšvakarā, līdz kara sākumam 1941. gada jūnijā, kad boļševiki panikā atstāj Latviju un Rīgā iesaļo pirmās vācu karaspēka vienības. Protams, visu, kas gada laikā noticis, nevar ietvert vienā romānā un tāpēc nav pamata autoram pārnest, kā to darījuši daži kritiķi, ka «Lietuvēna dzīrēs» nav attēlots tas vai cits.

P. Aigars par sava sacerējuma vadmotīvu izvēlēties latviešu tautas pretestību okupantiem. Viņš neidealizē pretošanās kustības lomu un panākumus, bet uzsver latviešu inteliģences un Latvijas armijas virsniecības nacionālo nostāju un garīgo spēku.

Otra problēma, kas nodarbinājusi autoru, ir psiholoģiska rakstura interese — kā un kāpēc atsevišķi indivīdi (rakstnieks Roberts Rauza, Krievijas latvietis Jānis Kļavenieks u. c.) kļuvuši par komunistiskā režīma aktīvistiem, atbalstītājiem, augsta ranga darboņiem. Simpātisks ir pretošanās kustības dalībnieces Marijas Sēlietes tēls, bet psiholoģiski nemotivēta ir čekas izmeklētāja Sandro Čavčavadzes apromantizēšana, rādot, ka viņš kļūst par paša aizstāvētā režīma upuri. Dažādos aspektos P. Aigars tēlo, kā komunistiskā sistēma kropļo cilvēka psihi, ierauj cilvēku it kā zobratā, it kā staignā purvā, no kura tas saviem spēkiem vairs ārā netiek. Čavčavadzes likteņa atainojumā šī P. Aigara koncepcija nepārlicina. Jāpievienojas kritiķa Jāņa Rudziša atzinumam, ka izvērstais (pat izplūdušais!) Marijas Sēlietes un Čavčavadzes intīmais paveidiens mazina romānā ietvertās dzīves realitātes spēku, ka «Lietuvēna dzīres» ir gan «boļševiku okupācijas gada romāns, bet pēc jutoņas, kas tajā valda, neteiksim, ka tas būtu gluži adekvāts tam, kas no šī gada iespaidies mūsu apziņā».¹

P. Aigara romānos, kuros tēlota Latvija, ir daudz jauku un vēstījumā kompozicionāli veiksmīgi iestrādātu dabas ainu. Kaut arī gadu skaits, kopš dzimtene atstāta, aizvien pieaug, Latvijas dabu rakstnieks zīmē spilgtu un reljefu. Dzimtenes daba ir kā mantojums, kas uz visu mūžu sirdī ieslēgts un paņemts līdzī svešumā. Ar koncentrētām dabas gleznām rakst-

¹ Rudzītis J. Lietuvēna dzīres // Rudzītis J. Raksti. 1977. — 396. lpp.

nieks palaikam ievada romāna nodaļas, tās kalpo arī tēloto personu izjūtu pastiprināšanai, emocionālas noskaņas radīšanai. Ne vienam vien P. Aigara varonim daba dziedē netaisnus pāridarījumus, psiholoģiskas brūces, nes dvēselē mieru un garīgu harmoniju.

Jāatzīmē arī P. Aigara labskanīgi latviskā un kolorītā prozas valoda.

Tematikas ziņā latviešu literatūrā pirmreizīgs ir romāns «Atkusnis sākās oktobrī». Tas ir politiski publicistisks un polemiski konceptuāls sacerējums par ungāru sacelšanos pret komunistisko režīmu 1956. gada oktobrī, kuru romāna autors skata Eiropas sabiedriskās domas kontekstā. P. Aigaru neinteresē revolūcijas gaita Budapeštā, bet gan reakcija uz to. Tāpēc romānā darbojošās personas centrētas vienā aspektā — attiecībā pret notikumiem Ungārijā. Un šis attieksmes ir atšķirīgas. Uzskatu polarizāciju P. Aigara izpratnē rada gan sociāli, gan psiholoģiski motīvi.

Rakstnieka simpātijas pieder Otrā pasaules kara emigrantu jaunās paaudzes pārstāvjiem — poļu izcelsmes zinātniekam, doktorandam Česlavam Dombrovskim un latviešu fiziķim un dzejniekam Imantam Liepam, kuri pamet Londonu un dodas uz Ungāriju atbalstīt nemierniekus. Abi ir bijušo virsnieku dēli, Česlava tēvu nobendējuši komunisti Katinā, Imanta tēvs 1944. gadā palicis Latvijā, lai nacionālo partizānu rindās cīnītos pret okupantiem. Taču abu jauno emigrantu iesaistišanās ungāru pretošanās cīņās nav personisko pāridarījumu atriebšana. Subjektīvo traģiku autors paceļ tautas likteņgaitu līmeni: ungāru revolūcijā Česlavs un Imants redz ceļa sākumu Polijas un Latvijas atbrīvošanai.

Romānā pausti arī citi uzskati. Poļu studente un Česlava līgava Vanda uzskata, ka dzīves laiks, kas mums atvēlēts, ir pārāk īss, lai to izlietotu pasaules labošanai. Savukārt Imanta sievu Baibu māc rūpes, ka Ungārijā zaudētās latviešu dzīvības var pietrūkt vēlāk, kad brīvību nāksies par tādu pašu cenu pirkt Latvijai. Vēlāk Baiba savus uzskatus maina un dodas vīram līdzī uz Ungāriju. Turpretim Vandas vecāki, tirgotāji un lokālpatrioti, konsekventi uzticīgi pārliecībai, ka pasauli (un, protams, arī viņus) interesē vienīgi saimnieciskā konjunktūra, nevis svešas tautas nacionālie centieni.

Angļu sabiedrības pārstāvjus, kā studentu Bārleju, veikalnieku Konventriju, raksturo noliedzoša, nenopietna vai vienalīdzīga attieksme pret Ungārijas notikumiem.

Krustojoties dažādiem «par» un «pret», jaunības aizrautībai ar reālpolitiku konservatīvismu, brīvības ideāliem ar personiskās

labklājības interesēm, izkristalizējas romāna autora koncepcija — skarbi pārmetumi Eiropai, ka tā nav atbalstījusi Ungārijas atbrīvošanās cīņu. «Eiropas koks», tēlaini atzīmē autors, «iemidzis ziemas miegā, sastindzis salā» (178. lpp.). Eiropai trūkst taisnības izjūtas un līdzjūtības: «Valstsvīri arvien gatavi karot par naftu, zemes šaurumiem, kolonijām, tikai ne par citu tautu brīvību» (214. lpp.). Tā paaudze, secina P. Aigars, kurai būtu jāvada Eiropas tautas, vēl nav tikusi pie varas. Bet tieši jaunajai paaudzei ir jāņem pasaules atbildības nasta uz saviem pleciem.

Kā raksturi ieskicējas Česlavs, Vanda ar savu mīlestību un patiesības meklējumiem, arī angļu dzejniece Patricija Kesvika ar savu sabrukušo nepiepildīto dzīvi un laimnesi — dzīvu žurku zelta važiņā.

Romānā ir publicistiski iespraudumi, daudz intelektuāli noslogotu dialogu. Taču romānu nevajadzīgi piegružo melodramatisma un kriminālistikas iepinumi: padzīvojušās Patricijas banālā iemilēšanās jaunajā Česlavā un krišana krievu gūstā, Bārleja sasaistīšana ar kriminālnoziegumiem un viņa noslepkavošana u. tml. ar romāna ideju nesaistīti notikumi.

Romāns beidzas ar ungāru nemieru nežēlīgu apspiešanu. Taču izskaņā ir optimistiska. Ungāru revolucionārs Imre apgalvo: «Tūkstošiem padomju tanku var samalt mūsu pilsētas, izvagot laukus, bet tas vēl nebūs gals» (216. lpp.).

Pēc četriem gadiem P. Aigars publicē romāna «Atkusnis sākās oktobrī» otro daļu un savu pēdējo romānu «Nemirstīgais nemiers». Ungāru revolūcija ir apspiesta. Imants un Baiba atgriezušies Anglijā. Arī Česlavs pēc piecu mēnešu slēpšanās kāda ungāru garīdznieka mitekļi gatavojas Ungāriju atstāt. Česlava dialogos ar ungāriem autors meklē sacelšanās neveiksmes cēloņus. Atbilde nav viennozīmīga. Skaidrojumi ir dažādi, nākotnes prognozes no galēji pesimistiskām līdz rožaini optimistiskām. P. Aigars uztur spēkā iepriekšējā romāna koncepciju, ka ungāri bijuši par vājiem, lai pretotos visspēcīgajiem padomju tankiem, un nepiedodami liela tā dēvētās brīvās pasaules vienaldzība pret ungāriem. Bet ungāru patrioti pagrīdē gatavojas jaunām cīņām: «Cilvēki, kas sākuši domāt par brīvību, nevar vairs atkāpties no šīm domām» (19. lpp.).

Otru sižeta līniju kā patstāvīgu romānu veido padomju ideoloģiskās diversijas atmaskojums. Tēlota fiziķa Imanta Liepas un padomju diplomātijas darbinieka Indriķa Liepaskalna psiholoģiska divcīņa, kurā negodīgi iesaistīts arī Imanta tēvs Mārtiņš Liepa. Autors pasvītrojis Mārtiņa Liepas cilvēcisko un patriotisko konsekvenci. Viņš ir pret jebkādu

nodevību. Ar P. Aigaram raksturīgo optimismu bijušais Latvijas armijas virsnieks Mārtiņš Liepa aicina dēlu nezaudēt ticību, jo cilvēks bez ticības iet bojā, izput kā pelni un spaļi.

Romāna beigās, atkailinot Indriķa Liepaskalna iekšējās pretrunas, autors lūko viņā (tāpat kā Čavčavadzē romānā «Lietuvēna dzīres») saskatīt komunistiskā režīma upuri, liek viņam nošauties, it kā pareģojot čekas dienderu bojā ejas nolēmtību. Taču nedz Liepaskalna sirdsapziņas pamošanās, nedz pašnāvība realitātes iespaidu nerada.

Tāpat kā romānā «Atkusnis sākās oktobrī», arī «Nemirstīgajā nemierā» daudz publicistikas, kas vietām pāraug politiski filozofiskā traktātā, gan papildinot tēlotā laikmeta kopainu un iekļaujoties romāna kontekstā (piemēram, Ungārijas revolūcijas vadoņu raksturojums), gan pašmērķīgi kalpojot autora subjektīvo atziņu paušanai (piemēram, par Viļa Lāča politisko darbību).

Emigrācijā «Nemirstīgais nemiers» vērtēts atzinīgi. I. Briedis uzsvēris, ka P. Aigars pratis «tulkot un aprakstīt visu Austrumeiropas tautu cilvēcisko un sabiedrisko parādību kompleksu» un ar šo grāmatu «atstājis mums savas politiskās domas mantojumu literārā formā. Šī grāmata vēl ilgi būs aktuāla.»¹

Latvijas atdzimšanu, pēc kuras dzejnieks tik kvēli ilgojās un kurai nešaubīgi ticēja, viņš nepiedzīvoja, jo mira 1971. gada 10. maijā Londonā. Daudzas radošas ieceres palika nepiepildītas, arī romāns par latviešu tautas traģiku Otrajā pasaules karā, kad frontē viens otru apkāva latvietis — sarkanarmietis un latvietis — leģionārs. Latviešu leģionāru gaitām, aizstāvēt Kurzemi, un viņu pārdzīvojumiem, no kara atgriežoties, P. Aigars pieskāries krājumā «Labais malums» ietvertajos stāstos «Zelmeņa vairogs», «Kurzemes karavīrs», «Stāsts par nenotikušu notikumu». Ieskatu par P. Aigara personību papildina arī viņa atstātais arhīvs.²

Pētera Aigara dzīve un literārā daiļrade bija veltīta latviešu tautai, kuru viņš tēlojis kā kuplu, spēcīgu, zaļajā zemē uz mūžīgiem laikiem sakņotu ozolu. Nenoguris viņš cildināja zemieka darbu kā mūsu tautas pastāvēšanas pamatu, ar tēlainiem un publicistiskiem izteiksmes līdzekļiem kā paties demokrāts pauda ticību brīvības un tikumības ideāliem, brīdināja pasauli no jebkuras varmācības, nodevības un diktatūras.

¹ Briedis I. Sava laikmeta cilvēki // Jaunā Gaita. — 1972. — Nr. 87. — 59. lpp.

² Rožkalne A. Materiāli no P. Aigara arhīva // Karogs, 1994. — Nr. 10.; P. Aigara arhīva apgūšana turpinās // Grāmatu Apskats. — 1995. — Nr. 5., 6.

LEONĪDS BREIKŠS

(1908—1942?)

Dzejnieks un publicists Leonīds Breikšs pieder talantīgo, pārāgri traģiski bojā aizgājušo latviešu rakstnieku plejādei — tai, kuru veido E. Veidenbaums, J. Ziemeļnieks, A. Skujiņa, K. Elsbergs.

Leonīds Breikšs piedzima Maskavas guberņas Volokolamskas apriņķa Jelizarovas muižā, kur viņa tēvs strādāja par pārvaldnieku. Tikai 1920. g. Breikšu ģimene atgriezās Latvijā, kur nākamais dzejnieks pabeidza Rīgas 1. pilsētas ģimnāziju (1927. g.). Nākamajā gadā L. Breikšs iestājās LU juridiskajā nodaļā, ilgāku laiku studēja, bet studijas nepabeidza.¹ L. Breikša galvenais praktiskās darbības lauks bija žurnālistika. Kopš 1930. g. viņš strādāja gan laikrakstā «Latvis», gan Iekšlietu ministrijas preses un biedrību nodaļā, bet no 1936. gada līdz 1940. gadam bija žurnāla «Skolu Dzīve» atbildīgais redaktors. Līdztekus viņš darbojās (1937—1940) arī Sabiedrisko lietu ministrijā ideoloģisko rakstu nodaļā par redaktoru. Trīsdesmitajos gados Latvijas presē parādījās virkne sabiedriski politiskiem jautājumiem veltītu L. Breikša rakstu. Atsevišķā grāmatā iznāca apceru krājums «Mūsu ģimene» (1935).

Latvijas valsts neatkarības zaudēšana 1940. gadā traģiski atsaucās arī uz Leonīdu Breikšu. Viņš tika atlaists no darba Sabiedrisko lietu ministrijā un bija spiests pelnīties dažādos gadījuma darbos — gan par fotogrāfu kopētāju, gan būvējot sporta stadionu, gan par kūdras iekrāvēju fabrikā «Rīgas audums» u. c. L. Breikšs spiests mainīt arī dzīvesvietu. 1940.

¹ Autobiogrāfiskajā romānā «Maldugunis» ir epizode, kurā galvenā varoņa iemīļotā Helione viņam saka: «Es gribētu, lai mans vīrs būtu advokāts un dzejnieks.» — «Ja tas ir joks,» es atbildu, «tad tas joks ir labs. Jo tiešām — vismaz fantāzijas viņā netrūkst. Apprecēt advokātu un dzejnieku, tas ir tikpat kā nopirkt burulaivu uz riteniem.» — *Breikšs L. Maldugunis.* — R., 1995. — 91.—92. lpp.

gada 28. augustā vēstulē J. Misiņam (vēstule glabājas J. Misiņa bibliotēkas retumu nodaļā) viņš raksta: «Atbildot uz Jūsu sludinājumu [...] avīzes 27. augusta numurā, pagodinot, ka labprāt irētu Jūsu piedāvāto dzīvokli. [...] Būtu ļoti patīkami, ja Jūsu atbildi un tuvākus paskaidrojumus varētu saņemt pēc iespējas drīzākā laikā, jo uz jauno dzīvokli vēlamies pāriet jau tuvākās dienās.»

Drīz vien dzejnieks tiek apcietināts. 1941. gada 17. aprīļa naktī viņa dzīvoklī Hanzas ielā 2a ielaužas desmit apbruņoti čekisti un, neļaujot atvadīties no ģimenes, aizved prom. Kompromitējošu materiālu vidū čekisti atrod publicistisku dzejoli «Dzimenteni», kas rakstīts kā iekšēja polemika pret tolaik Rīgas radio tik bieži skandināto padomju dziesmu «Varen plaša mana zeme dzimtā». Tās ir protesta rindas, ko nevar mērot ar jēdzienu «māksliniecisks — nemāksliniecisks». Te L. Breikšs piepulcējās anonīmajiem rakstītāju tūkstošiem, kas 1940.—1941. g. un vēlāk apcietinājumā vai izsūtījumā dzejas rindās mēģināja izteikt savu pretestību krievu okupācijas režīmam. Galvenais te nav mākslinieciskā nogludinātība (tai nebija ne laika, ne iespēju), bet vārdā ieliktais spēks. Ieskatam pāris panti no L. Breikša publicistiskā dzejoļa «Dzimenteni»:

Varen skaista latvju zeme dzimtā,
Druvu zelts kad saulē viz un šalc.
Svēti mums ir Dievs un debess zilā,
Mūsu lepnums — karogs sarkanbalts.

Vēji mūsu lepno dziesmu stāsta,
Latvju zemē svešs ir glēvo bars,
Tauta smok zem varmācības sloga,
Bet aiz kalniem viz jau pavasars.

Naida kvēlē mūsu asins liesmo
Peklē triekt, kas brīvi ņēma mums.
Latvju zemi saulē celt kā pirmo —
Svēts kas mūsu senču mantojums.

Dzīves pēdējo posmu no 1941. g. 17. aprīļa līdz pat nāvei dzejnieks pavada apcietinājumā — sākumā Latvijā, bet, karam sākoties, Krievijā. Par L. Breikša gaitām apcietinājumā saglabājušās vairākas apcietināto liecības. Tā kultūras darbinieks Valerians Vilčuks, kuru arestēja jau 1940. gada augustā, atceras, kā, karam sākoties, apcietinātie tika steigā transportēti uz Krieviju: «1941. gada 24. jūnijā, kad karš jau bija sācies, mūs sadzina vilcienā. Cietuma sēta bija uzlauzta apmēram

5—6 m platumā, pa kuriem dzina ārā visus. Vilciens bija briesmīgi garš, kāds pussimts vagonu. Tas bija pēdējais vilciens no Rīgas. Tajā tika arī Aleksandrs Grīns, Ernests Brastiņš, Leonīds Breikšs, Jūlijs Lācis, Jānis Benjamiņš, desmitciņnieks Jānis Dimza. Visus tos, kas netika iekšā pēdējā vagonā, aizdzina projām. Kad saule jau bija lielā gabalā, tad dzirdēju automātu kārtas un šausmīgus kliegzienus. Šausmīgi kliegzieni bija. Tas bija tas moments, kad viņus apšāva.»¹

Pēc apmēram nedēļas brauciena ar daudzām apstāšanās vietām ieslodzītie, to skaitā arī L. Breikšs, tika izsēdināti Kuibiševā. — «Saformēja tādu gājienu, skrējenu, un tie dzinēji uz zirgiem jāja jāšus. Priekšā jātnieki un aizmugurē jātnieki. Viņi šāva pāri galvām automātu kārtas. Tas tā satriec, jo nezini, kam šauj, kur šauj, bet lodes spindz pāri galvām [...] Skrien, es skatos, pulkvedis Ādamsons. Tad tur skrien pulkvedis Bankins, Jūlijs Lācis. Jūlijs Lācis jau savu cepuri bija nosviedis, jau pliku galvu skrien. Es izskrienu līdz pašam sākumam un tad pamazām sāku skriet lēnāk un skatos pa labi un pa kreisi, skatos, kas tie par cilvēkiem. Skrējēju vidū pamanīju arī dzejnieku Leonīdu Breikšu.»²

Tālāk L. Breikša gaitas ved uz Astrahaņu, kur viņš līdz ar daudziem citiem tiek ieslodzīts bijušajā hanu pilī, kas pārvērsta par izmeklēšanas cietumu. Par šo posmu L. Breikša dzīvē savās atmiņās dalās bijušais politiskais ieslodzītais Mārtiņš Bisters. — «Uz nāriņām arestētie latvieši gulēja ļoti izklaidus. Leonīds mani uzaicināja iekārtoties viņam blakus un uzsākt iedzīvošanos jaunajos apartamentos [...]»

Gandrīz katru rītu pēc ceļšanās signāla Leonīds mūsu kameras draugiem nodeklamēja aizvadītajā naktī sacerēto patriotisko dzejoli. Bieži dzejoli bija ļoti gari. Varu tikai viņu apbrīnot par labo atmiņu un uzņēmību pat te cietumā sacerēt dzeju. Neskatoties uz drūmajiem cietuma apstākļiem, Leonīda sacerētajā dzejā nekad neieskanējās kaut vismazākā pesimisma pieskaņa [...] Diemžēl mūsu vidū atradās arī nelabojamī pesimisti, kas Leonīdam un man pārmeta, ka mēs ceļot gaismas pilis putekļos, lai labāk nolaižoties uz reālās zemes un pašreizējiem apstākļiem. Kāds pat izteicās, ka mēs visi te esam atsūti, lai pakāpeniski tiktu iznīcināti. Taisnība jau viņam bija. Bet nevajaga pašam sevi, vēl dzīvam esot, aprakt kapu

¹ Vilčuks V. Staņislavs Belkovskis manās atmiņās // *Via dolorosa*. Staļinisma upuru liecības. — R., 1990. — 64. lpp.

² No raksta autores sarunas ar V. Vilčuku 1987. gadā.

laukā. Kamēr vien cilvēks ir dzīvs, viņam jācinās ar sakostiem zobiem, sakoncentrējot visus savus gribas spēkus vienā izdzīvošanas un sevis saglabāšanas virzienā. Tikai tā var izdzīvot [...]

Pie izmeklētājiem naktis izsauca pārmaiņus visus mūsu kameras iemītniekus. Leonīdu Breikšu visumā apvainoja pret-komunistiskā propagandā — agitācijā. Neaizmirsu uzsvērt, ka darbojies fašistiskas valsts iestāžu dienestā, savos literārajos darbos paudis klaju naidu pret komunistisko iekārtu.»¹

Te jāatgriežas pie L. Breikša sabiedriskās un politiskās darbības pirmās Latvijas laikos. 1929. gadā L. Breikšs iestājās Arveda Berga vadītās labā spārna partijas, ko sauca par Bezpartejisko nacionālo centru, akadēmiskajā sekcijā. Šīs partijas oficiālais rupors bija laikraksts «Latvis», kura redakcijā ietilpa arī L. Breikšs. 1930. gadā šajā laikrakstā kā A. Berga Bezpartejiskā nacionālā centra himna tika publicēts Leonīda Breikša sacerētais dzejolis «Himna» («Svēts mantojums šī zeme mūsu tautai»). Vēlākos gados dzejolis kļuva ārkārtīgi populārs (tam mūziku komponēja J. Norvilis) un zaudēja savu sākotnējo šāuro piesaisti vienai noteiktai partijai.

Trīsdesmito gadu sākumā Leonīds Breikšs aktīvi darbojās pērkonkrustiešu organizācijā un bija nedēļas laikraksta «Ugunskrusts» redaktors. 1933. g. L. Breikšs izstājās kā no Pērkonkrusta, tā arī no darba avīzē, jo nepiekrita ideoloģijas noteicēja Gustava Celmiņa pārlieku krasajai labējai nostājai un viņa prasībām ievietot avīzē vienkāršotas agitācijas rakstus.

Pēc K. Ulmaņa apvērsuma L. Breikšs kļūst par vienu no galvenajiem autoritārisma ideologiem, saskatot šāda veida iekārtā Latvijas valsts glābiņu no anarhisma draudiem un iznīcības briesmām.

«Vecais laiks ir aizgājis pagātnē. Daudzas no vecām maldu domām pierādījušas savu aplamību. Ir izbeigušās dienas, kad cilvēki savu laimi un uzdevumu saskatīja vislielākā bezmērķībā un patvaļā.

Kādreiz duļķainās un no krastiem izkāpušās domu upes atkal iegulstas savos krastos un atgūst savu skaidrību.

Pagājušo laiku ir viegli tiesāt. Jo viņš bija lielu maldu laiks. Bet zemei un tautai ir tik maz svētības no tiesāšanas un apsvēršanas, kurai pēdās neseko citāds gars un citāda dzīve nekā tā, kura šodien izpelnās vienīgi pārmētumus.»²

¹ Bisters M. Leonīds Breikšs. Otrā satikšanās. (Manuskripts.)

² Breikšs L. Mūsu ģimene. — R., 1935. — 299. lpp.

L. Breikšam, un ne viņam vien, arī E. Virzam, Aspazijai, V. Plūdōnim u. c. var pārņēst (īpaši no lielākas laika distances) pārlietu aizraušanos ar vadonības ideju kā panaceju pret visām Latvijas valsts nelaimēm un nebūšanām. Taču katram laikam ir savi maldi un savi utopiski sapņi par ideālu valsti. Dzejnieki visbiežāk ir šo sapņotāju priekšējās rindās, iedzīvinot politiķu idejas kvēlos dzejas vārdos. Tas nekas, ka visbiežāk drīz pēc tam nāk vilšanās, bet kvēlie vārdi ir izskanējuši un, ja tie bijuši mākslinieciski tverti, saglabājas nākamībai gan kā sava laika, gan kā pārlaicīgas zīmes.

Palūkojoties uz L. Breikša tā laika aktīvo sabiedrisko darbošanos, izbrīnu izraisa nevis tas, ka dzejnieks, mainoties politiskajai iekārtai Latvijā, tiek apcietināts, bet gan tas, ka viņš tik ilgi netiek apcietināts. Bijušos pārķoņkrustiešus, nacionālās ideoloģijas paudējus, politiskos darbiniekus lielākoties apcietina uzreiz — 1940. gadā. Padomju represīvo orgānu darbības loģika bieži ir neizprotama, bet jebkurā gadījumā mērķtiecīga. L. Breikšu, vēl Rīgā apcietinājumā esot, apsūdz pretpadomju aģitācijā. Kā viens no galvenajiem lietiskajiem pierādījumiem tiesas lietā figurē 1933. g. 16. jūnijā avīzē «Latvis» publicētais L. Breikša raksts, kurā cita vidū ir iznīcinošs PSRS komunistiskā režīma raksturojums: «Krievija no visām zemeslodes valstīm ir tā, kurai vissmagāk uzgūlies komunisma lietuvēns. Kamēr citas tautas ar lielākām vai mazākām sekmēm veic savu uzbūves un nostiprināšanas darbu, krievi smok vēsturē nepieredzētā netaisnībā un varmācībā. Jūsmīgais, sentimentālais, ātri pārliecināmais krievs laikā nebija sapratis, kādu cilpu mauc viņam kaklā. Tagad viņš saistīts smagām vajām, daudz smagākām par tām, kādas reiz nēsāja katordznieki. Tatāru jūgs... Dzimtbūšanas laiks... Tās ir gaišas dienas, salīdzinot ar tām, kādas labsirdīgais un drusku glēvais krievs redz tagad. Solovki — jaunā Krievijas katorga — tālu pārspēj Aizbaikālu. Ja pēc toreizējiem katordznieku laikiem krievi dziedāja skumjas dziesmas, tad pēc komunistu valdīšanas laikiem visa krievu tauta varēs brēkt desmitiem gadu un vēl nebūs izteikusi ne desmitās daļas no visa, kas tai tagad tiek nodarīts pie miesas un dvēseles.»

Nemaz nevajadzēja citu pierādījumu (kaut arī tādi tika savākti), lai par šiem vārdiem vien L. Breikšu, valdot jaunajam padomju režīmam Latvijā, arestētu un tiesātu. Kara dēļ aizsāktā tiesas lieta ieilga un tika turpināta jau Krievijā. 1942. gada 8. aprīlī sevišķā apspriede notiesāja dzejnieku uz 10 gadiem ieslodzījumā nometnēs. L. Breikša krimināllietā ziņu par dzejnieka tālāko likteni nav. Eksistē vairākas versijas.

Viena no tām ir, ka L. Breikšs miris no dizentērijas Astrahaņas cietumā 1942. g. vasarā vai rudenī un turpat cietuma teritorijā arī apglabāts kopējos masu kapos. Pēc citas versijas, dzejnieks miris no dizentērijas, bet 1943. g., jau atrazdamies Saratovas cietumā vai ceļā uz Saratovu. Mārtiņš Bisters, L. Breikša kameras biedrs Astrahaņas cietumā, pēdējo reizi ar dzejnieku redzējies 1942. g. oktobrī. M. Bisteru pārvietoja uz citu cietumu, L. Breikšs palika vēl turpat. — «Neskatoties uz sargu blāvieniem, nesteigdamies atstāju kameru. Tad Leonīds skaļi uzsauc: «Mārtiņ, satiksimies Rīgā!» — «Jā, Leonīd, pie Brīvības pieminekļa, katra gada pirmajā janvārī no 12.00 līdz 18.00 ar baltu kabatas lakatiņu rokā.»»¹

Kad šī raksta autore 1996. g. M. Bisteram jautāja, vai Astrahaņas politisko cietumnieku noruna satikties gada pirmajā dienā pie Brīvības pieminekļa ar baltu mutautu rokās piepildījās, par atbildi tika saņemts īss «nē». — «Nebija kam atnākt, no aptuveni 900 Astrahaņas cietumā ieslodzītajiem Latvijas iedzīvotājiem dzīvajos palika labi ja pārdesmit. Ne visi no viņiem uzreiz pēc atbrīvošanas atgriezās Rīgā... Es tomēr izmantoju balto kabatlakatiņu kā pazišanās zīmi, bet jau vēlāk.»

Leonīda Breikša literārais mantojums aptver trīs dzejoļu krājumus un vienu prozas grāmatu. Pirmajam dzejoļu krājumam «Skanošie ūdeņi» kā izdošanas gads minēts 1931., bet, spriežot pēc eksemplāra, kas ar L. Breikša pašrocīgu ierakstu dāvināts Rūdolfam Eglem un atrodas Fundamentālās bibliotēkas Misiņa nodaļā, tas iznācis jau 1930. gada nogalē. L. Breikša ieraksts grāmatā datēts ar 1930. gada 30. decembri.

Arī otrā L. Breikša dzejoļu grāmata neliek ilgi uz sevi gaidīt — «Mana sapņu zeme» iznāk 1935. gadā, bet trešā — «Dziesmas zemei un debesīm» — kaut arī padomju okupācijas gadā vēl slepus paša dzejnieka sastādīta un pārrakstīta, dienasgaismu ierauga 1942. gadā, kad Leonīds Breikšs ir nebrīvībā Krievijā, un, iespējams, jau pēc viņa nāves. Grāmatai īsu priekšvārdu uzrakstījis Anšlavs Eglītis. — «Nododot viņa grāmatu atklātībai, gaidīsim autoru pārrodamies no tālajām sāpju gaitām...»²

Ceturtais — Leonīda Breikša sakārtotais krājums «Dziesmas dzīvībai un nāvei» ir saglabājies manuskriptā, kas ilgus gadus atradās pie dzejnieka brāļa Pētera Breikša, pēc tam pie literāta Gunāra Freimaņa. Līdz šim npublicētajā krājumā

¹ Bisters M. Leonīds Breikšs. Otrā satikšanās. (Manuskripts.)

² Breikšs L. Dziesmas zemei un debesīm. — R., 1942. — 5. lpp.

ir apkopoti mākslinieciski nevienmērīgi dzejoļi. Liela daļa no šiem dzejas sacerējumiem ir veltījumi atsevišķām personām, sabiedriskām organizācijām, dažādu notikumu gadskārtām un laika pārbaudi neiztur. Šī iemesla dēļ L. Breikša dzejas izlasē «Gaismas ceļš» (R., 1991) no nepublicētā krājuma iespiesti tikai 11 teksti.

Bez tam L. Breikšs sakārtojis dzejas antoloģiju «Darba dziesmas» (R., 1936), kurā ievietojis arī 10 savos krājumos nepublicētos dzejoļus.

Prozas jomā bez apceru grāmatas «Mūsu ģimene» Leonīds Breikšs sarakstījis arī autobiogrāfiskas ievirzes romānu «Maldugunis» (R., 1933). Prozas valoda, šķiet, tomēr nav bijusi viņa aicinājums, visādā ziņā ne spilgtākā rakstnieka talanta izpausmes šķautne. Tas, kas dzejā viņam padodas samērā organiski un nepiespiesti, — noskaņu un izjūtu tēlojums, prozā atstāj saraustīta, mākslinieciski neizstrādāta, psiholoģiski dziļāk nemotivēta teksta iespaidu. Arī prozā autors pauž tādu pašu pārliecību kā dzejā. Proti, īstā dzīve ir saplūsmē ar dabu vai tuvu pie dabas, bet neistā, seklā — pilsētā. — «Brīžam man liekas, ka pilsēta mani apdāvinājusi ar tādu savādu gudrību, iemācīdama tik bieži sastapt un novērot cilvēkus, kas dzīvo kā žurkas netīros kaktos un kam šī netīrība ielīp pat dvēselē un vairs neļaujas noskaloties [...] Paši par sevi viņi jau nav ļauni, šie cilvēki. Bet viņi pieraduši pie neskaitāmām netīrām lietām, kā burtliči drukātavās pierod pie svina putekļiem, kas tiem jāelpo katru dienu. Viņi varbūt vairs nemaz nevar iedomāties, kā būtu, ja kādu dienu viss tas nozustu un viņiem dzīve būtu jāsāk gandrīz no jauna — tādiem, kādi tie bija, pirmo reizi ienākdami pilsētā.»¹

Vīlies visās savās mīlestībās pēc kārtas, «Malduguņu» varonis no Rīgas dzīves atgriežas tur, no kurienes nācis, — laukos. Pilsētas eleganti apavi tiek uzreiz nomainīti pret tēva vecajiem medību zābakiem. — «Mugurā es uzvelku vecās galifē bikses un kādu frenci no Ādama laikiem. Viņš man piederas gluži labi, tāpat kā nosmulētā vecā žokejnīca, ko brālis te šad un tad bija līcis galvā. Ak, nu es esmu lauku dzīvei labs diezgan. Vismaz no ārpuses.»²

Taču tā nebūt nav varoņa deklarētā saplūšana ar dabu, drīzāk maskarāde, kas nepieciešama divdesmitsešgadīgajam varonim, lai slēptu sev un citiem savu fiasko pilsētā. Dārzs, diķis, puķes un koki kalpo tikai kā aizsegs, fons visaptveroša-

¹ Breikšs L. Maldugunis. — R., 1995. — 135. lpp.

² Turpat, 3. lpp.

jām varoņa skumjām un apātiskumam. L. Breikša romānā pavīd kaut kas no B. Kellerna garstāsta «Ingeborga», kaut kas no Knuta Hamsuna leitnanta Glāna un mūsu pašu J. Akuratera agrīno stāstu poētikas, bet tas arī viss. Sava mākslinieciskā rokraksta iezīmējuma te vēl īsti nav. Tālāku attīstību Leonīda Breikša prozas mēģinājumi negūst. Vēlākos gados rodas publicistika — ideoloģisku rakstu virknes par aktuāliem trīsdesmito gadu Latvijas dzīves jautājumiem. Bet arī jau minētā Leonīda Breikša publicistikas grāmata «Mūsu ģimene» kritikas labvēlību negūst. — «Grāmata nav zinātniska, arī populārzinātniska nē. Lai gan še runā par ģimeni un laulību, tomēr neatrodam tanī ne mazāko ģimenes un laulības būtības iztirzājumu. [...] autors neraksta sistemātiski, tādēļ grāmatā atrodam pārmērīgu atkārtošanos, domu neviengabalainību un nekārtību izjūt savirknējumā.»¹

L. Breikša «Mūsu ģimene» veidota pēc tā paša principa kā E. Virzas trīsdesmito gadu otrās puses publicistiskās grāmatas (kā, piemēram, «Jaunā junda», «Kārlis Ulmanis»). Jāatzīmē, ka E. Virza spēj savu patētisko, pozitīvistiski ietonēto stilu ietērpt mākslinieciski grodā, pat spožā formā, bet L. Breikšam tas izdodas tikai retumis.

Leonīda Breikša divdesmito gadu un trīsdesmito gadu pirmās puses dzejai raksturīgs romantiski poētiskais tips ar divos pretstatos veidoto pasauli. Ne tematikas, ne saturiskās ievirzes vai formas ziņā L. Breikša «Skanošie ūdeņi» un «Manu sapņu zeme» nav novatoriski un ne ar ko īpašu uz to gadu latviešu dzejas fona neizceļas. Ja izceļas, tad tieši otrādi — ar savu tradicionālītāti, sakņošanos 20. gs. sākuma K. Skalbes, F. Bārdas, J. Akuratera dzejas izveidotajā poētikā. Ar šo konservatīvismu L. Breikšs jūkami atšķiras no trīsdesmito gadu latviešu jauno dzejnieku paaudzes — A. Čaka, E. Ādamsona, Ē. Raistera u. c. Kaut arī Leonīds Breikšs kādu laiku darbojas žurnālā «Jauno Lira» līdz ar A. Čaku, K. Rābācu, Ē. Raisteru, A. Baumanu u. c. to gadu jaunajiem, tomēr viņš ciešāku saskauņu ar kādu grupējumu negūst. Varbūt arī tāpēc literārajā mēnešrakstā «Daugava», kas orientēts uz modernajiem virzieniem kā Latvijā, tā ārzemēs, L. Breikša daiļrade negūst jūtamam atbalsi — netiek drukāta ne viņa dzeja (ar atsevišķiem epizodiskiem izņēmumiem), ne arī recenzijas par viņa grāmatām.

L. Breikša romantiskā tipa dzejā dominē koku, putnu un ziedu kods, kurš tiek spilgti ietonēts uz dažādu citu dabas,

¹ *Freijs A.* Divas ētiska rakstura grāmatas // *Daugava*. — 1935. — Nr. 11. — 1169. lpp.

retāk kultūrobjektu fona (zvaigznes, vētra, akmens, ugunsurs, dārzs u. c.). Lai gan savā būtībā L. Breikšs tāls latviešu folkloras pasaulei un viņa dzejā ļoti spēcīga kristietiskās ētikas balss, tomēr, ja ne tieši, tad kaut vai arhetipiskā veidā dažādi folkloriskie (protams, ne tikvien latviskie, bet bieži universālie) priekšstati viņa dzejā ik pa brīdim izlaužas uz āru. Tāds, piemēram, ir priekšstats par pasauli kā milzīgu koku, kokiem kā totēmiskajiem senčiem u. c.:

Pamazām debesis, lūk,
Uzzied kā starojošs koks.¹

Manās birzēs nolūzis pa kokam,
Draugu vidū — daža drauga nav.²

Bērzu ar melnalksni šmaugu
Ezera atspīdums sien;
Mani ar savādo draugu
Saista kāds tuvums aizvien.³

Sveiki, bērzi, mani baltie radi!
Sveiki, kārkli, kas gar purvu bried!⁴

Protams, salīdzinot ar folkloriskajiem priekšstatiem, te starp cilvēku un koku nav vienlīdzības, bet gan salīdzinājuma zīme, kas izteikta vai ar «kā», vai paralēlismu. Šeit L. Breikša dzeja seko sentimentālisma un romantisma tradīcijai, kas arhetipiskus priekšstatus atdzīvina, pārvēršot tos par metaforām, salīdzinājumiem, t. i., kādreizējo tiešamību pārceļot māksliniecisko tropu rindā. Atšķirībā no citiem sentimentālistiem vai romantiķiem L. Breikša koku kods ir bagātīgs, gandrīz vai latviešu tradicionālajos priekšstatos izsmelošs, sākot no ozola, liepas, bērza, vītola, oša, egles, priedes un beidzot ar apsi, paegli un alksni. Koki iezīmē kosmizēto, bet reizē arī sakrālo, noslēpumaino (ne-seklo) pasauli, kurā ietikt tiecas cilvēks:

Aiznesīsim sirdis
Šovakar zem liepām:
Ļausim viņu smaršai
Klusi pāri līt:

¹ *Breikšs L.* Skanošie ūdeņi. — R., 1931. — 31. lpp.

² Turpat, 103. lpp.

³ *Breikšs L.* Manu sapņu zeme. — R., 1935. — 107. lpp.

⁴ Turpat, 93. lpp.

Naktis šīs ir klusas,
Naktis šīs ir gaišas...
Brīnišķīgi māc tās
Ilgas iezvanīt.¹

Kad birzēs mēness vizmas lietas,
Kā noslēpums ik koks tad šķietas...²

L. Breikšam visi koki bez izņēmuma ir pievilcības, noslēpumainības vai pasaules dziļuma apdvesti. Viņa dzejā nav ar negatīvu auru iekrāsoto koku. Tas izsauca neizpratni, dažādu aprindu lasītāju mēģinājumus atsevišķus Breikša dzejoļus koriģēt. Vissspilgtākais piemērs tam saistās ar dzejoli «Himna» (krāj. «Skanošie ūdeņi»), precīzāk — ar tā trešo pantu:

Nekur virs zemes neapsveiks tik silti
Vairs mūs neviens, kā apsveic druvas šīs,
Gar kurām augšup slejas bērzu ciltis
Un alkšņi šalcot veras debesis.³

Alksnis latviešu poētiskajā kodā neietilpst, un, ja tiek lietots, tad tikai negatīvā kontekstā.⁴ Tas nāk no folkloras jaunākā slāņa, kur alksnim ir izteikti negatīva semantika (nekam nederīgs koks, ar burvestībām, raganām saistīts koks, arī kā hierarhiski zemāks, salīdzinot ar bērzu, ozolu vai osi:

Ai, elksnīti, ai, brālīti,
Tu nekam nederēji:
Ne no tevis lūkus plēsa,
Ne vainākus darināja.

Tdz 37 451

Es nelauztu alkšņa rīksti,
Kad es bērza nedabūtu:
Es neietu pie atraītņa,
Kad es puiša nedabūtu.

LD 9778

Arī ticējumos alksnis, tāpat kā apse, ir nevēlams koks. — «Nekad māju nepušķo ar alkšņu zariem»; «Ja jaunai mājai ieliek stūrī alkšņa ķīli, māja sabruks.»⁵

¹ Breikšs L. Manu sapņu zeme. — R., 1935. — 24. lpp.

² Breikšs L. Skanošie ūdeņi. — R., 1931. — 17. lpp.

³ Turpat, 113. lpp.

⁴ Sal. I. Ziedonim poēmā «Viddivvārpā»: «Ļoti pašapzinīgi aug alkšņi, / nekad nenāk pa vienam, / nāk barā, visi uzreiz un / izrij zemi. Tikko tu pielaidies mazliet humānāk — / kā ar liepiņu vai ozoliņu —, / tikko tu neatcērt šim, / tā šīs pāri grāvim, laukā / iekšā un desmit mazi alksnēni / apkārt.» — Ziedonis I. Maize. — R., 1982. — 32. lpp.

⁵ Smits P. Latviešu tautas ticējumi. — R., 1940. — 1. sēj. — 42. lpp.

Tāču folkloras tekstos, kas atspoguļo senākus priekšstatus, alksnis, tāpat kā vairums koku, ir divdabīgs un saistīts galvenokārt ar sieviešu dievībām un sievišķo sākotni kā tādu. Pie alkšņiem senatnē, tāpat kā pie citiem kokiem, mūsu senči arī likuši ziedojumus.¹ Tāpat kā pareģotājas sievietes — raganas, nostiprinoties patriarhātam, ieguva negatīvu auru, tāpat, iespējams, arī koki, kas bija saistībā ar buršanu, htoniskajām sieviešu dievībām (alksnis, apse) no ambivalentiem pārvērtās par semantiski negatīviem.

Leonīds Breikšs vai nu šo tautā jau iesakņojušos tradīciju neņēma vērā, vai arī, iespējams, par to nezināja, jo bērniņu un agrīnās jaunības gadus pavadīja Krievijā.

L. Breikša dzejolim «Himna», pārtopot dziesmā un kļūstot populāram tautā, pēc nostāstiem pats prezidents K. Ulmanis ieteicis alkšņus trešajā pantā nomainīt pret liepām. Dzejnieka nepublicētajā, ceturtajā krājumā «Dziesmas dzīvībai un nāvei» līdz ar citām sīkākām redakcionālām izmaiņām «alkšņi» aizstāti ar «liepas»:

Nekad virs zemes neapsveiks tik silti
Vairs mūs neviens, kā apsveic druvas šīs,
Gar kurām augšup slejas bērzu ciltis
Un liepas šalcot veras debesis.

Grūti prognozēt šodien, ko dzejnieks būtu darījis ar citiem krājumā «Skanošie ūdeņi» ievietotajiem dzejoļiem, kur poētiski apdzējoti alkšņi, ja būtu sagaidījis grāmatas atkārtotu izdevumu vai kopotus rakstus. Piemēram:

Cik nu jauki būtu
Zālē iespiest seju,
Vējš kad alkšņu zaros
Sacer liegu dzeju.²

Man tiktos atgriezties zem alkšņiem pelēkiem,
Kas skatās ūdenī, kur šūpojas to ēna,
Un novakaros sēdēt vēl zem tiem,
Un just, kā nāk no laukiem vēsma lēna.³

Putnu kods, tāpat kā krāsu kods, pirmajos divos dzejnieka krājumos raksturīgs romantiski poētiskajam tipam. No krāsām

¹ *Smits P.* Latviešu pasakas un teikas. — R., 1936. — 13. sēj. — 278. lpp.

² *Breikšs L.* Skanošie ūdeņi. — R., 1931. — 23. lpp.

³ Turpat, 58. lpp.

dominē zilā / zilganā / iezilganā un zeltainā / zelta, kas saistīta ar augšējo — sapņu, ideālu pasauli: «Zeltīta gaisma / Kā starojošs lietus nolist»; «Klusuma burvība slēdz / Zemi kā iezilgans loks»; «Vējš bija kluss un sapņains, debess iezilgana».

Putni (bezdelīga, vālodze, balodis, kaija, dzērve, sīlis u. c.) ir tie, kas veic mediāciju starp zemi (cilvēku) un debesīm (viņa sapņu zemi) vai arī aizlido tālēs, atstājot lirisko «es» uz zemes vienu un skumju. Putni simbolizē arī laika nepielūdzamo ritējumu, laimes acumirkļīgumu, netveramību:

Iet pretim ziemei dienas šīs
Par bezdelīgām straujāk.
Kaut varētu tās aizturēt
Un viņām spārnus siet...¹

Zelta stundas kā vālodzes manīgas
Aizspurdz prom — nespēj notvert tās gans.²

Es esmu dārzam izgājis —
Kā tagad rādās — tukšām rokām.
Tik vientuļš sīlis klaigā kokā,
Pret sauli galvu pagriezis.³

Trešais krājums — «Dziesmas zemei un debesīm» — iezīmē pāreju no romantiskā uz klasicistiski poētisko tipu. Mīlas lirika pārstāv pirmo, bet patriotiskā, reliģiski ietonētā — otro. Gandrīz pilnībā klasicistiskajā mākslinieciskajā sistēmā veidots ceturtais, līdz šim npublicētais krājums «Dziesmas dzīvībai un nāvei». Bet jo īpaši spilgti klasicistisko tipu pārstāv antoloģijā «Darba dziesmas» ievietotie L. Breikša dzejoļi. Te dzejnieks pilnībā pieslēdzas t. s. pozitīvisma virzienam.⁴

Trešā dzejoļu krājuma mīlas lirikas daļā turpināta tā pati tēlainības līnija kas iepriekšējos krājumos. Proti, liriskā «es» pārdzīvojumi, izjūtas izteiktas galvenokārt koku un ziedu «valodā»:

Ak — arī ilgas ir kā zieds,
Kas, mulsā tvīkdams, gaida veldzi.⁵

¹ Breikšs L. Manu sapņu zeme. — R., 1935. — 25. lpp.

² Turpat, 34. lpp.

³ Turpat, 97. lpp.

⁴ Par pozitīvismu sīkāk sk.: Gudriķe G. Pozitīvisms latviešu 20.—30. gadu literatūrā // Materiāli par latviešu literārajiem grupējumiem. — R., 1993. — 42.—56. lpp.

⁵ Breikšs L. Dziesmas zemei un debesīm. — R., 1942. — 26. lpp.

Tava vēstule smaržo kā zieds,
Kurā savijies rūgtums un saldums.¹

Kad nobirst sapņi reiz kā kļavu lapas salā..²

Cik ātri ilgu egles aug...
Es viņās izbrīnījies raugos...³

Aktualizētas divas semantēmas («mežs» un «dārzs»), kas iepriekš L. Breikša dzejā gan eksistēja, bet vairāk tomēr tēlu sistēmas perifērijā. «Mežs» trešajā dzejnieka krājumā funkcionē kā stihiskā, nevaldāmā, bet arī zemapzinīgā sākotne lirisko «es» un «tu» savstarpējās attiecībās (tāpat kā vairāk vai mazāk epizodiski izmantotās semantēmas «viesulis», «ugunsgrēks», vētra», «vējš», «liesmas»):

Sai naktī liekas — meži deg:
Man sejā sitas elpa sūra...
Sai naktī — zinu — zvejnieks dažs
Vairs nepārnāks un paliks jūrā...
Rīt velti sievas gaidīs tos.
Kuļ vētra viļņus mutuļos,
Un ceļas laukā neprāts šis
No pašiem bezdibeņiem ārā.⁴

Deg meži šovasar... No visām debess malām
Nes tālu gruzdumu un kvēpus svelmains vējš...
Kur vakar bija miers, tur šodien — nemiers spējš...
Kur putni dziedāja — nu trako liesmu bari:
Vai Tu to saprast vari?⁵

Mežam pretstatīts dārzs, kaut arī ne vienmēr tieši. Šis abu pretstatījums visbiežāk izriet no konteksta, no abu atšķirīgajām funkcijām dzejoļos. Mežs L. Breikšam asociējas ar ārdošo, iznīcinošo, prāta kontrolei nepakļaujamo kaisli, dārzs ar kārtību, saprātīgo, dzīvību veicinošo sākotni. Dārzs ir kultūras un apzinīgā, bet mežs dabas un zemapzinīgā tēls. Dārzs iegūst arī reliģiskās atklāsmes un patiesības nozīmi (dārzs — mūžīgā paradīze), dārznieks tādā gadījumā ir pats Dievs:

¹ Breikšs L. Dziesmas zemei un debesīm. — R., 1942. — 36. lpp.

² Turpat, 61. lpp.

³ Turpat, 34. lpp.

⁴ Turpat, 31. lpp.

⁵ Turpat, 14. lpp.

No rūgtām stundām nebaidies:
Iet bezgalības laukos Dievs
Kā dārznieks — saudzīgs katram ziedam,
Kas Viņa dārzā aug un plaukst,
Vai zemē rudens lapas čaukst,
Vai sals nāk stindzinošām kājām —
Kā dzērvju pulkus dvēseles
Viņš aizvada uz savām mājām.¹

Dārzs līdz ar semantēmām *gaisma* un *tumsa* veido pamatu pozitivistiski tendētajai krājuma patriotiskajai un reliģiskajai dzejai. Dzejolī «Vēstule vecajai ravētājai», kas rakstīts kā himna darbam un tā darītājai — vecai, negurstošai ravētājai —, dārzs tiek traktēts kā tautas dzīvības spēku un gara zīme:

Kad šaubas savādas un bažas mani māca,
To dārzu vērojot, kur zeļ šīs tautas gars.
Jo arī viņā — lūk — ir nācis pavasars.
— Ir zeme uzarta un laba sēkla sēta,
Tik daža vaga vēl tvikst saulē — neravēta.
Zeļ jauno domu pulks... Bet viņā redzu es:
Aug paslēpušās vēl tik daudzas nezāles.
Un Tu man prātā nāc... Un Tava ravēšana...
Un šķiet man: smaidoša Tu nāc no dārza mana.²

Nepatiesība, maldi te asociējas ar tumsu, bet iegūtais Dievatklāsmes ceļš ar gaismu. Tumsa nospiež, liek ļauties izmisumam, dzejas varonis lūdz Dievam:

Kur gan paliek tā gaisma,
Ko Tu dažreiz cilvēkiem sūti?
Kāpēc jānāk šiem brīžiem,
Kad, man liekas, pat elpot ir grūti?
Aizsauc projām no manis šo tumsu, ak Dievs!
Laikam atkal es esmu aizgājis maldos...³

L. Breikša patriotiskā dzeja, kas pārstāvēta krājumā «Dziesmas zemei un debesīm», kā arī npublicētajā krājumā «Dziesmas dzīvībai un nāvei», pilnībā veidota pozitīvisma virziena ietvaros. Augstāko vērtību skalā pirmajās vietās ir jēdzieni *tauta* un *tēvzeme*. *Ozols*, kas pirmajos krājumos figurēja vai nu kā totēmisku priekšstatu, vai pasaules simbolizētājs

¹ Breikšs L. Dziesmas zemei un debesīm. — R., 1942. — 121. lpp.

² Turpat, 108. lpp.

³ Turpat, 128. lpp.

koks, vai arī vienkārši kā liriskā *es* jūtu rezonators, L. Breikša dzejoli «Mūsu zemes vēlais ziedu laiks» funkcionē sašaurinātā un stingri ierobežotā semantiskajā laukā — kā latvju ozols:

Mūsu tautā — vēls nāk ziedu laiks.
Sen jau apkārt sazēlušas audzes —
Citu tautu nebeidzamās draudzes —
Nu tik sākas mūsu jaunais rīts.
Toties droši — Dieva saulē briezdamš,
Krāšņos zarus pretī saulei griezdamš,
Dieva svētīts latvju ozols šalc,
Lai ne vētras un ne laiku palī,
Kuros tautas brūk un lūst kā skali —
Nespēj izraut no šīs zemes mūs.¹

Kā te lai neatminas vienu citu dzejoli, kur līdzīgi funkcionē tautas ozols, tikai, kā tas pirmajiem pēckara gadiem raksturīgi, — jau slāvu tautu ozols. Jāņa Sudrabkalna dzejolis «Krievu tautai» tika publicēts krājumā «Brāļu saimē» (1947), kur apkopoti 1940.—1946. g. dzejoli. Atšķirība starp Breikša un Sudrabkalna dzejoli ir pozitīvisma pakāpē, jo neapšaubāmi pēdējam dzejoli klasicisma poētiskā tipa pazīmes nomācoši dominē. J. Sudrabkalna dzejolis sacerēts augstajiem žanriem tipiskajā un urrāoptimismu iemiesojošajā piecpēdu jamba pantmērā:

Cik tālu saredz acs un doma skrien,
Aug mūžos slavens slāvu tautu ozols,
Kas pāri laikiem lepno galvu slien
Ar zelta zīlēm zaļo zaru grozos.

Turpretī L. Breikša dzejolis «Mūsu zemes vēlais ziedu laiks» sacerēts piecpēdu trohajā, pantmērā, kuram Eiropas dzejas tradīcijā ir ceļa, plašāk — dzīves ceļa, vēl plašāk — minoru noskaņu semantiskais oreols.² Sastatot šo pantmēra tradicionālo, dziļāko saistību ar minorīgām noskaņām un pieprasīto oficiālo padomju optimismu, Aleksandram Čakam krājumā «Zem cēlās zvaigznes» (1948) vairākos dzejoļos izdevās panākt nebūt ne viennozīmīgi optimistisku noskaņu: «Nu ir labi. Jaunas saldās rūpes / Mani skauj kā kļavu rudens zelts. / Lai ir apkārt postaža un drupas, / Mierīgas un stingras manas

¹ Breikšs L. Dziesmas zemei un debesīm. — R., 1942. — 94. lpp.

² Sk. par to sīkāk: *Kursīte J.* Piezīmes par pantmēru semantiku // Kritikas gadagrāmata. — R., 1984. — Nr. 12. — 220.—221. lpp.

lūpas. / — Nu ir labi, — čukst — ir jāsāk celt.» («Nu ir labi»).

Līdzīgi A. Čakam, arī Leonīda Breikša dzejoļi mijas divas līnijas — leksiskajā līmenī urrāoptimistiskā, bet metriskajā līmenī — skumjā, piezemējošā, kas piešķir iekšēju šaubu un pretrunu noskaņu.

Leonīda Breikša dzejoļi antoloģijā «Darba dziesmas» atšķirībā no tiem, kas krājumā «Dziesmas zemei un debesīm», jau ir pārpārēm pozitīvistiski, kaut arī atšķirībā no tā laika latviešu pozitīvisma virziena ideāla augstumos paceļ ne Latvijas laukus un zemnieku, bet strādnieku un viņa darbu:

Metiet, draugi,
Krāsniš ogles straujāk,
Neapstājieties
Un nerimstiet
Šodien —
Atkal
Savā darba kaujā
Pulks pēc pulka,
ielai skanot, iet.

Ceļi kust...
Pa ielām noskan durvis...
Trauksmei klausot,
Pulks aiz pulka steidz
Turp, kur zāģi
Sīc kā lodes kaujā,
Mašīnas
Ķur dunēt nenobeidz.

Visi zin:
Nevienas rokas mierā!
Visi zin —
Lai plecu balsta plecs...
Ierindā
Ar kalniem,
Cirvjiem,
Zāģiem
Šodien kopā
Cinās jauns un vecs.

Cinās tāpēc,
Ka tik darba kaujā
Nākotni
Var gaišu izcīnīt!

Cīnās tāpēc,
Ka arvienu straujāk
Mūsu zemē
Izaust jaunais rīts [..]

Latvji nerimst!
Latvji neapstājas!
Darba troksnis
Pāri zemei dim!
Un no katras
Sirds
Un katras mājas
Darbs kā himna
Skan pret debesīm.¹

L. Breikša dzejolis «Darba kauja», kura fragments tika citēts, īstenībā ne ar ko neatšķiras no pēckara «darba cīņas» apdzejotāju rīmēm J. Sudrabkalna, A. Baloža, M. Rudziša, A. Čaka u. c. izpildījumā. Vienīgi *latvju strādnieks* būtu bijis jānomaina pret *padomjstrādnieks*. Bet arī šajā L. Breikša dzejolī optimistiskajai, pacilājošajai visaptverošā darba noskaņai pretī runā tieši pantmērs (slēptā — iekšējā forma). Pavirši aplūkojot, šķiet, ka dzejolis sacerēts brīvajā trohajā, tā radot asimetrisku ritmu, kam taču laikam būtu jāatspoguļo darba nerimtība un spars. Iedziļinoties redzam, ka tas pats piecpēdu trohajs vien tas ir, tikai katra no rindām sadalīta grafiski nevienmērīgos, dažāda garuma nogriežņos. Un panti nebūt nav dažāda garuma (brīvā strofika), bet tradicionālās četr-rindes ar pamīšus atskaņām:

Metiet, draugi, krāsnī ogles straujāk,
Neapstājieties un nerimstiet
Sodien — atkal savā darba kaujā
Pulks pēc pulka, ielai skanot, iet.

Tieši šis dzejolis ir spilgts piemērs formas semantikai. Saturiski dzejnieks var deklarēt optimismu, dzīvesprieku, nešaubību, bet forma ir tā, kas dzejnieku «nodod» un parāda gan viņa iekšējās šaubas, gan nedrošību par izvēlēta ceļa nemaldīgumu.

Kopumā vērtējot šo vēlino pozitīvistiski iekrāsoto L. Breikša daiļrades posmu, jāsecina, ka, neskatoties uz virkni klaju un

¹ Darba dziesmas. Darba un strādnieku dzejas / Sast. L. Breikšs. — R., 1936. — 268.—270. lpp.

mākslinieciski nepārliciecināšu, pat vāju dzejoļu, dzejas gars un dzejas dievišķā dzirksts patvērusies dzīva. Protams, ne patriotiskā, ne reliģiskā dzeja nav viegla lasāmviela, un nav lasāmviela vispār. Šis L. Breikša dzejas daļas izjušanai un novērtēšanai vajadzīga iedziļināšanās, bet arī iekšēja nepieciešamība pēc atklāsmes. Rindas no dzejoļa «Himna» («Svēts mantojums šī zeme mūsu tautai, / Un svētīts tas, kas drošs par viņu krīt.») šīsdienu situācijā un šīsdienu Latvijā īpaši jaunajai paaudzei var šķist tukšas, pat nesaprotamas. Taču, ja dzejolis ir spēcīgs, pārliecinošs un nav viendienas patiesību apliecināšanai sace-rēts, tā laiks agrāk vai vēlāk pienāk. Tāpat kā Raiņa «Lauztās priedes», kas, atmetot gadu gaitā uzkrāto vulgārsocioloģisko traktējumu, skan pārliecīgi.

Leonīds Breikšs, līdzīgi krievu dzejniekam Sergejam Jese-ņinam, bija dabas dots talants. Slīpēt un izkopt formu, kā to divdesmitajos un trīsdesmitajos gados darīja citi jaunie talanti (E. Ādamsons, A. Čaks, V. Strēlerte, V. Cedriņš), L. Breikšam nelikās ne svarīgi, ne nepieciešami. Tāpēc krietna Leonīda Breikša dzejas un jo īpaši prozas un publicistikas daļa šodien vērtējama tikai kā kultūrvēsturisks fakts. Labākais (reliģiskā, daļēji arī patriotiskā un mīlas lirikas daļa), ko, iejūsmas un dziļu izjūtu vadīts, sacerēja L. Breikšs, paliks mūsu dzejas vēsturē.

ILZE KALNĀRE

(1918—1968)

Latviešu rakstnieces Ilzes Kalnāres dzīve noslēdzās ātri — piecdesmit gadu vecumā viņa pati aizgāja no dzīves, pārdzīvojumu un slimību salauzta, nespēdama ciest pastāvīgas sāpes, velti pūlējusies atrast spēku dzīvot. Traģiska izskaņa traģiskam mūžam.

Viņas nozīmīgākā literārā darbība izbeidzās vēl daudz ātrāk — gandrīz visus savus daiļdarbus Ilze Kalnāre ir uzrakstījusi līdz divdesmit septiņu gadu vecumam (1935—1945), kas rakstniekam, sevišķi prozaikim, ir tikai radošā ceļa sākums. Tādējādi I. Kalnāres literārais mantojums apjomā nav liels. Taču tas ir skatāms nesaraujamā saistībā ar viņas dzīves traģēdiju, kas ir daļa no latviešu tautas likteņa. Ilzes Kalnāres dzīves gājums ir viena no nežēlīgākajām liecībām par rakstnieka likteni totalitārisma apstākļos, savukārt viņas daiļdarbi ir nepārvērtējama liecība laikmetam, kurā dzīvoja Ilze Kalnāre.

DZIVE

Dzejnieces māte Marta Dreimane cēlusies no Vestienas Igaļiem.¹ 1906. gadā viņa sākusī studēt medicīnu Tērbatas universitātē un, pēc nostāstiem, bijusi pirmā latviešu sieviete šajā fakultātē. Tomēr studijas Marta Dreimane nav beigusi, bet turpmāk strādājusi par skolotāju un mājskolotāju Somijā, Krievijā, Japānā, Ķīnā. Pēterburgā Marta Dreimane apprecējusies ar krievu skolotāju Nikolaju Ivanovu (1891—1976). Viņiem bijuši divi bērni — Nina — vēlāk dzejniece Ilze Kalnāre un Ansis. Nina dzimusi 1918. gada 27. janvārī Gdovā. Tēvs

¹ Sīkāk rakstnieces ciltsrakstus no mātes puses aplūkojusi Dace Zvirgzdiņa pēc vārdā I. Kalnāres izlasei «Vidzemniece». — R., 1992. — 303 lpp.

bijis iecienīts skolotājs, aizrautīgs sava darba darītājs. Jau krietni gados būdams, viņš beidzis Ļeņingradas A. Hercena pedagoģisko institūtu, bijis viens no Gdovas muzeja dibinātājiem.

Marta Dreimane ar bērniem atgriezusies Latvijā, vīrs palicis Krievijā. Tā kā viņa strādāja par skolotāju dažādās Latgales vietās, bija grūti tai pašā laikā aprūpēt mazos, un abi bērni palika Vestienā pie vecāteva un vecāsmātes. Ilze Kalnāre vēlāk ar mīlestību atcerējusies dzīvi pie vecvecākiem, piemēram, atmiņu tēlojumā «Vēstule no Gaiziņkalna», kas publicēts «Brīvās Zemes» 1940. gada Lieldienu numurā. Sestdienā pirms Pūpolu svētdienas vecāmāte cepa «miežu karašu, kas garšoja pēc riekstu kodoliem. Krāsni kaita sarkanas ogles, smaržoja mīkļa un sagruzdusās kļavu lapas, kuras lika uz maizes lizes karašai apakšā. Mēs, bērni, bijām svētlaimīgi un gaidījām pirmo, silto kumosu, uz kura sviests izkusa. Istabā bija ievēlts tīrs kubuls un apsegts ar biezu segu. Tur vecāmāte bija iemētusi kaltētus lupstājus un kalmju saknes un uzlējusi virsū karstu ūdeni, lai ievēlkas. Smaržīgi garaiņi spiedās caur segu, tā bija mūsu pirtiņa.»¹ Zāļu vannas sestdienas vakaros dzejniece atceras ar svētsvinīgu sajūsmu. Pēc nomazgāšanās «gultā mēs gulējām balti kā mākoņi un sapņojām par debesīm un garo pupu!»².

Ar tikpat lielu jūsmu I. Kalnāre atceras šūpoles starp diviem ķiršu kokiem un ainavu, kas no tām pavērsas: «Kad viņās iekāpa, varēja redzēt visu pasauli: trīs lielceļus, ezeru, baznīcas torni, Piejūtu kalnu un Ilziņkalna mežus.»³

Agrā bērnībā dzīvē ienākušas grāmatas, vispirms jau vecāteva priekšā lasītas pasakas. «Var jau būt, ka manā krustabu sedzenē bija bijusi ievistā kāda rakstu lapa, lai pirmā meita mātei izaugtu liela grāmatniece, bet es vēl nebiju lielajiem līdz ceļiem, kad jau gulēju ar grāmatu pagalvī.»⁴ Un viens no meitenes sapņiem par pieauguša cilvēka dzīvi ir sapnis par savu istabu ar glītu grāmatu plauktu gar sienu.

Meitene sāk mācīties Vestienas pagasta Talkas pamatskolā. No bērnības draudzenes Z. Cišas atmiņām zinām, ka Ņina bijusi meitene ar ļoti dzīvu fantāziju, tieksmi uz aktiera mākslu. Pirmajos skolas gados meitenes dzīvojušas internātā. «Vakaros

¹ Kalnāre I. Vēstule no Gaiziņkalna // Brīvā Zeme. — 1940. — 23. martā.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Kalnāre I. Grāmatniece // Brīvā Zeme. — 1938. — 26. janv.

atļautos un neatļautos brīžos Ilze kopā ar meitenēm tēloja izdomātas sadzīves ainas. Tās bija ļoti interesantas. Smējāmijs līdz vēlai vakara stundai. Bija uzvedumi ar pārgērbsanos, ar dejām un nelielu grimu.»¹

Vēlāk nākamā dzejniece iet skolā Kārsavā, kur pabeidz pamatskolu, un vienu gadu mācās Jaunaglonas ģimnāzijā, pēc tam viņa ierodas Rīgā, kur vienu gadu mācās teātra skolā.

Dažādās publikācijās ir zināmas neskaidriības ar dzejnieces uzvārdu. Tā Jāņa Andrupa apcerē «Pazudušās paaudzes dzejniece Ilze Kalnāre»² teikts, ka Marta, atgriezusies tēva mājās Igaļos, mainījusi uzvārdu, pieņemdamā sev un bērniem savas dzimtas uzvārdu Dreimanis. Šis ziņas nav gluži precīzas. Tikai 1926. gadā tika oficiāli noformēta M. Dreimanes šķiršanās no Nikolaja Ivanova un viņa atguva savu dzimto uzvārdu. Pēc I. Kalnāres sniegtajām ziņām, šo uzvārdu dabūjis arī brālis Ansis. Taču viņa pati palikusi Ivanovas uzvārdā, par ko liecina Latvijas pase, sēr. K 3 Nr. 02276, ko 1931. gada 13. februārī ar Nr. 6561 izdevusi Baltinavas pagasta valde uz Ņinas Ivanovas vārda.³ Savus pirmos dzejoļus viņa publicē ar Ņinas (arī Ņinas) Dreimanes vārdu, ar Dreimanes vārdu viņa stājusies darbā laikrakstā «Brīvā Zeme». Kā raksta dzejniece bijušais darba biedrs K. Karulis⁴, viņas īsto uzvārdu — Ivanova — redakcijā neviens nav zinājis.

Vēlākos gados, stāstot par žurnālistikas un literārās darbības sākumu, Ilze Kalnāre raksta, ka viņai bijis vajadzīgs skanīgs latvisks pseidonīms, jo tolaik dzejas ar viņas slāvisko uzvārdu neviens nebūtu drukājis.⁵ Ilzes pirmais stāsts «Bildinājums» publicēts ar pseidonīmu Ilze Kalnāne⁶, un nav skaidrs, vai tas tiešām tā bijis domāts vai arī tā ir vienkārša drukas kļūda (par kļūdišanos vedina domāt stāsts «Varavīksne», kam kā autore minēta Ilze Kalnāre⁷).

1936. gadā Ilze Kalnāre sāk strādāt «Brīvās Zemes» redakcijā. «Man ir astoņpadsmit gadu, es gribu kļūt žurnāliste un

¹ Z. Cišas-Lapiņas atmiņas. — RLMVM, inv. 378649.

² Ceļa Zīmes. — 1970. — Nr. 45. — 122. lpp.

³ Šī pase figurē I. Kalnāres tiesas lietā.

⁴ Karulis K. Pārdomas un atmiņas par Ilzi Kalnāri // Kalnāre I. Dzeja un proza. — R., 1990. — 4. lpp.

⁵ Kalnāre I. Es teikšu tikai patiesību // Dzimtenes Balss. — 1962. — Nr. 37.

⁶ Zeltene. — 1937. — Nr. 13. — 4. lpp.

⁷ Brīvās Zemes Ilustrētais pielikums. — 1938. — 10. febr. — Nr. 5.

stāvu Blaumaņa ielā pie «Brīvās Zemes» redakcijas durvīm [..] avīze mani pievelk kā magnēts metālu,» raksta dzejniece atmiņā ainās «Es teikšu tikai patiesību».¹

Daži dzejoļi šai avīzē jau bijuši iespiesti, un Ilzes centienus atbalsta literārās daļas vadītājs Edvarts Virza, rūpēdamies, lai jaunajai dzejniecei būtu kāds regulārs iztikas avots.

Ilzi pieņem darbā, sākumā arhīvā pie vecu avīžu iesiešanas, taču pēc kāda laika viņa kļūst par reportieri apgabaltiesā. Tolaik reportieri bija tikai vīrieši. Ilze ir viena no pirmajām, kas Latvijas presē grib lauzt šo tradīciju. Taču par labu reportieri Ilze nekļūst, traucē sapņotājas raksturs, pārlietu subjektīvais skatījums uz notikumiem un cilvēkiem.

Ilze Kalnāre «Brīvajā Zemē» rakstījusi par Latvijas lauku dzīvi, dažādiem kultūras dzīves notikumiem, rakstus sērijā «Mākslinieki audzina bērnus», sacerējusi arī feļetonus ar pseidonīmu Zete. Visus I. Kalnāres rakstus grūti identificēt, jo, pēc tā laika paražas, daudzi avīzes materiāli publicēti bez paraksta.

Tas ir personības veidošanās laiks. Tālaika prese līdz ar latviskās dzīves slavināšanu aizrautīgi cildina sievietes dabisko skaistumu. «Brīvajā Zemē» dažādi raksti mudina latvietes lieki negreznoties. (Tā kādas M. G. raksts «Tas latviešiem nepiedien»² vērsts pret greznu zvērādu un zīda zeķu valkāšanu, pret pedikīru un nagu laku, pret uzacu izplūkšanu.). Savos prozas darbos arī I. Kalnāre pievienojas šim latviskajam skaistuma ideālam, jūsmodama par sievietēm, kas nelieto kosmētiku, kuru ārienē nav nekā mākslota (Ieva, Baiba Lielupe, Gundega Sala), taču pati savā dzīvē bijusi visnotaļ moderna dāma ar krāsofām lūpām un cepuri ar plīvuru un pat likusi sev ielikt porcelāna zobus, lai smaids būtu žilbinoši nevainojams.

Ilze Kalnāre ir aizrautīgs un jūsmīgs cilvēks, kurai allaž ir skaisti romantiski sapņi, taču aizraušanos, protams, dažu labu reizi atnes arī vilšanos, un viņa no savu dzejoļu optimistiskās noskaņas ātri vien nonāk smagā pesimismā. Par to liecina kāda vēstule Fricim Dziesmam:

«Grūt man ir. Esmu stipri sagurusi. Bet pienākums vēl katru rītu piecelt kājās. Es nezinu, kas ar mani notiks. Pārāk cieta un dīvaini liktenīga stāv priekšā patiesība. Varbūt,

¹ Kalnāre I. Es teikšu tikai patiesību // Dzimtenes Balss. — 1962. — Nr. 37.

² Brīvā Zeme. — 1940. — 9. janv.

varbūt mana «lielā spēle» jau ir izspēlēta. Es esmu tik dīvaina kļuvusi. Es neesmu vēl nemaz tik daudz dzīvojusi, bet reizēm man liekas, ka kaut kas jau noslēdzies. Es tagad dažreiz redzu visu savu dzīvi, tā pazib kā tāla birze. Bērnība, Vidzeme, ezeri. Un tad — agrā jaunība Latgalē pirms ienākšanas Rīgā. Zeltainas vasaras, debesis un mūžīgais nemiers, alkas pēc lielās dzīves. Un tagad mani apņem savāds iekšķīgs kļums — es saprotu daudz vairāk. Varbūt Dievs mani grib aizsaukt pie sevis.»¹ Un vēstules beigās: «Es jau pati nezinu, kas būs ar mani. Es gandrīz katru dienu gribu braukt uz Jelgavu (kur dzīvo un strādā Fricis Dziesma. — A. S.) un teikt — palīdziet man! — Nu, neņemiet ļaunā, man nupat par daudz sasāpējusi sirds!»²

To dzejniece raksta divdesmit gadu vecumā. Iespējams, ka tas saistīts ar kādu vilšanos mīlestībā, kas līdzīga I. Kalnāres stāstā «Varavīksne»³ aprakstītajai. Sai stāstā ir daži autobiogrāfiski motīvi — tā galvenā varone ir žurnāliste Rūta, kura dodas intervēt kādu rakstnieku, ar kuru rodas savstarpējas simpātijas un tuvas attiecības. Bet tad pienāk diena, kad Rūta redz, ka rakstniekam atkal ir jauna mūza. Ar dzīves īstenību nākas samierināties, paliek tikai darbs. Lai kā tas būtu, šī vēstule liecina, ka Ilze Kalnāre bija cilvēks, kas ātri sajūsminājās un tikpat ātri krita izmisumā. Bet pesimisma brīži pāriet, asaras nožūst, un Ilze atkal raksta savas gavilējošās dzejas.

* * *

Tad sākas karš un pilnīgi cits posms Ilzes Kalnāres dzīvē. Pie šī dzīves posma nākas apstāties daudz sīkāk, nekā tas parasts literārā portretā, divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, ikviena no totalitārisma cietuša rakstnieka likteņgaitu izpētei veltāma vislielākā uzmanība. Otrkārt, līdz šim Ilzes Kalnāres biogrāfijā, sākot ar 1944. gadu, bija daudz neskaidrību un minējumu, arī aplamību. Izpētīt līdz šim nezināmo kļuvis iespējams, kopš Latvijas Republikas Prokuratūras arhīvā ir pieejama Ilzes

¹ Vēstule Fricim Dziesmam 1938. g. 31. aug. — RLMVM, inv. 51480.

² Turpat.

³ *Kalnāre I. Varavīksne* // Brīvās Zemes Ilustrētais pielikums. — 1938. — 10. febr.

Kalnāres tiesas lieta.¹ Izpētot šīs lietas desmit sējumus, pirmo reizi tik pilnīgi apzināti Ilzes Kalnāres traģiskā mūža fakti, kas daudz ko viņas dzīvē ļauj skatīt jaunā gaismā.

Pēc pašas Ilzes liecības, pirmajā krievu okupācijas gadā viņa dzīvojusi Vestienā pie mātes. Ilze arī apgalvo, ka meklējusi iespēju apciemot savu tēvu Ļeņingradā, bet viņai nav dota atļauja un viņa ciemos pie tēva nav tikusi.

Sai laikā viņa rakstījusi maz.

1941. gadā pēc vāciešu ienākšanas Ilzei liekas, ka nu viņa var piepildīt savu kādreizējo sapni ceļot un redzēt Vāciju. Ar kāda vācu ģenerāļa palīdzību viņa 1941. gada septembrī aizbrauc uz Vāciju. Taču vilšanās ir liela, jo latviešu meitenei jāstrādā pie ģenerāļa sievas par mājkalpotāju. Tas viņai — žurnālistei un rakstniecei nav pieņemams, un pēc diviem mēnešiem viņa atgriežas Latvijā. Par Vāciju viņa rakstījusi divās publikācijās avīzē «Deutsche Zeitung im Ostland».

1941. gada decembrī rakstniece sāk strādāt žurnālā «Laikmets», kur tiek publicēts viņas garais stāsts «Sniega Roze» (pirmpublicējums 1942. g.). 1942. gadā Ilze Kalnāre sāk strādāt frontes avīzē «Daugavas Vanagi». Dzejoļus viņa šai laikā raksta maz, daļa no tiem iespiesta avīzē «Daugavas Vanagi», vairāki ir pārpublicējumi, piemēram, 1942. gada 21. decembrī Ziemsvētku numurā publicēts I. Kalnāres dzejolis «Svētvakarā» (dzejoļu krājumā «Vidzemniece» 20. lpp., pirmpublicējums «Brīvajā Zemē» 1938. gada 23. decembrī). Taču top arī jauni dzejoļi — te pirmo reizi dienasgaismu ierauga dzejolis «Tēvu zeme runā» (pirmpublicējums 1942. g. 4. dec.), rindas no kura vēlāk iekals dzejnieces kapa pieminekli.

¹ Pilns šīs lietas tituls:

PSRS Valsts Drošības Komiteja
pie Latvijas PSR Ministru Padomes
Izmeklēšanas nodaļa
Lieta Nr. 9819

Rozes Jēkaba Pētera dēla u. c., kopā 32 cilv., apsūdzībā
pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58-1 un 58-11 panta
10 sējumos

Iesākta 1947. gada 5. septembrī

Pabeigta 1948. gada 17. decembrī

Valsts Drošības Komitejas pie Latvijas PSR Ministru
padomes uzraudzības un arhīva nodaļa.

Arhīva Nr. 1952 (tulkots no krievu valodas)

Visos citējumos un atsaucēs uz šo lietu turpmāk minēti
tikai sējums un lapa.

Dzejolis «Jurim» uzrakstīts, pieminot kādu aizvesto draugu (pirmpublicējums «Daugavas Vanagos» 1942. g. 24. aprīlī), Austrālijā izdotajā Kalnāres krājumā «Zelta ziedi» tas ievietots ar nosaukumu «Aizvestajiem».

Avīzē «Daugavas Vanagi» Ilze Kalnāre publicē arī patriotiskas vēstules ar parakstu «Kāda meitene». Dzejoļi publicēti arī žurnālā «Junda».

1943. gadā Ilze Kalnāre divas nedēļas kopā ar Frontes teātri bija Volhovas frontē, kur viņa lasīja leģionāriem dzejoļus un, pēc pašas teiktā, vāca materiālus iecerētam plašākam prozas darbam par leģionāriem.

Darbs «Daugavas Vanagu» redakcijā turpinājās līdz 1944. gada vasarai. Kopā ar 15. divīziju Ilze Kalnāre atkāpjas no Rīgas un 1944. gada 18. augustā aizbrauc uz Gotenhafenu. Līdz 1944. gada decembrim viņa ir kopā ar 15. divīziju Austrumprūsijā. Par šo laiku (1944. gada novembri) 15. divīzijas noimetnē Garčinas mežos liecina bijušais leģionārs Vilnis Ivanovs: «Ilzei jau toreiz bijis ļoti nomākts garastāvoklis, kas robežojies ar depresiju.»¹ Savukārt Ilzes brālis Ansis, stāstīdams par pēdējo tikšanos ar māsu 1944. gada rudenī, liecina, ka veltas bijušas pūles pārliecināt Ilzi, ka karš sen jau zaudēts. «Viņa vairāk ticēja latviešu virsniekiem un nevis brālim kareivim, kuram gan bija pieeja angļu un amerikāņu ziņojumiem.»²

Tomēr Kurzemes cietoksnis turas, cīnītāju varonība kļūst par legendu, un Ilze nolemj atgriezties Latvijā. Sievietēm šis ceļš jau ir liegts, un leģenda stāsta, ka dzejniece 1944. gada decembrī atgriežas Kurzēm pie 19. divīzijas ar leģionāru transportu, pārgērbusies vīrieša leģionāra drēbēs. Nav zināms, vai tam par iemeslu bija romantiski patriotiskais pacēlums, ko labi jūt Ilzes tālaika dzejā, vai arī kāda konkrēta cilvēka — iespējams, viņas iemīļotā atrašanās Kurzēm 19. divīzijas rindās. Dzejniece uzturas tur līdz 1945. gada februārim. Pēc tam līdz tā paša gada maijam viņa dzīvo Talsu apriņķa Vandzenes pagastā.

Uz šo laiku attiecas arī Ilzes Kalnāres dzejolis «Dzejnieks», kas veltīts Andrejam Eglītim un sarakstīts 1945. gada 30. martā Talsu baznīcā, kad tur tika atskaņota Lūcijas Garūtas kantāte «Dievs, Tava zeme deg» ar Andreja Eglīša vārdiem. «Bāls

¹ Millere S. Ilze Kalnāre // Varavīksne. — 1994. — 40. lpp.

² Citēts pēc S. Milleres raksta «Ilze Kalnāre» // Varavīksne. — 1994. — 40. lpp.

dzejnieks stāvēja dievnamā / Pie skujām greznotās sienas, /
Un acu priekšā viņš redzēja / Savas degošās jaunības dienas.»

1945. gada maija sākumā dzejnieci aicina līdzdarboties avīzē «Laika Balss», ko nolemts izdot laikraksta «Tēvija» vietā. Ilze Kalnāre ierodas Liepājā, lai strādātu «Laika Balsī», tieši kapitulācijas dienā — 8. maijā, kad no Liepājas atiet pēdējā laiva uz Zviedriju, ar kuru aizbrauc gan «Laika Balss» redakcijas darbinieki, gan citi latviešu kultūras darbinieki, to skaitā Veronika Strēlerte, Andrejs Johansons, Uldis Ģērmanis. Bet Ilze Kalnāre toreiz to nezina.

Dzejniece — latviešu leģionāru varonības apdziedātāja apzinās, ka viņai no jaunās varas jābīstas, un tūlīt pēc kapitulācijas dodas prom no Liepājas. Īsu laiku I. Kalnāre ir apmetusies Ēdoles pagastā Jaunzemju mājās. Te sākas dzejnieces ciešanu ceļš. Ēdolē viņa kļūst par upuri bruņotu sarkanarmiešu varmācībai. Pārdzīvotais atstāj iespaidu uz visu mūžu. No šī brīža par Ilzi Kalnāri jārunā kā par cilvēku ar saņemtu fizisko un psihisko veselību, kam ik pa brīdim nepieciešama ārstēšana slimnīcā. Jāņem vērā arī tas, ka Vācijā dzejniece bija kritusi no motocikla un pārdzīvojusi smagu traumu — galvaskausa pamatnes lūzumu un smadzeņu satricinājumu, turklāt 1944. gadā Vācijā viņa pārslimoja difteriju, kas arī atstāja sekas.

No Ēdoles I. Kalnāre dodas uz Ventspili, tur īsu laiku viņa atrodas pilsētas slimnīcā, bet tad griežas pie mācītāja H. M. Grīvāna.¹ Sakarā ar pārdzīvoto viņa nespēj uzturēties slimnīcā, kurai katru dienu garām iet krievu karavīri, un lūdz Grīvānu palīdzēt viņai apmesties citur. Mācītājs Grīvāns iekārto Ilzi Kalnāri pansionāta savās Dzimtenes mājās, kur saimnieko mācītājs Voldemārs Frišenfelds.

No turienes Ilze raksta Grīvānam vēstuli, kurā lūdz atvest viņai no Rīgas zāles. Kad Grīvāns ir uzaicināts uz Rīgu uz reliģisko lietu pārvaldi, viņu 1946. gada janvāra sākumā arestē Rīgā uz ielas ar Ilzes vēstuli kabatā. Iznīcināt to neizdodas, un vēstule nokļūst čekas rokās.

Kad pēc desmit dienām Grīvānu atbrīvo, viņš naktī ierodas pie Ilzes un viņu brīdina. Grīvāns kopā ar I. Kalnāri ierodas Ārlavas pagastā. Taču arī tur Ilze Kalnāre neuzdrošinās ilgi palikt. Viņa meklē patvērumu dažādu cilvēku paspārnē Ārlavas pagastā.²

¹ Grīvāns H. M. Avju gans no Jaunarājiem. — Zviedrija: Aut. izd., 1980. — 70. lpp.

² Sīkāk sk.: Skurbe A. Ilzes Kalnāres krusta ceļš. Jaunas lappuses // Karogs. — 1996. — Nr. 1. — 122.—144. lpp.

Ar vietējo iedzīvotāju palīdzību Ilze Kalnāre sameklē sakarus ar Feldberga nacionālo partizānu grupu, kas darbojas Ārlavas un Dundagas pagastā, un iesaistās grupā. Feldberga grupā Ilze Kalnāre līdzdarbojas no 1946. gada 9. aprīļa līdz tā paša gada 13. augustam, palīdz saimniecības darbos, vāra ēdienu, kā arī grupas mašīnraksta avīzītē «Mūsu Sauksme» publicē savus dzejoļus, poēmu «Partizāns» un rakstu «Mēs nemirsim nekad».

Taču slimības dēļ Ilzei Kalnārei Feldberga grupa jāatstāj, meža dzīve nav viņai piemērota. Divas līdz trīs nedēļas viņai dod patvērumu Dr. Nīmanis Majoros, taču viņai ir nepieciešama ārstēšanās slimnīcā. Izdzirdējusi, ka Irlavas slimnīcā strādā bijušais leģiona ārsts Artūrs Jansons, viņa dodas uz turieni un ārstējas no 1946. gada septembra līdz novembrim.

Kad I. Kalnāre uzzina, ka milicija pieprasījusi slimnieku sarakstu, viņa saprot, ka no slimnīcas jāaiziet.

Pēc operdziedātājas Alīdes Vānes ieteikuma viņa brauc uz Aizputi meklēt bijušo leģionāru Puriņu, taču to tur neatrod. Atceļā no Aizputes uz Grenču pagastu viņa satiek bijušo leģionāru Upenieku, kurš iedod viņai savu adresi Liepājā. Ilze Kalnāre aizbrauc uz Liepāju pie Upenieka, kurš viņu aizved uz Nīcas pagasta Banažiem pie Emīlijas Tupeses. Tur Ilze nāk saskarē ar nacionālo partizānu grupu «Tēvijas Vanagi», kas darbojas Nīcas un Bārtas pagastos, un ar to saistīto sieviešu organizāciju «Nacionālā palīdzība». Vēlāk Ilze Kalnāre dzīvo arī Otaņķu mežniecības mājās Salkās, kur strādā Emīlija. Pie Emīlijas Tupeses Ilze nodzīvo no 1946. gada decembra līdz 1947. gada jūlijam.

Liepājas teātra soliste Herta Štrausa liecina (7. sēj., 112. lp.), ka iepazinusies ar I. Kalnāri 1947. gada 3. jūlijā. Dzejniece lūgusi palīdzību — aizdot 100 rubļu, jo viņai jābrauc uz Rīgu ārstēties. No Strausas mājām I. Kalnāre aizgājusi nākošajā dienā.

Pēc pašas I. Kalnāres liecības, uz Rīgu viņa no Liepājas aizbraukusi 1947. gada 10. jūlijā.

1947. gada 20. jūlijā dzejnieci arestē Rīgas 1. pilsētas slimnīcā, kur viņa ārstējas. Ilze Kalnāre nonāk čekas rokās. Viņa tiek apsūdzēta pēc bēdīgi slavenā Krievijas Federatīvās Padomju Republikas Kriminālkodeksa 58-1 «a» un 58-11 panta. Ilzi Kalnāri tiesā kopā ar 31 cilvēku no «Tēvijas Vanagu» nacionālo partizānu grupas, kas darbojusies Nīcas un Bārtas pagastos, Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas karaspēka kara tribunāls, vēlāk Lietuvas pierobežas apgabala kara tribunāls.

Apsūdzībā Ilzei Kalnārei ir daudz absurda, piemēram, viņa tiek apsūdzēta par līdzdarbošanos vācu žurnālā «Laikmets», par to, ka «apmelojusi Padomju Savienību un tās vadītājus», ka sarakstījusi «pretpadomju romānu «Sniega Roze»» u. tml. Taču ir arī neapšaubāmas lietas — atrašanās frontē pie SS divīzijas, nacionālpatriotiskā dzeja, piedalīšanās nacionālo partizānu kustībā.

Savu pratinātāju priekšā Ilze Kalnāre ir gribējusi stāvēt lepnī un stalti. Lai gan viņai ar «Tēvijas Vanagu» palīdzību savulaik sagādāti viltoti dokumenti (personas apliecība) uz Elzas Janovas vārda, viņai nav nekādas par sevi sacerētas leģendas un viņa nenoliedz nedz savu īsto vārdu, nedz dzejnieces pseidonimu, nedz savus literāros darbus, nedz to, ka viņa brīvprātīgi bijusi Volhovas frontē pie leģionāriem, nedz to, ka bijusi Feldberga grupā un rakstījusi grupas mašīnraksta avīzē «Mūsu Sauksme», nedz to, ka meklējusi iespēju bēgt uz Zviedriju. To var interpretēt dažādi — gan kā pārlieku lielu naivitāti, ticot, ka vaļsirdīga atzišanās atvieglos viņas likteni (neapšaubāmi no viņas tika prasīta vaļsirdīga atzišanās), gan arī kā lepmu un skaidru dzejnieces pozīciju: tāda es esmu un citāda nevaru būt.

Tā kā čekai nav pieejami «Mūsu Sauksmes» eksemplāri, dzejniecei liek uzrakstīt savus dzejoļus, kas tur bijuši publicēti. Dzejoļi dzejnieces rokrakstā atrodas viņas lietā. Tie ir «Vai savu dzimteni vēl mīlēt proti?», «Latviešu partizāns», «Karavīrs», «Latvietim», «Tēvzeme runā». Turpat ir tulkotāja Uzuliņa rakstītie dzejoļu parindeņi krievu valodā. Tulkojums burtisks un precīzs.

Par sevi, sākot no pirmā brīža, Ilze Kalnāre nenoliedz neko, bet jau pirmajā pratināšanā viņa ir apņēmusies neno-saukt citu cilvēku uzvārdus. Taču viņai nav priekšstats nedz par čekas pieredzi panākt vēlamo atzišanos, nedz par saviem fiziskajiem un garīgajiem spēkiem. Pamazām no viņas mērķ-tiecīgi un metodiski tiek izdabūti visi uzvārdi — Feldberga nacionālo partizānu grupa, «Tēvijas Vanagu» grupa, cilvēki, kas palīdzējuši nacionālajiem partizāniem ar pārtiku, ļaudis, pie kuriem Ilze uzturējusies, un beidzot «nacionālistiski no-skaņotie inteliģences pārstāvji, kas sadarbojās ar vācu oku-pantiem Latvijas PSR okupācijas periodā», t. i., visi rakstnieki un žurnālisti, kas publicējušies vācu okupācijas laikā, — Vero-nika Strēlerte, Ēriks Raisters, Aleksandrs Pelēcis, Konstantīns Karulis, Ernests Rirdāns, Kārlis Zariņš u. c.

Cekas protokoli, protams, nesniedz ziņas, kāda veida ietek-mēšanai tika pakļauta Ilze Kalnāre. Tādas ir tikai netiešas.

Piemēram, šai pašā «Tēvijas Vanagu» lietā apsūdzētā Jāņa Miltiņa rakstiska sūdzība, ka viņam draudēts un ka viņš sists un sniedzis nepatiesas liecības draudu un fiziskas ietekmēšanas rezultātā. Ir mācītāja H. M. Grivāna liecība par čekas pratināšanas paņēmieniem tai pašā 1947. gadā.

Viens no «iemīļotiem» čekas paņēmieniem bija nepārtrauktās pratināšanas, kad ieslodzītajam neļāva gulēt, līdz pratināmais atradās jau uz prāta aptumsuma robežas. Par šāda veida pratināšanu liecina arī Ilzes Kalnāres lieta.

Sākumā Ilze Kalnāre tika pratināta Rīgā, pēc tam arestēto rakstnieci pārsūta uz Liepāju, jo Liepājā tiek iztiesāta nacionālās pretošanās grupas «Tēvijas Vanagu» lieta.

Neapšaubāmi čekai bija arī citi informācijas avoti bez Ilzes Kalnāres pratināšanā iegūtajiem faktiem. Kad I. Kalnārei liek nosaukt cilvēkus, kas bijuši Feldberga partizānu grupas sastāvā, un panāk, ka daļu uzvārdu viņa nosauc, nākošajā pratināšanas reizē izmeklētājs viņai jau nosauc pārējos uzvārdus un jautā, kāpēc tos viņa nav minējusi.

Feldberga grupa tika pamatos sagrauta, un pats Alberts Feldbergs nošauts 1947. gada 6. jūnijā, tā ka šai ziņā Kalnāres liecībai nozīmes nebija. Pēc 1947. gada 6. jūnija daļa atlikušo grupas dalībnieku legalizējusies (grāmatas «Uz ežiņas galvu liku» 2. sēj. kļūdaini norādīts, ka Ilze Kalnāre legalizējusies 1947. gada augustā, t. i., tad, kad viņa jau atradās apcietinājumā), daļa grupas turpināja cīņu līdz 1951. gadam, pēdējie dalībnieki tika arestēti 1953. gadā.¹

Tiesas lieta rāda, ka informācija par «Tēvijas Vanagiem» nākusi no dažādiem avotiem. Pārbaudot faktus, kritiku neiztur arī mīts, ko atstāsta M. Ozola², ka I. Kalnāres vainas dēļ čekai kļuvušas zināmas gūstā saņemto leģionāru dienesta pakāpes. Par bijušo leģionāru dienesta pakāpēm I. Kalnāre vispār izjautāta netiek. Vienīgais raksturojums, ko viņa izsaka par Upeņnieku, Ludzenieku, Puriņu, ir vārdi «bijušais leģionārs».

Lai arī katrā attiecīgajā lappusē ir Ilzes Kalnāres paraksts «N. Ivanova», protokolētās rakstnieces atbildes uz izmeklētāju jautājumiem nevar uzskatīt par gluži autentiskām vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, protokoli nav stenogrammas; otrkārt, protokoli ir rakstīti krievu valodā, dzejniece allaž tika pratināta ar tulka palīdzību. Protokolos nav fiksēti nedz izteiktie draudi, nedz kādi citi ietekmēšanas paņēmieni. Par to, ka

¹ Uz ežiņas galvu liku. — R., 1995. — 2. grām. — 320. lpp.

² M. Ozolas atmiņas par I. Kalnāri. — RLMVM, inv. 442383. I. Kalnāres fonds.

protokolētās atbildes nav gluži autentiskas, liecina tajās lietotā tipiskā un stereotipā padomju propagandas leksika, kādu viņa pati nebūtu izvēlējusies, un tā var būt vai nu protokolētāja, vai tulka iniciatīva, vai arī pratinātā piespiesta lietot šos vārdus, piemēram, «iepazīnos ar bandītu Feldbergu un iestājos viņa bandā» (7. sēj., 463. lpp.), «nodibināju sakarus ar pagrīdes pretpadomju organizāciju», «pretpadomju propaganda» u. tml.

Ilze Kalnāre atzīst sevi par vainīgu viņai inkriminētajos noziegumos. 1948. gada 30. janvārī Latvijas PSR NKVD karaspēka Kara tribunāls notiesā apsūdzētos, daļu uz 25 gadiem spaidu darbos, citus, to skaitā Ninu Ivanovu-Dreimani, uz desmit gadiem spaidu darbos darba nometnē ar mantas konfiskāciju un sekojošos piecus gadus bez pilsoņu tiesībām.

PSRS Iekšlietu ministrijas Lietuvas pierobežas apgabala karaspēka kara tribunāla loceklis Razuvaļevs, izskatot lietu uzraudzības kārtībā, norāda, ka noteikts pārāk miksts soda mērs četriem apsūdzētajiem, to skaitā Ivanovai-Dreimanei.

1948. gada 19. jūnijā šo lietu izskata PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija un atzīst, ka sods četriem notiesātajiem, to skaitā N. Ivanovai-Dreimanei, patiešām ir pārāk maigs, un uzdod lietas atkārtotu izskatīšanu Kara tribunālā citā sastāvā.

1948. gada 3. septembrī Latvijas PSR MVD karaspēka Kara tribunāls no jauna izskata N. Ivanovas-Dreimanes lietu. Ir iecelts arī advokāts, kurš min, ka iepriekšējā izmeklēšanā ir tiesu medicīniskā un psihiatriskā ekspertīze (tā ir notikusi pēc apsūdzētās pieprasījuma), taču slēdziens uzrakstīts medicīnas terminos, ko tiesa nesaprot.

Ārste M. Pelše, ZA jaunākā zinātniskā līdzstrādniece, apsūdzētās veselību īsumā raksturo šādi: sirds muskuļa vājums, kas, iespējams, radies vairogdziedzera darbības traucējumu rezultātā, vispārējs vārgums, paaugstināta nervu sistēmas uzbudināmība. Iekšējo orgānu nervu un asinsvadu darbības traucējumi, nepareiza iekšējās sekrēcijas dziedzeru darbība (8. sēj., 673. lpp.). Kara tribunāls ļoti smagi slimo sievieti, kuras vieta būtu vienīgi slimnīcā, notiesā šoreiz uz 25 gadiem labošanas darbu nometnē (tikai un vienīgi tādēļ, ka ar PSRS Augstākās Padomes 1947. gada 27. maija lēmumu ir atcelts nāvessods).

Turklāt NKVD cietuma Nr. 7 ārsts medicīniskajā izziņā Nr. 302 raksta: «Derīgs 1. grupas fiziskam darbam.»

1949. gada 28. aprīlī Ivanova-Dreimane nosūtīta uz cietumu Nr. 1 Rīgā. 1949. gadā uz Amūras apgabalu izsūtīta arī Ilzes māte Marta Dreimane.

No 1949. gada aprīļa slimā rakstniece atrodas labošanas darbu nometnē Karagandā, Kazahstānā un strādā vispārējos darbos.

Ilze Kalnāre vairākkārt ir rakstījusi lūgumus pārskatīt viņas lietu un mikstināt sodu: 1952. un 1954. gadā PSRS ģenerālprokuroram, 1954. g. oktobrī lūgumu Vorošilovam, kurā lūdz atļauju atgriezties brīvībā. 1954. gada decembrī viņa raksta lūgumu V. Lācim. Lūgumam pievienoti daži prokrieviski, bet mākslinieciski vāji dzejoļi (9. sēj., 992. lp.).

1955. gada 22. jūlijā Baltijas kara apgabala Kara tribunāls Rīgā nolemj samazināt sodu N. Ivanovai-Dreimanei no divdesmit pieciem uz desmit gadiem spaidu darbos (9. sēj., 1092. lp.). Rakstniece atbrīvota 1956. gada 5. jūlijā.¹

Taču ar to viņas Golgātas ceļš vēl nebija noslēdzies.

Ar lielu sajūsmu Ilze Kalnāre atgriežas Latvijā, un fotogrāfijas rāda viņu smaidošu un laimīgu gan Gaiziņa virsotnē, gan dzimtenes puķainajā plavā. Apkārt ir draugi, kas mēģina palīdzēt, — Elza Rudenāja, Adīna Ķirškalne, kuras sūtījušas arī paciņas uz nometni. Sākumā I. Kalnāre dzīvo Skrīveros mātes brālēna Aleksandra Vālodzes ģimenē. Taču darbs turienes dārzniecībā nav viņai pa spēkam. Viņa apciemo savus vecākus Gdovā. Elza Rudenāja palīdz I. Kalnārei sagādāt darbu Lazdonas bibliotēkā, aizrunādama par rakstnieci Madonas rajona partijas komitejā.

Ilze Kalnāre ir gatava ar sajūsmu ķerties pie darba, taču bibliotēka atrodas nomalē, tur reti kāds iegriežas, un rakstnieci arvien vairāk sāk nospiegt apziņa par pašas nevajadzīgumu.

Īsu laiku viņa strādā arī Madonas kultūras namā par biļešu kontrolieri, bet, kā raksta Elza Rudenāja, «vēlēšanās nokļūt Rīgā bija tik spēcīga, ka Madonu atstāja». Rīgā Ilze dzīvoja pie mātes paziņas.

Pati galvenā ir vēlēšanās atkal strādāt literatūrā, būt īstai rakstniecei. Tā ir viņas vissmagākā problēma. Šais gados (1957—1965) ir nedaudz publikāciju (iespiests ap 20 dzejoļu), «Dzimtenes Balsī» publicētas I. Kalnāres atmiņas par to, kā viņa sākusi strādāt «Brīvajā Zemē».² I. Kalnāre pati par to raksta vēstulē Z. Skrābānei: «Rakstīju arī «Dzimtenes Balsī», cerēdama, ka ar to nopelnīšu tādu kā rehabilitāciju (ja tāda vēl man vajadzīga) un mani drukās arī mūsu izdevumi. Bet

¹ Sīkāk par I. Kalnāres tiesāšanu sk.: Skurbe A. Ilzes Kalnāres krusta ceļš. Jaunas lappuses // Karogs. — 1996. — Nr. 1. — 124.—144. lpp.

² Kalnāre I. Es teikšu tikai patiesību // Dzimtenes Balss. — 1962. — Nr. 37—38.

bija tā, ka manus darbus drukāja avīzē, kas gāja uz ārzemēm (un es zinu, kāpēc), bet mūsu pašu redakcijas tanī pašā laikā mani noraidīja pat tad, kad es biju uzvarējusi kādā stāstu konkursā (? — A. S.). Tas viss mani ļoti ievainoja. Pie tam Jūs nezināt, kā pret mani izturējās «Dzimtenes Balss» redakcija. Beidzot, kad es lūdzu tur štata vietu, man atbildēja, ka es štatā nekad nebūšu. Tad es arī vairs viņiem nerakstīju un izmisumā aizgāja uz Raiņa vidusskolu par apkalpotāju.»¹

Pēc Z. Skrābānes liecības², skolā visi darbinieki pret Ilzi izturējušies laipni, taču viņas sadragātie nervi lika visu uztvert saasināti, viss viņu aizskāra un apvainoja. Šo stāvokli saasināja fiziskās kaites — nervu iekaisums, grūtības staigāt.

Ilzes Kalnāres psihē valdīja traģiska pretruna. No vienas puses, viņa izmisīgi tiecās pēc cilvēkiem, no otras puses, viņa ļoti ātri nonāca konfliktā ar jebkuru cilvēku, arī ar tiem, kas viņai vēlēja labu, piemēram, A. Skalbi un M. Ķempi.

Ilze raksta: «Es spēju pārvilkst svītru 9 gadiem Sibīrijā, bet tam, ka šeit man nenāca pretim kā rakstniecei, kā radošam cilvēkam, to es nespēju.»³

Veselība pasliktinājās, dzejniecei bija pat grūtības aiziet uz veikalu un atnest maizes klaipiņu.⁴ Izmisīgi viņa lūdza Z. Skrābānei palīdzību iekārtoties pansionātā. Ir piepildījies tas, ko Ilze it kā pravietojusi savā pirmajā dzejoļu krājumā dzejoļi «Šī dzīve»:

Šai dzīvē ceļu bijis daudz,
tik ceļa nav uz mājām,
Tā sliekšņa nav, kur apsēsties
ar nogurušām kājām,
Tās vietas nav, kur galvu likt, kad
aizgājusi diena —
Pa ļaužu pilnu lielceļu es
vienmēr eju viena.

(«Vidzemniece», 25. lpp.)

¹ I. Kalnāres vēstule Z. Skrābānei 1967. g. 19. nov. // J. Misiņa b-kas Rokrakstu nod., I. Kalnāres fonds, 5. nr.

² Z. Skrābānes atmiņas par I. Kalnāri // J. Misiņa b-kas Rokrakstu nod., I. Kalnāres fonds.

³ I. Kalnāres vēstule Z. Skrābānei 1967. g. 19. nov. // J. Misiņa b-kas Rokrakstu nod., I. Kalnāres fonds.

⁴ I. Kalnāres vēstule Z. Skrābānei 1967. g. 2. nov. // J. Misiņa b-kas Rokrakstu nod. R. K. 7779. I. Kalnāres fonds, Nr. 8.

Iekārtoties pansionātā dzejniecei palīdzējusi Z. Skrābāne. Taču pansionātā problēmas ir tās pašas: sākumā Ilze ir sajūsmā — «Tā ir pils, salīdzinot ar agrāko laiku patiesi nabagmāju»¹ (pirmā vēstule no Ropažiem), taču no pašas slimību un depresijas loka viņa nespēj izrauties. Visur viņa saredz nelabvēlību, skaudību, intrigas. Visvairāk Ilze cieš no tā, ka nespēj vairs neko uzrakstīt.

Īss pacēlums I. Kalnārei ir viņas 50 gadu dzimšanas dienā, kad daži draugi pulcējušies pie viņas pansionātā. Tad tapis dzejolis «Atziņa»:

Es rūgtumu un sāpes pazinu,
Kas cilvēku no putna gaisos šķir,
Un tomēr tūkstoš reižu atzinu —
Cik bagāta un skaista dzīve ir! —

Bet pansionāta istabiņā jādzīvo četratā, sarūgtinājumi, īsti vai iedomāti, seko cits aiz cita. Taču pamatā tam visam ir varmācības, cietumā un koncentrācijas nometnēs izpostītā veselība. Atgriešanās Latvijā nebija brīnumzāles, Ilzi Kalnāri mocīja pastāvīgas galvassāpes, nervu iekaisums. Izmisumu vēl pavairoja neveiksmīgā kājas operācija 1965. gadā.

Jau dzīvojot pie A. Ozoliņas, slimā rakstniece bija divas reizes mēģinājusi izdarīt pašnāvību un bijusi dusmīga, kad ārsti viņu izglābuši.

Ir nepārbaudītas ziņas, ka augusta vidū viņa Ropažos sadedzinājusi veselu koferi papīru. Vai tur būtu bijuši kādi npublicēti darbi? To vairs nepateiks neviens.

Tai pašā 1968. gada 22. augustā, kad rakstīta pēdējā vēstule, I. Kalnāre aiziet no pansionāta, it kā lai dotos apmeklēt māti. Pāiet divas nedēļas, iekams viņu atrod mežā. Iedzērusi lielu miega zāļu devu, dzejniece ir aizmīgusi uz mūžu.

DZEJA

Vēl nezinot Ilzes Kalnāres vārdu, nelasījuši nevienu viņas grāmatu, jau skolas un studiju gados esam izjutuši viņas dzejas vārda valdzinājumu, dziedot «Lai nu paliek šoruden rudzu zeme arumā, Jo man tālu Piebalgā meita egles garumā.» — Jāņa Norviļa komponēto Ilzes Kalnāres dzejoli «Piebaldzietes precinieks».

¹ I. Kalnāres vēstule Z. Skrābānei 1968. g. 4. janv. // J. Misiņa b-kas Rokrakstu nod., I. Kalnāres fonds.

Ilze Kalnāre dzejot sāk agri. Viņas pirmais dzejolis «Ceļniekam» ar Nīnas Dreimanes vārdu publicēts 1934. gadā «Brīvās Zemes» Jaunatnes pielikumā — kad jaunajai dzejniecei ir tikai sešpadsmit gadu. Pēc tam publicēts dzejolis «Dzejnieki» («Sievietes Pasaule», 1935, 1. nr.), kas sākas ar rindu «Mēs dzīves bāri». Abi dzejoļi uzrakstīti brīvajā pantā, dzejolis «Dzejnieki» ir mazliet manierīgs, kur, runājot par dzejnieka mūža algu, septiņpadsmit gadu jaunā dzejniece runā par bērna asarām, lasot dzeju:

Ar tām
būs samaksāts
par mūža ciešanām.

Ar 1935., 1936. gadu sākas regulāras dzejas publikācijas. I. Kalnārei tuvākas tomēr izrādījušās klasiskās panta formas, un dzejoļu saturs un tonalitāte jau ir gluži cita. Viena no tās pamatnoskaņām ir dzīves slavinājums. Ilzes Kalnāres dzeja, kas lielākoties uzrakstīta līdz 1945. gadam, tāpat līdz dzejnieces divdesmit septiņu gadu vecumam, ir apbrīnojami viengabalaina. Tā dzejolis «Es dzīvi milēšu» ir gavilējošs savā apliecinājumā:

Es dzīvi milēšu, kamēr vien mākoņrindas slīdēs
Un baltās pipeņu gar ceļa malām plauks,
Es dzīvi milēšu, kamēr vien saule spīdēs
Un vējš no lapām rāsas lāses trauks.

Es mīlu sakrāšu kā krāšņu ziedu sauju
Un paglabāšu to, kamēr sāks saule dzist,
Kā sapnis aizviesies mans ceļš pa zaļu krauju,
Līdz nesteigdamās sāks no kokiem ēnas krist.

Sai pašā tonkārtā skan dzejolis «Dzīves mīla»:

Pār mūsu galvām bērzi svētidami līks —
Mēs abi prieku jutīsim un zemes dvasi;
Kad tavam cirvim apkārt baltas skaidas siks,
Es dzīvi slavešu kā Dieva druvi plašu.¹

Ilze Kalnāre ienāk literatūrā laikā, kad latviešu literatūrā plaši sazēlis un izplatījies pozitīvisms. Šai garā dzejo E. Virza, L. Breikšs, J. Medenis, P. Aigars, E. Raisters un daudzi citi. Ilzes Kalnāres rakstura īpašības, viņas jūsmīgā attieksme pret dzīvi, viņas talanta ievirze apbrīnojami sakrita ar valdošās ideoloģijas atbalstīto pozitīvismu. Jaunības dedzībā viņa dzied savu dzīves mīlestības dziesmu.

¹ Brīvā Zeme. — 1936. — 2. okt. — Nr. 224.

I. Kalnāres dzejai raksturīga tieša dzīves un dzejas mīlestības saistība ar dabu:

To es mācījos no cīruļa un gana —
Lai var gaiši skanēt dziesma mana.

(«Mūža dziesma»)

Pirmskara laikā uzrakstītajā dzejā ir divi galvenie motīvi: dzimtenes mīlestība, kas atklājas kā Latvijas dabas apdziedājums, un mīlestības motīvs, kurā, kā jau jaunai meitenei, bieži figurē sapņi par nākotni kopā ar iemīloto. Šie sapņi saistās ar lauku darbu — ar pašu nolīstu līdumu, pašu celtu māju («Vidzemniece», «Pie Gaiziņa kalna», «Līdumnieki», «Arāja sieva» u. c.). Brīžiem I. Kalnāres dzeju var lasīt kā jaunas meitenes dienasgrāmatu — tur ir «gaišmataināis vīrs», par ko sapņo liriskā varone, viņas apjūsmotais Zemgales bajārs un sapnis būt viņa līgavai, satiktais Latgales puisis («Latgales puisiņa mīla») un viņa māte («Manai vīra mātei»), kāds kopīgs brauciens ar mīlu cilvēku svētdienā ciemos («Lielceļš svētdienā»: starp citu, tāds tēlots arī stāstā «Aktrise Ragārēs»), ciemošanās Bārtā («Kāzu deja Bārtā»), Nicā («Nicas rozes»), Rucavā («Čigāniete Rucavā»). Dzejnieces sirds ir aizrautīgas mīlestības pilna uz dzimtenes ainavu un dzimtenes ļaudīm, te ir daudz jūsmošanas, kas ne gluži visos gadījumos piepildīta ar konkrētu tēlainību, taču jāatzīst viņas prasme ne tikai veidot liriskas gleznas, bet arī raksturot, par ko liecina iedzīvošanās citu (un citādu) cilvēku pārdzīvojumos (dzejoļi «Čigāniete Rucavā», «Dzērājpuisis», «Jaunais mežsargs», «Latgales puisiņa mīla», «Plāvējs» u. c.). Rodas arī dzejoļi ar šķelmīgu humoru («Čigāniete Rucavā», «Viena roze», «Atraidītais precinieks»).

Retumis pavīd pa skumjam motīvam («Sniegputenī», «Šī dzīve», «Vēstule smiltīs» un vēl daži citi), tie apkopoti dzejoļu krājuma «Vidzemniece» trešajā nodaļā.

Nozīmīga vieta I. Kalnāres dzejā ir Latvijas dabas tēliem — tie ir Vidzemes kalni, «tālās dūmakās kas tinas zili», «meži zilgi», «gaišās druvas», baltie lielceļi. Tāpat liela loma šai dzejā ir arī debesu tēliem — mākoņiem, varavīksnei. I. Kalnāres dzeja nav iedomājama bez ticības Dievam, kura organiski iekļaujas Latvijas dabas un dzīves skaistuma apdziedāšanā («Tik man redzēt zemi plašu, / sajūst vējā Dieva dvasu»; «Kur putnu gaviļes un zaļo mežu šalkas / Man būtu mūžīgas kā lielā Dieva alkas»; «Es dzīvi slavēju kā Dieva druvu plašu»; «Prieku sajutu reiz Dieva laukā zaļā»).

I. Kalnāres dzejā jaušama organiska tuvība latviešu tautasdziesmām. J. Andrups uzskata, ka «viņas dzejā sastopamies

ar fainomenu, kur folklorā rodas arī mūsdienu apstākļos».¹ Par to var diskutēt, taču tuvība folklorai ir apbrīnojama, vispirms jau dzejas tēlos. Te ir gan Dievs un mīļā Māra, gan pasaku garā pupa un zelta ābols, gan latviešu folkloras tradicionālie koki — ābele, ieva, ozols («Ozols deva kreklam mēru, / Ko tev, mīlais, šūšu»), bērzu birzs, svētkos zaļas meijas. I. Kalnāres dzejā «vasara pa zemi ziedu korpēs brien», un viņas dzejoļi nav iedomājami bez Latvijas savvaļas ziedu bagātības — dābola, pīpenēm, madarām, biškrēsliņiem, tajā bieži liriskā varone vij ziedu vainagus. Daudzkārt minēta arī roze, Latvijas putni — «Dzied zīle koši pagalmā...», ar cekulainu zili sūta vēsti, vēja vanags; zirgs — tautasdziesmām tradicionālais bēris vai dūkanais. Pavid atsevišķas etnogrāfiskas detaļas — ņieburs, brunči, apšu mizās krāsoti, vara gredzens, ir pa kādam tautas ticējumam (kā pieburt puisi dzejoļi «Cīgāniete Rucavā»).

Cilvēku tēli vispārināti un tuvināti folkloras poētikai — arājs, plāvējs, bajārs, Daugavas laivinieks un kurzemniece, līgava — baltu kāju āvēja, sērdiene, dzērājpūsis, pieguļnieki, precinieks, ceļinieks. Viena no I. Kalnāres dzejas leksikas savdabībām ir dzejnieces lielā patika nosaukt cilvēku pēc tās vietas, kur tas dzīvo, — sākot ar pirmā dzejoļu krājuma nosaukumu «Vidzemniece», tur ir piebaldziete, litenietis, bārtiniece, rucaviete, zemgaliēti.

Visai raksturīga ir inversija, jo sevišķi apzīmētāja novietošana aiz apzīmējamā vārda, piemēram, «pēc gadiem jaukiem», «tik man redzēt zemi plašu», «jūras šalkā skaļā», «glāžu logi mirdzošie», «sniegpuķēta dziesma baisa» utt. Inversijai ir vairākas funkcijas: 1) apzīmētājs tiek vairāk izcelts, akcentēts nekā tad, ja tas atrastos pirms apzīmējamā vārda, 2) inversija piešķir rindai savdabīgāku ritmu, 3) sava loma te ir atskaņu meklējumiem.

I. Kalnāres dzejoļi ir ritmiski, muzikāli, tie viegli paliek prātā. Labākos dzejoļus viņa spējusi attīrīt no visa liekā. Viņas dzejas muzikalitāti apliecina tas, ka trīspadsmit dzejoļus no krājuma «Vidzemniece» komponējis Jānis Norvilis.

Daļa kara gados uzrakstīto dzejoļu tonalitātes ziņā līdzinās krājuma «Vidzemniece» dzejoļiem — jūsma par dzimto zemi, tās skaistumu, mīlestības motīvs — «Piebalga», «Zemgale», «Līgava», «Deviņas rozes». Vairāki tradicionālie I. Kalnāres dzejas motīvi — sērdiene, meitene, kas ilgojas pēc savām

¹ Andrupa J. Dzejniece, kas kļuvusi par simbolu // Ceļa Zīmes. — 1972. — Nr. 56. — 76. lpp.

mājām, šķiršanās — kara laika īstenības gaismā iegūst citu, daudz traģiskāku dimensiju.

No jauna I. Kalnāres dzejā ienāk kara tēma — cīņa par dzimteni līdz pat nāvei, karavīru izturība un varonība, tas, ka patiesa varonība ir klusa. Kara tēma I. Kalnāres dzejā ieskanas ar dzejoli «Somijai» (1941):

Ap tavu dēlu zobeniem kad liesmo kara kāvi,
Tu spītē grūtam liktenim un varonīga stāvi,
Tik mierīgi kā kalni stāv un klinšu siena cieta,
Jo šūpulis tavš Somija un tava kapa vieta.

Ar himnisku pacēlumu izskan dzejolis «Latvietim» (1941):

Ir viena vieta pasaulē, ir viena zeme istā,
Pār tavu kapu vaiņagu no ozoliem reiz vīs tā.
— — — — —
Sauc tevi svētā Latvija, sauc tevi dzimtā vieta,
Kur katra puķe asarām un asinīm nu lieta.
Draugs, nomazgā tos putekļus, kas lipuši pie kājām,
Uz savu zemi atgriezies, uz savām īstām mājām.

I. Kalnāres dzejā skan nelokāma ticība latviešu uzvarai baismīgā cīņā:

Trīs kritīs, bet viens vēl turēsies
Un nedos no zemes ne pēdu.
Un, kamēr viens vienīgs kaujā ies,
Latvija, neturi bēdu.

(«Pēdējais karavīrs», 1945)

Spilgts šais kara gadu dzejoļos ir ziedošanās motīvs («Mana svētķu svece ir dzīvība, / Ko ziedoju savai tautai»). Tāpat kā līdzšinējā I. Kalnāres dzejā, viņa cenšas teikto novest līdz kādai kodolīgai sentencei. Dzejoļos ir spraigs ritms un nenovēršama traģiskuma izjūta. Salīdzinājumā ar pirmskara dzeju ir lielāka koncentrētība, mazāk I. Kalnārei raksturīgo epitetu.

Ar 1946. gadu datēta četrinde bez nosaukuma, kas ir pēdējā Ilzes Kalnāres kara gadu dzejā un kas tieši liecina par viņas gaitām partizānu vienībā, un no kura dveš patiess traģisms:

Koks tev sargādams noliecas pāri,
Mežā zvērs neaiztiek cilvēku bāri,
Tikai brālis latvietis nodod un nīst —
Debesīm asaras līst...

Kara laika dzejoļi ir Ilzes Kalnāres dzejas daiļrades kulminācija, tajos ir dzejas valodā ietverta unikāla emocionālā

pieredze, ko pārdzīvojusi vienīgā latviešu dzejniece — tieša frontes notikumu un partizānu cīņu līdzdalībniece. Šie dzejoļi pieskaitāmi latviešu kara dzejas klasikai.

Padomju okupācijas varmācība, čekas cietums un koncentrācijas nometne pārtrauc viņas daiļradi.

Virkni dzejoļu Ilze Kalnāre uzraksta pēc atgriešanās no izsūtījuma, un tie publicēti tālaika periodikā, sākot ar 1957. gadu: «Ulda dziesma» («Pūt, vējiņi!» reminiscence), «Zaļā egle», «Mūža gadi», «Zelta zieds» u. c. Jaunas mākslinieciskas krāsas tie dzejnieces daiļradē neienes. Brīžiem pamanāmi I. Kalnāres mokošie mēģinājumi pielāgoties tālaika «padomju» dzejas tonalitātei: «Darbam, milai gribam dzīvot mēs, / Ticam, tautas visās valstīs, zemēs / Mūsu siržu pukstus sadzirdēs» («Zaļā egle»); «Beidzot lielu dzīves patiesību sapratu: / Zelta paparde plaukst cīņā, darba sūrumā, / Nē, par īstu laimes ziedu teiksmas nerunā» («Zelta zieds»). Zīmīgs ir 1965. gadā «Literatūrā un Mākslā» publicētais dzejolis «Brīdinājums» (pazīstams arī ar nosaukumu «Agresoriem»), kas it kā adresēts «kara kurinātājiem», taču zemteksts ir nepārprotams — tas adresēts krievu okupantiem.

Tur, kur bērzi vējā zarus sit,
Manas tautas dzīvā asins rit.
Bērzi vējiem pretim zarus liec,
Svešniek, mūsu šūpuļlikstis neaiztiec!
Tavu roku taisnīgs zibens skars,
Sejā sitīs baltais bērza zars...
Tur, kur bērzi vētrā zarus sit,
Vīru sirdīs karsta asins rit,
Jūra bangas augstu krastā triec —
Svešniek, mūsu šūpuļlikstis neaiztiec!

Tas ir vienīgais šī laikposma dzejolis, kurā ir tik spilgts zemteksts un kurā atkal I. Kalnāres dzejas vārds iegūst seno spēku — tas ir pats spilgtākais dzejnieces pēdējo gadu daiļradē.

Ilzes Kalnāres dzejā ir paliekošas vērtības — dabas, dzīves skaistuma un mīlestības redzējums jaunas meitenes acīm, dzejas tēli un mākslinieciskie paņēmieni, kas daudzējādā ziņā balstās uz tautasdziesmu poētiku. Ja Ilzes Kalnāres dzeju skata līdzās vairāku citu dzejnieku devumam, kas apmēram tai pašā laikā ienāk literatūrā, — Veronikas Strēlertes, Andreja Eglīša, Zinaīdas Lazdas, Viļa Cedriņa u. c. daiļradei, tad I. Kalnāres dzejā ir varbūt mazāk filozofiskuma, taču nenoliedzama dzejas pasaules savdabība, ko nevar sajaukt ne ar vienu citu un kam ir liela un paliekoša vērtība.

PROZA

Līdztekus dzejai Ilze Kalnāre sāk rakstīt arī prozu. Viņas pirmais stāsts «Bildinājums» publicēts žurnālā «Zeltene» 1937. gada 13. numurā, vēlāk vairāki stāsti publicēti «Brīvās Zemes» ilustrētajā pielikumā.

Pirmais I. Kalnāres prozas darbs, kas gūst plašāku ievēribu, ir garais stāsts «Aktrise Ragārēs» (pirmpublicējums laikrakstā «Rīts» 1938. gadā). Rakstniece to pati dēvējusi par romānu, taču ne pēc sižetiskās uzbūves, ne pēc tēlu sistēmas tas nav romāns.

Ilze Kalnāre ir sarakstījusi trīs garos stāstus — «Aktrise Ragārēs» (dažos izdevumos iznācis arī ar nosaukumu «Ieva»), «Pārraudzes dienasgrāmata» (arī ar nosaukumu «Dienasgrāmata») un «Sniega Roze». Visu šo stāstu varones ir lepnas, patstāvīgas meitenes, tādas, kurām, gluži kā tautasdziesmas bārenītei, nekas nepieder, izņemot viņu skaistumu un čaklumu. Viņas pasīvi negaida «princi», bet grib veidot dzīvi ar darbu, un viņas spēj arī dažam izlutinātam princim atteikt.

«Aktrise Ragārēs» un «Pārraudzes dienasgrāmata» tēlo lauku dzīvi 30. gadu Latvijā, kuru rakstniece labi pazīst, jo gan pati augusi laukos, gan pie radiem ciemojusies, gan daudz ko redzējusi braucienos pa Latviju, būdama «Brīvās Zemes» korespondente. Grāmatas liecina, ka pavisam jaunā rakstniece spējusi saskatīt raksturīgo, pratusi to attēlot vienkāršā, nepretenciozā stāstījumā.

Tā ir lauku dzīves aina ar bagātiem un nabagiem saimniekiem, ar poļu, krievu un latgaliešu laukstrādniekiem, kas ienes citas krāsas, tur ir Latvijā bieži sastopamais saimnieks vecpūsis (Krišs), izlutinātais bagātais saimniekdēls (Pērļu Pagrods) un citi raksturīgi tipi.

Viss, par ko autore raksta stāstā «Aktrise Ragārēs», viņai ir labi zināms: Ilze pati mācījusies teātra skolā (un nav varējusi dabūt angažementu teātrī). 1936. gada vasarā viņa dzīvojusi (un citus gadus vairākkārt ciemojusies) mātes brālēna Valfrīda Vālodzes mājās Skrīveru Barišos, senā apdzīvotā vietā pašā Daugavas krastā. Bariši tad arī ir stāstā aprakstītās Ragāres.

Rakstniece tēlo tipisku vidēja lieluma 30. gadu saimniecību.

Izņemot pirmo un pēdējo (astoto) nodaļu, visa stāsta pirmās daļas darbība norisinās laukos, galvenokārt Ragārēs. Organizējoša loma stāsta laika dabiskajam ritumam — no pavasara līdz rudenim. Ar gadalaiku ritumu cieši saistās Ievas pierašana

pie lauku darbiem. Sākumā «rokas man pa nakti notirpst nedzīvas kā pagales» (87.)¹ no neierastās govju slaukšanas un, maisus mazgājot, rokas stiprais sārms izēd cauras (90.), bet stāsta beigās, lai gan sāp rokas no biešu darināšanas, Ieva atzīst: «Esmu priecīga tāpat kā vecais Rūtiņtēvs par vasaru un darbu. Tas mani nostiprinājis kā radzi Daugavā, un es zinu, ka nekādi plūdi mani tik viegli neaizskalo. Es vēl vairāk cienīju dzīvi kā līdz šim, jo esmu saaugusi ar dzīvības mūžīgo pamatu — zemi un darbu. Esmu izaugusi šai vasarā un tencinu Dievu par katru viņa dienu.» (137.) Stāsta nobeigumā radiofona studijā Ievu neaizskar izbrīns par pašauto tērpu un sastrādātajām rokām: «Es stāvēju Indrānam blakus cieta kā koks, vasaras iedegumu sejā un Ragārēs saaugušo matu kamolu pakausī, un brīnījos pati par sevi. Es ne tikai plecīgāka biju kļuvusi šai vasarā, bet arī stingrāka dvēselē, un mani neaizskāra un nesarūgtināja vairs nekas.» (140.)

Ievas garīgajai nobriešanai tieši lauku darbos ir konceptuāls raksturs. Jau stāsta sākumā, kad lauku meitas tincina Ievu, kāpēc nepalikusi pie Rīgas «vieglajiem darbiem», Ieva domā: «Un... ja es arī ar savu vidusskolas apliecību būtu dabūjusi kādu no tām «vieglajām vietām pie rakstu darbiem», pēc kurām tvikst tik daudz skolotu sieviešu, kam Vidzemē un Kurzemē ir tēva mājas ar cukurbietēm, vai tad es būtu laimīga? Pilsēta tāpat saēstu manu garu kā tā saēd tūkstošiem, un es aizietu no vienkāršības un dabīguma, kā aiziet tūkstoši jauniešu.» (84.—85.)

Liela loma Ievas garīgajā briedumā ir mīlestībai. Ieva ir ļoti skaista un piesaista vispārēju uzmanību. Viņai atliek tikai izvēlēties starp kluso, jauko Ragāru puisi Kārli, kurš nesen atgriezies no karadienesta, un bagāto Siliešu saimnieku agromu Rūdolfu.

Siliešu saimnieks jau no pirmā acumirkļa iekrīt Ievai acīs un sirdī: «...es redzu gaišus matus un skaistu pieri» (86.), «kā apreibusi skatos krāšņajā vīrā, kura slaidais deguns un platie deniņi tik asi iezīmējās zem zaļganās aizsarga cepures.

Man ir tāda sajūta, ka Kārļa sirsnīgā stūrainā seja kaut kur pazustu.» (96.) Atkal un atkal autore atgriežas pie Silieša pievilcīgās ārienes, atrazdama arvien ko jaunu. Tās ir iemīlējušās acis, kas raugās uz Silieti: «Viņam ir tumši zilganās

¹ Visi turpmākie citējumi no grāmatas: *Kalnāre I. Vidzemniece / D. Zvirgzdiņas sakārt.* — R.: Liesma, 1992.

acis kā to Kurzemes mežu dūmakas, kuras var redzēt no Ragārēm, un man liekas, es noslikšu šais dūmakās — tik skaistas viņas ir.» (98.) Šo Ievas jūsmošanu par vīrieša fizisko skaistumu rakstniecei savulaik pārmetusi recenzente V. Bērziņa, tai laikā latviešu literatūrā tik klaja sajūsma par vīrieša skaistumu acīmredzot nav parasta. «Ir savādi, ka vērtību meklētāja jaunava ir parādīta tikai tādā attieksmē pret vīrieti, ko mīl.»¹ Bet I. Kalnāre savā jūsmā ir atklāta, un iespējams, ka Silietim ir pavisam konkrēts prototips.² Uz to vedina domāt arī gaišmatainā vīra tēls, kas vairākkārt kā iemiļotais, ilgotais parādās arī dzejoļu krājumā «Vidzemniece».

Taču Ievu moka domas, vai Silieša jūtas pret viņu ir patiesas vai arī tikai «kāre pēc dēkas ar svešu putnu» (98.). Daudzkārt uzsvērtā sociālā nevienlīdzība — Silieša bagātība, tieši tās dēļ Ievai jāšaubās par viņu: «Ak, kāpēc gan viņam pieder tas ķiršbrūnais jumts un lielā zeme? Kāpēc viņš nav viens no mūsu grāvračiem, kam ir tikai lāpsta un divi uzvalki?» (102.) Jaunā sieviete redz arī to, kā šī bagātība veidojusi Silieša raksturu: «Viņam viss vienmēr kritis klēpī. Nekad viņš nezinās, cik mīļš ir paša nopelnīts un izlauzts celms.» (118.)

Rakstniece tēlo, kā savā lepnumā un šaubās Ieva vairākkārt asi aizvaino Silieti un neatsaucas uz viņa mēģinājumiem panākt saprašanos (110.—111.). Taču jūtas valdonīgi prasa savu, un ir gan pirmais skūpsts Daugavas krastā, gan brauciens Silietim līdzī uz kapu svētkiem. Ieva ir gatava viņam sekot, taču iejaucas Silieša bijusi saderētā Guste, savu padara arī ļaužu tenkas, un Ieva nav spējīga paciest Silieša aizvainojošos vārdus: «Labi draugi mani brīdina. Jūs esot bijusi krogū.» (127.) Tie nozīmē izšķirošo lūzumu, Ieva aiziet, lai kā vēlāk gribētu steigties pie mīlotā izstāstīt visu par savu dzīvi, lai kā arī kulšanas talkā reibina viņa balss, Ieva savam lepnumam pārkāpt pāri vairs nespēj, un atvadoties, kad Silietis vaicā: «Ieva, vai jūs man nekā neteiksiet?», Ieva viņam vēl laimes. Un Silietim atliek rezumēt: «Tik lepmu sievieti es vēl nebiju redzējis.»

Pirmās daļas nobeigumā ir Ievas atgriešanās radiofonā, viņas fotogrāfija radio programmā, pēc kuras Silietis viņu at-

¹ Bērziņa V. Jaunas rakstnieces pirmais romāns // Daugava. — 1940. — Nr. 1. — 81. lpp.

² Žurnāliste Līga Blaua, kas iztaujājusi vecos Skrīveru iedzīvotājus, norāda uz brāļiem Jāni un Ēriku Zibertiem kā Silieša prototipiem, kā arī uz citiem konkrētiem prototipiem.

rod un bildina. Taču Ieva noraida Silieti un drīz raksta vēstuli Kārlim, ka ir ar mieru pieņemt viņa bildinājumu un iet uz viņa tēva jaunsaimniecību, jo «pilsēta man nepatīk un aktrises dzīve nemaz. Aktrise kļuva, nepazīdama teātra pasaulī.» (143.)

Pirmpublicējumā un pirmajā izdevumā (Rīga: Zemnieka Domas, 1938) stāstam «Aktrise Ragārēs» ir arī otrā daļa.

Tā, salīdzinot ar pirmo, ir daudz īsāka — 28 lappuses, bet pirmā daļa — 94 lappuses. Otrajā daļā tālāk attīstās darbojošos personu raksturi, un cilvēku attiecības iegūst psiholoģisku atrisinājumu. Ieva uz īsu laiku atgriežas aktrises darbā, viņa tēlota radiofona aktieru vidū, no jauna stāstā ienāk vairāku aktieru — Griezes, Brammaņa tēli, kas raksturoti īsi, bet prātā paliekoši. Izvērstāks kļuvis režisora Indrāna tēls, ieskicētas viņa attiecības ar sievietēm, parādīti viņa mēģinājumi savaldzināt Ievu. Indrāns kārdina Ievu ar spožu nākotnes iespēju uz skatuves.

Visvairāk jaunu šķautņu atklājas Gustes raksturā. Guste, bagātā ceptuves īpašnieka skaistā meita, bijusī Silieša saderētā, galu galā precas nevis ar Silieti, bet ar Ragāru Krišu, jo «mīlestība ir viena lieta un precēšanās — otra».¹ — «Jau nības niķi man jau pārgājuši,» viņa saka, «un bez tam — visi vīrieši ir tikai vīrieši, nekas vairāk.»² Guste izrādās lieliska saimniece un dzīvesgudrs cilvēks. Tieši viņa ir tā, kas vislabāk izpratusi Ievu un arī Silieti. «Rūdis droši vien vēl tagad domā par tevi. Bet viņš to vairs neizrādīs. Viņš ies un trakos, bet neskatisies tev virsū.» (113.) Taču Ieva vēl pirms pašām kāzām ir gatava nolikt malā savu lepnumu un dodas pie Silieša. «Es iešu pie Rūda un teikšu, ka viņu mīlu, viņu vienīgo. Vēl tak nekas nav par vēlu.» (115.) Iespaidīgi tēlota ir abu tikšanās. Taču ir jau par vēlu, puisa lepnums ir nepārvarams, viņš Ievai atgādina par Kārli, un Ieva jūtas tā, it kā Silietis viņai būtu iecirtis ar pātagu.

Vasarsvētkos Ragārēs vienlaikus kāzas svin Guste un Krišs, Ieva un Kārlis. Pēc kāzām Ieva sāk savu grūto darba dzīvi Kārļa jaunsaimniecībā, tomēr bez mīlestības nav svētkos. Kārļa rokās Ieva domā par Silieti.

To, ka krusa nosīt viņu labību, Ieva uztver kā Dieva sodu. «Es zināju, ka Dievs mani pārbauda. Viņš gribēja zināt, cik man ir spēka tai dzīvei, ko es labprātīgi jaunības neprātā

¹ *Kalnāre I.* Aktrise Ragārēs. — R.: Zemnieku Domas, 1938. — 113. lpp.

² Turpat, 108. lpp.

biju uzņēmusies. Viņš gribēja dot man visas bēdas, lai es redzētu, kā jādzīvo cilvēkam, kas iet pret savu sirdi. Un man tas bija viss jāiztur. Savu dzīvi es biju izvēlējusies pati. Man nebija neviena, kam pārvest, neviena, ko sodīt, kā tikai es pati.» (124.)

Tāds ir Ievas dzīves rezumējums.

Ievai piedzimst meitiņa, taču jaunajai sievietei pašai vairs nav spēka dzīvot, viņa mirst. Ievas nāves aina pieder otrās daļas spilgtākajām lappusēm.

Uzklausot dažu recenzentu iebildumus, stāsta otrajā izdevumā¹ I. Kalnāre atteikusies no atraktīvā nosaukuma «Aktrise Ragārēs» un publicējusi to ar neizteismīgu nosaukumu «Ieva». Atteikusies no otrās daļas, pirmās daļas beigās reducējusi režisora Indrāna līniju. Stāsts kļuvis viengabalaināks, taču Ievas tēls kļūst psiholoģiski neskaidrs, un psiholoģiskā patiesuma ziņā stāsts bez otrās daļas daudz ko zaudē.

Kas ir tas spēks, kas liek gandrīz vienlaikus atteikties tiklab no iecerētā aktrises darba, kā no mīlestības?

Stāsts uzrakstīts «es» formā, tādējādi detalizētāk atklājas Ievas iekšējā pasaule un savukārt zināmā mērā tiek ierobežotas iespējas atklāt citu personu pārdzīvojumus. Jāatzīst, ka gan Silieša, gan Kārļa ārējās izturēšanās tēlojums tomēr lakoniski un pārliecinoši atklāj viņu pārdzīvojumus attiecībā ar Ievu. Arī pārējo personu raksturojumi ir spilgti un tīrīgi: vienmēr omulīgais saimnieks, «sirms un priecīgs vecpuisis, liels joku plēsējs», Ragāru saime — latgaliete Maņa ar spiedzīgo balsi un putna acīm, kas Ragārēs jūtas gandrīz vai kā saimniece, kalps Juzis, «akmeņainiem muskuļiem un nekautrīgu muti»; kalpone Ļoļa, «tumīga krieviete tumšiem, strupī apgrieztiem matiem», kas nenogurstoši izdabā savam Juzim, un tomēr viņš no tās aizmūk; plāpīgā Ragāru ģimene Žagata, «kalsna un mutīga sieva», kas, «ieraudzījusi Maņas acis, aizsīt valodīgo muti kā lādes vāku» (86.).

Ciešā kopādzīvošana lauku sētā, kur viss kā uz delnas redzams, pieder pie lauku dzīves īpatnībām. Ar ko satiekas, ar ko runājas Ieva, — tas viss tiek gan Ragārēs krustu šķērsu apspriests, gan pa kaimiņiem iznēsāts.

Stāstā ir dzīvs, spraigs dialogs, tajā nav garu apstākļu vai vides aprakstu, visi tēlojumi ir īsi un konkrēti, — kalponei Ievai nav laika nodoties īpašiem dabas vērojumiem, taču gan dabas skaistums, gan gadalaiku pārmaiņas ir gan pamanītas,

¹ Kalnāre I. Divi tēlojumi. — R.: E. Kreišmaņa apgāds, 1943.

gan lakoniski raksturotas. «Kad mēs pēc brokastīm stādām dārzā kāpostus, es ievēroju, ka ceļmalā zied, rūgti smaržodami, sērmūkši» (87.); «Pa zemo, atvērto logu izkāpu dārza rasā. Gaiss ir silts kā piens, zemes un zāles smaržas pilns, un vieglā maija nakts krēsla mani satin kā lakatā» (87.). Lietainās dienās «Debesis raud un raud, un duļķainā Daugava kāpj aizvien augstāk» (136.). «Pļaujas svētku dienā lietus pārstāj, pūš tikai stiprs vējš. Reizēm paspīd bāla saule» (137.).

Stāstot par Ievas atgriešanos no laukiem Rīgā, I. Kalnāre raksta: «Viss te ir pelēks: jumti, debesis, un ielās šļakst dubļi.» (140.)

Var tikai apbrīnot divdesmitgadīgās rakstnieces prasmi savērtēt sižetu, veidot personu attiecības, lakoniski raksturot situāciju, virzīt dialogu.

Nav grūti pamanīt, ka pirmajā daļā ir vairākas paralēles ar Jāņa Akuratera stāstu «Kāpa zēna vasara» — vienas vasaras darba ritms, lauku darba slavinājums, poētiska darba uztvere, pirmā mīlestība. Neskatoties uz šīm, iespējams, apzinātām paralēlēm ar iemīļotā rakstnieka stāstu, «Aktrise Ragārēs» ir patstāvīgs darbs. Laiks ir cits, tēlotie cilvēki ir citi, un arī autores skatījums uz dzīvi ir cits.

«Aktrise Ragārēs» latviešu literatūrā ir jaunas rakstnieces spilgta talanta apliecinājums.

Panākumu spārnota, Ilze Kalnāre aizsāk jaunu, plašu prozas darbu, kas publicēts ar nosaukumu «Pārraudzes dienasgrāmata» (pirmpublicējums presē Latvijas radioprogrammā «Latvijas Vilnis» 1940. gada vasarā). Darba sākums iecerēts vērienīgi — jaunā piena pārraudze Gundega Sala pēc lauksaimniecības skolas beigšanas ierodas savā pirmajā darbavietā Rūjienā. Skaistā aktrise Ieva Ragārēs ierodas gluži kā paradīzes putns, bet Gundega tēlota piezemētāk. «Viņa bija sāta un drukna kā āboliņa zieds mālainā piekalnē, jautrām un dzīvām acīm» (147.). Arī Gundega ir viena no I. Kalnāres stiprajām un lepņajām sievietēm, kas tik bieži tēlotas viņas darbos un kāda acīmredzot vēlējusies būt viņa pati.

Sākas Gundegas gaitas pa dažādām mājām, rūpējoties par piena lopu ganāmpulkiem. Plaši un sīki raksturotas atšķirīgās saimniecības un to ļaudis: Biškājas ar lepno melnbalto govju ganāmpulku un sausnējo, salto saimnieci Mādarieni, kuras sirdī gluži nemanot iekvēlojušās jūtas pret priekšstrādnieku Ojāru; Pērles ar lepno, dižīgo un paslinko saimnieci, sauktu Vīramāte, kam neviena meita neliekas pietiekami laba viņas princim, un izlutināto dēlu Jāni; Vainadžus, kur sitas kā pliki pa nātrēm.

Raksturojums ir rāms, tajā ir vieta gan Mādarienes un viņas vīra attiecībām, gan Vīramātes vērtējumiem par meitām, gan Ojāra un viņa sievas Rudītes attiecību vēsturei. Rakstniece nesteidzīgi apraksta saimniecību, kūti un govīs.

Pērļu Jānis ieskatās jaunajā pārraudzē, un šoreiz ne pa jokam, liekas, viņu mīlestībai neko nevarēs padarīt arī Vīramātes pretestība.

Šāds plastisks vēstījums turpinās līdz pat trīspadsmitajai nodaļai, kurā aprakstīta gatavošanās ciltislopu izstādei, pati izstāde, lopu godalgošana, Biškāju saimnieces triumfs un Vīramātes izmisums par «tikai» trešo vietu.

Līdz šai vietai par stāstu var runāt kā par krāsainu, reālistiski tvertu 30. gadu lauku dzīves ainu. Šis trīspadsmit nodaļas sola plašu romānu ar pārraudzes Gundegas Salas pieredzējumiem arī citos pagastos, beidzot atrodot arī savu laimi. Taču pēdējās četras īsās nodaļas uzrakstītas gluži citādi.

Jāņa piedzeršanās gadatirgū, viņa nonākšana polietes Monikas rokās, tas, ka viņš ir spiests Moniku apprecēt, ir tikai īsi un pavirši pārstāstīts, bez īpašas psiholoģiskas motivācijas. It kā viss ir likumsakarīgi — skaistais, lepnais puisis, kas, tautasdziesmas vārdiem runājot, gājis, «meitas brāķēdams, kā auziņas braucīdams», iekrīt ar nemilamu, turklāt netīrīgu un nekārtīgu, garīgi svešu sievieti, Vīramāte saņem likteņa sodu par savu lepību, un arī pārējo personu dzīvē noslēdzas kāds posms un sākas jauns: pēc godalgoto govju bojāejas Mādariene vairāk vērības veltī saviem bērniem, uz augšu sāk iet Vainadžu saimniecībā; Ojārs, uzzinājis, ka Rudīte gaida bērnu, atgriežas pie viņas, uz jaunu darbavietu dodas Gundega. Taču tas viss ir vairs tikai pārstāsts un ne vairs reljefs, pārliecinošs tēlojums.

Romāna pirmās nodaļas liecina par I. Kalnāres spējām rakstīt, veidot māksliniecisku vides un raksturu tēlojumu, un viss varēja būt citādi, ja vien romāna tapšanā nebūtu iejaukušās politiskās pārmaiņas. Par to liecina K. Karulis. Kad I. Kalnāres romānu sāka publicēt radiofona žurnālā «Latvijas Vilnis», Ilze rakstījusi turpinājumu pēc turpinājuma, dažkārt arī steigā. Pēc padomju okupācijas romāna rakstīšana vairs Ilzei nepadevusies, un žurnāla redaktors K. Karulis viņai ieteicis koncentrēt darbību un publicēt saīsinātu variantu, lai vēlāk izstrādātu plašāk. Taču jūnija beigās jaunais radiofona direktors Indriķis Lēmanis devis K. Karulim norādījumu, ka I. Kalnāres romāna publicēšana jāpārtrauc un nav ievietojams pat jau saliktais teksts, jo «tanī tēlota lauku buržuāzija no lielsaimnieku viedokļa. Darba tautai tas viss ir svešs.» Galu galā I. Lēmanis

atļāvis autorei savilkt beigas vienā turpinājumā.¹ Zinot to, nav brīnums, ka vienota literārā darba vietā ir dažādas kvalitātes nodaļu savirkņējums.

Tādēļ «Pārraudzes dienasgrāmatu» nevar analizēt un vērtēt kā pabeigtu garo stāstu, bet tikai kā aizsāktu un pusceļā palikušu prozas darbu, kura labākās nodaļas liecina par divdesmit trīs gadus vecās rakstnieces spilgtām prozaistes talanta iespējām.

Stāsts ir interesants tieši kā sava laika dzīves studija, lauku dzīves ainu un tipu galerija, nevis kā stāsts par jaunas sievietes pārtapšanu pirmās mīlestības likstās. Apkārtējo ļaužu — Mādarienes, Vīramātes, Pērļu Jāņa raksturojumi šķiet krietni spilgtāki nekā Gundega pati.

Trešais plašākais I. Kalnāres prozas darbs ir garais stāsts «Sniega Roze» (pirmpublicējums žurnālā «Laikmets» 1942. gadā). Tas ir vienīgais I. Kalnāres darbs, kurā viņa (lauku dzīves apjūsnotāja) pievērsusies gan Rīgas bagātnieku, gan sportistu dzīves tēlojumam. Stāsta centrā atkal ir jauna, ļoti skaista sieviete — sporta meistare Baiba Lielupe, saukta Sniega Roze, ap kuru vijas četru vīriešu intereses, — tur ir gan norvēģu slēpotājs Dāgs Gundabrams, gan sporta žurnālists Juris Tālavš, gan jaunais fabrikants Antons Griķis, gan arī Gaiziņu māju saimnieks Andris.

Parasti atzīmēts, ka «Sniega Roze» ir mākslinieciski vājāks darbs nekā «Akrise Ragārēs». Tam varētu piekrist tikai daļēji.

«Sniega Roze» ir viens no retajiem tālaika (un ne tikai) latviešu prozas darbiem, kur centrā ir sportistes tēls, Ilzi Kalnāri var uzskatīt par novatori šai jomā. Abu iepriekš aplūkoto stāstu darbība risinās latviešu literatūrai tradicionālajā lauku vidē un abu stāstu galvenajām varonēm — Ievai un Gundegai — ir arī tradicionāli ideāli: Ieva jūsmo par lauku darbu daudzveidību un par lauku dzīvesveidu, arī Gundega labprāt kļūtu par lauku saimnieci, tas varētu būt rokpeļņa meitas un lauksaimniecības skolas absolventes sapnis.

Slēpotājai Baibai mērķi ir gluži citi — tās ir uzvaras sacensībās, vēlme piedalīties Eiropas meistarsacīkstēs (un sapņot par uzvaru). Slēpošanai stāstā «Sniega Roze» ir būtiska nozīme. Vienīgi panākumi slēpošanā ir izveduši latviešu atraitnes meitu no viņas ierobežotās vides, un viņa ir nonākusi daudz nacionālā sportistu pulkā, redzējusi Norvēģiju, Poliju, Austriju, Šveici, piedalījusies ziemas sporta olimpiādē, kur iepazinusies

¹ Karulis K. Pārdomas un atmiņas par Ilzi Kalnāri // *Kalnāre I. Dzeja un proza.* — R., 1990. — 8. lpp.

ar Dāgu Gundabrandu. Panākumi slēpošanā radījuši preses interesi par viņu (iepazīšanās un aizraušanās ar sporta žurnālistu Juri Tālavu), slēpošana aizved rīdzinieci uz Gaiziņu, slēpošanas dēļ rodas arī viens no stāsta sarežģījumiem: gatavošanās starptautiskajām sacensībām prasa dzelžainu režīma ievērošanu, pret ko Baiba vienā brīdī saceļas, juzdamās nebrīvāka par skolas bērnu, un tas gandrīz izraisa smagu konfliktu ar Ziemas sporta biedrību. No konflikta sekām Sniega Rozi paglābj vienīgi Antons Griķis.

Tā ir cita vide, citas attiecības un citas problēmas, nekā rakstot par lauku dzīvi.

Ilze Kalnāre pati labprāt slēpojusi, bijusi pazīstama ar sportistiem, tai skaitā ar Latvijas meistari slēpošanā, starptautiskās sacensībās rūdīto sportisti Mirdzu Martinsoni (1916—1983), savu kolēģi. Mirdza Martinsone ir Sniega Rozes prototips; protams, mīlas peripetijas radušās rakstnieces iztēlē.

Lauzta kāja (kas rada krasu pavērsienu Baibas liktenī) slēpotājiem nav nekāds retums, taču jāpiemin, ka arī Mirdza Martinsone, pēc viņas brāļa liecības, savulaik salauzusi kāju (gan Zakopanē, nevis Gaiziņā).¹ Savukārt pati Ilze Kalnāre laužusi kāju, slēpojot Gaiziņā 1940. gadā.

Baiba Lielupe — Sniega Roze stāstā ir lepnas, mūsdienīgas, neatkarīgas sievietes tēls. Lepnums, neatkarība, patstāvība bija raksturīga arī iepriekšējo I. Kalnāres stāstu varonēm. Tāpat kā Ieva un Gundega, arī Baiba var lepoties ar labu veselību un lielu fizisku izturību, piedaloties sacensībās līdzās vīriešiem. Taču atšķirībā no Ievas un Gundegas Baiba ir sabiedrībā ievērojams cilvēks, par ko raksta avīzēs, viņu fotografē, par viņu jūsmo, viņas dēļ Gaiziņā ierodas ne viens vien slēpotājs (un līdz ar to pieaug Gaiziņu māju tūristu mītnes ienākumi).

Salauztā kāja apstādina Baibu negausīgajā skrējienā pēc uzvarām, un nu nāk vientulīgas, izmisuma pilnas dienas slimnīcā. Nevarēdama vairs slēpot, par iegūto apdrošināšanas naudu Baiba atver sporta preču veikalu, un stāsta beigās apprecas ar fabrikantu Antonu Griķi.

Vispārliciecināšāk rakstniecei izdevies notēlot vienkāršā lauku puīša Andra, Gaiziņu māju saimnieka, jūtas. (Kā Gaiziņu mājas romānā attēlotas Baltpurviņu dzimtas mājas Kulitēni.) Bez jebkādām cerībām viņš sapņo par Baibu, gan pirmajam sniegam kūstot, gan būvējot tūristu mītni, gan pirtiņu.

¹ Krauja V. Kalniem un slēpēm dzimusi // Jūrmala. — 1991. — 9. maijā.

Viņš ir greizsirdīgs uz Sniega Rozes pielūdzējiem, bet bezspēcīgi apzinās, ka nevar sacensties ne ar slaveno Dāgu Gundabrandu, ne ar žurnālistu Tālavu, ne ar smaržu rūpnieku Griķi. Tikai Baibas nelaime dod viņam drosmi izteikt savu kautro bildinājumu un saņemt atteikumu: «..neņemiet ļaunā manu atbildi, bet vientuļās lauku mājās, kaut arī Gaiziņkalnos visu mūžu — nē, to es nevaru.»¹ Un kāda likteņa ironija un cik patiesi — līdz tam pati Baiba Andra dziļās un nopietnās jūtas nemaz nav pamanījusi.

Visai pārliecinošs ir arī Jura Tālava tēls, viņa svaidišanās starp slaveno un skaisto sportisti Sniega Rozi un bagātā tēva meitu Griķu Dailu. Galu galā materiāli apsvērumi un Dailas neatlaidība uzvar.

Neskaidras paliek Dāga Gundabrandas un Sniega Rozes attiecības. Tāpat kā portretējot Silieti («Aktrise Ragārēs»), rakstniece atklāti jūsmo par viņa staltumu, skaistumu, piemīlīgo raksturu, bruņnieciskumu, smalkjūtību, inteligenci. «Kad Dāgs smaidīja, tad likās, ka viņš ar savu starojošo smaidu spēj apbalvot sērdieņus, samierināt ienaidniekus un iegūt bērnu mīlestību.

Cilvēki teica, ka viņam dvēsele starojot.» (84.) Vērojot Dāgu Gaiziņa slēpotāju svētkos, kāda kundze saka: «Es nemaz nezināju, ka tik skaisti vīrieši ir pasaulē.» (126.) Dāgs ir pati pilnība, viņa fiziskajam un garīgajam skaistumam rakstniece piešķir visaugstāko pakāpi.

Sniega Roze pati aicina viņu atbraukt uz Gaiziņu un dejo no prieka, kad saņem telegrammu, ka Dāgs brauc. Domājot par tikšanos ar Dāgu Davosā, «viņas sirds nodrebēja kā apses pumpurs pavasara rīta ausmā, īsi pirms lapu atvēršanās» (143.). «Šķiršanās diena viņai atmiņā sāpēja kā kādreiz bērībā pārgriezts pirksts. Slēpodama viņa bieži dzirdēja Dāga gaišo balsi un, pēkšņi apstādamās, jūta viņa drānu drusku svešādo, rūgto dvesmu. Ziemeļzemes puīša mīlestība skanēja Sniega Rozes dvēselē kā tālas jūras šalkas, dziļi, vienmērīgi un klusi.» (144.) Kad tuvojas vilciens ar Dāgu, Baibas sirds teju, teju apstājas. Taču Dāga bildinājumu Sniega Roze noraida bez kādas šaubīšanās: «Tu neesi latvietis.» Nav pat nekāda konflikta starp mīlestību uz vīrieti un dzimtenes mīlestību. Tē manāmi pietrūkst smalkāka psiholoģiska zīmējuma, tā vietā stājas ideoloģija, kas 30. gadu beigās bija visai

¹ Kalnāre I. Sniega Roze. — R., 1991. — 159. lpp. Visi turpmākie citējumi no šī izdevuma.

populāra — ka vajag precēties latvietim ar latvieti, ka jauktās laulības neko labu nenes (sk., piem., Ilonas Leimanes romānu «Vadātājs» u. c.).

Nepārliecina arī Antona Griķa un Baibas attiecības. Antons gan ir izcils cilvēks, viņš Baibu paglābj no liktenīgā konflikta ar Ziemas biedribu, apgalvojot, ka meitene ir viņa līgava, toties Baiba visu laiku Antonu augstprātīgi noraida. Pietrūkst kāda nieka, lai lasītāju mākslinieciški pārliecinātu, ka Antons Griķis ir Sniega Rozes istā mīlestība.

Atšķirībā no citiem rakstnieces stāstiem, kur daba raksturota ļoti īsi, «Sniega Rozē» ziemas dabas ainavas Gaiziņa apkārtnē ir vērtība pati par sevi.

Stāsts iesākas ar pirmā sniega tēlojumu, kas Andrim sola atkal tikšanos ar Sniega Rozi, Gaiziņu mājām — daudz viesu un labus ienākumus. Tālāk tēlota Tiroles ainava, kur Sniega Rozei Dāgs pasniedz ēdelveisu; skats, ko ierauga Baiba no Gaiziņa virsotnes: «Sniega Roze bija redzējusi Šveici un augstos Norvēģijas kalnus, bet nekad viņai tur nebija tik viegla sajūta, kā stāvēt uz lēzeno Latvijas kalnu mugurām. Tie bija plaši un mierīgi kā senču riju jumti un latviešu dvēseles. Un nekur pamalē nebija tik zilu dūmaku kā Latvijā, kas neizzuda pat ziemā.» (52.) Vēl viena Gaiziņa aina skaidrās ziemas naktīs, Sniega Rozes un Dāga slēpojums putenī, Gaiziņa aina Baibas neveiksmīgā lēciena vakarā. Kā dzīvs sava laika dokuments rādītas arī slēpotāju karnevāla ainas Gaiziņā.

Stāstā Ilze Kalnāre apliecina, ka viņai nav sveša arī ironija un humors, kas parādās ainās ar Griķu Dailu, kā arī viņas braucienā uz Gaiziņu un uzturēšanos tur. Ar labpatiku rakstniece pazobojas par izlutināto «pūdera princesi».

Ar «Sniega Rozi» būtībā noslēdzas Ilzes Kalnāres daiļrade prozā. Šis viņas pēdējais garais stāsts uzrakstīts divdesmit četrus gadus vecumā, kad lielākoties rakstnieka prozaika talants nemaz vēl īsti nav atrisījies, kad viss vēl ir priekšā.

* * *

Reti kādam ir nācies piedzīvot to visu, ko Ilzei Kalnārei. Tie ir strauji panākumi literatūrā ļoti jaunos gados; kara laikā — ne vien vēlēšanās apdzejot latviešu karavīru varonību, bet arī atrasties kopā ar viņiem tur, kur visbīstamāk — Volhovas frontē, pēc tam nelegāli atgriežoties Kurzemes cietoksnī. Pēckara periodā — nacionālo partizānu vienība, pēc tam čekas cietuma un koncentrācijas nometnes krusta ceļš. Ilze Kalnāre

viņas kara biedriem un tautiešiem trimdā bija kļuvusi par simbolu laikā, kad Latvijā viņas vārds tikpat kā netika pieņemts. Viņai ir veltīti dzejoli, viens no tiem Metimnes (Arņa Ķekša) «Ilzei Kalnārei»¹:

«Tur, cerību zemē, tu degi kā liesma —
Kā liesma, kas drosmi un spēku dod kaujās,
Tu nebijies nāves un līdzī mums nāci —
Par dvēselēm raudāji, turot tās saujās.

— — — — —
Dusi, dzejniece dusi...
Par tevi raud kareivji klusu.»

Viņas aiziešanai Valda Mora veltījusi dzejoli «Vēja vanags».

Viņa ir apmelota par nodevēju un izbridusi tādas ciešanu dziļumus, kādi retam ir bijuši lemti. Atgriezusies no ieslodzījuma, viņa ir veltīgi pūlējusies pielāgoties tālaika literatūrā valdošajām prasībām un rakstīt padomju garā. Bet varbūt šis viņas «trūkums» šodienas gaismā izskatās drīzāk pēc nopelniem?

Pirmo reizi pamatīgāk izpētot Ilzes Kalnāres dzīves nezināmās lappuses un daļrādi skatot ciešā sakarā ar viņas dzīves traģiskajiem notikumiem, šķiet, izdevies vairāk pietuvoties rakstnieces personības izpratnei, labāk apzināt viņas unikālo vietu latviešu literatūrā. Ilze Kalnāre ir to pelnījusi.

¹ Treji Vārti. — 1977. — Nr. 59. — 14. lpp.

SATURS

PĀVILS GRUZNA (<i>Vera Vāvere</i>)	6
ANGELIKA GAILITE (<i>Inguna Daukste-Silasproģe</i>)	28
ERNESTS ARNIS (<i>Astrida Skurbe</i>)	48
KĀRLIS ZARIŅŠ (<i>Anita Rožkalne</i>)	78
ALEKSANDRS GRĪNS (<i>Ingrīda Kiršentāle</i>)	111
JĀNIS VESELIS (<i>Harijs Hiršs</i>)	135
PETERIS AIGARS (<i>Biruta Gudriķe</i>)	169
LEONIDS BREIKŠS (<i>Janīna Kursīte</i>)	192
ILZE KĀLNĀRE (<i>Astrida Skurbe</i>)	209

SATURDAY

1	PAUL'S GUNNY (1905-1906)
2	ANGELIA (1907-1908)
3	KENNETH (1909-1910)
4	LEWIS (1911-1912)
5	STEWART (1913-1914)
6	JAMES (1915-1916)
7	PETER (1917-1918)
8	ROBERT (1919-1920)
9	ALICE (1921-1922)

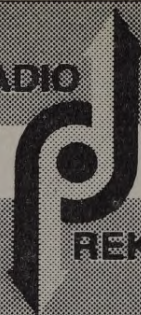
20. UN 30. GADU LATVIEŠU RAKSTNIEKI

I

Redaktore G. Lejniece
Māksl. redaktore M. Alševska
Tehn. redaktore E. Vilka
Korektore M. Banga

Apgāds «Zvaigzne ABC», SIA, K. Valdemāra ielā 105,
Rīgā, LV-1013. Registr. nr. 2-1060. Red. nr. L-281.
A/s «Preses nams» tipogrāfija, Balasta dambī 3, Rīgā,
LV-1081. Pasūt. nr. 42.

RADIO

LATVIJAS RADIO

REKLĀMA

Rīga, Doma laukums 8

LV 1505

Tālr. 7206700, 7206644

Fakss 7228301

Sērijā

VAJADZIGA GRĀMATA

iznākušas

V. Plūdonis. Lirika un līroepika

K. Skujenieks. Līdz kailai rokai

Latgaliešu literatūra

J. Jaunsudrabiņš. Kad zelta vējš pār ziediem iet...

I. Šķipsna. Laika kavēklis

Latviešu jaunāko lugu izlase

Latviešu jaunākās dzejas izlase

Latviešu jaunākās prozas izlase

M. Ziverts. Lugu izlase

A. Upīts. Sūnu Ciema zēni

Apsišu Jēkabs. Bagāti radi

Rakstnieki par rakstniekiem, II

J. Veselis. Izlase

Latviešu stāsti un noveles

A. Bels. Cilvēki laivās
Viks. Zemūdens Bara lielā diena
Z. Mauriņa. Baltais ceļš
J. Akuraters. Kalpa zēna vasara. Degoša sala
Latviešu trimdas literatūras izlase I
Latviešu trimdas literatūras izlase II
V. Belševica. Par saknēm būt
A. Brigadere. Pasaku lugas
Rainis. Uguns un nakts
Pērs un Solveiga
Rainis. Tālas noskaņas zilā vakarā
M. Zālite. Pilna Māras istabiņa. Tiesa
A. Čaks. Dzejas izlase
J. Ezeriņš. Noveļu izlase
A. Grīns. Nameja gredzens
V. Šekspīrs. Romeo un Džuljeta
O. Vācietis. Izlase

drīzumā iznāks

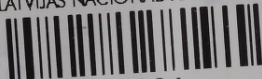
F. Bārda. Izlase
Rakstnieki par rakstniekiem I
Mušmirēns. Islugas bērniem
G. Priede. Centrifūga un citas lugas
K. Skalbe. Izlase
J. Ziemeļnieks. Izlase
E. Ādamsons. Izlase
20. un 30. gadu latviešu rakstnieki II
un citas grāmatas

1911
1912

2, 30

OBLIG
EKSEM

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0300033004

973
L599I

VAJADŽIGA GRĀMATA VAJADŽIGA GRĀMATA

20. un 30. GADU
LATVIEŠU RAKSTNIEKU
PORTRETI
I

Grāmatu sagatavojuši
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Literatūras, folkloras un mākslas
institūta līdzstrādnieki.

Tajā publicēti raksti par *P. Gruznu*,
A. Gailīti, *E. Arni*, *K. Zariņu*, *A. Grīnu*,
J. Veseli, *P. Aigaru*, *L. Breikšu*, *I. Kalnāri*.

ZVAIGZNE ABC

ISBN 9984-04-560-9